

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 33

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапеч Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 04.05.2023 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21016-10816Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Баштанник О.В. «ЛОКАЛЬНА І УРБАНІСТИЧНА ПОЛІТИКА» ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА ТА НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ.....	7
Воробець Н.Р. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНО БЕЗПЕКОВОМУ ВИМІРІ.....	15
Кирпичник Р.І. ВСТУП ШВЕЦІЇ ТА ФІНЛЯНДІЇ В НАТО: НОВИЙ ЕТАП В ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СКАНДИНАВІЇ.....	20
Мушенко Я.О. ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ АБСЕНТЕЇЗМ: ПРИЧИНИ ТА МОТИВАЦІЯ.....	25
Палінчак М.М., Комарницький В.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ ОСЕРЕДКІВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....	30
Савич В.О. РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	34
Сокоринський В.О. СУЧАСНІ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КНР В КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗИ «ЦИФРОВОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ».....	39

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Агарков О.А. ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ У ХХІ СТОЛІТТІ: ПРИЧИНИ, КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, НАСЛІДКИ.....	45
Горохова Л.В., Заглада В.М. РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	51
Грига О.С., Коцур В.В., Коцур Л.М. РОЛЬ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ 2014–2021 РОКІВ.....	58
Лютко Н.В., Козаченко С.М., Петришин Г.Р., Опольська М.В., Паньковець В.Л. ВІРТУАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ.....	63
Мисишин О.С. ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....	68
Міщенко А.С. ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ В МІСЬКІ ОТГ У 2015 ТА 2020 РР.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	76
Остапець Ю.О., Мартинкович М. ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙНОГО ЛАНДШАФТУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2022 РОКУ.....	82
Остапець Ю.О., Петрінко В.С. ПРИЧИНИ УСПХУ, ІДЕОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (2019–2022).....	93
Садовий Ю.В. ПОЛІТИЧНИЙ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ: СУТНІСТЬ, РОЗМЕЖУВАННЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ.....	104

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бабкіна О.В., Козьма В.В. КАРТИНА УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕМОГИ В ПУБЛІЧНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	111
Білоусов М.В., Алейник В.Г. РОСІЙСЬКА ГІБРИДНА ВІЙНА: ЗАГРОЗИ І КІБЕРВИКЛИКИ ДЛЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	119
Захарченко А.М., Мельніченко А.В. ПРОБЛЕМА ІСЛАМІСТСЬКОГО ЕКСТРЕМІЗМУ В ТРОПІЧНІЙ АФРИЦІ. КЕЙС УГРУПУВАННЯ «БОКО ХАРАМ» В НІГЕРІЇ.....	126
Климчук І.І., Лукачук О.В. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ НАТО НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	132
Ліпкан В.А. ПОЛІТИЧНА АНАТОМІЯ МІЛІТАРИЗМУ СУЧАСНОГО КИТАЮ.....	138

Палінчак М.М., Андрійв О.Б. ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛЬЩІ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ПОРТРЕТ ПОЛЯКІВ.....	150
Романюк Н.А., Романюк Р.Й. ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМАТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	155

РОЗДІЛ 4

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Кобильник В.В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ.....	162
Яцина П.Е. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОГО ЛАНДШАФТУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ.....	166

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Bashtannyk O.V. “LOCAL AND URBAN POLICY” AS AN EDUCATIONAL DISCIPLINE AND DIRECTION OF RESEARCH IN MODERN UKRAINIAN POLITICAL SCIENCE.....	7
Vorobets N.R. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE RESEARCH OF THE INFORMATION SOCIETY IN THE INFORMATION SECURITY DIMENSION.....	15
Kyrpychnyk R.I. THE ADMISSION OF SWEDEN AND FINLAND TO NATO: A NEW STAGE IN THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE POLITICAL CULTURE OF SCANDINAVIA....	20
Mushchenko Ya.O. ELECTORAL ABSENTEEISM: REASONS AND MOTIVATION.....	25
Palinchak M.M., Komarnytskyi V.V. CHARACTERISTICS AND PECULIARITIES OF THE POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF LOCAL BRANCHES OF POLITICAL PARTIES.....	30
Savych V.O. THE ROLE OF POLITICAL EDUCATION FOR YOUTH WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS.....	34
Sokorynskyi V.O. THE CURRENT SYSTEM OF DEFENSE OF HUMAN RIGHTS IN CHINA IN THE CONTEXT OF THE THREAT TO "DIGITAL TOTALITARIANISM".....	39

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Aharkov O.A. POLITICAL CONFLICTS IN THE XXI CENTURY: CAUSES, CONCEPTUAL APPROACHES, INSIGHTS.....	45
Horokhova L.V., Zahlada V.M. LOCAL GOVERNMENT REFORM IN UKRAINE.....	51
Hryha O.S., Kotsur V.V., Kotsur L.M. THE ROLE OF PRIVATE MILITARY COMPANIES DURING THE 2014–2021 RUSSIAN-UKRAINIAN HYBRID WAR.....	58
Liutko N.V., Kozachenko S.M., Petryshyn H.R., Opolska M.V., Pankovets V.L. VIRTUAL VALUES AS A FACTOR IN THE FORMATION OF POLITICAL CONSCIOUSNESS.....	63
Mysyshyn O.S. DEMOCRATIZATION OF THE ELECTORAL PROCESS AS A MECHANISM FOR PREVENTING AND COUNTERING POLITICAL CORRUPTION IN UKRAINE.....	68
Mishchenko A.S. FEATURES OF LOCAL ELECTIONS IN AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITY IN 2015 AND 2020: COMPARATIVE ANALYSIS (ON THE EXAMPLE OF ZAPORIZHZHIA OBLAST).....	76
Ostapets Yu.O., Martynkovych M. CHARACTERISTICS OF THE PARTY LANDSCAPE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES BY THE RESULTS OF 2022 PARLIAMENTARY ELECTIONS.....	82
Ostapets Yu.O., Petrisko V.S. CAUSES OF SUCCESS, IDEOLOGICAL MARKERS AND ELECTORAL RESULTS OF RIGHT-WING RADICAL PARTIES IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES (2019–2022).....	93
Sadovyi Yu.V. POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC VECTORS OF STATE DEVELOPMENT: ESSENCE, DIFFERENTIATION AND THEORETICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP.....	104

SECTION 3

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Babkina O.V., Kozma V.V. PICTURE OF THE UKRAINIAN VICTORY IN THE PUBLIC INFORMATION SPACE.....	111
Bilousov M.V., Alieinyk V.H. RUSSIAN HYBRID WAR: THREATS AND CYBER CHALLENGES TO EUROPEAN INFORMATION SECURITY.....	119

Zakharchenko A.M., Melnichenko A.V. THE PROBLEM OF ISLAMIST EXTREMISM IN TROPICAL AFRICA. CASE STUDY OF BOKO HARAM GROUP IN NIGERIA.....	126
Klymchuk I.I., Lukachuk O.V. FEATURES OF NATO’S PUBLIC DIPLOMACY AT PRESENT DAY.....	132
Lipkan V.A. POLITICAL ANATOMY OF THE MILITARISM OF MODERN CHINA.....	138
Palinchak M.M., Andriiv O.B. PECULIARITIES OF THE INSTITUTIONAL NETWORK OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN POLAND AND THE RELIGIOUS PORTRAIT OF POLES.....	150
Romaniuk N.A., Romaniuk R.I. INSTITUTIONAL DIMENSIONS OF EUROPEAN SECURITY: EXPERIENCE AND PROSPECTS OF TRANSFORMATION.....	155

SECTION 4

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Kobylnyk V.V. PROBLEM ASPECTS OF APPLICATION OF THE COMPARATIVE METHOD OF POLICY RESEARCH.....	162
Yatsyna P.E. TRANSFORMATION OF THE PARTY LANDSCAPE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES AT THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY.....	166

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.33.1>

«ЛОКАЛЬНА І УРБАНІСТИЧНА ПОЛІТИКА» ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА ТА НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

“LOCAL AND URBAN POLICY” AS AN EDUCATIONAL DISCIPLINE AND DIRECTION OF RESEARCH IN MODERN UKRAINIAN POLITICAL SCIENCE

Баштанник О.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,**доцент кафедри політології**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

У даній роботі поставлено за мету окреслити найбільш важливі напрями розробок у рамках досить усталеної вже в українському науковому середовищі сфери досліджень щодо проблематики локальної та урбаністичної політики. Поряд з цим, автор вважає за необхідне проаналізувати особливості використання актуального дидактичного матеріалу при вивченні студентами відповідної типу досліджень у форматі навчальної дисципліни. Важливість цього обґрунтовується тим, що на сьогодні потребують осмислення суспільно-політичні процеси, які розвиваються у найбільш наближеному до нас просторово-часовому континуумі (наприклад, дерусифікація топоніміки) та стимулюють як формування нових дослідницьких пошуків, так і актуалізацію започаткованих раніше аналітичних розвідок.

В результаті проведеного дослідження було концептуалізовано загальні рамки предметного поля наукових досліджень, а також прикладних аспектів (онлайн-курсів, інформаційних платформ, новинних ресурсів та ін.) навчального курсу з локальної та урбаністичної політики. Спочатку було в цілому окреслено евристичні виміри загальної теорії урбаністичних досліджень та локальних політичних студій (напрями наукових пошуків та коротка історія відповідних розвідок). Далі у якості важливого змістовного блоку тем для вивчення характеризувалися ті, що стосуються міста як макрооб'єкта аналізу у суспільних науках (наприклад, комплексний феномен міста та поняття міського політичного режиму).

Друга частина загального тематичного плану курсу, як це випливає із назви, проектується навколо міждисциплінарного аналізу змісту локальної політики. Розгляд даної проблематики ми починаємо із вивчення в цілому особливостей локальної політики як окремого виміру перебігу політичних процесів (реалізація стратегії децентралізації та розбудова локальної демократії). Окрім цього, надзвичайної важливості набуває сьогодні дослідження локальної ідентичності, яка аналізується нами в першу чергу на основі своєї топонімічної складової. Основна увага зосереджується на політиці декомунізації, а останнім часом також дерусифікації, як політичним практикам боротьби за реалізацію “права на місто” – реконструкції локальної ідентичності в сучасній Україні.

Ключові слова: урбанізм, політична урбаністика, локальна політика, місто, територіальна громада.

In this paper, the purpose is to outline the most important areas of working within the framework of a fairly well-established field of research in the Ukrainian scientific environment regarding the problems of local and urban policy. Along with this, the author considers it necessary to analyse the peculiarities of the use of current didactic material when students study the appropriate type of research in the format of an educational discipline. The importance of this is justified by the fact that today socio-political processes, that are developing in the space-time continuum closest to us (for example, the de-russification of toponymic), need to be understood and stimulate both the formation of new analysis searches and the actualization of previously initiated analytical explorations.

As a result of the conducted research, the general framework of the subject field of scientific research, as well as applied aspects (online courses, information platforms, news resources, etc.) of the educational course on local and urban policy was conceptualized. First, the heuristic dimensions of the general theory of urban studies and local political studies were commonly outlined (directions of scientific research and a brief history of relevant investigations). Further, as an important substantive block of topics for study were characterized those, that relating to the city as a macro object of analysis in the social sciences (for example, the complex phenomenon of the city and the concept of the urban political regime).

The second part of the course general thematic plan, as the name implies, is designed around an interdisciplinary analysis of the content of local politics. We begin the examination of this problem by studying the general features of local politics as a particular dimension of the political processes course (the implementation of the decentralization strategy and the development of local democracy). In addition, the study of local identity, which is analysed by us primarily on the basis of its toponymic component, is becoming extremely important today. The main focus is on the policy of decommunization, and recently also de-russification, as political practices of the struggle for the realization of the “right to the city” – the reconstruction of local identity in modern Ukraine.

Key words: urbanism, political urbanism, local policy, city, local community.

Постановка проблеми. Як свідчить досвід, розвиток досліджень у суспільних науках значно актуалізується під впливом аналізу суспільно-політичних процесів, що розгортаються безпосередньо в полі уваги вчених. В свою чергу, сучасна методика вивчення дисциплін зі сфери суспільних наук у вищій школі повинна відповідати на ті виклики, які розглядаються широкою громадськістю як значущі. З огляду на це, у даній роботі буде здійснено спробу окреслити найбільш важливі напрями наукових розробок у рамках досить усталеної вже в українському науковому середовищі галузі досліджень щодо проблематики локальної та урбаністичної політики, а також проаналізувати можливості використання актуального дидактичного матеріалу при вивченні відповідної галузі знань у форматі навчальної дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що, із досліджуваної нами проблематики в цілому, у вітчизняному науковому полі наявна деяка кількість фундаментальних розробок, на які ми можемо спиратися як на вже класичні праці. Це, в першу чергу, статті Н. Хоми, Д. Співака, М. Лендсел – щодо тематики, безпосередньо пов’язаної з політичними процесами, а також цікаві роботи з інших напрямів дослідження, як-то статті А. Демичевої – з соціології, І. Гукалової та Н. Омельченко – з суспільної географії, О. Чепелик – з мистецтвознавства та ін. Однак, на сьогодні потребують осмислення суспільно-політичні процеси, що розвиваються у наближеному до нас просторово-часовому континуумі та стимулюють як формування нових дослідницьких пошуків, так і актуалізацію започаткованих раніше аналітичних розвідок.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даній науковій розробці ми маємо намір зосередити основну увагу на прикладних аспектах вивчення і викладання проблематики, пов’язаної із реалізацією суспільно-політичних практик локальної та урбаністичної політики в сучасній Україні. По-перше, до нашого поля зору ще не потрапляло аналогічних вітчизняних дослідницьких напрацювань, а по-друге – емпіричне підґрунтя даної складової поточної суспільно-політичної ситуації в нашій країні потребує додаткової концептуалізації. **Метою** дослідження є аналіз особливостей реалізації досліджень та розгляд їх результатів у рамках викладання навчальної дисципліни “Локальна і урбаністична політика” в контексті сучасних суспільно-політичних трансформацій в Україні. Дана мета реалізується через виконання наступних **завдань**: 1) вивчення особливостей основних вітчизняних концептуальних підходів до дослідження теоретико-методологічної площини локальної і урбаністичної політики; 2) дослідження специфіки прикладних

аспектів академічного вивчення сучасних політичних процесів у просторі локальної і урбаністичної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Почати розгляд наповнення тематичного плану дисципліни “Локальна і урбаністична політика” слід із окреслення загального концептуального простору, в якому можуть провадитися дослідницькі розвідки. З огляду на це, може представляти цікавість стаття Н. Хоми “Політична урбаністика: концептуалізація предметного поля” (2016), в якій авторка формує комплексну систему координат для вчених та інших зацікавлених осіб у дослідженні зазначеної проблематики. Політична урбаністика, на її думку, своїм предметним полем охоплює як державну, так і недержавну соціально орієнтовану діяльність із дизайну та проектування міського простору задля покращення існуючих публічних територій і вирішення численних міських проблем [18, с. 253]. Загалом, у своїх твердженнях дослідниця спирається на репрезентацію урбанізму як філософсько-ідеологічного феномену, що ще деякий час тому могло здаватися методологічним перебільшенням. На сьогодні подібні дослідницькі підходи є досить поширеними, в тому числі у наукових розробках українських вчених – для прикладу можливо навести статтю Д. Співака “Урбанізм як новітня посткласична ідеологія” (2016). Урбанізм розглядається ним як новітня посткласична ідеологічна течія: 1) спрямований на розробку інноваційних пропозицій і стратегії щодо їх розвитку сучасних міст, пошук прихованого потенціалу міста; 2) стає стратегією як зробити міста упізнаваними й цінним для самих його мешканців, а муніципалітети – відповідальними лідерами містянської спільноти; 3) направлений на поширення прогресивних ідей і цінностей міського розвитку [12, с. 11].

Окрім такого типу наукових робіт, для студентів та інших вчених важливо працювати із матеріалами прикладних досліджень, тим більше, що вони вже в достатньому обсязі наявні в українському інформаційному просторі та стосуються гостроактуальної проблематики. Одним із них можливо назвати аналітичну розробку директорки Центру урбаністичних студій С. Шліпченко ““Мой адрес не дом и не улица...”: Про імперський радянський нарратив в архітектурі і містоплануванні та політику колонізації” (2022), в якій дослідниця розкриває особливості колоніальної політики Радянського Союзу в архітектурі [19]. Ми ще повернемося в даній статті до теми радянської колонізації/деколонізації, а наразі зазначимо, що платформа, на якій розміщено вказану аналітичну розробку – <https://ua.boell.org> – належить неурядовій організації з широким міжнародним представництвом, Фонду ім. Гайнріха Бьоля (м. Київ, Україна), який прагне популяризувати

демократичний порядок денний в цілому і містить велику кількість публікацій з проблем урбаністичної і локальної політики зокрема. Цікаві матеріали можливо віднайти також на інформаційних порталах, які орієнтовані, в тому числі, на архітектурно-будівельні проекти, розробники яких пам'ятають про важливість спиратися в основі своєї діяльності на певні світоглядні орієнтири. Наприклад, Т. Тону, директорка з маркетингу Строй Сіті Девелопмент, у публікації “Урбаністика ХХІ століття: як треба будувати міста” (2022) звертає увагу на концепцію “нового урбанізму”, використання якої при міській забудові дозволяє максимально впроваджувати технологічні інновації у будівництві та облаштуванні територій з урахуванням енергозбереження й екологічних норм [14].

Наступним аспектом, який необхідно розглянути, є історія розвитку наукових досліджень (оскільки це типовий складовий елемент опанування будь-якої навчальної дисципліни) локальних політичних процесів та проблем суспільно-політичного розвитку міст. М. Лендзел у статті “Локальні політичні студії як комплементарний підхід до дослідження політики” (2009) подає розгорнутий огляд даної частини загального дослідження місцевої політики, зазначаючи, що у другій половині 1970-х років виокремився новий сегмент у західній політології – “локальні політичні студії” (Local Political Studies). Його прихильники наголошують, що сутність політико-владних рішень, що їх приймають місцеві органи влади, визначається, насамперед, у процесі здійсненні “локальної (комунальної, муніципальної) політики” в межах конкретної громади (муніципалітету) і лише опосередковано залежить від організації системи місцевого самоврядування взагалі [10, с. 27-28]. В даній статті, як і у вказаній вище роботі Н. Хоми, окрім представлення локальних політичних студій як таких, характеризуються напрями розвитку наукових досліджень, які можуть бути покладені в основу тематичного плану подальшої роботи над вивченням дисципліни “Локальна і урбаністична політика”. Так, підбиваючи деякі підсумки свого дослідження, Н. Хома зазначає, що політична урбаністика в цілому може охоплювати: 1) аналіз динаміки урбанізаційних процесів; 2) вивчення політичних наслідків урбанізації, аналіз процесів субурбанізації, реурбанізації та рурбанізації, що відбуваються в сучасному суспільстві; 3) виявлення особливостей мегаполісів як нової форми політичної організації простору в урбанізованому світі, визначення проблем управління ними [18, с. 253].

Власне, з феномену міста ми відкриваємо прикладний блок аналізу конкретних елементів тематичного плану дисципліни “Локальна і урбаністична політика”, оскільки він є системоутворюючим для даного напрямку досліджень в цілому. На сьогоднішній день значна кількість

вчених із багатьох галузей знання внесла свій вклад у вивчення різноманітних параметрів цього феномену як комплексного об'єкта дослідження. А. Бортнікова у статті “Проблеми урбанізму як об'єкт наукової рефлексії” (2020) пропонує своєрідний екскурс у історію осмислення сутності поняття міста, звертаючись, в тому числі, до вже класичних підходів. Так, вона зазначає, що помітний слід в науці залишили напрацювання фундаторів Чиказької соціологічної школи (Р. Парк, Е. Берджес, Л. Вірт, Р. МакКензі). Їх основна ідея полягала в організації ефективного контролю над різноманітними процесами, що відбувалися в місті [2, с. 6]. Л. Вірту належить одне із влучних формулювань поняття “місто”. Воно визначено як “відносно велике, залюднене і постійне поселення соціально гетерогенних індивідів” [2, с. 6-7]. Зрозуміло, що це одне із чималої кількості варіантів визначення поняття місто, яких студенти можуть віднайти в науковій літературі із державного управління, політології, соціології, культурології та ін. і запропонувати до загального обговорення. Тут, як ми це побачимо і в подальшому, проявляється така вага для становлення та розвитку досліджень локальної і урбаністичної політики риза як міждисциплінарність. В даному випадку це можливо проілюструвати тим, що розкриваючи зміст невід'ємного зв'язку соціології міста з політичною демократією, Л. Вірт зазначав, що у спільнотах, чисельність індивідів в яких переходить поріг, за яким кожен може знати іншого і усі мають змогу зібратися в одному місці, виникає потреба в опосередкованій комунікації і в реалізації індивідуальних інтересів через делегування [2, с. 7].

Щодо інформаційних платформ з подібної тематики, то в першу чергу необхідно назвати MistoSite (<https://mistosite.org.ua>), що є проектом Аналітичного центру Cedos (ГО “Центр дослідження суспільства”) і фокусується на проблемах міського розвитку, реформ і формування політик на локальному рівні [1]. На сайті є окремі розділи, де розміщено матеріали аналітичного журналу про місто (результати досліджень, аналіз досвідів, експертні інтерв'ю та авторські статті), бази міських ініціатив України (каталог організацій та ініціатив з різних міст України, діяльність яких спрямована на вирішення міських проблем) та каталогу міських досліджень, даних і аналітики (збірка посилань на результати досліджень, дані й аналітику різного авторства і різних років щодо міст України). Цей проект може бути цікавий для студентів не тільки своїм вже наявним контентом, але і перспективою дослідницької співпраці, оскільки тут пропонується інформаційне партнерство: створення спільних спецпроектів і серій статей, поширення інформації про події, проекти чи можливості [1]. Окрім цього, як для студентів,

так і для викладачів може представляти інтерес безкоштовний онлайн-курс “Урбаністика: сучасне місто”, підготовлений в межах “Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні”, яку виконує МФ “Відродження” і розміщений на платформі онлайн-освіти Prometheus. Викладачі курсу, серед яких вже згадувана нами С. Шліпченко, прагнуть, щоб якомога ширша аудиторія дізналась про те, як функціонують міста, і розібралась у тому, як бути активним мешканцем міста і сприяти перетворенню власного міста на комфортне місце для життя [17]. За умови успішного виконання навчальних завдань курсу можливо отримати сертифікат, який може стати у нагоді для подальших професійних перспектив і працевлаштування за фахом.

Загалом, з точки зору сучасної політичної науки, з її орієнтованістю на міждисциплінарність і поліметодологічність, можливо прийняти до розгляду досить значний обсяг проблематики, пов’язаної із міськими політичними процесами. Серед них в якості обов’язкової складової ми вбачаємо особливості міського політичного режиму, зарубіжні та українські дослідження якого (на час публікації) концептуалізував у своїй статті С. Янішевський (“Теорія міських політичних режимів: засади та можливості застосування щодо вітчизняних локальних політій”, 2016). Теорія міських політичних режимів була розроблена американським ученим К. Стоуном і викладена в його книзі “Режимна політика: правління в Атланті, 1946–1988”. У роботі з’ясувалося, яким чином ухвалювалися та реалізовувалися ті чи інші важливі для міста Атланта рішення місцевої влади. Як результат цього дослідження, було запропоноване поняття “міського політичного режиму” як “неформальних домовленостей, за допомогою яких структури влади та приватні групи інтересів взаємодіють, щоби формувати та реалізовувати владні рішення” [20, с. 101-102]. Окрім класичних досліджень даного феномену, с. Янішевський наводить також сучасні розробки українських вчених стосовно особливостей функціонування владних механізмів міського політичного режиму в містах нашої країни, актуальні на момент написання його статті. На увагу серед них, як зазначає автор, заслуговує стаття П. Левчука “Теоретико-методологічні аспекти теорії машин зростання у політологічному дискурсі”, у якій теорія К. Стоуна порівнюється з іншою відомою теорією досліджень міських політичних процесів – теорією “машин зростання” Х. Молотча [20, с. 106]. В якості більш новітніх робіт можливо залучати до розгляду дослідження виконані, наприклад, В. Яремчуком “Міський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції” (2016), В. Гнатюком “Субнаціональні політичні режими в Україні на прикладі Закарпатської, Львівської та Чернівецької

областей у 2015 р.: експертне (суб’єктивне) вимірювання” (2020) та ін.. Остання розробка цікава ще і тим, що функціонування політичного режиму в ній аналізується на регіональному рівні, що сприяє формуванню найбільш повного уявлення студентами про цей феномен політичної сфери життя.

Після розгляду тем, які стосуються механізмів реалізації влади у містах як окремих об’єктах аналізу, перейдемо тепер до складових навчальної дисципліни, які базуються на вивченні параметрів локальних політичних процесів. Тут для початку ми також можемо коротко зупинитися на історії розвитку відповідних наукових досліджень, і, узагальнюючи, процитуємо вже згадувану статтю М. Лендєл: “Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття локальні студії перетворюються на один з найпопулярніших напрямів у суспільних науках, сформувавши у такий спосіб певну противагу, а радше – методологічне доповнення до традиційного загальнонаціонального виміру соціально-політичних явищ. Такому “зсувові” в орієнтаціях багатьох учених сприяла низка наукових чинників, окрім, звичайно, децентралізаційних реформ у системах управління багатьох країн, наслідком яких було підвищення економічної та політичної ваги громад як повноцінних одиниць публічної влади” [10, с. 28]. Даний період виокремлюється не випадково, оскільки перехід до більш демократичних форм урядування спонукав до усвідомлення тези про те, що без демократизації на місцевому рівні управління загальнонаціональні політичні трансформації не можуть бути достатньо ефективними. Як пише у своїй статті “Актори локальної демократії та особливості їхньої участі в локальних політичних процесах” (2015) С. Була, інститути безпосередньої демократії забезпечують широку участь населення у локальній демократії, сприяють розширенню громадської ініціативи, зростанню соціальної активності мешканців територіальних спільнот. Серед інститутів безпосередньої демократії в місцевому самоврядуванні особливе місце посідають інститути громадського самоврядування жителів територіальних громад, оскільки вони стимулюють участь громадян у місцевому самоврядуванні [3, с. 131].

М. Суслів у статті “Локальна ідентичність як пріоритетний напрям у стратегічному плануванні розвитку територіальних громад” (2021) акцентує фактори, які сприяють актуалізації дослідження локальної ідентичності – особливо в рамках реалізації політики децентралізації в Україні. По-перше, тому що розвиток територіальної громади залежить від саморозвитку місцевого співтовариства, на базі якого формується територіальна громада, ідентифікації місцевих індивідів – їх самоотождоження з іншими членами громади; по-друге, згуртоване місцеве співтовариство – це

створення локального територіального простору, в якому місцеві мешканці існують, керуються певними традиціями й цінностями, формують відповідні комунікації в процесі взаємовідносин й планують своє власне майбутнє; по-третє, в сучасних умовах територіальна громада є первинним осередком суспільства, для якого характерне виникнення основних соціально-політичних і економічних відносин [13, с. 138]. Тема локальної ідентичності ще буде розглянута нами в наступному змістовному блоці дослідження, а щодо прикладних аспектів політики децентралізації, то дані щодо цього можливо знайти на офіційному порталі <https://decentralization.gov.ua>, який акумулює новини, різноманітні інформаційні матеріали, містить відповідні тематичні розділи (місцеві бюджети, співробітництво громад, енергоефективність та ін.), а віднедавна ще і рекомендації про те, як діяти громадянам в умовах війни [6]. Також, як і стосовно проблематики міського розвитку, на платформі онлайн-освіти Prometheus можливо прослухати два тематичних курси: “Децентралізація в Україні – теорія та практика” [5] і “Децентралізація: від патерналізму до відповідального розвитку” [7], які завдяки ґрунтовності навчальної програми можуть бути корисними навіть для чинних працівників органів місцевого самоврядування.

Окрім цього, від початку викладання навчальної дисципліни “Локальна і урбаністична політика” на спеціальності “Політологія” Дніпровського національного університету ім. О. Гончара важливе місце серед іншої проблематики, що пропонувалася студентам до вивчення, займала політика декомунізації. Цей сегмент навчального матеріалу розглядається більшою мірою у рамках теми “Локальної ідентичності”, як такої, що репрезентує світоглядні основи буття людини і розвитку спільноти у міському та локальному просторі. При цьому ми спираємося на роботи таких українських вчених як С. Ростецька (“Роль символічної політики у формуванні локальної ідентичності”, 2017 р.), Т. Бевз (Теоретико-методологічні підходи та алгоритм дослідження політичних ідентичностей у міській громаді”, 2017 р.), М. Майоров, Б. Короленко, І. Каретніков (“Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки”, 2017 р.), Гурик М. (“Декомунізація як шлях побудови україноцентристської моделі історичної пам’яті”, 2016 р.) та ін. Наш підхід базується на пошуках концептуальної аргументації відносно того, що в умовах децентралізації локальна ідентифікація є суттєвою опорою для членів місцевого співтовариства територіальної громади, що дозволяє їм визначити власне становище, й стає підставою активності у вирішенні місцевих справ [13, с. 140]. Окреме значення представляють розробки зарубіжних дослідників, що спрямовані на аналіз політики декому-

нізації в Україні у порівнянні з цим процесом у країнах Європи, серед яких важливим для нас є приклад сусідньої Польщі. У статті ““Остання” хвиля декомунізації урбаноніміки в Україні та Польщі: порівняльний аналіз” (2020) О. Кучабський та К. Копець із Гданського університету виокремлюють низку відмінних рис в урбанонімічній політиці декомунізації (під якої припав на 2015–2017 рр.) цих країн, серед яких підкреслюється те, що декомунізація в Україні вже тоді була одночасно способом дерусифікації символічного суспільного простору. Також, перейменування в Україні виявилось в декілька разів масштабнішим, ніж польське, а сама декомунізація мала більш нейтральний, компромісний і деідеологізований характер [9, с. 46].

Заглиблення у проблематику політики декомунізації підводить нас до необхідності досліджувати ідейні основи ще одного пласту проблем, з якими вже стикалися інші країни пострадянського простору – окупація частини території, або ще ні – відкритий воєнний напад Російської Федерації. Як відомо, безпосередньо військові дії у гібридній війні поєднуються із елементами інформаційного впливу, для якого дуже важливим є сприятливе підґрунтя у суспільній свідомості. Одним із аспектів цього виступає смислова наповненість оточуючого життєвого простору людини, яка здатна впливати на підсвідомому рівні на природу її духовних цінностей. З цієї точки зору цікавість представляє, наприклад, концепція “права на місто”, що вперше була озвучена А. Лефевром у 1967 р., і привернула увагу численних дослідників міста – починаючи від досліджень соціально-економічної географії та закінчуючи аналізом міських рухів і антропологією. “Право на місто” відсилає не лише до права жителів перебувати в місті, але так само і до права брати участь в ухваленні рішень, що визначають майбутнє міста, впливати на власне навколишнє середовище [11, с. 116]. Саме тому толерантність до повзучої культурної русифікації, загорнута у наївну романтизацію спільного радянського минулого або відверте маніпулювання історичним контекстом, потребує найрішучішої протидії. Ще у 2018 році І. Гирич у своїй статті “Чи потрібна в Києві подальша деколонізація та дерусифікація міського інтелектуального простору” акцентував, що започаткований процес перейменування у столиці був насправді неповним та безсистемним. На час його дослідження залишалися проблеми у граматичному написанні назв вулиць – наприклад, не відчувалося намагання вписатися у традицію київського назовництва: так з’явилася зрусифікована вулиця “Трьохсвятительська” при правильній назві “Трисвятительська”. Але і це ще не все, оскільки, як підкреслює дослідник, не інакше як нав’язування українцям другосортності можливо сприймати залишення вулиць з назвами друго-

рядних географічних об'єктів Російської Федерації, окремих її міст і регіонів: вулиці Челябінська, Уссурійська, Уральська та ін. [4, с. 138]. І це спрямовує проектування висновків щодо досліджуваної проблематики на новий, вищий, рівень концептуалізації – таким чином деколонізацію та дерусифікацію можливо розглядати як посилюючі політичні стратегії процесу деколонізації в цілому.

Такий погляд на проблему дозволяє більш комплексно аналізувати умови та чинники, які продовжують становити загрозу для остаточного завершення демократизації, а також трансформаційні процеси в суспільній свідомості щодо переосмислення індивідуальної та колективної політичної ідентичності. Як пишуть у своїй статті “Публічний простір міста versus право на місто” (2020) вже згадувані Л. Радіонова та О. Радіонова, “дискусії щодо “відкритого простору” демонструють конфлікт між старою концепцією і новим баченням міського простору, що тільки зароджується в сучасній Україні. Відповідно до старої, офіційної концепції, відкритий міський простір – це картинка з листівки, яка показує не життя міста та його людей, а офіційний і “приємний” образ. Це тісно пов'язано з радянської ідеєю відкритого міського простору як майданчика для офіційних мітингів і демонстрацій. Концепція, що виникла в останнє десятиріччя, співвідноситься з гуманістичною ідеєю “міста для людей”. Хоча це і не називається “публічним простором”, ідея публічних просторів для взаємодії іноді все ж з'являється в медіа і часто виходить від самих містян. Останній виток розвитку можна розглядати і як процес «європеїзації», так як з'явилося безліч ініціатив містян, спрямованих на поліпшення публічного простору [11, с. 117]. Завдяки титанічній праці українських вчених у надзвичайних умовах, є можливість залучити до навчального процесу інформаційні матеріали, що продукуються дослідниками майже у режимі реального часу як відповідь на гостроактуальні запити суспільства. Так, Український інститут національної пам'яті разом із Міністерством культури та інформаційної політики у травні 2022 року провів серію експертних обговорень на тему “Дерусифікація, деколонізація та деколонізація у публічному просторі”, перший з яких був присвячений саме топоніміці, оскільки після повномасштабного російського вторгнення в Україні на рівні громад набули обертів перейменування назв і демонтаж символіки, пов'язаних з Росією як державою-агресором [16]. Відеозапис цих заходів на постійній основі доступний для студентів та всіх зацікавлених глядачів на офіційному YouTube-каналі Українського інституту національної пам'яті, як і багато інших дослідницьких розробок, що реконструюють історію України як історію українського державотворення.

Поряд з цим, у якості емпіричної основи дискусії зі студентами, на заняттях використовується фактографічний матеріал інформаційних повідомлень у новинах. Наприклад, про те, що на засіданні ХХ-ї позачергової сесії Дніпровської міської ради 21 квітня 2022 року депутати перейменували понад 30 вулиць і провулків, назви яких пов'язані з Російською Федерацією. Вулицю Хабаровську в Індустріальному районі міста назвали Салтівською на честь району Харкова, який найбільше страждав від обстрілів [15]. В такий спосіб ми не лише позбавляємося символічного зв'язку з державою-терористом, але і укріплюємо єдність всередині нашої країни, зміцнюючи її цілісність у протистоянні зовнішнім загрозам. Ще одним прикладом розриву із колоніальним сприйняттям образу України вже на міжнародному рівні можливо назвати те, що багато світових ЗМІ з початку повномасштабного російського вторгнення стали транслітерувати назву нашої столиці як “Kyiv”, що фонетично є більш відповідним вимові українською мовою, а не російською, як це було за часів СРСР. “Попри звички читачів, політичний розум переважає” – повідомили в редакції французької газети Liberation, яка змінила “Kiev” на “Kyiv” 1 березня 2022 року. Англomовні ЗМІ – BBC, The Guardian та The New York Times – обрали транслітерацію з української мови ще у 2019 році, після досить успішної української інформаційної кампанії KyivNotKiev 2018-го року (хоча “Kyiv” став офіційною англomовною назвою столиці у 1995 році) [8]. Наведені тут приклади є ілюстрацією великої кількості подібних кейсів в Україні та відносно неї в світі за останній час, що вже відображає усталення тенденції до реалізації дерусифікації як політичної практики трансформації символічної ідентичності різного роду об'єктів як у локальному вимірі, так і у загальнодержавному та світовому масштабі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Вивчаючи актуальні на сьогодні напрями досліджень із проблематики локальної та урбаністичної політики в Україні і світі, можливо виокремити найбільш значущі змістовні блоки інформаційних матеріалів, що будуть покладені в основу тематичного наповнення відповідної навчальної дисципліни. По-перше, слід окреслити в цілому концептуальні виміри загальної теорії урбаністичних досліджень та локальних політичних студій. У цьому сегменті інформаційного масиву ми виокремлюємо комплекс напрямів для глибинного дослідницького пошуку, що також може виступати орієнтиром для загального тематичного плану навчальної дисципліни. Окрім цього, розглядається історія наукових досліджень в рамках даної предметної площини, що є типовим для навчальних дисциплін академічного формату.

Наступним змістовним блоком тем для вивчення у рамках курсу з локальної та урбаністичної політики можуть бути всі ті питання, які стосуються

міста як макрооб'єкта аналізу у суспільних науках. Почати необхідно із багатозначності підходів до визначення сутності поняття місто, що вказує нам на міждисциплінарний тип досліджень у даному напрямі і комплексний характер проблематики, що може бути з ними пов'язана. В якості одного з прикладів можливо навести дослідження особливостей функціонування міських політичних режимів, що в більш широкому контексті репрезентують механізм реалізації владних відносин на субнаціональному рівні політичних процесів.

Друга частина загального тематичного плану курсу, як це може бути зрозуміло безпосередньо із назви, проектується нами навколо міждисциплінарного аналізу змісту локальної політики. Розгляд даної проблематики ми починаємо із вивчення в цілому особливостей локальної політики як окремого виміру перебігу політичних процесів у сучасній Україні. На нашу думку, рушійною силою суспільно-політичних трансформацій на даному рівні виступає практика децентралізація влади як консолідація суспільного запиту на розбудову локальної демократії та державної полі-

тики координації управління на місцевому рівні (територіальні громади).

Окрім цього, надзвичайної важливості набуває сьогодні дослідження локальної ідентичності, яка аналізується нами в першу чергу на основі своєї топонімічної складової. Тут продовжується лінія аналізу міських політичних процесів, про що ми вже зазначали раніше, а тепер актуалізується ще один прикладний аспект дослідження – боротьба за реалізацію “права на місто” у просторі локальної ідентичності. У якості вступу до теми, ми говоримо про сутність цього явища у політологічному контексті, але основна увага зосереджується на політиці декомунізації, а останнім часом також дерусифікації, як політичним практикам реконструкції локальної ідентичності в сучасній Україні, що може бути предметом подальших наукових розвідок у даному напрямі. Таким чином підкреслюється, що на сьогоднішній день методика викладання дисциплін зі сфери суспільних наук у вищій школі повинна відповідати на ті безпекові виклики, які на новому етапі російсько-української війни з новою силою нагадують про себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. MistoSite – українська урбаністична платформа. URL: <https://mistosite.org.ua/uk/about>
2. Бортнікова А. В. Проблеми урбанізму як об'єкт наукової рефлексії. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер.: Політичні науки*. 2020. № 5. С. 5-10. DOI <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2020.5.1>
3. Була С. Актори локальної демократії та особливості їхньої участі в локальних політичних процесах. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2015. Вип. 7. С. 126-137.
4. Гирич І. Чи потрібна в Києві подальша деколонізація та дерусифікація міського інтелектуального простору? *Київські історичні студії*. 2018. № 2. С. 130-139. DOI <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2018.2.130-9>
5. Децентралізація в Україні – теорія та практика. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DC101+2017_T4/about
6. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua>
7. Децентралізація: від патерналізму до відповідального розвитку. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DC101+2019_T3/about
8. Іноземні ЗМІ обирають транслітерацію «Kyiv» на позначення української столиці. URL: <https://chytomo.com/inozemni-zmi-obyraut-transliteratsiiu-kyiv-na-poznachennia-ukrainskoi-stolytsi/>
9. Кучабський О., Копець К. “Остання” хвиля декомунізації урбаноніміки в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Грані*. 2020. Т. 23. № 8. С. 37-48. DOI <https://doi.org/10.15421/172073>
10. Лендьял М. О. Локальні політичні студії як комплементарний підхід до дослідження політики. *Наукові записки НаУКМА. Т. 95 : Політичні науки*. 2009. С. 27-32.
11. Радіонова Л. О., Радіонова О. М. Публічний простір міста versus право на місто. *"Перспективи". Соціально-політичний журнал*. 2020. № 1. С. 115-121. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.1.15>
12. Співак Д. П. Урбанізм як новітня посткласична ідеологія. *Держава і право. Серія : Політичні науки*. 2016. Вип. 72. С. 3-13.
13. Суслів М. Локальна ідентичність як пріоритетний напрям у стратегічному плануванні розвитку територіальних громад. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 2(8). С. 133-151. DOI [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-2\(8\)-133-151](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-2(8)-133-151)
14. Тону Т. Урбаністика XXI століття: як треба будувати міста. URL: <https://mind.ua/openmind/20236314-urbanistika-xxi-stolittya-yak-treba-buduvati-mista>
15. У Дніпрі вулицю назвали на честь харківського району. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/u-dniprivulytysyu-nazvaly-na-chest-kharkivskoho-rayonu>
16. УІНП та МКІП розпочали серію круглих столів «Дерусифікація, декомунізація та деколонізація у публічному просторі». URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/uinp-ta-mkip-rozpochaly-seriyu-kruglyh-stoliv-derusyifikaciya-dekomunizaciya-ta-dekolonizaciya-u-publicnomu-prostorii>

17. Урбаністика: сучасне місто. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/IRF/URBAN101/2015_T1/about

18. Хома Н. Політична урбаністика: концептуалізація предметного поля. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2016. Вип. 6. С. 250-257.

19. Шліпченко С. “Мой адрес не дом и не улица...”: Про імперський радянський наратив в архітектурі і містоплануванні та політику колонізації. URL: <https://ua.boell.org/uk/2022/06/09/moy-adres-ne-dom-y-ne-ulytsa-pro-imperskyu-radyanskyu-naratyv-v-arkhitekturi-i>

20. Янішевський С. Теорія міських політичних режимів: засади та можливості застосування щодо вітчизняних локальних політій. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 5-6. С. 99-111.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНО БЕЗПЕКОВОМУ ВИМІРІ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE RESEARCH OF THE INFORMATION SOCIETY IN THE INFORMATION SECURITY DIMENSION

Воробець Н.Р.,

аспірант кафедри політології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дана наукова стаття розглядає теоретико-методологічні аспекти дослідження інформаційного суспільства в інформаційно безпековому вимірі. В контексті швидкого розвитку інформаційних технологій актуальність дослідження інформаційної безпеки неоспорима. У статті розглядаються проблеми, пов'язані з поняттям інформаційного суспільства та його структурою, а також проаналізовано загрози, що виникають в інформаційному просторі. У статті розглянуто сучасний стан розвитку інформаційних технологій та їх вплив на розвиток інформаційного суспільства. Зокрема, розглядається взаємозв'язок між інформаційним суспільством та державною політикою в галузі інформаційної безпеки.

Стаття відділяє важливість застосування теорій, які вивчають суспільство з позиції інформаційних технологій та їх взаємодії з людьми. Вона також розглядає методологічні підходи до дослідження інформаційного суспільства в контексті його взаємодії з інформаційною безпекою та розробки стратегій її забезпечення. Також наголошується на важливості розуміння взаємозв'язку між інформаційною безпекою та правами та свободами людини в інформаційному суспільстві.

Розглянуто важливість таких основних компонентів як соціальний та політичний аспект у вивченні та дослідженні інформаційної безпеки в Україні, оскільки інформаційна безпека України не може бути досягнута без забезпечення безпеки суспільства та безпеки політичних процесів. Зокрема розглянуто вплив інформаційних технологій на політичні процеси в країні. Крім того, стаття пропонує ряд рекомендацій щодо подальшого дослідження інформаційного суспільства в інформаційно безпековому вимірі.

Результати цього дослідження можуть бути корисними у подальших дослідженнях з даної проблематики, може використовуватися як методологічна база подальшого опрацювання проблем інформаційної безпеки, а також у навчальному процесі.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційне суспільство, медіаграмотність, Інтернет, державна політика, теоретико-методологічні аспекти.

This scientific article considers the theoretical and methodological aspects of information society research in the information security dimension. In the context of the rapid development of information technologies, the relevance of information security research is undeniable. The article examines the problems related to the concept of the information society and its structure, and also analyzes the threats arising in the information space. The article examines the current state of the development of information technologies and their impact on the development of the information society. In particular, the relationship between the information society and the state policy in the field of information security is considered.

The article highlights the importance of applying theories that study society from the standpoint of information technologies and their interaction with people. It also considers methodological approaches to the study of the information society in the context of its interaction with information security and the development of strategies for its provision. The importance of understanding the relationship between information security and human rights and freedoms in the information society is also emphasized.

The importance of such basic components as the social and political aspect in the study and research of information security in Ukraine is considered, since the information security of Ukraine cannot be achieved without ensuring the security of society and the security of political processes. In particular, the influence of information technologies on political processes in the country is considered. In addition, the article offers a number of recommendations for further research of the information society in the information security dimension.

The results of this study can be useful in further research on this issue, can be used as a methodological basis for further processing of information security problems, as well as in the educational process.

Key words: information security, information society, media literacy, Internet, state policy, theoretical and methodological aspects.

Постановка проблеми. Інформаційна безпека – одна з ключових сфер державної безпеки, що має стратегічне значення для України. Розвиток та удосконалення технологій та відкритих мереж

зв'язку призвели до того, що не лише засоби масової інформації, але й засоби персональної комунікації перестають бути розділені державними кордонами й перетворюються на інформаційний

простір на рівні з державами та міжнародними організаціями, як окремої особистості, так і найрізноманітніших соціальних і політичних груп, громадських рухів та організації. Своєю чергою, це створює серйозні виклики національній безпеці всіх держав, а особливо, таких як Україна, які перебувають на шляху демократичних перетворень, а також розбудови та захисту власної національної держави. Що також ставить перед українським суспільством нові виклики та загрози, які можуть мати далекосяжні наслідки для національної безпеки. Таким чином, дослідження інформаційного суспільства в інформаційно-безпечному вимірі України є дуже важливим і актуальним завданням для забезпечення стабільності та розвитку суспільства в умовах постійно зростаючого впливу інформаційних технологій. А також теоретичне осягнення сучасних тенденцій формування інформаційного суспільства в Україні, їх впливу на трансформацію форм та механізмів громадянської участі у соціально політичних процесах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження інформаційного суспільства в інформаційно-безпечному вимірі дозволить виявити та проаналізувати основні виклики та загрози, які ставляться перед Україною в цій сфері. Це дасть змогу розробити ефективні стратегії та механізми захисту інформації, визначити необхідність у підвищенні кваліфікації фахівців з інформаційної безпеки, розвивати національну інфраструктуру в інформаційному просторі України, а також залучати до цих процесів широку громадськість.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета даного дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати сучасний стан інформаційного суспільства в Україні з точки зору інформаційної безпеки. А також визначити основні напрямки розвитку інформаційного суспільства та основних принципів інформаційної безпеки в контексті сучасних викликів та загроз, що постають перед суспільством.

Зокрема можна виокремити такі завдання:

- 1) Аналіз сучасного стану інформаційної безпеки України.
- 2) Дослідження міжнародного досвіду забезпечення інформаційної безпеки та аналіз кращих практик та можливостей їх впровадження в Україні.
- 3) Визначення основних напрямків розвитку інформаційної безпеки в Україні.
- 4) Аналіз ролі та взаємодії різних суб'єктів в системі інформаційної безпеки України виявлення можливих проблем та шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості формування інформаційного суспільства в Україні, досліджувалися у численних роботах таких вчених як Почепцов Г.Г., Боднар І.Р.;

Білоусов О.С.; Твердохліб О.С., Романенко Є.О. та інших. Разом з тим, з огляду на складність та багатоаспектність питань дослідження інформаційного суспільства в інформаційно безпечному вимірі, вказана проблематика потребує подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційна безпека як наукова категорія з'явилась не так давно, проте вже має значний вплив на розвиток наукових досліджень. Це пов'язано з тим, що інформаційні технології стали важливим елементом більшості сфер життя людей. Тому, інформаційна безпека має широкий спектр аспектів, що включає технічні, соціальні, економічні та політичні питання.

Одним з ключових аспектів дослідження є аналіз соціально-економічних, політичних та технологічних трансформацій, які відбуваються в інформаційному суспільстві. Дослідження показують, що збільшення кількості інформації та її доступності, а також розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, є неоднозначними факторами, які можуть одночасно впливати як на позитивні, так і на негативні аспекти інформаційного суспільства.

Дослідники звертають увагу на необхідність розуміння основних принципів та проблем інформаційної безпеки, таких як конфіденційність, цілісність та доступність інформації. Згідно з дослідженнями, забезпечення інформаційної безпеки потребує комплексного підходу, який включає технічні, організаційні та правові заходи.

Для вивчення інформаційної безпеки в Україні використовуються різні наукові підходи. Один з них – комплексний підхід, який передбачає розгляд інформаційної безпеки як складової загальної безпеки держави. Цей підхід дає можливість оцінювати рівень інформаційної безпеки з точки зору не тільки технічних параметрів, але і соціально-економічних та політичних факторів.

Одне з перших комплексних досліджень та висвітлення сутності основних аспектів інформаційної безпеки провів Г.Г. Почепцов. Автор приділяє особливу увагу питанням побудови інформаційного суспільства, проблемам правового регулювання інформаційної сфери, а також становленню та впровадженню системи електронного урядування з урахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду. Автор зумів глибоко розкрити технології використання інформаційних стратегій та проведення сучасних інформаційних війн. На думку вченого, інформаційна політика є аналізом організації інформаційного простору, способів споживання інформаційних продуктів на певних територіях, інформаційних уподобань населення, та може бути корисною у вирішенні економічних, соціальних та військових завдань, оскільки сучасні суспільства значною мірою побудовані на інформаційній складовій [6, с. 10].

Для дослідження інформаційної безпеки України необхідно враховувати не лише загальні засади теорії інформаційної безпеки, а й специфіку внутрішніх та зовнішніх загроз, що становлять потенційну небезпеку для держави. Особливу увагу слід звернути на діяльність російської держави, яка веде інформаційну війну проти України, використовуючи різноманітні методи та технології, що включають дезінформацію, кібератаки, вплив на медіа та соціальні мережі, та інші.

Одним із ключових підходів у дослідженні інформаційної безпеки є системний підхід. Він передбачає розгляд інформаційної безпеки як складової системи, яка включає різноманітні субсистеми, елементи та взаємозв'язки між ними. При цьому, важливо враховувати взаємодію інформаційної безпеки з іншими складовими системи держави, такими як політична, економічна, соціальна та інші.

Також, для дослідження інформаційної безпеки необхідно використовувати інтердисциплінарний підхід, що передбачає взаємодію різних наукових дисциплін. Зокрема, в рамках дослідження інформаційної безпеки можуть бути використані знання та методи з інформатики, кібербезпеки, соціології, політології, економіки та інших галузей.

Загалом дослідники наголошують на важливості розуміння взаємозв'язку між інформаційною безпекою та правами та свободами людини в інформаційному суспільстві. Наприклад, необхідність забезпечення конфіденційності даних може конфліктувати з потребою у дотриманні принципів свободи слова та доступу до інформації [7, с. 29].

У процесі дослідження інформаційної безпеки України важливо враховувати різноманітні методологічні підходи, що можуть бути застосовані. Одним із ключових методологічних підходів є експертний аналіз, що передбачає залучення експертів з різних галузей та аналіз їхніх думок та оцінок щодо потенційних загроз інформаційній безпеці України.

Також, важливо враховувати аналітичні методи, такі як кібераналіз, соціально-політичний аналіз, моніторинг інформаційного простору тощо. Наприклад, кібераналіз передбачає аналіз кіберзагроз та кібератак, що можуть стати потенційними загрозами для інформаційної безпеки. Соціально-політичний аналіз дозволяє визначити, які соціальні, політичні та економічні процеси можуть впливати на інформаційну безпеку.

Крім того, не менш важливо використовувати кілька підходів до дослідження інформаційної безпеки, зокрема технічний та соціальний. Технічний підхід передбачає вивчення технічних аспектів забезпечення інформаційної безпеки, таких як шифрування, аутентифікація, захист від кібератак тощо. Соціальний підхід передбачає вивчення

соціальних аспектів інформаційної безпеки, таких як поведінка користувачів, соціальні мережі, медіа та інші фактори, які можуть впливати на інформаційну безпеку [2, с. 70-71].

Зокрема вивчення соціального та політичних аспектів є важливими компонентами дослідження інформаційної безпеки в Україні. Саме ці два аспекти є найбільш взаємопов'язані та взаємозалежні, оскільки інформаційна безпека України не може бути досягнута без забезпечення безпеки суспільства та безпеки політичних процесів.

Соціальні аспекти дослідження інформаційної безпеки України пов'язані з дослідженням взаємодії між інформаційною безпекою та суспільством. Основною метою дослідження соціальних аспектів інформаційної безпеки є з'ясування способів впливу інформації на поведінку людей та на суспільство в цілому. Для досягнення цієї мети дослідники проводять соціально-психологічні дослідження, аналізуючи вплив інформаційних повідомлень на формування суспільних настроїв та ставлення до певних подій [2, с. 73].

Політичні аспекти дослідження інформаційної безпеки України пов'язані з дослідженням впливу інформаційних технологій на політичні процеси в країні. Дослідження політичних аспектів інформаційної безпеки має на меті з'ясування впливу інформації на формування політичної волі та рішень владних структур. Дослідники аналізують вплив інформації на процеси взаємодії між владними структурами та громадськістю, а також на формування політичної конкуренції та політичної ідентичності громадян [3, с. 162-163].

Окрім того, коли країна стикається зі складними політичними процесами, такими як вибори або конфлікти, важливо досліджувати вплив інформації на формування громадської думки та прийняття рішень. Для цього досліджувачі використовують методи аналізу політичних та інформаційних процесів, а також досліджують роль різних медіаплатформ у формуванні громадської думки та розповсюдженні інформації.

Політичні аспекти інформаційної безпеки також пов'язані з аналізом кіберзагроз та кібератак, які можуть мати серйозний вплив на політичну ситуацію в країні. Такі атаки можуть бути спрямовані на порушення виборчого процесу, дестабілізацію влади, розповсюдження фейкових новин тощо [2, с. 70]. Тому дослідження політичних аспектів інформаційної безпеки також повинні включати аналіз кібербезпеки та заходи щодо її забезпечення.

Соціальні та політичні аспекти дослідження інформаційної безпеки України є важливими складовими дослідження в цій області. Вони взаємопов'язані та взаємозалежні, оскільки забезпечення інформаційної безпеки в країні неможливе без забезпечення безпеки суспільства та

безпеки політичних процесів. Дослідження соціальних та політичних аспектів інформаційної безпеки України дозволяє розуміти взаємодію між інформацією та суспільством, розробляти стратегії захисту від кіберзагроз та кібератак, а також покращувати регулювання медіа-платформ та їх ролі в формуванні громадської думки. Саме це допоможе країні забезпечити стійку та ефективну інформаційну безпеку в умовах сучасного інформаційного суспільства [5, с. 21-22]

Для того, щоб зменшити негативний вплив ворожої брехні на наше суспільство, необхідно активно боротися з усіма фейками та неправдивою інформацією, які намагаються проникнути в український інформаційний простір. Це дасть громадянам можливість отримувати достовірну інформацію та відчувати підтримку влади, яка завжди на зв'язку з громадянами.

Медіакультура суспільства у вітчизняній науковій літературі визначається як “культура сприймання і виробництва соціальними групами та соціумом у цілому сукупності інформаційно-комунікаційних засобів, що функціонують у суспільстві, знакових систем, технологій комунікації, пошуку, збирання, виробництва і передавання інформації. На особистісному рівні медіакультура означає здатність людини ефективно взаємодіяти з мас-медіа, адекватно поводитися в інформаційному середовищі, здійснювати ціннісно-вольову рефлексивну регуляцію інформаційної поведінки” [3, с. 107]

Окрім того, важливим аспектом дослідження інформаційної безпеки в Україні є забезпечення прав людини та свободи слова в інтернеті. Важливо забезпечити свободу доступу до інформації та заборонити будь-які спроби обмеження свободи слова в мережі. Однак, водночас, необхідно дотримуватися законів, що стосуються захисту від клевети, вільного доступу до інформації та інших прав людини. Відсутність або порушення таких прав може стати причиною конфліктів та загроз для безпеки в інтернеті.

Водночас далеко не всі країни дотримуються даного аспекту в забезпеченні прав людини та свободи слова в інтернеті. Тому, цілком природно, що для того, щоб заповнити правовий вакуум на глобальному рівні висуваються відповідні ініціативи з боку перш за все провідних геополітичних гравців: США, а також країн Європейського Союзу та блоку НАТО.

До прикладу, головна зовнішньополітична ініціатива США щодо перспектив розвитку медіа та кіберпростору, яка була оприлюднена в травні 2011 р. під назвою Міжнародна стратегія кіберпростору, визначає принципові положення, якими будуть керуватися США при формуванні власної політики в інтернетпросторі. Так, “базовими принципами”, що мають бути забезпечені при формуванні політики щодо інтернет простору є:

1) Можливість шукати, одержувати й передавати інформацію та ідеї через будь які засоби зв'язку незважаючи на кордони.

2) Люди мають бути обізнані з загрозами їхній персональній інформації та про можливість здійснення проти них кіберзлочинів.

3) Рух інформації не має обмежуватися фільтрами, оскільки вони створюють видимість безпеки, інтернет простір має бути місцем інновацій та співпраці держави й бізнесу задля більшої безпеки [9].

Натомість медіаграмотність та забезпечення прав і свобод людини в інтернет просторі є дуже важливими питаннями в умовах російської агресії проти України. Одним з ключових аспектів забезпечення прав і свобод людини в інтернеті є свобода слова. Український законодавчий акт "Про захист персональних даних" забезпечує захист приватної інформації, включаючи особисту інформацію в інтернеті. Однак, на практиці, російська агресія може призвести до обмеження свободи слова та інших прав людини в інтернеті.

До механізмів протидії дезінформації можна віднести нормативно-правовий та інституційний. Починаючи з 2014 року в українському законодавстві відбулось багато позитивних змін, які направлені на вдосконалення інформаційного простору України. Прийняті закони «Про захист інформації» (2014), «Про інформаційні агентства» (2015), «Про інформацію» (2016), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (2016). Одним з найважливіших законодавчих документів, що стосуються інформаційної безпеки країни є Доктрина інформаційної безпеки України [7, с. 76].

До підтримки зусиль, спрямованих на розширення доступу до новин, Україна також обмежила доступ до російських державних мас медіа, намагаючись зменшити їхній вплив. Українські медіа, як державні, так і приватні, історично перебувають у прямій конкуренції з російськомовними мас медіа.

На додаток, завдяки злагодженим зусиллям української влади та Указу Президента № 152/2022, яким ввів в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України “Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану”. Реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення проблеми становлення правової демократичної держави якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач, на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні “Єдині новини #UАразом” [8].

Таким чином, головним засобом, яким Україна може боротися з російською дезінформацією під час воєнного стану, є правда. Важливо не лише доносити її до внутрішньої аудиторії, але і до закордонної. Крім того, успіх у боротьбі з дезінформацією залежить від медіакультури та рівня медіаграмотності суспільства.

Щоб підвищити медіаграмотність в українському суспільстві, необхідно проводити освітні кампанії та навчальні заходи, які допоможуть людям зрозуміти, як розпізнавати фейкові новини, маніпуляції та пропаганду. Крім того, необхідно розвивати критичне мислення та навички критичної оцінки інформації. Щоб забезпечити права та свободи людини в інтернеті в умовах російської агресії, необхідно забезпечити безпеку в мережі, включаючи захист від кібератак та спроб злому. Також необхідно забезпечити свободу доступу до інформації та інтернет-ресурсів.

Українське суспільство повинно працювати разом, щоб забезпечити медіаграмотність та захист прав і свобод. Водночас необхідна постійна підтримка незалежних ЗМІ та журналістів. Важливо, щоб українські ЗМІ були незалежними від політичних та економічних впливів та мали можливість досліджувати та публікувати об'єктивну інформацію.

Важливо забезпечити розвиток та підтримку соціальних мереж та інших інтернет-платформ, що дозволять українському суспільству зберігати зв'язки зі світом та обмінюватися інформацією.

Україна повинна продовжувати боротьбу з пропагандою та маніпуляціями в інформаційному просторі та підтримувати діалог та відкритість в інтернеті. Таким чином, можна забезпечити медіаграмотність та свободу слова в Україні в умовах російської агресії.

Висновки. Дослідження інформаційної безпеки України має бути зорієнтоване на вивчення різних аспектів інформаційної безпеки, включаючи технічні, соціальні та політичні аспекти. Для досягнення цієї мети важливо використовувати різні методи та інструменти дослідження, зокрема кібераналіз, соціально-політичний аналіз, моніторинг інформаційного простору та аналітику даних.

Водночас дослідження інформаційної безпеки має бути постійним процесом, оскільки загрози та ризики постійно змінюються та еволюціонують. Тому дослідники повинні бути готові до швидкого реагування на нові загрози та ризики. Також дослідження інформаційної безпеки має бути міждисциплінарним. Це означає, що дослідники повинні мати різні компетенції та знання в різних галузях, таких як кібербезпека, соціологія, політичні науки, інформаційні технології та ін. Тільки такий підхід дозволить забезпечити повні і глибокі дослідження інформаційної безпеки України.

Отже, дослідження інформаційної безпеки України має велике значення для забезпечення національної безпеки, захисту інформаційних ресурсів та забезпечення стійкого розвитку країни в умовах інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоусов О. С. Інформаційне суспільство в сучасній Україні: тенденції розвитку : монографія. О. С. Білоусов ; Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса : Гельветика, 2015. – 359 с.
2. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. І. Р. Боднар. Механізм регулювання економіки. – 2014. – № 1. – С. 68–75.
3. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою: аналіт. доп. Бевз Т. А. та ін. ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 191 с.
4. Дунаєва Л. М. Дезінформаційні виклики під час російсько-української війни: політологічний аналіз. Л. М. Дунаєва. Politicus. – 2022. – №5. – С. 73–78.
5. Залєвська І. І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. І. І. Залєвська, Г. І. Удренас. Південноукраїнський правничий часопис. – 2022. – №1. – С. 20–26.
6. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика (навчальний посібник). Г. Г. Почепцов., 2008. – 663 с.
7. Твердохліб О. С. Теоретико-прикладні засади дослідження державної інформаційної політики у вітчизняному науковому дискурсі. Держава та регіони. Серія Державне управління, 2016 – № 1. – С. 26–30.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану» від 19 березня 2022 р. № 152/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761>.
9. International Strategy for Cyberspace. – 2011. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf.

ВСТУП ШВЕЦІЇ ТА ФІНЛЯНДІЇ В НАТО: НОВИЙ ЕТАП В ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СКАНДИНАВІЇ

THE ADMISSION OF SWEDEN AND FINLAND TO NATO: A NEW STAGE IN THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE POLITICAL CULTURE OF SCANDINAVIA

Кирпичник Р.І.,

аспірант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджено основні чинники процесу вступу Швеції та Фінляндії в НАТО, а також наслідки які несе дане рішення для системи міжнародної безпеки зокрема України. Проаналізовано головні фактори, прийняття рішення щодо приєднання до Північноатлантичного альянсу. Визначено позитивні чинники від даного рішення, які стануть рушійним фактором у виправленні соціально-політичних розбіжностей між Скандинавськими країнами у питаннях співпраці щодо колективної безпеки. Доведено прямий зв'язок даного рішення, з національними інтересами України в умовах відбиття російського повномасштабного вторгнення. Початку російського нападу 24 лютого 2022 року, передувала масштабна інформаційна атака, яка була лише складовою великої інформаційної війни яку вела російська пропагандистська машина проти НАТО. Для агресора було вкрай важливо, створити привід який виправдовував би їхню агресивну політику, так був висунутий ультиматум, щоб НАТО прибрало свою військову інфраструктуру та фактично повернулось до кордонів 1997 року, тим самим заявивши свої інтереси на зону впливу яку мав Варшавський договір. Послідоюча російська агресія, не тільки ще більше об'єднала альянс у його намірах у повній військовій підтримці України, а і призвела до суттєвого розширення, коли Швеція та Фінляндія відмовившись від свого багаторічного нейтралітету вирішили приєднатись до НАТО. Сам цей факт завдає нищівної поразки російським геополітичним інтересам, та багаторічному нарративу пропаганди про «НАТО на кордоні», так як з приєднанням Фінляндії протяжність кордону з альянсом виростає на понад 1200 кілометрів. Безумовно все це несе великі соціально-політичні зміни в середині обох країн, перегляд та новий формат в сформованій політичній культурі, яка зовсім до недавно стояла у випадку Швеції на історично сформованому нейтралітеті, а у випадку Фінляндії вимушеному балансуванні між російськими інтересами та своїми власними. Так звана «фінляндизація» яку російська пропаганда ставила в основу та головний пріоритет щодо політики стосовно України, нарешті остаточно вижила себе як політичне явище. Розгляд даного питання нагадує нам про тісний зв'язок між зовнішньополітичними факторами, які впливають на процес формування політичної культури, а також національних інтересів під впливом історичних подій.

Ключові слова: Скандинавія, політична культура, національна безпека, НАТО, фінляндизація.

The article examines the main factors of the process of the accession of Sweden and Finland to NATO, as well as the consequences of this decision for the international security system of Ukraine in particular. The main factors of the decision to join the North Atlantic Alliance are analyzed. Positive factors from this decision have been determined, which will become a driving factor in the correction of socio-political differences between the Scandinavian countries in matters of cooperation on collective security. The direct connection of this decision with the national interests of Ukraine in terms of repelling a full-scale Russian invasion has been proven. The beginning of the Russian attack on February 24, 2022, was preceded by a large-scale information attack, which was only a component of a large information war waged by the Russian propaganda machine against NATO. It was extremely important for the aggressor to create an excuse that would justify their aggressive policy, so an ultimatum was put forward for NATO to remove its military infrastructure and actually return to the borders of 1997, thereby declaring its interests in the zone of influence that the Warsaw Pact had. The subsequent Russian aggression not only further united the alliance in its intentions of full military support for Ukraine, but also led to a significant expansion, when Sweden and Finland, abandoning their long-standing neutrality, decided to join NATO. This fact itself inflicts a crushing defeat on Russian geopolitical interests and the long-standing narrative of propaganda about «NATO on the border», since with the accession of Finland, the length of the border with the alliance increases by more than 1,200 kilometers. Undoubtedly, all this brings great socio-political changes in the middle of both countries, a revision and a new format in the formed political culture, which until recently stood in the case of Sweden on a historically formed neutrality, and in the case of Finland on a forced balancing between Russian interests and its own. The so-called «Finlandization», which Russian propaganda put as the basis and main priority for the policy regarding Ukraine, has finally finally survived itself as a political phenomenon. Consideration of this issue reminds us of the close connection between foreign policy factors that influence the process of formation of political culture, as well as national interests under the influence of historical events.

Key words: Scandinavia, political culture, national security, NATO, Finlandization.

Постановка проблеми: Саме питання нейтралітету в системі європейської національної безпеки до 24 лютого 2022 року, завжди виступало об'єктом жвавих дискусій, російська пропаганда

витрачала колосальні ресурси задля просування даної теми. Особливості такої політики Фінляндії та Швеції мали історичні відмінності на різних етапах. У випадку Швеції, яка не приймала

участі в Першій та Другій світових війнах і традиційно декларувала свій нейтралітет як свідомий вибір свого суспільства, також варто зазначити, що вся внутрішня політична культура безпосередньо формувалась на цих принципах, віддаючи перевагу формуванню міждержавних договорів та уникаючи участі у альянсах. Фінський випадок залишав дуже мало простору для обдуманого і сформованого вибору суспільства, як показує історія зовнішній чинник домінував над внутрішнім. Саме вимушений нейтралітет Фінляндії на угоду більш сильнішому сусіду, яким на той час являвся СРСР і сформував таке явище як «фінляндизація». На протязі всієї російсько-української війни, на цьому терміні постійно наголошувала російська сторона як на основній вимозі стосовно того, що Україна повинна бути позаблоковою країною. Використовуючи масштабні програми дезінформації агресор, хотів сформувати в українському суспільстві хибну думку, що нейтралітет це єдиний вихід зберегти незалежність країни. Саме явище вимушеного нейтралітету, виходить далеко за рамки простого не приєднання до певного альянсу це також про культурні, економічні та політичні поступки які країна може віддати піддавшись на тиск з боку країни агресора. Масштабна російська агресія показала справжню ціну так званого вимушеного нейтралітету, явища яке після 24 лютого 2022 повністю втратило будь-яку актуальність в системі національної безпеки Європи.

Аналіз останніх досліджень: Дослідженню проблематики даної теми присвячені численні праці дослідників у галузі міжнародних відносин, політичної культури та соціології. Основні дослідження до початку повномасштабного російського вторгнення в Україну базувались на аналізі взаємодії Швеції та Фінляндії з НАТО, з урахуванням соціально політичних реалій в середині двох країн. Сам факт приєднання неодноразово ставав темою звітів парламентських комітетів, як явище яке може відбутись в той чи інший момент. Серед представників наукового товариства варто відзначити дослідження таких вчених як Пашкова М., Ховлетта Д., Мякеля Я., Макнамара Е. В питаннях формування внутрішніх чинників які мали вплив на соціально-політичні реалії в середині країн варто відзначити дослідження Хіманена П., Вендт Ф., Хемстад Р., Янфельд М., Бекхольм Й., Кастельс М.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми: Процес формування політичної культури складний та багатогранний, він не може обмежуватись тільки внутрішніми процесами ігноруючи зовнішні чинники. Як показує приклад нашого дослідження, історичні події можуть принести суттєві зміни в свідомості держав, вимагаючи діяти їх з вимогами сьогоденних геополітичних реалій. Дискурс який мав довгий

час статус невирішеного питання, оживив старі сформовані комплекси поступок у формуванні незалежної національної політики, та запустив процес їхнього вирішення. Сам процес вступу Швеції та Фінляндії в НАТО, а також ті питання з якими вони стикаються для ратифікації свого членства з іншими країнами альянсу, повинен стати головною темою досліджень з боку України, після вигнання агресора зі своєї міжнародно визнаної території, та послідуєчого якнайшвидшого приєднання до Північноатлантичного альянсу, як єдиної гарантії своєї національної безпеки.

Формулювання цілей статті: Головним завданням даної статті є дослідження та оцінка основних чинників та факторів, що спонукали вступу Швеції та Фінляндії в НАТО, а також наслідків які несе дане рішення на систему міжнародної безпеки в Європі, та процесу формування політичної культури в середині країн.

Виклад основного матеріалу. Після здобуття незалежності у 1917 році Фінляндією, та послідуєчою громадянської війни в середині країни, небезпека з боку СРСР постійно зростала, східний сусід ніколи не полишав планів знову заволодити країною. Взяти нейтралітет як спосіб спостереження по відношенню до інших країн і альянсів, це був найпростіший спосіб для Фінляндії залишитися осторонь при цьому не забуваючи зміцнювати співпрацю з іншими країнами Скандинавського регіону і готуватись до оборони своїх територій. Після нападу СРСР у 1939 році і послідуєчою втрати своїх територій, перед Фінляндією постала задача докорінного перегляду власної політики безпеки. Зовнішні чинники були не на стороні фінів, тому єдиним шансом, щоб зберегти формальну незалежність, країні прийшлося оголосити про повний нейтралітет в умовах Холодної війни. Що правда, в країнах заходу така політика сприймалась як те, що має тільки формальні ознаки нейтралітету, вплив СРСР був дуже значним і поступово проникав у всі сфери соціального життя країни. Багато вчених на заході в той час, ставили Фінляндію в один ряд з сателітами СРСР. Останній методами м'якої сили, домагався повного контролю над країною, іноді навіть натякаючи на застосування більш жорстких методів. По великому рахунку Фінляндія залишалась як невід'ємна, але формально незалежна частина радянської сфери впливу. Щоб задобрити керівництво в Москві, Фінляндія підписала Пакт про дружбу і підтримку у 1948 р. лінія нейтралітету була повністю прийнята післявоєнним президентом Юго Паасіківі. Фіни навіть відмовилися від плану Маршалла на відбудову після війни, оскільки це дратувало б їх східного сусіда. Свобода дій для зовнішньої політики Фінляндії була сильно обмежена, що у свою чергу, відобразилося на зростаючому непорозумінні політичних цілей країни. У соціально-полі-

тичних процесах тих років, фінське суспільство переживало глибокий внутрішній конфлікт, що дуже відзначився на формуванні політичної культури, з одного боку суспільство мало всі ознаки демократії, але не могло в повній мірі ними розпорядитись із за зовнішнього впливу. Швеція в той час, розуміючи всю складність сформованої ситуації постійно намагалась допомагати Фінляндії не втратити свою незалежність повністю. Використовуючи свій культурний вплив на Фінляндію, шведське керівництво прикладало багато зусиль, щоб країна маленькими кроками намагалась вийти з радянської сфери впливу. Сприявши приєднанню до Північної Ради та ООН у 1955 р. Але сам факт існування обмежених можливостей ставав все очевиднішим, коли в 1960-х роках Фінляндія намагалась створити Північне економічне співтовариство (Нордек) разом із північними сусідами. З цього моменту і надалі, Фінляндія спробувала використовувати конференції в галузі безпеки, а також свою участь в Північній Раді, як засіб для розширення незалежного політичного руху [1].

На відміну від Фінляндії Швеція мала рідкісний привілей жити в мирі ще з часів наполеонівський воєн. Шведське «неприєднання» є одним із політичних і національних виборів, і довгий час служило як політична платформа для відстоювання національних інтересів країни. Через цінний внесок і роль, яку позаблокова країна грала для Альянсу під час холодної війни, Швеція фактично називалася в НАТО як «сінадцятий член» – це, звичайно, було в той час, коли членство в НАТО складалось з шістнадцяти країн. Тим часом шведській громадськості було сказано, що їхня країна підтримує політику суворого нейтралітету між блоками. З точки зору політики безпеки Фінляндії та Швеція традиційно займали особливу позицію, і вона залишається значно важливішою, у поточному мисленні та прийнятті рішень щодо політики безпеки. Незважаючи на видиму схожість базової політики безпеки, Швеція та Фінляндія не знаходились в однакових ситуаціях. Під час холодної війни Швеція структурно була у зовсім іншому та більш захищеному становищі, ніж Фінляндія по відношенню до СРСР, хоча обидві країни дотримувалися політики нейтралітету. Політика безпеки Швеції, щодо Радянського Союзу була поєднанням військового нейтралітету та масових інвестицій у національну оборону. Метою було зберегти нейтралітет у разі війни між Заходом і Сходом. Проте Швеція розраховувала на пряму або непряму допомогу Заходу в разі нападу Радянського Союзу на неї. Щоб підвищити вірогідність і ефективність необхідної допомоги, Швеція провела певні односторонні приготування. Це було важливе повідомлення для Москви, що вона мала намір зберегти ней-

тралітет і була здатна зробити це в разі великомасштабної війни, але вона також мала власний міцний захист проти нападу Радянського Союзу і була спроможною отримати швидку допомогу від НАТО. Як у Фінляндії, так і в Швеції зрозуміли, що відмова Швеції від відкритої та інституціоналізованої співпраці з НАТО мала полегшити становище Фінляндії по відношенню до СРСР. Членство Швеції в НАТО або відкрита співпраця призвели б до того, що СРСР намагався б налагодити військову співпрацю з Фінляндією агресивними методами. Це також збільшило б політичний тиск Радянського Союзу і перешкоджало б участі Фінляндії у Північному співробітництві. Сьогодні ситуація і політика Швеції та Фінляндія щодо РФ ближчі одна до одної, ніж будь-коли раніше. Основні рішення зовнішньої політики та політики безпеки, підкреслили відданість двох країн демократичним цінностям по відношенню до інших учасників політики безпеки, особливо України [2].

Таким чином, шведська модель нейтралітету мала значно більш політичний характер, ніж фінський випадок. Хоча Фінляндія теж була активним миротворцем і посередником під егідою ООН, фінський нейтралітет був насамперед результатом геополітичних необхідностей. Це прямий наслідок географічної близькості країни до Радянського Союзу, а тепер і Росії, з якою Фінляндія ділить 1200 кілометрів кордону, і з яким вона вела дві великих війни. Фінський нейтралітет і неприєднання були предметом основної реальної політики, інструменту, щоб уникнути поглинання своїм гігантським сусідом. Таким чином, використаний термін «фінляндизація», з точки зору дипломатії та реалій тих часів, за президентства Урхо Кекконена описувався як вмиле маневрування фінських політиків, задля підтримування суверенітету в умовах серйозної політичної та військової напруги. Швеція та Фінляндія також, разом рушили до модернізації їхніх відносин з НАТО після холодної війни.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну, по суті прибрало всі стримуючі фактори для приєднання цих двох країн до альянсу. Швеція та Фінляндія цілком виконують усі вимоги членство в НАТО, як у політичному, так і у військовому плані. Хоча не дивлячись на весь оптимізм Мадридського саміту 2022 року, процес їхнього вступу буде відбуватись окремо, у зв'язку з вимогами Туреччини до Швеції щодо функціонування на її території курдських організацій [7]. Хоча як зазначає багато експертів, данні вимоги являються методом вирішити власні політичні проблеми президента Ердогана перед виборами 2023 року. Процес вступу двох скандинавських країн до НАТО триває, незважаючи на те, що президент Туреччини заявив, що Швеція не повинна

очікувати, що ратифікація її членства буде легкою. Міністр закордонних справ Швеції Тобіас Більстрем визнав в інтерв'ю шведській газеті Expressen, що обурення Туреччини через недавні демонстрації та спалення Корану перед турецьким посольством у Стокгольмі ускладнило вступ Швеції до НАТО. Щоб прийняти нові країни, НАТО вимагає одностайного схвалення існуючих членів, одним з яких є Туреччина. Незважаючи на це, шведський уряд сподівається приєднатися до НАТО цього літа, сказав Більстрем [9]. Обидві країни являються надійними постачальниками безпекових цінностей, та на яких можна покластися, щоб зробити військовий внесок у разі небезпеки. Власне Швецію та Фінляндію часто вважають ближчою до НАТО в багатьох аспектах ніж деяких членів, через їх суттєві внески та тісну співпрацю в підтриманні безпеки в балтійському регіоні. Варто зазначити, що російська позиція як і до того радянська, довгий час виступала проти більш тісної інтеграції між НАТО з Фінляндією та Швецією. За останні десятиліття Москва використовувала агресивні прояви військової сили (через військові навчання в повітрі та морі, а також вторгнення в Україну), щоб висловити своє незадоволення поглибленою співпрацею між Фінляндією та Швецією з НАТО. Безпосередньо перед заявками Фінляндії та Швеції про вступ до Альянсу МЗС РФ заявив, «Росія буде змушена піти на кроки у відповідь як військово-технічного, так і іншого характеру, щоб нейтралізувати загрози своїй національній безпеці, які з цього випливають». Аналітики відзначають, що триваюча війна в Україні може обмежити російські військові можливості, щоб протистояти вступу Фінляндії та Швеції в НАТО [4].

Агресивна російська політика, зруйнувала давнє відчуття стабільності в Північній Європі, залишивши Швецію та Фінляндію вразливими. Колишній прем'єр-міністр Фінляндії Александр Стубб заявив, що приєднання до альянсу для його країни є «завершеною справою», щойно російські війська вторглися в Україну 24 лютого. Для багатьох фінів події в Україні викликають приголомшливе відчуття знайомства. Радянська армія вторглася до Фінляндії наприкінці 1939 року. Понад три місяці фінська армія чинила запеклий опір, незважаючи на значну чисельну перевагу. Вони уникли окупації, але в результаті втратили 10% території. Спостерігати за розгортанням війни в Україні було наче пережити цю історію, сказав Іро Саркка, політолог з Гельсінського університету. За її словами, фіни дивилися на свій кордон із Росією і думали: «Чи може це трапитися з нами?» [12]. Останніми роками Швеція також почувалася під загрозою, оскільки повідомлялося про кілька порушень повітряного простору російськими військовими літаками. У 2014 році

шведи були приголомшені повідомленнями про те, що на мілководді Стокгольмського архіпелагу ховається російський субмарина. Через два роки шведська армія повернулася на невеликий, але стратегічно важливий острів Готланд у Балтійському морі, покинувши його протягом двох десятиліть [3].

Швеція та Фінляндію стаючи головними кандидатами наступного розширення НАТО, приносять докорінний етап змін в безпеку Північного регіону та Європи в умовах російської збройної агресії проти України. Питання членства в НАТО публічно обговорювалися в обох країнах і як члени Європейського Союзу, вони найбільше ймовірно, будуть прийняті в альянс, хоча і з великою вірогідністю окремо [10]. Вступити в НАТО не буде лише змінити статус Фінляндії та Швеції, це також вплине на всю безпеку європейського континенту та створить новий довгий сухопутний кордон між Альянсом і РФ. Це збільшило б присутність НАТО на півночі та об'єднає дві країни, політичне мислення та інтереси яких щодо безпеки завжди відповідають та розглядають як ідентичні Альянсу.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виходячи з усіх вище зазначених факторів ми можемо зробити висновок, що політика нейтралітету Швеції та Фінляндії склалася в різних історичних умовах. Якщо для Швеції це був свідомий вибір суспільства, а послідувача політика відстоювання державних інтересів формувалася виходячи з цього, то для Фінляндії нейтралітет був вимушеним статусом для збереження власної незалежності, з урахуванням інтересів агресивного сусіда. Після розпаду СРСР у 1991 р. з'явилася примарна надія, на довгостроковий мир в Європі, що змусило розглядати членство в НАТО лише на рівні доктринальних концепцій, суттєво не зачіпаючи практичні аспекти. Повномасштабна російська агресія проти України змусила ці дві країни відмовитись від принципу нейтралітету у зовнішній політиці. Ще з початку агресії в 2014 р. для Швеції та Фінляндії було характерне розгортання суспільних дискусій з приводу доцільності дотримання нейтралітету та неприєднання до військово-політичних блоків, що пов'язано з загрозою та погіршенням безпекової ситуації у регіоні Північної Європи та Балтійського моря. Приєднання до Північноатлантичного Альянсу є насамперед проявом сили демократичних цінностей, які краще відстоювати перебуваючи під надійним захистом 5 статті Альянсу. Для України дане рішення, повинно сприйматися вкрай позитивно, як таке що несе зміцнення НАТО у його допомозі у відбитті російської агресії. Дві країни які є дружньо налаштовані до України, стануть позитивним фактором в майбутньому процесі ратифікації членства в НАТО як єдиної гарантії миру та стабільності в Україні та Європі в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кирпичник Р. І. Політично-культурні стримуючі фактори вступу Швеції і Фінляндії в НАТО та шляхи їх подолання. *Молодий вчений*. 2019. № 12. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/12/11.pdf> (дата звернення 20.03.2023).
2. Мельник. О. Нейтралітет у євроатлантичному вимірі: історія і сучасність. О. Мельник, В. Клименко. *Національна безпека і оборона*. 2012. № 2–3. С. 38–44.
3. Мякеля Я. «Нордичний дует має триматися разом» дослідження щодо членства в НАТО, опубліковане у Фінляндії. *NATO REVIEW*. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2016/05/19/nordichnij-duet-ma-trimatisiya-razom-doslidoennya-shchodo-chlenstva-v-nato-opublkovane-u-fnlyand/index.html> (дата звернення: 20.03.2023).
4. Фінляндія та Швеція через війну в Україні ідуть до НАТО. Росія різко проти. *BBC*. 11 квітня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61068090>
5. Чому Швеція все-таки вирішила вступити до НАТО. *BBC*. 15 травня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61415633>
6. Україна може вступити до НАТО без ПДЧ, як Фінляндія та Швеція – США. *BBC*. 16 травня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61464909>
7. Чому Туреччина проти вступу Фінляндії та Швеції до НАТО. *BBC*. 16 травня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61505807>
8. Лідери країн НАТО погодили вступ Швеції та Фінляндії до альянсу. *BBC*. 29 червня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61901391>
9. Глави МЗС Фінляндії та Швеції: процес вступу до НАТО не зупинився. *Радіо Свобода*. 28 січня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nato-shvetsiya-finlyandiya/32243994.html>
10. Ємець М. Поперед Швеції в НАТО: чому Фінляндія може вступити до Альянсу наодинці. *Європейська правда*. 15 лютого 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/15/7156198/>
11. Столтенберг: Україна буде в НАТО «в довгостроковій перспективі». *BBC*. 28 лютого 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64801325>
12. Аналогії війн: радянсько-фінська vs російсько-українська. *Армія Inform*. 7 березня 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/analogiyi-vijn-radyansko-finska-vs-rosijsko-ukrayinska/>

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ АБСЕНТЕЇЗМ: ПРИЧИНИ ТА МОТИВАЦІЯ**ELECTORAL ABSENTEEISM: REASONS AND MOTIVATION****Мущенко Я.О.,***аспірантка кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджено суть, особливості та чинники електорального абсентеїзму. Автор розкриває ознаки абсентеїзму як суспільного явища, що обумовлюється системою суспільних відносин, політичних сил та реакцій виборців. Показано, що електоральну неучасть можна розглядати з різних перспектив: соціологічної, культурної, економічної, морально-етичної, контекстуальної. Важливо усвідомлювати соціальний контекст кожного окремого виборця та спільноти, щоб прогнозувати ймовірність електоральної участі. Зазначено, що соціально активні громадяни проголосують більш ймовірно, ніж ті, хто не почуваться інтегрованими в суспільство.

Автор відзначає, що відмова виборців від акту голосування є економічно обґрунтованою, враховуючи співвідношення переваг/втрат. В статті проаналізовано модель раціонального вибору та розглянуто особливості електоральної поведінки з перспективи раціоналізму із врахуванням таких змінних, як: вииграш або винагороди; можливість впливу одного голосу на результат виборів; витрачені ресурси громадянина на участь в голосуванні; вигоди або переваги від перемоги бажаного кандидата/партії; почуття громадянського обов'язку.

Автор наголошує на тому, що почуття громадянського обов'язку виступає важливою мотивацією у підтримці демократичних процесів і голосуванні зокрема та може нівелювати/мінімізувати втрати виборців або ж навіть сприйняття втрат при голосуванні. Неочевидними факторами електоральної поведінки виступають непередбачувані, непрогнозовані, екстремальні обставини.

У статті виокремлюється ще один важливий чинник електоральної участі – політичний, який включає чисельність електорату, тип виборів, вид інституції (представницького органу), тип виборчої системи, рівень демократії та демократичність виборчого процесу, тип політичної культури, стратегії виборчої кампанії, роль ЗМІ. Автор наголошує, що значна частина електорату не голосує через розчарування в політиці й політиках та неможливість змін, проте це деструктивна електоральна поведінка, оскільки виборець може бути почутим тільки внаслідок системного голосування.

Ключові слова: абсентеїзм, електоральна участь, електоральна поведінка, мотивація, чинники, виборці.

The article examines the essence, features and factors of electoral absenteeism. The author reveals the peculiarities of absenteeism as a social phenomenon, which is determined by the system of social relations, political forces and voter reactions. It is shown that electoral non-participation can be considered from different perspectives: sociological, cultural, economic, moral-ethical, contextual. It is important to be aware of the social context of each individual voter and community in order to predict the likelihood of electoral participation. It is noted that socially active citizens are more likely to vote than those who do not feel integrated into society.

The author notes that voters' refusal to vote is economically justified, taking into account the ratio of benefits/costs. The article analyzes the model of rational choice and considers the features of electoral behavior from the perspective of rationalism, taking into account such variables as: rewards; the possibility of the one vote influence on the election result; citizens' resources/costs spent on voting; benefits or advantages from the victory of the preferred candidate/party; a sense of civic duty.

The author emphasizes that the sense of civic duty is an important motivation in supporting democratic processes and voting in particular and can level/minimize voter costs or even the perception of losses during voting. Unforeseen, unforeseeable, extreme circumstances act as non-obvious factors of electoral behavior.

The article singles out another important factor of electoral participation – the political one, which includes the size of the electorate, the type of election, the type of institution (representative body), the type of electoral system, the level of democracy and the democratic nature of the electoral process, the type of political culture, election campaign strategies, and the role of mass media. The author emphasizes that a large part of the electorate does not vote due to disillusionment with politics and politicians and the impossibility of changes, but this is destructive electoral behavior, since the voter can be heard only as a result of systematic voting.

Key words: absenteeism, electoral participation, electoral behavior, motivation, factors, voters.

Постановка проблеми. Демократії – це крихкі системи, оскільки їхня стабільність залежить не лише від інституційної конституції, а й насамперед від того, чи вдасться їм і якою мірою фактично залучити до політики народ, політичну форму правління якого він має гарантувати. Це означає, що постійне політичне утримування та політична пасивність дестабілізують демократичні системи. Політико-демократична участь, однак, передбачає

політичний інтерес і наявність політичної думки. Тому політичні партії, інститути дослідження громадської думки та засоби масової інформації намагаються відобразити картину політичних уподобань електорату, щоб зробити висновки щодо потенційного схвалення конкретних політичних позицій, рішень та акторів. Основне припущення дослідження політичної думки полягає в тому, що люди мають власні судження про політику, а тому

вони будуть діяти або «голосувати» відповідно. Часто вважається samozрозумілим, що люди принципово зацікавлені в політиці, і тому вони мають природну схильність займатися політикою. Однак загальна тенденція зниження явки виборців показує, що цей інтерес і схильність аж ніяк не є природними. Традиційні форми політичної участі населення втрачають актуальність і схвалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою для нашого дослідження стали аналітичні та наукові статті зарубіжних і вітчизняних експертів та вчених. Серед зарубіжних науковців можна виокремити, зокрема, Д. Гаксі, Е. Даунса, Г. Таллока, В. Райкера, П. Ордершука, А. Лейпхарта, С. Покорни тощо. Вони займалися вивченням електоральної поведінки (біхевіористський та соціологічний підходи), економічних теорій абсентеїзму (математичний підхід), мотивів та чинників політичної (не)участі, роль політичного контексту та виборчих кампаній на електоральну участь, методологічні виклики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження політичних інститутів і виборчої поведінки часто відокремлені в сучасній теорії політології. Чіткий поділ між двома напрямками є не зовсім вдалим, оскільки ці аспекти політичного життя тісно пов'язані на практиці. Вибори, як правило, стосуються здатності контролювати інституції, а інституції, в свою чергу, формують спосіб проведення виборів і можуть безпосередньо впливати на результати.

Абсентеїзм – явище, яке досліджено лише частково, і наразі не знайшло належного теоретичного пояснення в контексті псефології. Зокрема, бракує зв'язку між розробленими теорією виборчої поведінки, з одного боку, та тлумаченням мотивів абсентеїзму, його оцінки та наслідків, з іншого. Подальші дослідження мають врахувати прогалини та створити можливості для пояснення феномену абсентеїзму.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета публікації – дослідити мотиви та чинники електоральної неучасті (абсентеїзму) громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема абсентеїзму та факторів електоральної неучасті привертала увагу дослідників з другої половини ХХ ст. Науковці виділяють два типи факторів, які впливають на електоральну поведінку громадян – соціологічні та обставинні (контекстуальні). Соціологічні фактори пов'язані із соціальним домінуванням або ж навпаки, слабкою соціальною інтеграцією; водночас контекстуальні чинники відображають вплив обставин та/або політичного контексту на поведінку громадян під час виборів.

Абсентеїзм не варто сприймати як винятково протест, але доцільно розглядати як і радикальну

форму критики влади та прагнення побудови альтернативного майбутнього без участі у виборчому процесі. Відмову від політичної участі часто пояснюють браком інтересу до політики або апатією, розчаруванням в партіях і політиках, недовірою до здібностей та управлінських вмінь влади, невпевненістю в спроможності системи покращити умови життя громадян тощо [1, с. 17-18].

Одним із пояснень абсентеїзму є соціальна позиція (портрет) виборця. Опитування, здійснене Центром політичних досліджень (під егідою Паризького інституту політичних наук) в 1988 р., відобразило кореляцію між соціальним становищем та політичною участю. Власне, соціальна позиція включала декілька змінних, зокрема, самопозиціонування на соціальній шкалі, сімейний дохід за місяць, рівень освіти тощо. Дослідження показало, що найбільш регулярну участь у виборах беруть ті категорії суспільства, які займають вищу соціальну позицію.

Інакше опитування, проведене Центром політичних досліджень в 2007 р. впродовж президентських виборів дозволило виокремити ряд змінних, які характеризують профіль громадянина, електоральна участь якого буде малоімовірною: 1) стать (жінки менше цікавилися політикою та голосували загалом); 2) вік (молодь частіше ігнорувала вибори); 3) місце проживання (мешканці периферії (сільської місцевості) мали низький рівень обізнаності щодо перебігу виборчого процесу); 4) освіта (низький рівень освіти мав негативний вплив на явку виборців); 5) наявність приватної власності/нерухомості (орендарі з більшою ймовірністю уникали участі у виборах); 6) почуття приналежності до спільноти/громади (аскетичні, відчужені члени громади переважно не були зацікавленими в електоральних процесах) [3].

Деякі науковці вважають, що абсентеїзм не є різновидом девіантної поведінки громадян. Абсентеїзм – суспільне явище, зумовлене існуючою системою суспільних відносин і системою політичних сил, що відображає ставлення окремих соціальних категорій до політики та політичну реакцію виборців на ситуацію, що постійно змінюється. Французький політолог Даніель Гаксі розглядає існування феномену політичної сегрегації в контексті неблагополучних соціальних і культурних категорій. Дослідник стверджує, що розуміння функціонування політичного поля пов'язане із ступенем політизації, тобто, міри до якої громадяни звертають увагу на політичні події. Політизація, в свою чергу, визначається як увага до способу функціонування політичного поля і залежить від рівня політичної компетентності громадян та їхнього залучення в перебіг політичних подій. Абсентеїзм також залежить від уявлення виборців про суспільство, місце, яке вони в ньому займають: форм активної/неактивної про-

фесійної інтеграції, приналежності до релігійної чи етнічної групи тощо [3].

Існують також економічні моделі, які виправдовують мотиви неучасті виборців в голосуванні, хоча це є первинним правом громадян демократичних режимів. Економічна модель електоральної (не)участі представлена формулою: $R = P * B - C + D$. Дана формула була розроблена Е. Даунсом, Г. Таллоком, В. Райкером та П. Ордершуком на основі рівняння $R = P * B - C$, де R (reward) – винагорода для індивіда від голосування порівняно із неучастю, P (probability) – ймовірність вплинути на результат, B (benefits) – вигода від перемоги однієї партії на противагу іншій, а C (costs) – втрати/затрати від голосування. Це рівняння відоме в літературі як обрахунок (доцільності) голосування (calculus of voting). З цього випливає, що якщо P (ймовірність вирішального голосу конкретного виборця) наближена до нуля, то R (винагорода виборця) практично дорівнює від'ємному значенню витрачених зусиль ($-C$) – особа не повинна голосувати. Такий розрахунок – індивід використовує свій голос (вирішальний), щоб вплинути на результат виборів – часто виступає основою більшості економічних теорій абсентеїзму [2; 8, с. 27].

Ентоні Даунс робить висновок, що парадокс голосування (виборці все одно йдуть голосувати, незважаючи на значну кількість втрат) полягає в тому, що громадяни надають цінності демократичній системі та хочуть уникнути її занепаду. Для цього виборці звертаються до основоположної цінності демократії. Власне, тут і виникає ввідна D (duty) для розрахунку (вигод) голосування. В такому разі, R (винагорода) = D (громадянський обов'язок) – C (втрати при голосуванні). Громадяни, які визначають D вищим, аніж C , мають проголосувати, натомість всі інші – утриматися. Теорія Даунса базується не на інструментальному аспекті (вирішальному впливі виборця на результат), а швидше на експресивному аспекті (акт голосування – це задоволення особистих потреб (мотивів, ідеалів, переконань) виборця, незалежно від результатів виборів загалом [2].

Якщо нормативні теорії наголошують на важливості участі громадян у виборах, то економічна теорія демократії показує, що абсентеїзм є нормальним явищем людського мислення. Неучасть у виборах та ігнорування електорального процесу, з економічної точки зору, пояснюється високим рівнем витрат відносно очікуваного результату (іншими словами, граничні витрати вищі за граничні вигоди). Йдеться про витрати, що пов'язані із часом, витраченим на доїзд до виборчої дільниці і назад; зусиллями, прикладеними для того, щоб бути поінформованим або більш поінформованим щодо перебігу електорального процесу, передвиборчих програм кандидатів, дебатів, політичного

контексту загалом, тощо (виборець ніколи не матиме всієї інформації для прийняття 100% раціонального рішення). Наприклад, представники етнічної меншини проголосують у більшій частці, якщо серед кандидатів знайдуть представника групи (знову ж таки, витративши частку зусиль та часу), водночас вони краще залишаться вдома, якщо серед кандидатів не буде жодного представника спільноти, до якої вони належать [9].

Контекстуальні або обставинні фактори відображають природу кожних виборів, вони можуть з'являтися щоразу, коли маємо справу із винятковою ситуацією (закінчення війни, перші вибори після тоталітарного режиму, день тижня, погода, святкові дні). Існують дослідження, які показують вплив дня тижня, коли організують вибори, вплив погоди або кількості дощу в день виборів. Ці обставини впливають на явку виборців: вибори, що проводяться під час вихідних, характеризуються вищою явкою; несприятлива погода (опаді, хмарність, аномальна спека), навпаки, демотивує виборців з'являтися на виборчі дільниці. Дійсно, кожен кубічний дюйм дощу спричинив зростання неявки на 3.5% під час президентських виборів в США. У Франції було підтверджено, що сприятлива погода в день виборів призводить до зниження неявки виборців [9; 4].

Іншим обставинним фактором є чисельність електорату. Наукові розвідки показують, що вибори в нечисленних (тісних) громадах, наприклад, до органів місцевого самоврядування, мають доволі високі показники явки виборців. Абсентеїзм зростає із збільшенням кількості виборців – 1 млн додаткових виборців може спричинити зростання кількості невиборців на 1.6%. Виділяють також інші обставини, які впливають на участь громадян у виборах: календар виборів, циклічність виборів, бойкоти прихильників окремих партій або військових тощо. Проте ще одним важливим фактором залишається важливість (ставка) виборів як для окремого виборця, так і для всієї громади [7; 10, с. 55].

Громадяни мають різноманітні уявлення щодо важливості окремих інституцій, а тому наділяють їх різним рівнем важливості / стратегічності / символічності. Можна стверджувати, що якщо суб'єкти виборів надають цінність і усвідомлюють важливість мандатів, які повинні бути заміщені, то високої ваги набуває і бюлетень, який вплине на розподіл цих мандатів в подальшому. Наприклад, в державах ЄС президентські та муніципальні вибори характеризуються високою явкою. Натомість, вибори до Європейського Парламенту мають найнижчі показники участі.

Ще одним фактором, який впливає на рівень електоральної участі, є вид виборчої системи. Зокрема, мажоритарна виборча система мотивує виборців голосувати через «доступність» канди-

датів та відносну зрозумілість процесу розподілу мандатів, де «переможець отримує все». З іншого боку, викривлення результатів виборів, диспропорції та значна втрата голосів відохочують виборців йти на голосування. Аренд Лейпхарт, досліджуючи виборчу проблематику, показав, що явка електорату на 9–12% нижча у мажоритарній виборчій системі порівняно з пропорційною [5].

Пропорційна система передбачає врахування інтересів значної кількості виборців, але складність підрахунку голосів та самого процесу голосування (за відкритими списками, наприклад) вимагають мисленневих зусиль та базового розуміння політичного контексту/електорального процесу, що так само демотивує електорат.

Водночас, пропорційна виборча система із відкритими списками привертає більше уваги виборців, ніж «жорсткі списки», тому що громадяни голосують безпосередньо за свого представника та можуть віддавати особисті преференції. Система із жорсткими списками включає всіх членів партії, деякі з яких, проте, можуть не відповідати уподобанням виборця. Задаючись питанням про власну здатність впливу на склад партії та згодом склад представницького органу, виборець часто обирає не голосувати взагалі.

Цікавим видається дослідження німецької науковиці С. Покорни (під егідою Фонду Конрада Аденауера) «Голосувати чи не голосувати? Результати репрезентативного опитування щодо мотивів відмови від голосування на федеральних виборах 2021 року». На основі проведеного опитування, дослідниця робить висновок, що серед найпоширеніших мотивів відмови від участі у голосуванні – розчарування в політиці. Для 62% виборців рішення не йти на вибори було дуже легким або легким (30% і 32% відповідно). Одночасно 12% тих, хто не голосував, зазначили, що рішення не голосувати було важким, а 17% навіть прийняли це рішення дуже важко. Безумовно, найважливішим мотивом відмови від голосування у 2021 році було припущення, що партії та політики роблять те, що хочуть, а тому немає сенсу голосувати – 65% опитаних. Більша половина тих, хто утримався від виборів, повідомили, що не було політика, за якого вони хотіли б проголосувати – 56% респондентів. Окрім того, 47% «невиборців» вважали, що жодна партія не прихильна до важливих для громадян речей; що стає третьою найбільш поширеною причиною електоральної неучасті. Четверту позицію серед причин не голосувати в 2021 році поділяють твердження «Я більше не хочу голосувати за партію, якій віддавав(-ла) перевагу раніше, але й інша мені не імponує», а також «Не голосував через хворобу чи відпустку» – по 39% опитуваних. 34% респондентів відповіли, що не голосують взагалі, а 33%, згідно з відповідями опитуваних, – взагалі не цікавляться політикою.

До того ж, жінки набагато частіше виявляли політичну відчуженість, аніж чоловіки (43% до 27% відповідно). Лише 29% опитаних, які не брали участь у федеральних виборах 2021 року, розмірковували, що вибори не стосувалися дійсно важливого рішення, і що вони б проголосували, якби таке стояло на кону. Фундаментальна відмова від держави стосувалася меншості, але все ж викликає занепокоєння. Згідно з отриманими відповідями, 25% респондентів не голосували через те, що їм не подобається держава загалом. Жінки значно частіше, ніж чоловіки, висловлювали принципове невдоволення державою (32% жінок і 21% чоловіків). Серед опитаних, 21% повідомили, що ще до виборів було зрозуміло, хто переможе, тому їхній голос не мав значення [6].

В 2021 році 17% невиборців заявили, що хочуть нагадати партії про власні інтереси та продемонструвати невдоволення через ігнорування виборів та самої партії. Як випливає із дослідження, найменш поширеним мотивом неучасті є задоволення існуючим станом речей – лише 14% тих, хто не голосував, згідні із твердженням «Поки я задоволений(-а) тим, що відбувається в державі, мені непотрібно голосувати». Жінки ще рідше, ніж чоловіки, вказують задоволення системою як мотив не голосувати (8% до 18%) [6].

Це емпіричне дослідження підтверджує, що розчарування в політиці є однією з дуже важливих відмов від голосування. Значна частина виборців німецького суспільства не бачить сенсу голосувати, оскільки партії та політики не підконтрольні й роблять те, що хочуть. Такі думки виражають почуття безсилля щодо політичних рішень з боку тих, хто не голосує. Водночас сам факт відмови від голосування ще більше поглиблює депресивні почуття неможливості щось змінити та впливати, оскільки голос невиборця – не враховується/ігнорується.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Таким чином, абсентеїзм – невід'ємний атрибут сучасних виборів, який обумовлюється різноманітними чинниками. Усвідомлення причин та мотивації політичної неучасті громадян дозволить прогнозувати електоральну поведінку та надавати комплексну оцінку явищу абсентеїзму.

Відповідно до наукових даних рівень явки постійно знижується, а тому вимагає подальшого осмислення. Навіть якщо з'являються нові форми політичної участі, громадяни демократичних суспільств здебільшого обмежують свою діяльність регулярним відвідуванням виборчих дільниць. Оскільки легітимність і прийнятність політичних рішень ґрунтуються на ступені представництва суспільних інтересів, зниження явки виборців також ставить під загрозу цю форму політичного представництва. Цілком можливо, що бажання брати участь у сучасних демократіях назавжди

знизиться, що підтвердить діагноз постдемократичного віку.

Вивчення причин та мотивації абсентеїзму серед українського електорату вбачається перспективним напрямком наступних наукових досліджень. Сприйняття виборця не інструментом досягнення партійних інтересів, а важливим елементом виборчого процесу, творцем демократії

(теоретична та практична електоратоорієнтованість) виступає важливим пунктом для роздумів та усталення в політичній думці, особливо, що стосується України. Розуміння феномену абсентеїзму, його адекватна оцінка та способи позитивної мотивації виборців, якщо такі взагалі потрібні, вимагають подальшого фундаментального аналізу та переосмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Coase R. H. The problem of social cost. *Journal of Law and Economics*. 1960. Vol. 3, P. 1-44.
2. Downs A. An economic theory of democracy. NY: Harper and Row, 1957. 320 p.
3. Gaxie D. Le cens caché. Inégalités culturelles et ségrégation politique. Paris: Editions du Seuil, 1978. 296 p.
4. Lakhdar B. Ch., Dubois E. Climate and electoral turnout in France. *French Politics*. 2006. Vol. 4, P. 137-157.
5. Lijphart A. Unequal participation: democracy's unresolved dilemma. *American Political Science Review*. 1997. Vol. 91 (1), P. 1-14.
6. Pokorny S. Wählen oder nicht wählen? Ergebnisse einer repräsentativen Umfrage zu Nichtwahlmotiven bei der Bundestagswahl 2021. *Analysen & Argumente*, Nr. 476. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung e. V., 2022. 12 p. URL: <https://www.kas.de/uk/analysen-und-argumente/detail/-/content/waehlen-oder-nicht-waehlen>
7. Rae D. The Political Consequences of Electoral Laws. New Haven, CT: Yale University Press, (1967) 1971. 203 p.
8. Riker W., Ordeshook P. A theory of the calculus of voting. *American Political Science Review*. 1968. Vol. 62, P. 25-43.
9. Shachar R., Nalebuff B. Follow the leader: theory and evidence on political participation. *The American Economic Review*. 1999. Vol. 89 (3), P. 525-547. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.89.3.525>
10. Tullock G. The Vote Motive. *IEA Hobart Paperbacks No. 33*. 2007. 141 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=955793

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВИХ ОСЕРЕДКІВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

CHARACTERISTICS AND PECULIARITIES OF THE POLITICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF LOCAL BRANCHES OF POLITICAL PARTIES

Палінчак М.М.,
*доктор політичних наук,
професор кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Комарницький В.В.,
*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Дослідження характеристики та особливостей політико-правових аспектів функціонування місцевих осередків політичних партій є актуальною темою дослідження. На сьогодні вітчизняна політологія лише почала формувати методологічну основу для комплексних теоретико-прикладних досліджень розвитку потенціалу та ресурсів політичних партій. Науковий пошук в основному зосереджується на декількох суміжних, але недостатньо пов'язаних між собою напрямках – вивчення нових умов реалізації положень місцевого самоврядування, розширення функціонального спектру політичних партій з урахуванням актуальних умов та потреб тощо.

На основі аналізу тривалого шляху еволюції концепту місцевого самоврядування запропоновано охарактеризувати його, як послідовність трьох змістовних етапів: етапу намірів (період Античності, коли формувалися зародки самоврядності), етапу інституціоналізації (від пізнього Середньовіччя до Нового Часу, коли з'явилися перші нормативно-політичні умови реалізації місцевого самоврядування), етапу концептуалізації (від епохи Нового Часу дотепер, коли поруч із самоврядними структурами формуються класичні теорії місцевого самоврядування).

Констатовано, що політико-правові аспекти існування місцевих осередків політичних партій характеризуються тривалим процесом правової інституціоналізації партій в Україні.

Зауважено, що визначення їхньої сутності та функціонального призначення бере початок з норм Закону України «Про об'єднання громадян» (1992 р.), у подальшому партійну діяльність унормовано Конституцією України (1996 р.), Законами «Про політичні партії в Україні» (2001 р.), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні» (2004 р.), «Про місцеві вибори» (2015 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.), Виборчим кодексом України (2020 р.) тощо.

Проаналізовано поняття «нормативно-правова інституціоналізація політичних партій». Досліджено розвиток законодавства щодо політичних партій. Описано політико-правової основи діяльності місцевих осередків політичних партій.

Ключові слова: політика, політичні партії, держава, політико-правові аспекти.

The study of the characteristics and peculiarities of the political and legal aspects of the functioning of local branches of political parties is an actual topic of research. Today, domestic political science has only begun to form a methodological basis for complex theoretical and applied research on the development of the potential and resources of political parties. Scientific research is mainly focused on several related, but not sufficiently interconnected directions – the study of new conditions for the implementation of provisions of local self-government, the expansion of the functional spectrum of political parties taking into account current conditions and needs, etc.

Based on the analysis of the long evolution of the concept of local self-government, it is proposed to characterize it as a sequence of three meaningful stages: the stage of intentions (the period of Antiquity, when the seeds of self-government were formed), the stage of institutionalization (from the late Middle Ages to the New Age, when the first regulatory and political conditions appeared implementation of local self-government), the stage of conceptualization (from the era of the New Time until now, when classic theories of local self-government are formed next to self-government structures).

It is noted that the political and legal aspects of the existence of local branches of political parties are characterized by a long process of legal institutionalization of parties in Ukraine.

It is noted that the political and legal aspects of the existence of local branches of political parties are characterized by a long process of legal institutionalization of parties in Ukraine. It is noted that the determination of their essence and functional purpose originates from the norms of the Law of Ukraine «On Association of Citizens» (1992), later party activity is regulated by the Constitution of Ukraine (1996), Laws «On Political Parties in Ukraine» (2001), «On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Introduction of State Financing of Political Parties in Ukraine» (2004), «On Local Elections» (2015), «On Voluntary Association territorial communities» (2015), the Election Code of Ukraine (2020), etc.

The concept of «normative and legal institutionalization of political parties» is analyzed. The development of legislation regarding political parties is studied. The political and legal basis of the activity of local branches of political parties is described.

Key words: politics, political parties, the state, political and legal aspects.

Постановка проблеми. Формування концепту місцевого самоврядування почалося ще у додержавницькі часи, мали перші реальні форми у добу Античності, отримало первинне нормативне закріплення у часи пізнього Середньовіччя й перебуває на етапі якісних оновлень у напрямку демократичного вектору у наш час. Саме у такому хронологічному ряді вбачається шлях еволюції самоврядної громади, завершений інституціоналізований вимір якої наразі закріплений у законодавствах країн сталої демократії. Концептуалізація місцевого самоврядування почалася лише у XIX ст. з виникненням відповідних теорій – вільної громади, громадівської, господарської, державницької. Дослідження характеристики та особливості політико-правових аспектів функціонування місцевих осередків політичних партій є актуальною темою.

Зміст функцій політичних партій – це своєрідне відображення стану інституціоналізованої політики та прагнень верхівки державної влади. Попри те, що політичні партії виникають і розвиваються навіть у тих країнах, де відсутня виборча демократія, уніфікувати їхню функціональну складову неможливо. Тим і обґрунтовується наша теза про визначення партійної функції як зовнішнього прояву властивостей партії, зумовленого цілями політичної еліти та/або режиму, підпорядкованого політичній ситуації у конкретній історичній період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеристику та особливості політико-правових аспектів функціонування місцевих осередків політичних партій досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед них: М. Дюверже, Ж.-Л. Кермон, Дж. Сарторі, М. Шварценберг, Е. Берк, М. Вебер, Р. Даль, Джуган В., Лешанич М., та ін. Методологічний аспект дослідження партій – О. Балашова, Л. Гонюкова, М. Яковлев; дослідження організаційної складової – О. Гейда, В. Лебедюк, О. Погребенник, а функціональної – В. Висоцький, Г. Клімова, А. Моїсеєва, О. Новакова, М. Тимченко, Р. Шай та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи, на те, що характеристика та особливості політико-правових аспектів функціонування місцевих осередків політичних партій досліджувалася протягом вагомого періоду, як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, вона потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідити характеристику та особливості політико-правових аспектів функціонування місцевих осередків політичних партій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Нормативно-правова інституціоналізація політичних партій – це не етап їхньої розбудови,

а тривалий процес, зумовлений низкою внутрішніх і зовнішніх обставин. Беззаперечним є факт унормування можливості створювати політичну партію через об'єднання людей з метою артикуляції та захисту своїх інтересів, однак саме здатність і повноважність політичних партій функціонально відповідати цій меті перебуває у фокусі законотворчої діяльності. Йдеться про те, що нагальним є питання з'ясування місця і ролі партій у політичній системі України, їхнього співвідношення з органами влади та громадянським суспільством. Попри те, що внормованість партійної діяльності часто є предметом критики, але практика, насправді, з моменту здобуття незалежності демонструє поєднання конституційних та законодавчих норм, які дають підстави називати партії політичним інститутом.

Конституційна норма, яка узаконює існування партійних організацій, міститься у статті 36 Конституції України від 1996 р. Громадянам України надається право вільно об'єднуватися у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [1]. Конституція також закріплює основне призначення політичних партій, а саме сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян, брати участь у виборах. Останнє стало підставою вважати виборчу діяльність партій їхньою конституційною функцією.

Конституція гарантує добровільність членства у будь-яких об'єднаннях громадян, у тому числі, й у партіях. Водночас, усім об'єднанням громадян гарантується рівність перед законом.

Стаття 37 Конституції України фіксує підстави для заборони утворення і діяльності політичних партій та громадських організацій, а це спрямованість програмних цілей або дій партії на:

- ліквідацію незалежності України;
- зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- порушення суверенітету і територіальної цілісності держави;
- підрив безпеки держави;
- незаконне захоплення державної влади;
- пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;
- посягання на права і свободи людини, здоров'я населення[1].

У 2004 р. в Україні ухвалили Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні» [2], відповідний Розділ з'явився і в Законі «Про політичні пар-

тії в Україні» (Розділ IV «Державне фінансування політичних партій»), остаточні уточнення, зокрема, щодо внутрішньопартійного фінансового аудиту та внесків на підтримку політичної партії, були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» [3]. Аспекти державного фінансування політичних партій прямо не стосуються функціонування місцевих партійних організацій, більше того, не передбачається й відшкодування витрат, які були пов'язані з участю у виборах до органів державної влади, органів місцевого самоврядування [3]. Та враховуючи, що фінансування партійної діяльності, зокрема, й функціонування місцевих організацій здійснюється централізовано з загального бюджету, то можна стверджувати, що державне фінансування розповсюджується на структурні ланки тих партій, які отримали п'ять і більше відсотків голосів виборців, що взяли участь у голосуванні під час виборів народних депутатів України. Водночас, Закон «Про політичні партії в Україні» передбачає рух коштів як з партійного рахунку на офіційні рахунки місцевих організацій, так і навпаки (ст. 14) [4].

Грунтовні наукові дослідження досвіду фінансування партійної діяльності дозволили виділити певні етапи становлення та розвитку такої практики на території України. Вітчизняний правник В. Джуган вказує на чотири такі етапи:

– перший етап (кінець XIX ст. – початок 20-х р. XX ст.) характеризується відсутністю нормативно-правового регулювання фінансування політичних партій, держава не брала жодної участі в такому фінансуванні, а основними джерелами фінансування партій були внески членів партій та пожертвувачів;

– другий етап (початок 20-х р. XX ст. – 1990 р.) характеризується жорсткою однопартійною системою. Статут єдиної легальної в СРСР партії – Комуністичної партії СРСР – передбачав, що грошові кошти партії формувалися з членських партійних внесків, доходів від видавничої та іншої діяльності, проте фактично Комуністична партія СРСР фінансувалася з бюджетних коштів. Хоча на законодавчому рівні таке державне фінансування Комуністичної партії СРСР, як зрештою й інші джерела фінансування, жодним чином не врегульовувалися;

– третій етап почався з кінця 1990 р. і тривав до 2016 р. На цьому етапі в Україні вперше на законодавчому рівні були врегульовані джерела фінансування політичних партій, встановлювалися такі, що відповідають міжнародним стандартам обмеження у фінансуванні політичних партій, а також відбувалися перші спроби запровадження прямого державного фінансування політичних партій;

– четвертий етап починається з 2016 р., коли на законодавчому рівні було закріплене пряме

державне фінансування політичних партій в розмірах та в порядку, встановлених Законом України «Про політичні партії в Україні». Відповідно, тільки в 2016 р. в Україні почала функціонувати традиційна для більшості країн Європейського Союзу система джерел фінансування політичних партій, що включає державне та приватне фінансування, а також власні кошти політичних партій [5, с. 62–63].

Досліджуючи розвиток законодавства щодо політичних партій, звернімося до вже запропонованих етапізацій процесу. До прикладу, вітчизняний політолог М. Лешанич виокремлює такі етапи правової інституціоналізації політичних партій в Україні:

I етап: 1991–1996 рр. (28 червня 1996 р. прийняття Конституції України);

II етап: 1996–2001/2002 рр. (квітень 2001 р. прийняття закону «Про політичні партії в Україні»; у березні 2002 р. відбулися парламентські вибори, які змінили структуру електоральної конкуренції в Україні);

III етап: 2002–2014/2015 рр. (за результатами Революції Гідності змінюється акторна структура партійної системи, а в 2015 р. приймається закон про державне фінансування партій);

IV етап: починаючи з 2015 р. [6, с. 216–217].

Підсумовуючи, акцентуємо, що законодавство, яке регламентує функціонування політичних партій, їхні повноваження, діяльність територіальних організацій, не можна назвати комплексним чи завершеним. Безумовно, відправною нормою вважаємо конституційну, якою визначається і гарантується право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних та інших інтересів. Шляхи розвитку дотичного до партій законодавства демонструють як раціональні, так і не ефективні приклади. Скажімо, численні зміни та правки щодо «виборчих» законів призвели до ухвалення Виборчого кодексу України, що певним чином вирішило питання з механізмом формування представницьких органів влади різних рівнів і участі у цьому процесі організацій політичних партій. Натомість у Закон «Про політичні партії в Україні» – основу партійної діяльності в державі – протягом 19 років 32 рази вносили зміни, а до змісту документу й досі мають місце численні нарікання. Якщо перейти від критичних зауважень до раціональних пропозицій щодо оптимізації політико-правової основи діяльності місцевих осередків політичних партій, то вони мають, у першу чергу, стосуватися:

– підтримки стабільної діяльності територіальних організацій партій як з метою розбудови низових партійних структур та відходу від практики суто електоральних активностей, так і для

формування каналів постійної комунікації між партією та громадянами;

– вдосконалення процедури державного фінансування партій та посилення відповідальності за неналежну фінансову звітність партійних організацій;

– забезпечення політико-правових умов для рівних можливостей доступу до інформаційного простору у регіонах, позаяк не всі політичні партії мають у своєму активі засоби масової інформації. Це номінальна складова процесу реалізації принципу вільної і рівної політичної конкуренції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України. № 30. С. 92.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні. Закон України № 1349-IV від 27.11.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 15. Ст. 218.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання і протидії політичній корупції. Закон України № 410-IX від 19.12.2019 р. Відомості Верховної Ради. 2020. № 35. Ст. 254.
4. Про політичні партії в Україні. Закон України від 5 квітня 2001 року (зі змінами). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
5. Джуган В. *Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз*. Дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юридичних наук. Ужгород: Ужгородський національний університет. 2017. 270 с.
6. Лешанич М. *Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту*. Дис. на здобуття наук. ступеня к.політ.н. Ужгород: Ужгородський національний університет. 2020. 258 с.

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

THE ROLE OF POLITICAL EDUCATION FOR YOUTH WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Савич В.О.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу

Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”»

У статті досліджується та визначається роль політичної освіти для молоді з особливими освітніми потребами. Підкреслюється, що сьогодні освіта в Україні повинна враховувати такі ключові процеси, як війна, пандемія, революція в інформаційній та комунікаційній сферах, дистанційність. Інклюзивна освіта прилаштовується до світових викликів і ґрунтується на принципах недискримінації, рівності учасників навчального процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх потреб і можливостей.

На думку автора, політична освіта є важливою абсолютно для всіх учасників навчального процесу, тому що визначає цілісне ставлення студента до світових подій, сприяє оволодінню практичними навичками участі в громадському житті, укріплює власну політичну позицію, почуття патріотизму, громадянської активності у відстоюванні незалежності держави, прищеплює свободу висловлювати свої думки. Створення та розвиток ефективного функціонування системи політичної освіти має вирішальне значення у формуванні політичної культури молоді.

Автор наголошує, що саме держава має бути зацікавлена у формуванні політично зрілої молоді, яка усвідомлено аналізує події в країні та світі. Політичні знання нині це не лише частина загальної ерудиції, але й об'єктивна необхідність. Інклюзивна освіта передбачає створення освітнього середовища, яке відповідало б потребам і можливостям кожної особи, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Тому потрібно постійно удосконалювати систему освіти для ліквідації наявних кордонів в реалізації ідеї інклюзії.

Позитивно відображається на навчанні молоді з особливими освітніми потребами впровадження інноваційних технологій. Також невід'ємною умовою успішної політичної соціалізації студентів з інвалідністю є залучення їх до участі в конференціях, круглих столах, тренінгах, зустрічі з політичними експертами. Дуже важливо, щоб студента з особливими освітніми потребами спонукали до навчання саме позитивні мотиви, які прискорюють процес його адаптації до нових умов.

Ключові слова: політична освіта, людина з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, політична культура.

The role of political education for youth with special educational needs is explored and determined. It is emphasized that today Ukrainian education should take into account such key processes as war, pandemic, revolution in information and communication spheres, distance. Inclusive education adapts to global challenges and is based on the principles of non-discrimination, equality of participants in the educational process in a single educational space according to their needs and capabilities.

According to the author, political education is important for absolutely all participants of the educational process, because it determines the student's holistic attitude to world events, promotes the mastery of practical skills of participation in public life, strengthens one's own political position, a sense of patriotism, civic activity in defending the independence of the state, instills freedom to express one's thoughts. The creation and development of the effective functioning of the political education system is of crucial importance in the formation of the political culture of the youth.

The author emphasizes that it is the state that should be interested in the formation of politically mature youth who consciously analyze events in the country and the world. Nowadays, political knowledge is not only a part of general erudition, but also an objective necessity. Inclusive education involves the creation of an educational environment that would meet the needs and capabilities of each person, regardless of the peculiarities of his psychophysical development. Therefore, it is necessary to constantly improve the education system in order to eliminate existing boundaries in the implementation of the idea of inclusion.

The introduction of innovative technologies has a positive effect on the education of young people with special educational needs. Also, an integral condition for the successful political socialization of students with disabilities is their participation in conferences, round tables events, trainings, meetings with political experts. It is very important that a student with special educational needs is motivated to study by positive motives that accelerate the process of his adaptation to new conditions.

Key words: political education, a person with special educational needs, inclusive education, political culture.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена насамперед тим, що сьогодні освіта в Україні перебуває під впливом таких ключових процесів, як війна, пандемія, революція в інформаційній та комунікаційній сферах, дистанційність, і повинна орієнтуватись на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, зростання її розумових та

фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, підвищення освітнього рівня населення, його інтелектуального, творчого потенціалу, підготовку кваліфікованих фахівців.

Сьогодні інклюзивна освіта прилаштовується до світових викликів і ґрунтується на принципах недискримінації, рівності учасників навчального процесу в єдиному освітньому просторі відповідно до їхніх потреб і можливостей. В новому Законі України «Про освіту», а саме в статті 19 визначено право здобувати освіту в усіх навчальних закладах дітям з особливими освітніми потребами «нарівні з іншими особами, у тому числі шляхом створення належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби таких осіб, визначені в індивідуальній програмі розвитку» [1]. Політична освіта є важливою абсолютно для всіх учасників навчального процесу, тому що постає рушієм формування свідомого громадянина, а реалізація ідеї інклюзії як однієї з провідних тенденцій розвитку національної системи освіти, можлива лише в умовах постійного удосконалення та оптимізації процесу інтегрування дітей з особливими потребами у загальноосвітній простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади, стан, тенденції розвитку політичної освіти вивчали вітчизняні дослідники М. Дмитренко, В. Бебик, О. Бабкіна, С. Рябов, Ф. Рудич, О. Каргунів та інші. На думку М. Дмитренко, «політична освіта є джерелом формування політичної свідомості – політичних знань, переконань, поглядів, оцінок, установок, та ідеалів» [2, с. 145].

Проблему навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами та шляхи її вирішення в Україні досліджували А. Колупаєва, М. Сварник, В. Синьова, Н. Софій, А. Шевцова та ін. У своїх працях вони досліджують підходи до організації надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами та пошук нових форм їхньої соціалізації. Алла Колупаєва наголошує, що «якісна освіта передбачає задоволення особливих освітніх потреб кожного індивіда, в тому числі й з порушеннями психофізичного розвитку, без відриву такої особи від звичного соціального оточення, сім'ї, друзів» [3, с. 8]. Саме перед закладами освіти поставлено завдання навчити толерантності, миролюбності, терпимості, вмінню відстоювати свою громадянську позицію, поважати думку іншої людини, в тому числі і її політичний вибір.

Дослідження навчання молоді з особливими освітніми потребами та проблеми інклюзивної освіти проводиться викладачами Університету «Україна». У методичному посібнику «Соціалізація молоді з особливими освітніми потребами: кращі практики» [4] авторського колек-

тиву А. Базиленко, К. Бояршинова, А. Гребенюк, Г. Давиденко, І. Іванова, А. Коротєєва, О. Литовченко, С. Маркуця, І. Таланчук, Г. Туровець надані рекомендації із максимального включення студентів з інвалідністю у різні сфери життя, проаналізовано досвід практики запровадження інклюзивної освіти в Україні та наскрізного інклюзивного освітнього простору. У 2022 році вийшов друком методичний посібник «Працевлаштування людей з інвалідністю: кращі практики», в якому визначені складні чинники проблеми працевлаштування молоді з інвалідністю, пропозиція «робити все, щоб молоді люди, які можуть і хочуть навчатися, навчалися. ...Прошу вас звернути увагу на це, адже за освітою – майбутнє. І треба зрозуміти, що майже 15% людей у світі, з інвалідністю, це дуже велика частина. Ці 15% людей можуть мати освіту, хто в якій мірі може її засвоїти, але велика кількість з них можуть бути зайняті, конкурентоздатні, і це залежить тільки від нас з вами» [5, с. 25].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз вказаної проблематики характеризується міждисциплінарним характером досліджень. Враховуючи наявність наукових праць про важливість політичної освіти, вважаємо, що це питання потребує комплексного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі політичної освіти в інклюзивному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результатом діяльності міжнародного співтовариства стало створення системи міжнародно-правових актів, що закріплюють і забезпечують реалізацію права людини на освіту. Наприклад, Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Європейська хартія про регіональні мови та мови меншин 1992 р., Саламанська декларація 1994 року. Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 року, ратифікована Україною 16 грудня 2009 року, спрямована на захист важливих принципів, таких як: забезпечення доступності та повного й ефективного залучення осіб з інвалідністю до суспільного життя.

Стаття 24 Конвенції про права осіб з інвалідністю визначає гарантоване право осіб з інвалідністю на освіту [6]. В цьому і зміст інклюзивної освіти, яка передбачає створення освітнього середовища, яке відповідало б потребам і можливостям кожної особи, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Навчання забезпечує духовно-культурний розвиток кожної особистості, відкриває шлях до знань. Можливість отримати вищу

освіту для таких студентів – це один із показників високої адаптації до соціуму.

Політична освіта є ефективним механізмом формування сучасного громадянського суспільства, метою якої є не лише засвоєння політичних знань студентом, а і сформувати його свідому активну позицію в політико-правовому, соціо-економічному, культурно-інформаційному полі держави. Вивчення політології визначає цілісне ставлення студента до світових подій, сприяє оволодінню практичними навичками участі в громадському житті, укріплює власну політичну позицію, почуття патріотизму, громадянської активності у відстоюванні незалежності держави, прищеплює свободу висловлювати свої думки.

Крім знань, навичок, установок політична освіта, на думку І. Воронова «сприяє формуванню особистості як самодостатнього індивіда, який веде цивілізований спосіб життя; формує орієнтацію особи на власні сили, здібності й можливості як засоби досягнення соціально комфортних умов життя та добробуту, реалізації через засади соціального партнерства ідей правового захисту особи, суспільної злагоди і солідарності як чинників соціально спрямованої політичної еволюції людства» [7, с. 221]. Крім того, в процесі особистісно-професійного становлення майбутнього спеціаліста також відбувається активне формування політичної компетентності, як результат осмислення молоддю її соціальної ролі та соціальної відповідальності.

В статті 29 Конвенції про права осіб з інвалідністю передбачено, що «держави-учасниці гарантують особам з інвалідністю політичні права й можливість користуватися ними нарівні з іншими» [6], в тому числі мати можливість і право голосувати як виборець, а також право бути обраним. Тому звертаємо увагу на непросту проблему формування систематизованих знань про політику, владу, демократію, цілеспрямоване вивчення політології в інклюзивному освітньому просторі. Цьому сприятиме навчання в змішаних групах, де поряд з студентами з особливими освітніми потребами навчаються здорові студенти, виховується толерантність до особистості людини з обмеженими можливостями. В сучасному непередбачуваному світі культура толерантності є вже не просто ознакою гарного виховання, а умовою протидії дестабілізації суспільства, конфронтації та загрозам національній безпеці.

Наголошуємо, що саме держава має бути захищена у формуванні політично зрілої молоді, яка усвідомлено аналізує події в країні та світі. Політичні знання нині це не лише частина загальної ерудиції, але й об'єктивна необхідність. На думку М. Іванова, «у демократичному суспільстві кожен громадянин має бути універсально освіченим, що дозволить йому «жити по-людськи», тобто не

стати об'єктом маніпуляцій. Демократія несумісна з неучтвом. Вона відкидає його, а коли виявляється неспроможною впоратися з цим завданням, то неминуче деградує до диктатури. Демократичні свободи тільки тоді дають відчутні плоди і для особистості, і для суспільства, коли спираються на високу компетентність громадян. Відтак демократія без повноцінної освіти неможлива. З іншого ж боку, повноцінна освіта неможлива без демократії» [8, с. 89].

Як вважає доктор політичних наук Морарь М. В., «владним структурам час зрозуміти, що тільки освіта може сформувати націю, що тільки вона належно може поширити українську національну ідею. Освіта повинна рости націю» [9, с. 102]. Заклади вищої освіти можуть створити сприятливі умови для отримання знань в галузі політичних наук. Зміст і напрями автономізації в роботі вищих навчальних закладів в Україні, відображені у Законі «Про вищу освіту» (2014 р.). Проте сьогодні освіта прилаштовується до світових викликів. Поділ дисциплін на «нормативні» та «вибіркові», коли студент отримав право відмовитись від обов'язкового вивчення багатьох гуманітарних дисциплін, в тому числі і політології, вказує, що гуманітарна освіта недооцінюється. На думку Є. Швеця, це може негативно позначитись не лише на загальному рівні освіченості майбутніх спеціалістів, а і на збереженні їхньої національної самосвідомості й ідентичності [10, с. 35].

Студентство, як окрема соціальна група, є складовою частиною молоді, характеризується як двигун розвитку економічного, політичного, правового та духовного потенціалу країни. Варто підкреслити, що система навчально-освітнього процесу повинна бути вибудована на основі гармонізації розвитку студента не лише як особистості, а і як свідомого громадянина с високим рівнем критичного мислення. Тому потрібно постійно удосконалювати систему освіти для ліквідації наявних кордонів в реалізації ідеї інклюзії.

Подолання зазначених протиріч розкриває проблему дослідження. У теоретичному плані – це наукове обґрунтування обов'язковості політичної освіти для молоді в тому числі і з особливими освітніми потребами на етапі навчання у вищих навчальних закладах як основа ідейного виховання в умовах посилення полікультурних тенденцій розвитку сучасного світу. У практичній сфері – це створення і забезпечення доступного функціонування системи політичної освіти, що сприятиме підвищенню політичної культури не лише студентства, а українського суспільства в цілому, формуванню національної ідентичності, усвідомленню громадянами свого взаємозв'язку з державою, що є важливим для розвитку демократії в Україні, толерантного ставлення один до одного.

Політична сфера є складнодинамічною, характеризується різноманітними соціальними процесами, які є взаємозалежними. Тому для пізнання політичного процесу використовується ціла система методів: порівняльний, системний, структурно-функціональний, івент-аналізу, контент-аналізу, герменевтики. Гуманітарні дисципліни, серед яких впливове місце займає політологія, з самого початку зверталися до констеляції методів, які відкривають у студентів максимум аналітичного і мінімум інтерпретаційного потенціалів. Метод втілює теорію та містить чітку послідовність процедур свого застосування.

Проте використовуючи різноманітні методи для пізнання політичного процесу і пояснення студентам, викладачам вузу доцільно звернути увагу на відстеження процесу реалізації особистісного потенціалу кожної окремої дитини та індивідуальні можливості особистості, особливо враховуючи навчання людей з інвалідністю. Полегшити сприйняття теоретичного матеріалу та мотивувати їх сформуванню власну політичну позицію, креативне мислення, бажання дискутувати допоможе застосування методу моделювання під час викладання. Перевага образного, а не словесно-логічного мислення, впливає на процес засвоєння теоретичних курсів чи окремих тем навчальних дисциплін, особливо з великим обсягом абстрактних понять і термінів. Наприклад, тема «Політична влада» для студентів з особливими освітніми потребами більш зрозуміла в схемах. У зв'язку з цим інколи виникає об'єктивна потреба у подовженні терміну для вивчення теми.

Позитивно відображається на навчанні молоді з особливими освітніми потребами впровадження інноваційних технологій, перетворення матеріалів в аудіо-формат, закупівля книг шрифтом Брайля та з великим шрифтом, створення мультимедійних версій занять, презентації. Також невід'ємною умовою успішної політичної соціалізації студентів з інвалідністю є залучення їх до участі в конференціях, круглих столах, тренінгах, зустрічі з політичними експертами, створення професійних та волонтерських внутрішньо-університетських груп. Це формує їхню вмотивованість до успішної самореалізації в житті і майбутній професійній діяльності, підвищує самооцінку, віру у власні сили.

Політична освіта і наука формують політичну культуру. Проте студенти з особливими освітніми потребами потребують індивідуального підходу для опрацювання навчального матеріалу. Тому в інклюзивному освітньому просторі викладач зобов'язаний використовувати різноманітні методи, поєднуючи теорію і практику, для сприяння розуміння та запам'ятовуванню складних політологічних термінів, абстрактних понять кожним студентом, виокремити та струк-

турувати найважливіше для розуміння теми окремим студентом, мотивувати на творчий пошук та саморозвиток. Також найбільш актуальним є аспект впровадження новітніх технологій, технічних інновацій у навчальний процес. Наприклад освітня платформа Google Meet, яка регулює якість зображення на екрані та має можливість підключення субтитрів, стала пріоритетною для студентів з вадами слуху, враховуючи, що є можливість бачити всі обличчя осіб визначеної відеоконференції, пряме підключення слухових апаратів до мобільних телефонів, регулювання гучності.

Важливою складовою навчання у закладах вищої освіти є професійне становлення особистості, яке зумовлює виникнення професійної ідентифікації. Якщо це не сформуванню, навіть за умов високого рівня теоретичних знань та відпрацьованих практичних умінь, відбувається втрата у процесі виконання професійної діяльності, це перешкоджає самореалізації, мотивації. Дуже важливо, щоб студента з особливими освітніми потребами спонукали до навчання саме позитивні мотиви, які прискорюють процес його адаптації до нових умов. «Освіта і просвітництво є ключем до розвитку суспільства і все починається з молодшого покоління, бо саме воно скоро буде голосувати на виборах, його треба підтримувати, бо це майбутнє!» [5, с. 29].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Прийняття Верховною Радою Закону України «Про вищу освіту» є суттєвим кроком на шляху Європейської інтеграції нашої держави. Визначення терміну у вищезазначеному Законі «людина з особливими освітніми потребами», який є загальноприйнятим у світі, підтверджує розуміння того, що для забезпечення інклюзії студентів з інвалідністю у навчальний процес мають враховуватись їхні індивідуальні особливості, створюватись безбар'єрне середовище. Позитивно відобразатиметься на соціалізації студентської молоді в інклюзивному освітньому просторі вивчення гуманітарних дисциплін, в тому числі і політології. В Україні в умовах дистанційності співпраці викладач-студент внаслідок війни, пандемії та можливих інших непередбачуваних світових змін нарізла необхідність переосмислити і підвищити статус політичної освіти для кожного патріотично налаштованого громадянина.

Водночас нинішнє пріоритетне завдання української освітньої політики полягає у забезпеченні високої якості освіти на ґрунті збереження її фундаментальності. Сьогодні, коли Україна захищає свій суверенітет і прагне протидіяти маніпулюванню суспільною свідомістю як власних громадян, так і інших країн, політична освіта може забезпечити формування і розвиток високої політичної культури, протидію інформаційній агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/statja-19.htm (дата звернення: 16.03.2023р.).
2. Дмитренко М. А. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. Київ: Знання України, 2008. 544 с.
3. Колупаєва А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. №2. С. 7–18.
4. Соціалізація молоді з особливими освітніми потребами: кращі практики: метод. посіб. / Базиленко А., Таланчук І., Давиденко Г. та ін.; за загальною редакцією А. Базиленко. Київ: Талком, 2020. 128 с.
5. Працевлаштування людей з інвалідністю: кращі практики: метод. посіб. / Базиленко А., Таланчук І., Давиденко Г. та ін.; за загальною редакцією А. Базиленко. Київ: Університет "Україна", 2022. 198 с.
6. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 16.03.2023р.).
7. Воронов І. О. Людина і політика: У пошуках гуманістичної альтернативи. Київ: Генеза, 2003. 320 с.
8. Іванов М. Проблеми становлення сучасної політичної дидактики. *Політичний менеджмент*. 2004. № 4. С. 88–94.
9. Морарь М. В. Місце і роль політичної освіти у формуванні політичної культури української молоді: теоретико-методологічний аспект. *Регіональні студії. Науковий збірник*. 2020. № 20. С. 98–102.
10. Напрями удосконалення гуманітарного розвитку України: соціоантропологічні, соціокультурні та соціо-світоглядові виміри. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22-23 листопада 2013р.* Запоріжжя: ЗДІА, 2014. 284 с.

СУЧАСНІ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В КНР В КОНТЕКСТІ ЗАГРОЗИ «ЦИФРОВОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ»

THE CURRENT SYSTEM OF DEFENSE OF HUMAN RIGHTS IN CHINA IN THE CONTEXT OF THE THREAT TO "DIGITAL TOTALITARIANISM"

Сокоринський В.О.,

аспірант відділення політології

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті розглядається змістовне наповнення проблематики сучасної системи захисту прав людини в КНР. Підіймається питання зародження, розвитку та розповсюдження режиму «Цифрового тоталітаризму» в сучасній КНР. Історіографічно розглянуто послідовність створення системи «Золотого щиту» та «Системи соціального кредиту». Особливу увагу приділяється останній системі, яка стала революційною серед інших у світі та яка до сьогодні викликає неймовірну кількість протиріч та суперечок, як безпосередньо всередині країни, так і за кордонами Китаю. Хоча багато хто з інших держав, бажають співпрацювати з урядом КНР аби в майбутньому імпортувати собі такі системи за для забезпечення власних потреб. Починаючи зі створення мережевого простору «Інтернет» і до сьогодні, уряд КНР намагається приборкати вільний доступ до інтернету, використовуючи власні системи «національного фаєрволу», які дають змогу керувати інтернет простором в кордонах власної держави. Приведені приклади ймовірних дій з боку населення та громадського суспільства за для забезпечення захисту власних прав та свобод людей. Китай, який мав неоднозначний вихід з потрясінь Другої Світової війни, опосередкованої участі в «Холодній війні», розпадом біполярної системи світу та соціалістичного табору й переходом на взаємодію із світом ринкової економіки, ідучи власним шляхом, який з кожним десятиліттям стає дедалі більш технологічним, передовим, важко прогнозованим, цей шлях може стати досить небезпечним для громадян власної країни та населення й урядів сусідніх держав. Сучасний вітчизняний політологічний дискурс вкрай обачливо оминає питання розповсюдження системи споглядання та порушення прав людини в КНР, хоча світовий дискурс досить жвавий та динамічний. Враховуючи сучасні світові та регіональні тенденції, які панують у вітчизняному дискурсі із урахуванням воєнного положення в країні, трохи зміщують акцент для дослідження проблематики широким колом науковців, проте актуальність теми продовжує існувати до сьогодні. Дослідження цієї тематики вбачається поверненням диспуту щодо розвитку технологій «майбутнього», як в самій КНР, так і безпосередньо в Україні.

Ключові слова: Китай, КНР, Система соціального кредитування, тоталітаризм, цифровий тоталітаризм, права людини, захист прав людини.

The article deals with the content of the problems of the modern system of human rights protection in the People's Republic of China. The issue of the birth, development and spread of the "Digital Totalitarianism" regime in the modern PRC is raised. The sequence of creation of the "Golden Shield" system and the "Social Credit System" is considered historiographically. Special attention is paid to the last system, which has become revolutionary among others in the world and which still causes an incredible amount of contradictions and disputes, both directly within the country and abroad. Although many people from other countries want to cooperate with the government of the People's Republic of China in order to import such systems for their own needs in the future. Starting with the creation of the network space "Internet" and until today, the government of the People's Republic of China is trying to curb free access to the Internet, using its own "national firewall" systems, which make it possible to manage the Internet space within the borders of its own state. The following are examples of probable actions by the population and public society to ensure the protection of people's own rights and freedoms. China, which had an ambiguous way out of the upheavals of the Second World War, indirect participation in the "Cold War", the collapse of the bipolar system of the world and the socialist camp, and the transition to interaction with the market economy world, is following its own path, which with each decade becomes more and more technological, advanced, difficult to predict and can become quite dangerous for the citizens of one's own country and the population and governments of neighboring states. Modern domestic political discourse is extremely careful to avoid the issue of the spread of the system of contemplation and violation of human rights in the People's Republic of China, although the world discourse is quite lively and dynamic. Taking into account the current world and regional trends that dominate the national discourse, taking into account the military situation in the country, the emphasis is slightly shifted for the study of the problem by a wide range of scientists, but the relevance of the topic continues to exist today. The study of this topic is seen as the return of the dispute regarding the development of "future" technologies, both in the PRC itself and directly in Ukraine.

Key words: China, P.C.R, Social Credit Score, totalitarianism, digital totalitarianism, human rights, protection of human rights.

Постановка проблеми. Сучасне сьогодні має чіткий та виражений нелінійний розвиток, який супроводжується загостренням взаємовідносин між передовими країнами світу. Виходячи з того, що ІТ – технології з кожним роком

швидкоплинно вдосконалюють – передові країни світу намагаються якомога швидше взяти собі на озброєння новітні технології. Сучасний Китай та уряд КНР за останні десятиліття край активно розвиває власну систему контролю та

спостереженням за китайським суспільством, окрім сучасний розробок, існує загроза й розповсюдження їх серед країн сателітів та партнерів, що може загрожувати суспільствам інших країн. З огляду на такі тенденції, сучасний Китай постає дуже впливовим актором та розробником тенденцій «цифрового тоталітаризму», який на меті переслідує цифровий контроль, керованість та прогнозованість поведінки власного суспільства. Дослідження цих тенденцій в Китаї – це можливість науковому простору стати на бік застереження від використання новітніх технологій контролю та прогностично впливати на можливість ймовірного прийняття рішень з боку інших урядів, які бажають встановити подібні системи у власних державах. Отже, такими чином питання розвитку «Цифрового тоталітаризму» в КНР стає очевидним, а проблематика має бути розкритою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Описуючи ступінь наукового доробку, який стосується тематики дослідження, слід зазначити, що на сьогодні виходить все більше та більше досліджень через постійну актуалізацію розвитку та впровадження системи соціального кредиту в КНР.

Так, питання розвитку та становлення «Системи соціального кредиту» досліджуються, як *вітчизняними* науковцями, так зарубіжними, а саме: М. Малюга та Л. Калініна [4], А. Ковалёв та Е. Князева [5], а також Дрю Доннеллі [16]. Питання цифрових прав людини та захисту в КНР досліджували О. Епархіна [3], І. Забара, О. Данильченко [2], І.М. Станкова [11], А. Конопій [6], Н. Попова [10] та Чень Цзюньшуай [13].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Проблема «цифрового тоталітаризму» в КНР автором вважається актуальною для вивчення, як *вітчизняними* науковцями, так і науковцями країн пострадянського простору. Виходячи з розповсюдженням сучасних систем масового стеження та контролю за людьми з боку уряду Китаю. На сучасному етапі розвитку *вітчизняної* політичної науки, це питання вважається не розкритим на належному рівні, через малу кількість досліджень, що доводить про необхідність актуалізації цієї теми проблематики.

Формування цілей статті (постановка завдання). Головна мета статті – є дослідження та розкриття сучасних інструментів захисту прав людини, свобод китайського суспільства в умовах розвитку та розповсюдження «Цифрового тоталітаризму» задля забезпечення власної та громадської безпеки. Для досягнення автором були встановлені такі дослідницькі завдання:

1) Провести аналіз сучасної наукової літератури в проблематиці статті.

2) Визначити основні напрямки та тенденції формування актуальної системи захисту прав людини в КНР.

3) Сформувати та проаналізувати сучасний стан китайського суспільства на основі нормативно-правових актів, які стосуються проблематики наукової статті.

4) Розробити новий науковий підхід до вивчення актуальної теми.

Виклад основного матеріалу дослідження.

КНР на сьогодні – вважається однією з країн, яка з перших почала засвоювати системи цифровізації в усіх можливих аспектах життєдіяльності власного суспільства. Це явище пов'язане з логічним бажанням швидкого акумулювання держави до переходу в світ ринкових відносин після розпаду СРСР та соціалістичного табору, частиною, якої також прийнято вважати КНР. Вбачаючи перспективу, яка притаманна країнам з ринковою економікою, де суспільство вважається більш вільним у власних діях «... у влади виникла потреба розробки механізму утримання у підпорядкуванні півтора-мільярдного населення країни. Таким інструментом стала система соціального кредиту (англ. варіант Social Credit Score) ССК-SCS, що має на меті: 1) виховати у населення відповідальність та щирість, чесність, добросовісність, високий загальний рівень культури; 2) змусити дотримуватися визнаних моральних установок, принципів, правил; 3) на нинішньому етапі розвитку влада зберігає та зміцнює свій законний та морально-етичний авторитет, який насаджує всьому суспільству» [9, с. 738]. Ця система Соціального кредитування – по своїй суті є революційною програмою китайського уряду, яка була запропонована 14 липня 2014 року в рамках документом «Про планування будівництва системи соціального кредиту (2014–2020)» [17]. Чому ця система вважається передвісником загрози поширення, а також встановлення режиму цифрового тоталітаризму? Тому що вона відповідає критеріям такого режиму. Таким чином, Дірк Хелбінг – німецький професор обчислювальної соціології факультету гуманітарних, соціальних і політичних наук, член факультету комп'ютерних наук ETH Zurich – виділяє наступні риси сучасних цифрових тоталітарних суспільств, а саме: 1) масове стеження; 2) неетичні експерименти з людьми в рамках існування соціальної інженерії; 4) примусове підпорядкування людей; 5) пропаганда та цензура; 6) існування «доброчинливої» диктатури; 7) поліцейська діяльність, тобто наявність «поліцейської держави»; 8) виборче застосування забезпечення прав людини [15].

Цифровий тоталітаризм являє собою систему тотального електронного контролю за всіма сферами життя суспільства, який проявляється в лімітуванні діяльності людини в Інтернеті. На сьогодні в Китаї інтернетом користуються

802 млн. людей, що є абсолютним світовим рекордом. Щодня в мережу виходять 56,7% місцевих жителів. При цьому сидять вони в ізолюваному інтернеті, де немає доступу до YouTube, Twitter, Facebook, десятків сторінок «Вікіпедії» та понад 140 тис. інших сайтів. Деякі місцеві чиновники і довірені співробітники державних організацій, звичайно ж, можуть безкарно використовувати VPN-сервіси, але про це не прийнято говорити вголос [1]. Цифрове середовище китайців знаходиться під «Золотим щитом» саме так називається система фільтрів, запущена владою з 2003 року. Створення «Щита» на початку 2000-х років пояснювали необхідністю боротьби зі злочинністю: спочатку влада (тобто комуністична партія Китаю) хотіли створити систему стеження за населенням з великою базою даних, яка дозволяла б отримати доступ до особистої інформації усіх громадян країни і об'єднувала загальнонаціональні, регіональні та місцеві відділення спецслужб в єдину мережу [1]. Прообразом «Золотого щита» стала прокладена на території Шанхая оптоволоконна мережа OPTera вартістю 10 млн. дол., яка дозволила Міністерству громадської безпеки відстежувати всю онлайн-активність користувачів через фаєрвол Shasta 5000. Важливо, що в розробці системи фахівцям з університету Цінхуа допомагали співробітники канадської компанії Nortel Networks, які через засновану спільно з китайською владою компанію Guandong Nortel (GDNT) сприяли в установці в китайських мегаполісах системи відеоспостереження JungleMUX і системи розпізнавання осіб і голосу AcSys Biometrics, розробленої розташованої в Онтаріо компанією NEXUS. У 2000 році канадська Nortel отримала від китайського уряду 120 млн. доларів на розробку програмного забезпечення, постачання і введення в експлуатацію обладнання для «Золотого щита». До його створення також залучили американські IT-компанії Sun Microsystems, Cisco Systems і Bay Networks. Sun створила єдину комп'ютерну мережу для 33 головних управлінь поліції в провінціях, автономних районах і містах центрального підпорядкування, а Cisco поставляла китайській владі маршрутизатори і сервери [1].

Паралельно з розробкою системи створювалася законодавча база для її підтримки. У вересні 2000 року Держрада Китаю схвалила два зводи правил: «Регулювання телекомунікацій в КНР» і «Заходи з управління інформаційними сервісами інтернету». Суть першого документа зводиться до заборони приватним особам і організаціям використовувати інтернет для розповсюдження, передачі та копіювання інформації, що містить матеріали, які суперечать основним принципам конституції країни, котрі засуджують систему державної безпеки, що містять державні таємниці або загрозлив національній єдності дані.

Під заборону потрапила порнографія і матеріали, що пропагують деструктивні секти, азартні ігри, насильство, вбивства, тероризм та інші злочини – що в загальному зовсім не погано. Але паралельно була також заборонена інформація, «яка поширює чутки і дестабілізує суспільство», китайським сайтам і ЗМІ було заборонено публікувати або посилатися на новини із зарубіжних ресурсів, які не внесені до спеціального списку «ліцензованих видавців».

Другий документ поклав відповідальність за поширення таких матеріалів на інтернет-провайдерів: їх зобов'язали зберігати всю інформацію про користувачів, включаючи списки відвідуваних сайтів і метадані інтернет-трафіку. Якщо провайдери виявляли незаконні матеріали, вони повинні були обмежити до них доступ і тут же повідомити про подію в місцеве поліцейське управління. Порушення закону каралося позбавленням компанії ліцензії на надання послуг зв'язку, а для її власників могло скінчитися в'язницею.

Вже до кінця 2000 року по всьому Китаю були сформовані підрозділи інтернет-поліції, загальна чисельність яких перевищувала 300 тис. людей. За роботою проекту постійно стежать понад 30 тис. співробітників, а його орієнтовна вартість ще на момент запуску становила понад 800 млн. доларів. Кожен китаєць, що хоч раз вийшов в інтернет, знаходиться під контролем у влади [7].

Не менш значущим інструментом контролю за інтернетом стала обов'язкова реєстрація в соцмережах і на сайтах під реальними іменами. З початку 2000-х Міністерство громадської безпеки Китаю закликала користувачів великих ресурсів і блог-платформ вказувати при реєстрації реальні дані, а з 2009 року обов'язкова реєстрація за іменами була введена у всіх сервісах двох найбільших інтернет-компаній Китаю – Alibaba і Tencent. Одночасно ті ж правила почали діяти і щодо інтернет-кафе і комп'ютерних клубів по всій країні. Фінальний законопроект про обов'язкову реєстрацію під реальними іменами на всіх ресурсах для всіх жителів Китаю, над яким кілька років працювали Міністерство громадської безпеки, Міністерство науки і технологій, а також Головне державне управління радіомовлення, кінематографії та телебачення, був прийнятий у 2013 році. Першими піддослідними стали жителі Пекіна і декількох провінційних міст. У 2015 році влада остаточно затвердила будь-який вхід в інтернет «за паспортом». Виправданням послужила боротьба з «поширенням чуток і шкідливої інформації». Порушникам загрожують штрафи і тюремне ув'язнення [7].

Фахівці відзначають три рівня цензури в китайському інтернеті. Перший – адміністрація онлайн-сервісів, яка за допомогою власноруч розроблених алгоритмів відстежує негативні пости і коментарі,

оскільки згідно із законом несе відповідальність за всі публікації. Другий – власники популярних акаунтів з великою кількістю передплатників в QQ і WeChat. Вони можуть надати своїм профілям статус публічних, але перед цим в обов'язковому порядку підписують додаткову угоду, в якій зобов'язуються не публікувати критичних матеріалів щодо держави і суспільства. На третьому рівні розташовуються звичайні користувачі мережі, які мають уявлення про те, що може викликати невдоволення наглядових органів і адміністрації сервісів, а тому вважають за краще не публікувати провокаційні або засуджуючі пости про політику Китаю та ініціативах партійного керівництва [12].

Фінальний крок до тотального контролю за населенням Китаю було зроблено в 2014 році, коли жителям Піднебесної почали привласнювати персональний соціальний рейтинг. За задумом уряду, рейтинг громадянина повинен залежати від кожної його дії: під пильним наглядом виявилися не тільки банківські рахунки і пости в мережі, але і поведінка в громадських місцях, відносини з сусідами, колегами і сторонніми людьми. Буквально кожне слово і справа громадянина оцінюється електронною системою. Лідери партії недвозначно натякали: їм потрібні «благонадійні і лояльні» громадяни, якими легко керувати – саме такі і будуть отримувати бали «соціального кредиту» [7]. Особлива увага приділяється людям певних професій: вчителям, бухгалтерам, журналістам, лікарям, ветеринарам та гідам, які працюють з туристами. Кожному громадянину присвоюється ідентифікаційний код, який можна буде використовувати для перевірки свого статусу. Як і у випадку з кредитною історією, рейтинг громадянина може падати або зростати. Як саме формується кінцева «оцінка», владні органи не розкривають, зате активно розповідають про способи покарання за всілякі провини. Для стеження за громадянами використовуються численні камери спостереження. Всі вони підключені до системи розпізнавання осіб, що функціонує на основі технології штучного інтелекту. Дрібні правопорушення фіксуються автоматично, а порушників система визначає навіть в тому випадку, якщо не видно обличчя, наприклад, по ходьбі. Алгоритм швидко розпізнає кожного китайця в натовпі, і над людиною тут же висвічуються його дані: вік, стать і інша особиста інформація. Розпізнавання відбувається в реальному часі, сховатися від нього практично неможливо.

Говорячи про покарання за низький соціальний рейтинг, слід відмітити, що до них відносяться система заборон на подорожі: недостатньо законслухняних громадян позбавляють права літати на літаках і їздити в комфортабельних поїздах. Тільки за 2018 рік 23 млн. китайцям заборонили купувати квитки на літаки або поїзди. Ще одним

покаранням, яке вже практикується являється позбавлення можливості вчитися і працювати [12].

Розповідаючи про наслідки низького соціального рейтингу держава, зрозуміло, всіляко засуджує порушників, особливо підкреслюючи їх аморальність. Таких людей таврують в суспільстві, підкреслюють їх нечестивість, в прямому сенсі виносять на дошки ганьби, електронні версії яких існують у багатьох провінціях. При цьому, як і в будь-якій системі тотального контролю, влада всіляко заохочує систему доносів на ближнього, виправдовуючи це «зміцненням довіри між громадянами».

Однією з останніх китайських «інновацій» на цьому терені являється те, що боржників за банківськими кредитами тепер можуть засуджувати не тільки лихварі і влада, а й будь-який навколишній перехожий. Сервіс під назвою «Карта злісних неплатників» запустили в провінції Хебей і вже планують поширити на всю країну. На електронній карті в телефоні, яку можна відкрити через WeChat, в радіусі 500 м відображаються громадяни, чия кредитна історія залишає бажати кращого. Це робиться, для того щоб викрити боржників які ухиляються від сплати кредитів, здатних погасити свої борги», що зазначено в описі сервісу.

Також коронавірусна хвороба 2019 SARS-CoV-2 чи COVID-19 прискорила процеси застосування та затвердження нових та ефективних ІТ – систем та технологій контролю, відстеження та моніторингу розповсюдження хвороби серед людей та пересування ймовірних захворілих людей. Так, наприклад Епархіна О.В. наводить наступні приклади заходів, які вжила держава: «Серед них – стеження за зараженими або порушившими карантин людьми, розпізнавання осіб, безпілотні пристрої, відстеження мобільного трафіку та геолокації користувачів» [3, с. 21]. Навіть до сьогодні, разом із часто повторюваними спалахами хвороби, уряд КНР повертається до відстеження пересування громадян, використовуючи мережі мобільного зв'язку, GPS-навігацій в автомобілях, а також фіксацію проведених транзакцій за банківськими картками та особових рахунків. Такі заходи стають прикладами: «порушення прав людини, а також зміни громадської свідомості, формування нової громадянської ідентичності» [3, с. 21].

Ще на початку розповсюдження коронавірусної хвороби були прийняті останні розробки – термічні прилади для вимірювання температури у людей із вбудованою системою розпізнавання обличчя. «Компанія Hanvon стверджує, що створила пристрій для збільшення відсотка розпізнавання осіб, які носять хірургічні маски, до 95%» [16]. Таким чином, ідеї, які просували у свій час Джуліан Ассанж та Едвард Сноуден стають реаліями та системи спостереження з кожним роком вдо-

сконалюються, а отже проблема забезпечення системи захисту прав людини стає більш актуальною. Яким чином громадяни можуть захистити себе в умовах створення такої системи?

1) Бути напоготові: активно вивчати дану систему та яким чином вона працює. Такі знання дадуть можливість розуміння, що може призвести до позитивних та негативних оцінок та як на них вплинути.

2) Володіти власним рейтингом: активно переглядати рейтинг, який Вам виставляють інші громадяни.

3) Підтримувати позитивний соціальний рейтинг: в рамках розвитку громадянського суспільства – важливим моментом буде об'єднання людей в справі з встановленням позитивного рейтингу, щоб перешкоджати встановленню непрозорої системи оцінювання.

4) Прагнути прозорості та звітності: суспільство КНР в майбутньому повинно виступати за прозорість та звітність з боку уряду в системі соціального рейтингу та кредитуванні заради встановлення та дотримання чітких та об'єктивних правил, які будуть регулювати систему, а також мати змогу оскаржити негативні та несправедливі звіти з боку інших громадян.

5) Ставитись із порозумінням до системи: чітке розуміння системи, методів реагування та контр-

олю з боку уряду надають представникам громадянського суспільства можливість прогнозувати та впливати на дії направлені щодо захисту власних прав.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

В статті було визначено, що сучасний стан розвитку технологій споглядання, спостереження та контролю в Китаї за власним суспільством може призводити до появи у майбутньому серії бурхливих акцій протесту з боку населення. Необхідність захисту власних прав та свобод у китайському суспільстві обумовлюється активними діями з боку уряду, яке в свою чергу діє в напрямку обмеження цих прав. Встановлено, що уряд КНР, планомірною дорогою готує народ до широкомасштабної програми Системи Соціального Кредитування та Рейтингу, сутність якої до сьогодні викликає значну кількість суперечок щодо відповідності таким цінностям та гарантіям, як: свобода, право вибору, право на недоторканість власного життя тощо. Саме розповсюдження та актуалізація проблем такого роду системи серед суспільства дасть змогу на широкомасштабне обговорення, дослідження та упередження тенденцій, які можуть призвести до остаточного встановлення режиму «Цифрового тоталітаризму» в КНР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буткевич С.А. Система соціального кредиту в Китайській народній республіці у дзеркалі кримінології 2019. № 1. С. 111–116.
2. Данильченко О.С., Забара І.М. Політико-правові аспекти формування цифрової економіки та електронної торгівлі КНР : веб-сайт. URL : <http://il.ippi.org.ua/article/view/270096> (дата звернення: 10.02.2023).
3. Спархіна О. В. Цифрові права громадян та їх захист у посткопідібному суспільстві . *Соціально-політичні дослідження*. 2020. №3 (8). С. 20-37. DOI 10.20323/2658-428X-2020-3-20-37 : веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-prava-grazhdan-i-ih-zaschita-v-postkovidnom-obschestve> (дата звернення: 16.02.2022).
4. Калініна Л., Малюга М. – Система соціального кредиту, як широкомасштабний проект побудови гармонійного суспільства в цифрову епоху. : веб-сайт. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/719088/1/3%20\(2\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/719088/1/3%20(2).pdf) (дата звернення 13.02.2023).
5. Ковальов А.А., Князева К.Ю. Система соціального кредиту в КНР : Досвід політологічного аналізу. *Державне та муніципальне управління. Вчені записки*. 2021. №1. : веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-socialno-kredita-v-knr-opyt-politologicheskogo-analiza> (дата звернення 14.02.2022).
6. Конопій Г.С. Вплив цифровізації на законодавство Китаю. *Філософія права*. 2021. №4 (99). : веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovizatsii-na-zakonodatelstvo-kitaya> (дата звернення 13.02.2023).
7. Лексютіна Я.В. Політика китайського керівництва у питаннях контролю та регулювання Інтернету. *Суспільство та держава в Китаї*. 2015. Т.45 №1. С. 202–212.
8. Любашиц В. Я. Перспективи та ризики застосування соціального рейтингу в умовах цифрової економіки Росії. *Право та держава: теорія та практика*. 2020. №11 (191). : веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-i-riski-primeneniya-socialnoho-reytinga-v-usloviyah-tsifrovoy-ekonomiki-rossii> (дата звернення 12.02.2023).
9. Петров А.А. Китайська система соціальної оцінки та електронні механізми контролю. *Велика Євразія: розвиток, безпека, співробітництво*. 2020. №3-2. : веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kitayskaya-sistema-socialnoy-otsenki-i-elektronnye-mehanizmy-kontrolya> (дата звернення 13.02.2023).
10. Попова Н. М. Реалізація прав людини у фокусі загроз уяв «Цифровий тоталітаризм»: Дискурс-аналіз у контексті трансформації правосвідомлення : веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/realizatsiya-prav-cheloveka-v-fokuse-ugroz-predstavleniy-o-tsifrovom-totalitarizme-diskurs-analiz-v-kontekste-transformatsii> (дата звернення 14.02.2023).

-
11. Станкова І. М. Захист прав споживачів у цифрову епоху: досвід Китаю: веб-сайт. URL: <http://dspace.opua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13941/Станкова%20І.%20М.%20Захист%20прав%20споживачів%20у%20цифрову%20епоху....pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 13.02.2023).
 12. Цифрова диктатура: як у Китаї запроваджують систему соціального рейтингу: веб-сайт. URL: <https://www.rbc.ru/business/11/12/2016/584953b79a79477c8a7c08a7> (дата звернення 11.02.2023).
 13. Чень Цзюньшуй Цифрова реальність та права громадян в Китаї . *Право та держава: теорія та практика*. 2019. №2 (170). : веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-realnost-i-prava-grazhdan-v-kitae> (дата звернення 16.02.2023).
 14. Donnelly Drew. China Social Credit System Explained – What is it & How Does it Work? : веб-сайт.URL : <https://nhglobalpartners.com/china-social-credit-system-explained/> (дата звернення 16.02.2023).
 15. Helbing D. Digital fascism rising? : веб-сайт. URL : <https://www.theglobalist.com/fascism-big-data-artificial-intelligence-surveillance-democracy/> (дата звернення 14.02.2023).
 16. Pollard M. Even mask-wearers can be ID'd, China facial recognition firm says : веб-сайт. URL:<https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-facialrecognition/even-mask-wearers-can-be-idd-china-facial-recognition-firm-saysidUSKBN20W0WL>. (дата звернення 13.02.2023).
 17. 国务院关于印发社会信用体系建设 规划纲要 (2014–2020年) 的通知: веб-сайт. URL : http://www.gov.cn/zhengce/content/2014-06/27/content_8913.htm (дата звернення 15.02.2023).

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.33.8>

ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ У XXI СТОЛІТТІ: ПРИЧИНИ, КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, НАСЛІДКИ

POLITICAL CONFLICTS IN THE XXI CENTURY: CAUSES, CONCEPTUAL APPROACHES, INSIGHTS

Агарков О.А.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжкультурної комунікації та соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпровського гуманітарного університету*

Стаття присвячена аналізу політичних конфліктів, та визначенню шляхів їх вирішення. Політичні конфлікти можуть виникати з різних причин і часто є наслідком дисбалансу влади та ресурсів. Релігійні, етнічні та національні відмінності можуть призвести до політичних конфліктів. Наслідки таких конфліктів можуть бути різними: соціальними, економічними, зовнішньополітичними. Ці фактори можуть призводити до відчуття дискримінації та нерівності з боку інших груп, що може породжувати напруженість та конфлікти. Конфлікти можуть виникати за суперництва різних релігійних та етнічних груп за доступ до ресурсів або влади. Економічні та соціальні нерівності також можуть стимулювати розкол у суспільстві. Реформи інституцій та політичні процеси, що не задовольняють інтереси різних груп населення, можуть стати причиною конфлікту. Зовнішні впливи і геополітичні інтереси також можуть провокувати конфлікти між країнами.

В статті проаналізовані теорії конфліктів. Ці теорії пропонують різні пояснення причин та механізмів виникнення конфліктів на різних рівнях аналізу, від індивідуальних до міжнародних. Окрім того, вони пропонують різні підходи до розв'язання конфліктів, які можуть включати дипломатію, компроміси, медіацію, силові заходи та інші.

До основних методів вирішення конфліктів відносяться: дипломатичні переговори (передбачають взаємний обмін поступками між сторонами, що конфліктують, за допомогою посередників або без них), миротворчі операції (спираються на сили для встановлення миру та забезпечення безпеки на території, де відбувається конфлікт), судові процеси (ґрунтуються на вирішенні конфлікту через судову систему), економічні санкції (базуються на накладенні економічних обмежень на країну чи групу людей, з метою змусити їх змінити політику), врегулювання конфлікту шляхом сили (ґрунтуються на використанні сили для вирішення конфлікту).

Ключові слова: конфлікти, політичні конфлікти, дипломатичні переговори, економічні санкції, миротворчі операції.

The article is devoted to the analysis of political conflicts, and to the designation of ways of their accomplishment. Political conflicts can be attributed to various causes and often due to an imbalance of power and resources. Religious, ethnic and national powers can lead to political conflicts. The consequences of such conflicts can be different: social, economic, ovni-political. Qi factors can lead to noticeable discrimination and unevenness from the side of other groups, which can generate tension and conflict. Conflicts can be blamed for the super-nativity of various religious and ethnic groups for access to resources or power. Economic and social inevitability can also stimulate a split in the household. Reforming institutions and political processes that do not satisfy the interests of different groups of the population can become a cause of conflict. Outrageous infusions and geopolitical interests can also provoke conflicts between countries.

The article analyzes the theory of conflicts. These theories provide a variety of explanations of the causes and mechanisms of vindication of conflicts on different levels of analysis, from individual to international. Let's face it, the stench of proponuyut rizni comes to the development of conflicts, yaki can include diplomacy, compromise, mediation, power and other things.

The main methods of resolving conflicts can be seen: diplomatic negotiations (transfer mutual exchange of actions between the parties that are in conflict, for the help of intermediaries or without them), peacekeeping operations (spirit on forces to establish peace that security is secure on the territory), litigate, de conflict (based on the variance of the conflict through the court system), economic sanctions (based on the imposed economic borders on the country's chi group of people, with the method of sussing them to change the policy), regulating the conflict by means of force (conflicting with the conflict).

Key words: conflicts, political conflicts, diplomatic negotiations, economic sanctions, peacekeeping operations.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що конфлікти в умовах трансформації світової політичної системи набувають все більшої інтенсивності. При цьому крайньою формою політичного конфлікту є війна. Не виключенням, на жаль, стала і Україна. Коли 24 лютого 2022 року російські війська вторглися на територію України і розпочалася повномасштабна війна. В цьому зв'язку важливим в науковому дискурсі є аналіз теорій, причин, наслідків та форм розв'язання політичних конфліктів.

Політичні конфлікти є необхідною складовою сучасного політичного процесу. Їхні причини можуть бути різноманітними, а наслідки – дуже серйозними. Однак, з розумінням цих проблем можна знайти способи врегулювання конфліктів і зберегти мир в світі. Політичні конфлікти є невід'ємною частиною сучасного суспільства і значно впливають на світову політику, економіку та суспільні відносини.

У суспільстві політичні конфлікти є поширеним явищем, що впливає на життя громадян, і держав в усьому світі. Вони можуть виникати з різних причин і мати різні наслідки, у тому числі соціальні, економічні, політичні та культурні [8, с. 167-191]. Для вирішення та запобігання таким конфліктам є необхідне проведення аналізу та вивчення їх причин та наслідків, оскільки трансформаційні процеси відображаються і на специфіці самих політичних конфліктів. Існує достатньо багато дослідників, які розглядають з різних сторін політичні конфлікти. Зупинимось на деяких з дослідників. Л. Крісберг вважає, що конфлікти неминучі, але їх можна перетворити на конструктивний діалог, що призведе до зниження напруги та вирішення конфлікту [17]. Дж. П. Ледерах стверджує, що вирішення конфліктів має ґрунтуватися на моральному та етичному аналізі, а не на силі чи політичних інтересах [18].

Р. Фішер вважає, що для вирішення конфліктів необхідно використовувати інструменти, засновані на діалозі та взаєморозумінні, а не на силі [6]. Ф. О. Хампсон вважає, що з вирішення конфліктів необхідно враховувати соціальні, культурні та історичні особливості кожної сторони, і навіть забезпечити участь усіх сторін у процесі вирішення конфлікту [11]. М. Креймер – розглядає роль Організації Об'єднаних Націй у запобіганні та розв'язанні конфліктів у світі, а також пропонує нові підходи до миротворчої діяльності [16].

М. Каррара – досліджує, як інформаційні технології та кібервійна впливають на сучасні політичні конфлікти, і аналізує можливі стратегії для їх протидії [1]. Р. Мандел аналізує зміни у характері тероризму в ХХІ столітті, включаючи домашній тероризм та кібертероризм, та пропонує із цими погрозами [19]. Отже, аналіз досліджень науковців з проблематики політичних конфліктів дає

зможу зробити висновок, що більшість досліджень не в повному аспекті враховують багатоманітність політичних конфліктів у ХХІ столітті. У зв'язку з цим аналіз причин і наслідків політичних конфліктів, а також дослідження перспектив і методів їх вирішення та запобігання є актуальною темою для наукових досліджень.

Мета цієї статті – розглянути основні аспекти політичних конфліктів у сучасному суспільстві, їх причини та наслідки, а також можливі перспективи вирішення та запобігання таким конфліктам.

Визначена мета дає можливість сформулювати наступні **завдання статті**:

- 1) розкрити основні причини політичних конфліктів,
- 2) розглянути теорії, які аналізують змістовні характеристики політичного конфлікту та здійснити їх класифікацію,
- 3) наслідки політичних конфліктів,
- 4) можливості запобігання та врегулювання політичних конфліктів.

Політичні конфлікти можуть виникати з різних причин і часто є наслідком дисбалансу влади та ресурсів. Наприклад, конфлікт у Сирії почався внаслідок економічної та соціальної несправедливості, а також розподілу ресурсів між різними етнічними групами. Релігійні, етнічні та національні відмінності можуть призвести до політичних конфліктів. Наслідки таких конфліктів можуть бути різними: соціальними, економічними, зовнішньополітичними. Розбіжності у культурі, релігії, етнічності часто стають основою політичних конфліктів [10]. Релігійні, етнічні та національні відмінності можуть відігравати істотну роль у виникненні політичних конфліктів [13]. Ці фактори можуть призводити до відчуття дискримінації та нерівності з боку інших груп, що може породжувати напруженість та конфлікти. Крім того, конфлікти можуть виникати за суперництва різних релігійних та етнічних груп за доступ до ресурсів або влади. Важливо відзначити, що релігійні, етнічні та національні відмінності власними силами не є причинами конфліктів, а скоріше виступають як фактори, які можуть посилювати напруженість та сприяти конфліктам. Однак, якщо ці відмінності ігноруються та не беруться до уваги в політичному процесі, це може призвести до збільшення напруженості та конфліктів. Наприклад, у різних регіонах світу виникають конфлікти між мусульманськими та християнськими групами, такі як у Центральній Африканській Республіці, Нігерії та інших країнах. У деяких випадках конфлікти набувають форми національного визвольного руху, наприклад, як у випадку боротьби тамілів за незалежність на Шрі-Ланці.

Економічні та соціальні нерівності також можуть стимулювати розкол у суспільстві [21, с. 337-356]. Реформи інституцій та політичні

процеси, що не задовольняють інтереси різних груп населення, можуть стати причиною конфлікту [26]. Крім того, зовнішні впливи і геополітичні інтереси також можуть провокувати конфлікти між країнами. Втручання зовнішніх сил у внутрішні справи країни може призвести до конфлікту між національними групами та різними політичними силами.

Розглянемо теорії, в яких робиться спроба визначити сутнісні риси політичного конфлікту. Існує багато теорій політичних конфліктів, оскільки це складний та багатогранний процес. Все багатоманіття теорій політичного конфлікту можна описати наступною таблицею 1.

Для більш чіткої структуризації прокласифікуємо теорії політичних конфліктів за певними критеріями.

Класифікація теорій конфлікту:

- 1) соціально-психологічні теорії:
 - а) теорія соціального ідентитету [23, с. 33-47],
 - в) теорія ідентичності [24],
- 2) соціально-культурні теорії:
 - а) теорія культурних конфліктів [14],

- б) теорія соціальної конструкції [12],
- 3) соціально-економічні теорії:
 - а) теорія структурних конфліктів [2],
 - б) теорія раціонального вибору [22, с. 99-118],
 - в) теорія ресурсів [13],
- 4) міжнародні теорії:
 - а) теорія транснаціональних конфліктів [15],
 - б) теорія реалізму [27],
 - в) теорія демократичного світу [3, с. 205–235],
 - г) теорія глобалізації [7].

Ці теорії пропонують різні пояснення причин та механізмів виникнення конфліктів на різних рівнях аналізу, від індивідуальних до міжнародних. Окрім того, вони пропонують різні підходи до розв'язання конфліктів, які можуть включати дипломатію, компроміси, медіацію, силові заходи та інші.

Наслідки політичних конфліктів можуть бути дуже серйозними. Економічні та фінансові втрати є одними з ключових наслідків політичних конфліктів [21, с. 337-356]. Крім того, політичні конфлікти можуть серйозно вплинути на економічну стабільність. Під час конфлікту відбувається зни-

Таблиця 1

Теорії політичних конфліктів (авторська розробка)

Теорія	Опис
Теорія соціального ідентитету	Конфлікти виникають через негативні стереотипи та уявлення про інших, що можуть викликати розділення між групами та сприяти виникненню конфліктів.
Теорія стигматизації	Конфлікти можуть виникати через стереотипи та етикетки, які накладаються на групи, що можуть привести до конфліктів.
Теорія культурних конфліктів	Різні культурні підходи можуть сприяти виникненню конфліктів, коли одна культура чи група вважає, що інша культура недоцільна.
Теорія структурних конфліктів	Політичні конфлікти можуть бути зумовлені несправедливістю в соціальних та економічних структурах, де одна група домінує над іншими.
Теорія раціонального вибору	Люди діють на основі своїх інтересів та обрання певної стратегії, щоб забезпечити свої потреби та вигоди. Це може приводити до конфліктів, коли інтереси різних сторін конфлікту зіткнулися.
Теорія реалізму	Держави завжди будуть конкурувати між собою за владу та ресурси, що призводить до конфліктів.
Теорія соціального конструктивізму	Політичні конфлікти виникають на основі соціальних та культурних різниць між людьми та групами.
Теорія ідентичності	Конфлікти виникають через порушення або загрозу індивідуальної або колективної ідентичності.
Теорія ресурсів	Конфлікти виникають тоді, коли різні сторони борються за доступ до ресурсів, таких як вода, нафта, газ тощо.
Теорія транснаціональних конфліктів	Глобалізація та міжнародні відносини можуть сприяти виникненню конфліктів, що перетинають межі національних держав.
Теорія демократичного світу	Демократичні країни не ведуть війн одна проти одної, оскільки демократія сприяє мирному вирішенню конфліктів.
Теорія глобалізації	Конфлікти виникають через нерівномірний розвиток економіки та культури між країнами. Глобалізація може привести до зменшення політичних конфліктів.
Теорія соціальної конструкції	Конфлікти виникають через різні способи сприйняття та розуміння соціальної реальності різними групами.
Теорія рівняння інтересів	Конфлікти виникають через різницю в інтересах різних сторін, а також через те, що рішення однієї сторони може мішати досягненню мети іншої сторони.

ження продуктивності, зменшується обсяг інвестицій, виникають проблеми з постачанням товарів та послуг, що може призвести до зростання інфляції та безробіття. Це може спричинити додаткові соціальні проблеми, такі як бідність, голод та нестача медичного обслуговування. Крім того, конфлікти можуть призвести до насильства, людських жертв та руйнування інфраструктури та середовища [10]. Вони можуть також призвести до соціальних наслідків та втрати довіри до влади [26].

Політичні конфлікти можуть мати широкий спектр наслідків, які впливають на суспільство та державу. Вони можуть призвести до соціального розколу, порушення економічної стабільності, послаблення державних інституцій і навіть насильства і війни. Одним із прикладів наслідків політичних конфліктів є біженство та міграція, коли люди змушені залишати свої будинки та країни у пошуках безпеки та кращого життя. Це може призвести до соціальних та економічних проблем у країнах, які приймають біженців. Крім внутрішніх наслідків, політичні конфлікти можуть вплинути на міжнародні відносини та світову політику. Вони можуть призвести до зміни кордонів, посилення націоналізму та розширення впливу інших держав на регіон. Конфлікти можуть також викликати занепокоєння у світовому співтоваристві та призводити до міжнародних санкцій та дипломатичного тиску на країни, що беруть участь у конфлікті [8, с. 167-191].

Для запобігання конфліктам необхідно врахувати релігійні, етнічні та національні відмінності та вживати заходів для усунення дискримінації та нерівності. Наприклад, це може включати створення механізмів діалогу та взаємодії між різними групами, а також прийняття законів та політик, які враховують відмінності та захищають права всіх громадян. Цікавим прикладом таких механізмів є практика міжконфесійного діалогу, яка використовується в багатьох країнах для пом'якшення напруженості різних релігійних груп. У рамках таких діалогів представники різних релігій та конфесій можуть зустрічатися для обговорення спільних проблем та пошуку компромісів.

Також важливим аспектом запобігання конфліктам є створення умов для поваги та захисту прав етнічних та національних меншин. У деяких країнах це може включати проведення реформ у галузі законодавства та створення рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від їхньої етнічної приналежності. Важливим інструментом у цій сфері може бути створення механізмів контролю за дискримінацією та насильством за етнічною та релігійною ознакою, а також навчання прав людини та толерантності для всіх громадян.

Загалом, запобігання та вирішення політичних конфліктів потребує комплексного підходу, який включає як соціально-економічні, так і політичні

та культурні заходи. Важливим елементом такого підходу є повага до різноманітності та захисту прав усіх громадян, що може сприяти зменшенню напруженості у суспільстві та створенню умов для мирного та продуктивного життя.

Політичні конфлікти можуть бути складними для вирішення, але існують різні можливості врегулювання конфліктів. Є кілька можливостей для врегулювання політичних конфліктів. До них входять дипломатія та переговори [10], міжнародні місії та спостереження, економічна та гуманітарна допомога [21, с. 337-356] і компроміси та реформи.

Один з найбільш ефективних способів врегулювання політичних конфліктів – це дипломатія та переговори. Це може бути складним процесом, але він може привести до компромісу, що задовольняє всі сторони. Прикладом успішних дипломатичних угод є Угода про ядерну програму Ірану, яку підписали у 2015 році. Ще одним можливим способом врегулювання конфліктів є міжнародні місії та спостереження. Це може допомогти забезпечити дотримання зобов'язань і зменшити ризик насильства. Один з прикладів успішної міжнародної місії – Місія Організації Об'єднаних Націй у Сирії.

Економічна та гуманітарна допомога може допомогти зменшити соціальні та економічні нерівності, які можуть бути однією з причин політичних конфліктів. Наприклад, програма допомоги Європейського Союзу Україні допомогла врятувати економіку країни після революції 2014 року. Компроміси та реформи можуть бути необхідними для вирішення корінних проблем, які лежать в основі політичних конфліктів. Наприклад, однією з можливостей врегулювання політичних конфліктів є дипломатія та переговори. Це може бути дієвим методом, якщо обидві сторони конфлікту мають бажання досягти компромісу. Проте, якщо одна зі сторін не зацікавлена у мирному вирішенні конфлікту, то цей метод може бути недієвим. В такому разі, можуть знадобитись міжнародні місії та спостереження для контролювання дотримання умов домовленостей та запобігання можливим порушенням. Надання допомоги може зменшити напругу та покращити економічне та соціальне становище населення. Проте, важливо дотримуватись принципу «допомогти, не завдати шкоди», оскільки неправильне надання допомоги може погіршити ситуацію.

Нарешті, компроміси та реформи можуть бути дієвими методами врегулювання політичних конфліктів. Ці методи передбачають взаємні послаблення позицій обидвох сторін та домовленість про компромісне рішення. Проте, важливо мати на увазі, що не завжди компроміс є можливим, особливо у випадках, коли ставиться питання про основні принципи та цінності.

Вирішення політичних конфліктів можна досягти різними методами. Один із ефективних способів вирішення конфліктів – це проведення переговорів між сторонами. У ході переговорів сторони можуть досягти компромісу та домовитися про мирне вирішення конфлікту. Важливим фактором успіху переговорів є наявність довіри між сторонами та готовність до поступок. Також необхідно, щоб переговори проводились за участю нейтральних посередників, які можуть допомогти досягти угоди.

Ще одним методом вирішення політичних конфліктів є використання механізмів міжнародного права, таких як арбітраж та судові процеси. Міжнародне право надає інструменти для вирішення конфліктів, особливо у випадках, коли національні правові системи не можуть забезпечити справедливість та досягнення правосуддя. Також важливо приділяти увагу запобіганню політичним конфліктам. Одним із способів запобігання конфліктам є розвиток демократичних інститутів та зміцнення громадянського суспільства. Коли громадяни мають можливість вільно висловлювати свої думки і брати участь у прийнятті рішень, ймовірність виникнення конфліктів знижується.

Ще одним методом вирішення конфліктів є медіація. Медіатор може виступати як нейтральна сторона, допомагаючи сторонам знайти компроміс та досягти згоди. Медіація може бути особливо корисною в тих випадках, коли сторони не можуть провести переговори самостійно або є довірчий розрив між сторонами конфлікту. Також існує можливість застосування механізмів юридичного вирішення конфліктів, у тому числі через вирішення спорів у міжнародних судах. На жаль, не всі конфлікти можуть бути вирішені

таким шляхом, оскільки деякі держави не згодні підкорятися міжнародним судам та не дотримуються міжнародних норм.

Для запобігання конфліктам необхідно покращити якість державного управління та скоротити рівень корупції. Крім того, необхідно забезпечити доступ до ресурсів та можливостей для всіх верств населення, у тому числі для меншин. Важливим аспектом є також сприяння економічному розвитку та зміцненню громадянського суспільства. Слід посилити роль дипломатії та міжнародної співпраці. Організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, можуть відігравати важливу роль у запобіганні конфліктам та вирішенні міжнародних суперечок. Важливо, щоб держави співпрацювали та діяли спільно у вирішенні глобальних проблем. Хоча слід зауважити, що в українсько-російській війні багато міжнародних організацій показали себе не ефективними, та безпомічними.

На закінчення політичні конфлікти є серйозною проблемою, яка може призвести до багатьох негативних наслідків. Однак існують ефективні методи вирішення конфліктів та запобігання їх виникненню. Необхідно вдосконалювати державне управління, зміцнювати громадянське суспільство, покращувати соціально-економічні умови та знижувати рівень корупції. Також важливо проводити діалог та переговори між сторонами, щоб досягти компромісу та мирного вирішення конфліктів. Крім того, міжнародне співтовариство може надавати підтримку у вирішенні конфліктів, надаючи фінансову допомогу та експертну підтримку, а також беручи участь у міжнародних переговорах та посередництві. А також проводити міжнародну дипломатію для пом'якшення конфліктів між державами. Осно-

Таблиця 2

Методи врегулювання конфліктів (авторська розробка)

Метод врегулювання	Опис	Приклади використання
Дипломатичні переговори	Метод, заснований на взаємному обміні поступками між сторонами, що конфліктують, за допомогою посередників або без них.	Переговори щодо Іранської ядерної програми у 2015 році, переговори щодо врегулювання конфлікту в Сирії
Миротворчі операції	Метод, що включає використання сили для встановлення миру та забезпечення безпеки на території, де відбувається конфлікт.	Миротворча місія ООН у Косові, миротворча місія Африканського союзу у Сомалі
Судові процеси	Метод, що ґрунтується на вирішенні конфлікту через судову систему.	Розгляди по суперечці між Китаєм та Філіппінами в Південно-Китайському морі, розгляди по суперечці між Росією та Японією з приводу островів Курильські
Економічні санкції	Метод, що ґрунтується на накладенні економічних обмежень на країну чи групу людей, з метою змусити їх змінити політику.	Санкції проти Росії за анексію Криму та українсько-російську війну, санкції проти Ірану у зв'язку з ядерною програмою
Врегулювання конфлікту шляхом сили	Метод, що ґрунтується на використанні сили для вирішення конфлікту.	Вторгнення США до Іраку у 2003 році, вторгнення Росії до Грузії у 2008 році

вними інструментами для вирішення конфліктів є переговори, угоди, компроміси та застосування сили у крайніх випадках. Однак, необхідно врахувати, що кожен конфлікт є унікальним і потребує індивідуального підходу.

В узагальненому вигляді можна представити наступним чином методи врегулювання політичних конфліктів.

Отже, політичні конфлікти є невід'ємною частиною життя будь-якого суспільства. Однак важливо вміти ідентифікувати, передбачати і запобігати їх виникненню, щоб мінімізувати їх негативний вплив на суспільство та державу. Це може бути досягнуто лише завдяки співпраці та взаємодії

між державами та громадянським суспільством. Політичні конфлікти можуть мати значний вплив на економіку, соціальну сферу та середовище. Проте, існують різні можливості врегулювання політичних конфліктів, такі як дипломатія, міжнародні місії, економічна та гуманітарна допомога, компроміси та реформи. Вирішення політичних конфліктів є надзвичайно важливим завданням для міжнародної спільноти. Наступні кроки повинні включати більші зусилля для дипломатичних переговорів, здійснення ефективних міжнародних місій, забезпечення економічної та гуманітарної допомоги, а також здійснення компромісів та реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Carranza M. *The Nature of War in the Information Age: Clausewitzian Future*, Routledge. 2019. 188 p.
2. Coser, L. A. *The functions of social conflict*. New York: Free Press. 1956. 180 p.
3. Doyle M. W. *Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, Part 1*. *Philosophy and Public Affairs* 1983. vol. 12, no. 3. P. 205–235.
4. Fearon, J. D. *Rationalist Explanations for War*. *International Organization* 1995. vol. 49, no. 3. P. 379–414.
5. Fisher R., Ury W., Patton B. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In*. Penguin Books. 2011. 160 p.
6. Friedman T. L. *The Lexus and the Olive Tree*. Anchor Books. 2000. 320 p.
7. Fisher R. *Beyond Machiavelli: Tools for Coping with Conflict*, Harvard University Press. 1994. 192 p.
8. Fisher R., Ury W., Patton B. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In*." Penguin Books. 2011. 340 p.
9. Galtung J. *Violence, peace, and peace research*. *Journal of peace research*. 1969. № 6. P. 167–191.
10. Goffman, E. *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. 1963. 230 p.
11. Gurr T. R. *Peoples versus states: Minorities at risk in the new century*. US Institute of Peace Press. 1994. 214 p.
12. Hampson F. O. *Nurturing Peace: Why Peace Settlements Succeed or Fail*, United States Institute of Peace Press. 1996. 346 p.
13. Herrera K. *Social Construction Theory and Conflict Transformation*. *Conflict Resolution Quarterly*. 2019. 140 p.
14. Horowitz D. L. *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press. 2000. 327 p.
15. Huntington, S. P. *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster 1996. 310 p.
16. Keohane, R.O., and Nye, J.S. *Power and interdependence*. Boston: Little, Brown, 1977. 340 p.
17. Kremer M. *In the Interest of Peace: A New Agenda for the United Nations*, Yale University Press. 2018. 336 p.
18. Kriesberg L. *Constructive Conflicts: From Escalation to Resolution*, Rowman & Littlefield. 2019. 340 p.
19. Lederach J. P. *The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace*, Oxford University Press. 2005. 216 p.
20. Mandel R. *The New Politics of Terrorism: Homegrown Terror, Terrorism and Global Justice*, Routledge. 2018. 214 p.
21. Morgenthau H. J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. McGraw-Hill. 2016. 212 p.
22. Ross M. L. *What do we know about natural resources and civil war?* *Journal of Peace Research*. 2004. 41(3). P. 337–356.
23. Simon, H. A. *A behavioral model of rational choice*. *Quarterly Journal of Economics*. 1955. № 69(1). P. 99–118.
24. Tajfel H., Turner J. C. *An integrative theory of intergroup conflict*. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.). *The social psychology of intergroup relations* Monterey, CA: Brooks/Cole. 1979. P. 33–47
25. Tajfel H. *Social identity and intergroup relations*. Cambridge University Press, 1982. 320 p.
26. Tyler T. *Social Identity and Intergroup Conflict*. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 2015. 310 p.
27. Walter B. F. *Reputation and civil war: Why separatist conflicts are so violent*. Cornell University Press. 2011. 312 p.
28. Waltz, K.N. *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill. 1979. 250 p.
29. Wendt A. *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press. 1999. 250 p.

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

LOCAL GOVERNMENT REFORM IN UKRAINE

Горохова Л.В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології**Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Заглада В.М.,

*кандидат філософських наук,**доцент кафедри філософії та політології**Житомирського державного університету імені Івана Франка*

У статті представлено досягнення реформування місцевого самоврядування та специфіки реформи децентралізації влади в Україні в сучасних умовах. Проаналізовано основні етапи реформи децентралізації та досягнення кожного з них. Зазначено, що заслуговують на оцінку лише проміжні результати і досягнення реформування, позаяк на його здійснення вплинула низка явищ і процесів державного та світового рівня. Зокрема, пандемія Covid-19, втручання країни-агресора в територіальну цілісність і незалежність нашої держави обумовили коригування й відтермінування запланованих заходів третього етапу. Крім того, міграційні процеси та постійна зміна кількості вимушено переміщених та евакуйованих громадян, не лише змінюють демографічну картину в державі, а й вимагають нових підходів щодо моделювання надання адміністративних послуг, послуг соціальної сфери, сфери охорони здоров'я, освіти, тощо. Знищення та руйнування інфраструктури міст, селищ та сіл, руйнування доріг та інші наслідки сучасних подій впливають на ефективність та результативність реформування влади в Україні.

Окреслено сутність трирівневої організації адміністративно-територіального устрою сучасної України та простежено його еволюцію. Проаналізовано особливості нормативно-правового регулювання реформування місцевого самоврядування в сучасних умовах та досягнення реформи децентралізації й огріхи її реалізації. Результатом першого етапу реформи місцевого самоврядування стало добровільне об'єднання більшості територіальних громад. Другий етап реформування визначав реалізацію програми розширення повноважень великих міст. Третій етап децентралізації не завершено, оскільки сучасні події в країні корегують терміни його реалізації. Окреслено перспективи розвитку адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування й визначено можливі перспективи розвитку демократії в Україні.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, реформа децентралізації, реформування місцевого самоврядування, місцеве самоврядування, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державна влада.

The article presents the achievements of local self-government reform and the specifics of the reform of power decentralization in Ukraine in modern conditions. The main stages of the decentralization reform and the achievements of each of them are analyzed. It is noted that only the intermediate results and achievements of the reform deserve to be evaluated, since its implementation was influenced by a number of phenomena and processes at the state and world level. In particular, the worldwide Covid-19 pandemic, the intervention of an aggressor country in the territorial integrity and independence of our state caused the adjustment and postponement of the planned measures of the third stage. In addition, migration processes and the constant change in the number of forcibly displaced and evacuated citizens not only change the demographic picture in the state, but also require new approaches to modeling the provision of administrative services, social services, health care, education, etc. The destruction and destruction of the infrastructure of cities, towns and villages, the destruction of roads and other consequences of modern events affect the effectiveness and efficiency of government reform in Ukraine.

The essence of the three-level organization of the administrative-territorial system of modern Ukraine is outlined and its evolution is traced. The peculiarities of the normative and legal regulation of local self-government reform in modern conditions and the achievements of the decentralization reform and the failures of its implementation are analyzed. The result of the first stage of local self-government reform was the voluntary unification of most territorial communities. The second stage of the reform determined the implementation of the program of expanding the powers of large cities. The third stage of decentralization has not been completed, as current events in the country are adjusting the terms of its implementation. The prospects for the development of the administrative-territorial system and local self-government are outlined, and possible prospects for the development of democracy in Ukraine are determined.

Key words: administrative-territorial system, decentralization reform, local self-government reform, local self-government, executive power bodies, local self-government bodies, state power.

Постановка проблеми. Реформа децентралізації та процеси реформування місцевого самоврядування в Україні відбуваються достатньо розпорошено й зазнають впливу сучасних подій. Важливим, на наш погляд є те, що реформування

вітчизняної влади базується на принципах і положеннях Європейської хартії місцевого самоврядування та на світових стандартах суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування. Державна політика України у сфері децентралізації не лише

враховує інтереси мешканців ОТГ, а й передбачає передачу частини повноважень, ресурсів та відповідальності від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування. Ефективна організація публічної влади на сучасному етапі державотворення постає одним із найважливіших пріоритетів регіонального розвитку України як демократичної та правової держави, яка прагне наблизитися до передових світових стандартів публічного управління. Враховуючи важливість інституту місцевого самоврядування, а також необхідність продовження реформування місцевого самоврядування вважаємо проблему актуальною і важливою в сучасних умовах

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні наукові розвідки та навчально-методичні матеріали підтверджують неабияке зацікавлення зазначеною проблематикою не лише в Україні, а й на міжнародному рівні. Серед наукових обґрунтувань проблеми можемо виокремити напрацювання Національного інституту стратегічних досліджень і таких дослідників, як О. Бабич, Т. Бевз, Г. Бондар, К. Бриль, В. Бородинюк, Б. Данилишин, І. Дробот, У. Дорош, О. Ільїн, Л. Кізюк, О. Колесников, М. Корнієнко, В. Кравченко, К. Мануїлова, А. Нікончук, О. Нижник, В. Пилипів, О. Ременяк, В. Романова, А. Умланд, Р. Штогрин та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наявних роботах увага дослідників акцентувалася на питаннях сутності, типів, переваг і недоліків децентралізації державної влади; реформування органів місцевого самоврядування й сучасних тенденціях розвитку органів публічної влади. Проте, не зважаючи на наявну різноманітність підходів до вирішення проблем реформування місцевого самоврядування й використання європейського досвіду децентралізації влади, не всі питання висвітлені повною мірою, окремі дослідження мають фрагментарний характер і потребують конкретизації та узагальнення.

У статті запропоновано аналіз реформування місцевого самоврядування в сучасних умовах, етапи впровадження децентралізації влади в Україні, досягнення та перспективи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є висвітлення результатів реформування місцевого самоврядування в Україні та перспектив реформи децентралізації влади в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Реформування місцевого самоврядування на принципах децентралізації в Україні можна поділити на три етапи кожен з яких характеризується певними досягненнями, що відображено у табл. 1.

У результаті реформування адміністративно-територіальний устрій сучасної України базується на трирівневій системі: область – район – громада. Найвищим рівнем адміністративно-територіального устрою України, адміністративно-територіальною одиницею, яка складається із районів, міст обласного та районного значення, селищ та сіл, що сформувалася у межах території України під впливом єдності історичних, економічних, соціальних та інших чинників, що виступає самостійним та відносно-відокремленим соціально-економічним комплексом є область. Елементом системи місцевого самоврядування і органом місцевого самоврядування на рівні областей є обласна рада, яка представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст відповідної області. Нижчою ланкою у системі органів державної виконавчої влади є обласна державна адміністрація як орган виконавчої влади в областях.

Райони – це одиниці середнього рівня адміністративно-територіальних одиниць, які є складовою частиною області або Автономної Республіки Крим, що утворені для раціонального розташування органів державної влади, місцевого самоврядування, інтегрування промисловості, сільського господарства, транспорту і зв'язку у єдиний соціально-економічний комплекс за

Таблиця 1

Етапи та результати реформування місцевого самоврядування в Україні

Етапи децентралізації	Період проведення	Результати та досягнення
I етап	2014 – 2018	створення нормативно-правового фундаменту реформи та перерозподіл повноважень на рівні територіальних громад і створення перших ОТГ
II етап	2019 – 2020	переформатування базового рівня місцевого самоврядування й зміни адміністративно-територіального устрою України (сформовано 1469 територіальних громад й утворено 136 районів)
III етап	2021 – до тепер	чітке визначення повноважень місцевих органів влади, забезпечення належного виконання власних і делегованих повноважень територіальними громадами первинного (базового) рівня, удосконалення надання послуг населенню, формування раціональної системи управління розвитком територіальних громад

ознаками адміністративної, економічної, географічної єдності. Складається район із сіл, селищ та міст районного значення. Елементом системи місцевого самоврядування й органом місцевого самоврядування на рівні району є районна рада, яка представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст відповідного району. Органом виконавчої влади – є районні державні адміністрації.

Базовою одиницею формування і діяльності органів місцевого самоврядування та територіальною основою здійснення місцевого самоврядування жителями одного або декількох населених пунктів є громада. У залежності від категорії адміністративного центру громади поділяються на: міські, селищні та сільські. Вони утворюються, як правило, шляхом об'єднання поселень навколо міста чи селища, де розміщено більшість місць працевлаштування мешканців цього міста, селища та навколишніх поселень, наявні необхідні елементи соціальної, бюджетної та інженерної інфраструктури із забезпеченням доступності з урахуванням історично складених економічних та соціальних зв'язків. Склад громади визначається, як правило, шляхом віднесення до неї поселень, що знаходяться в кращій доступності до її адміністративного центру порівняно з центрами інших громад.

Розподіл повноважень між органами місцевої та державної влади, врегульовано на рівні «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади» затвердженої Розпорядженням КМУ № 333 від 01.04.2014 року [1] відображено на рис. 1.

Важливим і вагомим досягненням реформування влади є «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади». А затвердження Плану заходів щодо її реалізації, на наш погляд, слугувало своєрідним

стартом реформи після прийняття її основного концептуального документу. Реалізація положень Концепції та завдань Плану заходів передбачала не лише внесення відповідних змін до Конституції України, а й формування пакету нового законодавства. Зміни до Конституції повинні були надати чітке визначення адміністративно-територіальної одиниці – громади, а також передбачали вирішення питань утворення виконавчих органів обласних та районних рад, реорганізації місцевих державних адміністрацій в органи контролюю-наглядового типу.

Запропонований вітчизняними фахівцями-практиками, науковцями, експертами проект змін до Конституції знайшов підтримку не лише з боку суспільства, а й отримав високу оцінку Венеційської Комісії. Проте, політичні обставини не дозволили Верховній Раді України прийняти подані Президентом України зміни до Конституції щодо децентралізації, тому розпочата Урядом у 2014 році реформа здійснювалася в межах чинного законодавства. А прийнятий у 2015 році Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2] дозволив розпочати формування базового рівня місцевого самоврядування.

Впродовж 2015–2019 років в Україні добровільно створено 982 об'єднані територіальні громади, до складу яких увійшли близько 4500 колишніх місцевих рад (з майже 12 000). Міжнародні експерти назвали такі темпи міжмуниципальної консолідації дуже високими. У регіонах та громадах завдяки державній підтримці регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад, яка за час реформи зросла у 41,5 разів: з 0,5 млрд в 2014 році до 20,75 млрд грн у 2019 році, реалізовано понад 10 тисяч проєктів. Зокрема, вирішення питань утилізації та переробки сміття, розвитку інфраструктури та інші механізми вирішення спільних проблем, якими скористалися сотні гро-

Рівень області	«Префект» (представник Уряду та Президента)	Обласна рада
	Територіальні органи центральних органів виконавчої влади	Виконавчий комітет обласної ради
Рівень району	«Префект» (представник Уряду та Президента)	Районна рада
	Територіальні органи центральних органів виконавчої влади	Виконавчий комітет районної ради
Рівень громади	Голова громади	
	Рада громади	Виконавчий комітет громади

Рис. 1. Модель реформованої системи органів публічної влади

мад, уможливили Закони «Про співробітництво територіальних громад» [3] та «Про засади державної регіональної політики» [4], тощо. Досягнення на першому етапі реформування засвідчили, що Україна обрала правильний шлях яким варто рухатися далі. Варто відмітити, що належні правові умови та механізми формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднують зусилля у вирішенні нагальних проблем і мотивацію до міжмуніципальної консолідації в країні створила нова законодавча база. Цілком виправданою є нова модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів, котрі отримали певну автономію і незалежність від центрального бюджету в результаті реформ.

Прийняття Концепції [1] передбачило внесення змін до Конституції України, щодо дозволу мати виконавчі органи на рівні областей та районів й зменшення ролі цих рівнів управління шляхом передачі відповідальності за безпосереднє надання публічних послуг містам обласного значення та знову об'єднаним територіальним громадам. Пропозиції змін до Основного закону, які мали забезпечити правову основу прийняття ряду законодавчих актів, необхідних для реалізації реформи місцевого самоврядування були підготовлені з урахуванням положень Європейської Хартії місцевого самоврядування; пропозицій експертів у галузі конституційного права та місцевого самоврядування; з врахуванням позицій польських експертів, які мають успішний досвід запровадження реформи місцевого самоврядування. Проте, без внесення відповідних змін до Конституції України щодо децентралізації завершити реформу та досягти європейського розвитку нашої країни буде досить складно, практично неможливо. Зокрема, серед важливих кроків є закріплення на конституційному рівні статусу об'єднаної територіальної громади та приведення у відповідність системи органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; узгодження їх функцій та повноважень, дотримуючись принципу субсидіарності й уникаючи дублювання, та інших дотичних питань.

У 2020–2021 роках відбувся другий етап децентралізації влади в Україні. Саме в цей період Кабінет Міністрів України визначив підтримку реформи децентралізації в Україні одним з пріоритетних завдань, що сприятиме розвитку місцевого самоуправління і економічного розвитку країни в цілому. Дійсно, зазначений період став вирішальним у процесі формування базового рівня місцевого самоврядування. 12 червня 2020 року Уряд схвалив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня, відповідно до якого в Україні сформовано 1469 територіальних громад. А 17 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 3650 «Про утворення та

ліквідацію районів» [5] відповідно до якої парламент ліквідував 490 районів й залишив 136. 15 липня 2020 року прийнята постанова № 3809 про призначення чергових місцевих виборів на 25 жовтня 2020 року й вже 16 липня Верховна Рада України прийняла відповідні зміни до виборчого законодавства.

25 жовтня 2020 року в Україні були проведені перші місцеві вибори в об'єднаних територіальних громадах (депутатів сільських, селищних, міських рад, а також сільських, селищних, міських голів) та в укрупнених районах (депутатів районних рад). На підставі висновків, наданих Донецькою та Луганською військово-цивільними адміністраціями, було визначено перелік територіальних громад Донецької та Луганської областей, на території яких неможливо провести місцеві вибори, – 10 ОТГ Бахмутського, Волноваського, Маріупольського та Покровського районів Донецької області та 8 – Северодонецького і Щастинського районів Луганської області.

Станом на січень 2022 року нова система адміністративно-територіального устрою України складається з 1470 адміністративно територіальних одиниць базового рівня (громад). Детальніше нову систему АТУ відображено на рис. 2.

Проте, на досягнутому зупинятися ще занадто рано й для успішного продовження реформи необхідно внести зміни до чинного законодавства та прийняти низку важливих законів, зокрема: законодавство, яке окреслить засади адміністративно-територіального устрою України; оновити редакцію закону про службу в органах місцевого самоврядування, що не лише забезпечить рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування, а й підвищить престижність служби в ОМС, стимулюватиме мотивацію місцевих службовців до розвитку громад та власного розвитку; закони щодо державного нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування та про місцевий референдум, тощо. У результаті оновлення законів про місцеве самоврядування та місцеві державні адміністрації мають бути окреслені механізми та інструменти впливу на місцеву владу й розмежовані між рівнями управління за принципом субсидіарності участь та повноваження у прийнятті рішень.

У 2022 році очікувалося внесення змін до Конституції щодо децентралізації, які необхідні для подальшого просування реформи та її завершення. Проте події, які розпочалися в нашій країні з 24 лютого 2022 року внесли певні корективи у перебіг реформування місцевого самоврядування. На жаль, введення воєнного стану та військові події загальмували в окремих регіонах формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади, надання високоякісних та доступних публічних послуг,

НОВА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ							
ОБЛАСТЬ	Кількість адміністративно-територіальних одиниць базового рівня (громад)	Кількість територіальних громад, у яких відбулися місцеві вибори 25 жовтня 2020 р.	Кількість адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня (районів)	Кількість районних рад, у яких відбулися місцеві вибори 25 жовтня 2020 року	Кількість депутатів місцевих рад		
					Обласних рад	Районних рад	Рад громад
АР Крим	Буде утворено громади після деокупації АР Крим		10	Буде проведено вибори після деокупації			
Вінницька	63	63	6	6	84	274	1630
Волинська	54	54	4	4	64	176	1316
Дніпропетровська	86	86	7	7	120	350	2174
Донецька	66	36	8	5		246	1008
Житомирська	66	66	4	4	64	180	1604
Закарпатська	64	64	6	6	64	248	1580
Запорізька	67	67	5	5	84	232	1644
Івано-Франківська	62	62	6	6	84	240	1556
Київська	69	69	7	7	84	318	1810
Кіровоградська	49	49	4	4	64	176	1190
Луганська	37	18	8	4		172	448
Львівська	73	73	7	7	84	316	1936
Миколаївська	52	52	4	4	64	180	1276
Одеська	91	91	7	7	84	308	2252
Полтавська	60	60	4	4	84	192	1484
Рівненська	64	64	4	4	64	176	1532
Сумська	51	51	5	5	64	214	1254
Тернопільська	55	55	3	3	64	150	1342
Харківська	56	56	7	7	120	332	1510
Херсонська	49	49	5	5	64	210	1210
Хмельницька	60	60	3	3	64	148	1456
Черкаська	66	66	4	4	64	180	1592
Чернівецька	52	52	3	3	64	134	1236
Чернігівська	57	57	5	5	64	214	1374
м. Київ	1		-	-			120
РАЗОМ	1470	1420	136	119	1660	5366	35534

Рис. 2. Система адміністративно-територіального устрою України (станом на 01.2022)

становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Влучним є твердження одного із основоположників муніципального права України М. Баймуратова, який констатує, що процесуальний ланцюжок, який включає «демократичну правову державність» – «публічну самоврядну (муніципальну) владу» – «децентралізацію повноважень публічної державної влади» – «органи місцевого самоврядування» – «територіальну громаду», відіграє важливу роль у формуванні і функціонуванні демократичної правової державності [6, с. 44]. На думку дослідника, «децентралізація публічної влади – це спосіб переміщення влади, повноважень з центру керованої системи на її периферію і зміцнення політико-правової самостійності периферійних підсистем, тобто місцевих органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування (муніципальних утворень)» [7, с. 272].

Своєрідним девізом сучасності можуть слугувати слова міського голови Тростянця Юрія Бови про те, що «Сильне місцеве самоврядування – основа стійкості України» [8]. Ми підтримуємо його міркування також щодо того, «що сьогодні потрібно довіряти місцевому самоврядуванню. Воно найкраще знає про те, що потрібно на тій чи іншій території. Досконало знають всі нюанси ситуації на місцях мери громад, які постраждали від агресії рф. Потрібно виходити на конкретні об'єкти з цільовою допомогою, а не загальною.

Ми абсолютно відкриті, прозорі, готові звітувати і розуміємо, що це надзвичайно важливо».

Всяляє надію на позитивні зрушення щодо реформування місцевого самоврядування затвердження 14 березня 2023 року Кабінетом Міністрів України Плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік. У якому серед важливих напрямів роботи на поточний рік Прем'єр-міністр Денис Шмигаль визначив також продовження децентралізації, зауваживши, що «Уряд продовжить реформу децентралізації та буде розширювати допомогу громадам. Буде затверджено план відновлення та розвитку регіонів, а також нову стратегію регіонального розвитку до 2027 року» [9]. Прем'єр Міністр також наголосив, на тому, що «Ефективне державне управління. Це цифровізація, ефективне управління державним майном, це дебіюрократизація. Продовжимо впровадження нових цифрових послуг для громадян та бізнесу. Цифровізація в надрокористуванні, управлінні відходами, лісовому господарстві». Тому варто сподіватися, що 2023 рік буде більш успішним в процесі реформування місцевого самоврядування тим паче робота триває й не лише на вітчизняному, а й на міжнародному рівні. Яскравим підтвердженням зазначеного є налагодження співпраці громад України з закордонними муніципалітетами [10, 11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи, варто відмітити, що реформа адміністративно-територіального устрою України на базовому рівні – громад – в основному

наслідуює скандинавський зразок, на субрегіональному рівні – районів – французький. Зважаючи на приналежність до групи постсоціалістичних держав та хронологічно близький початок процесів самостійного державотворення, корисним для України є вивчення досвіду Польщі та країн Балтії, які на сьогодні є прикладом належної імплементації цінностей і принципів Європейського Союзу щодо розбудови спроможного місцевого самоврядування та ефективної територіальної організації публічної влади на засадах децентралізації.

Аналізуючи результати реформування можемо виокремити переваги децентралізації, до яких, на наш погляд, можна віднести створення передумов успішного розвитку громадянського суспільства; отримання практичного досвіду участі у демократичних змінах мешканцями територіальних громад; підвищення відповідальності місцевих органів за результати діяльності; продуктивний розподіл бюджетних ресурсів задля вирішення нагальних потреб територіальної громади; сприяння стратегічному плануванню; забезпечення прозорості і гласності рішень, прийнятих на місцях; покращення якості надання послуг споживачам.

Проте, поруч із досягненнями процесів децентралізації влади, маємо й певні недоліки, серед яких зниження скоординованості виконання делегованих повноважень; намагання центральних органів влади уникати відповідальності за надання державних послуг мешканцям громад; суперечність між делегованими повноваженнями й обов'язками та ресурсами для їх виконання; сповільнювання реалізації державних програм з наданням пріоритетів місцевим. Необхідно також наголосити, що для забезпечення ефективного завершення реформи варто удосконалити законодавчу базу, внести конституційні зміни в частині адміністративно-територіального устрою держави; провести перепис населення для отримання актуальної демографічної статистики тощо. Адже

не зважаючи на те, що кожен мешканець села чи міста має право на сучасну медицину й освіту, доступні та якісні адміністративні, комунальні, соціальні послуги, гарні дороги, чисті й освітлені вулиці, значна кількість громадян позбавлена цього через втручання країни-агресора в територіальну цілісність і незалежність нашої держави. В той же час, варто наголосити, що саме тривала відсутність політичної волі для проведення повноцінної децентралізації у державному управлінні стала однією з причин посилення сепаратистських рухів на сході країни.

Варто сподіватися, що події пов'язані з повномасштабним вторгненням країни-агресора будуть завершені повною перемогою нашої країни і відбудова України та побудова сильної демократичної держави стануть пріоритетними завданнями вже в найближчий час. Проте варто зазначити, що і в сучасних умовах, незважаючи на всі проблеми, що постають у рамках демократичної форми організації суспільства, його державно-політичного устрою, саме влада народу найкраще справляється з викликами. А отже, спільними зусиллями державної влади і суспільства ми переможемо ворога й продовжимо втілювати все заплановане та досягнемо неабияких успіхів задля розвитку й процвітання нашої країни попри всі перешкоди і негаразди.

Перспективами наших наукових розвідок будуть нові досягнення вітчизняного реформування місцевого самоврядування та аналіз закордонного досвіду децентралізації влади, а також плани й перспективи і не лише короткострокові, серед яких проведення заключного етапу реформи адміністративно-територіального устрою – зміни регіонального рівня (укрупнення та розукрупнення регіонів); чітке формулювання дефініції на означення адміністративно-територіальної одиниці регіонального рівня (земля, край, округа, паланка, воєводство, область, регіон, тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Розпорядження КМУ України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» / Верховна Рада України. Офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>
2. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.
3. Закон «Про співробітництво територіальних громад». Офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.
4. Закон України «Про засади державної регіональної політики». Офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
5. Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
6. Баймуратов М. О. Муніципальна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 1. С. 41–44.

7. Баймуратов М. О. Децентралізація публічної влади в Україні та її роль у становленні компетенції місцевого самоврядування. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України. 2015. С. 272–275.

8. Сильне місцеве самоврядування – основа стійкості України. Інтерв'ю з Юрієм Бовою, міським головою Тростянця. Децентралізація. Децентралізація: Офіційний вебпортал. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16162>

9. Прем'єр-міністр розповів про важливі напрями Плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/premier-ministr-rozpoviv-pro-vazhlyvi-napriamy-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2023-rik>

10. Міжнародний марафон місцевого самоврядування об'єднав більше 1000 муніципалітетів з 35 країн. Діалог продовжать. Децентралізація: Офіційний вебпортал. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14792>

11. Реєстр міжрегіональних угод про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво. Міністерство розвитку громад та територій України: Офіційний вебсайт. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/mizhregionalne-ta-transkordonne-spivrobotnistv/reystri-mizhregionalnih-ugod-pro-torgovelnno-ekonomichne-naukovo-tehniche-i-kulturne-spivrobotniststvo>

**РОЛЬ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ 2014–2021 РОКІВ****THE ROLE OF PRIVATE MILITARY COMPANIES DURING
THE 2014–2021 RUSSIAN-UKRAINIAN HYBRID WAR****Грига О.С.,***студент I курсу магістратури
факультету гуманітарно-природничої освіти і соціальних технологій
Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
старший сержант, командир відділення
Батальйону оперативного призначення
Національної гвардії України імені Сергія Кульчицького***Коцур В.В.,***доктор історичних наук, професор,
ректор
Університету Григорія Сковороди в Переяславі***Коцур Л.М.,***кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті автори аналізують роль приватних військових компаній Російської Федерації у гібридній війні проти України, у період з 2014 по 2021 роки. Актуальність дослідження пояснюється тим, що навіть після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році бойовики приватних військових компаній (ПВК) продовжують відігравати важливу роль у бойових діях на території України. У процесі дослідження ми розглянули, що вказана проблематика тільки починає потрапляти у поле зору науковців. Закордонні науковці, на відміну від українських більше уваги приділяють вивченню цієї проблеми, проте цих досліджень не достатньо, щоб простежити зміни у діяльності ПВК на теренах України у вказаний період. Виклад основного матеріалу дозволив систематизувати виявити раніше досліджені аспекти проблематики та виявити нові. Зокрема простежити, яку роль відіграла ПВК «Вагнер» в анексії Криму та бойових діях в Луганській та Донецькій областях у 2014 та 2015 роках. Також показано еволюцію діяльності ПВК «Вагнер» упродовж 2016–2021 років. Особливу увагу приділено характеристиці таких підрозділів групи «Вагнер», як «Карпати»-«Весна», основу яких громадяни України з проросійськими настроями. На додаток, схарактеризовано функціональне призначення таких ПВК як MAR та «E.N.O.T Corps», обов'язком яких на початковому етапі гібридної війни було налагодження постачання зброї й техніки до сепаратистських утворень «ЛНР» та «ДНР», а пізніше організація диверсійно-розвідувальної діяльності по всій території України, «патріотичного виховання» сепаратистів та проведення чисток у середовищі сепаратистських ватажків так званих «ЛНР» та «ДНР». У підсумку показано, що бойовики військових приватних компаній РФ змогли суттєво вплинути на перебіг бойових дій на сході України у 2014–2015 роках, спричинивши таким чином замороження конфлікту. Надалі, вони склали основу диверсійно-підривних груп в українському тилу.

Ключові слова: російсько-українська гібридна війна, приватні військові компанії, ПВК, «Вагнер», MAR, «E.N.O.T Corps».

In the article, the authors analyze the role of private military companies of the Russian Federation in the hybrid war against Ukraine, in the period from 2014 to 2021. The relevance of the study is explained by the fact that even after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine in 2022, militants of private military companies (PMCs) continue to play an important role in hostilities on the territory of Ukraine. In the course of the research, the authors found out that scientists has just started paying attention to the indicated problem. Foreign scientists, in contrast to Ukrainian ones, pay more attention to the issue, but these studies are not enough to trace changes in the activities of the PMC on the territory of Ukraine in the specified period. The presentation of the main material made it possible to systematize the identification of previously investigated aspects of the problem and to identify new ones. In particular, to trace the role played by PMC «Wagner» in the annexation of Crimea and hostilities in Luhansk and Donetsk regions in 2014 and 2015. It also shows the evolution of the activities of PMC «Wagner» during 2016–2021. Particular attention is paid to the characteristics of such divisions of the Wagner group as «Karpaty»- «Vesna», the basis of which are Ukrainian citizens with pro-Russian sentiments. In addition, the functional purpose of such PMCs as MAR and «E.N.O.T Corps» is characterized, whose duty at the initial stage of the hybrid war was to arrange the supply of weapons and equipment to the separatist entities «LPR» and «DPR», and later to organize sabotage and intelligence activities on throughout the territory of Ukraine, «patriotic education» of separatists and carrying out purges among the separatist leaders of the so-called «LPR» and «DPR». As a result, it is shown that the militants of private military companies of the Russian Federation were able to significantly influence the course of hostilities in the east of Ukraine in 2014–2015, thereby causing the conflict to freeze. Later they formed the basis of subversive and subversive groups in the Ukrainian rear.

Key words: Russian-Ukrainian hybrid war, private military companies, PMC, «Wagner», MAR, «E.N.O.T Corps».

Постановка проблеми. Революція Гідності, яка відбулася в Україні наприкінці 2013 – початку 2014 років спричинила падіння проросійського напівавторитарного режиму Віктора Януковича. Усвідомивши, що «білоруським шляхом» окупувати Україну не вийде, Владімір Путін вдався до силового шляху нав'язування «русского міра» Україні. Скориставшись ослабленням післяреволюційної країни поряд з дипломатичними, економічними, інформаційними, гуманітарними чинниками проти України було вчинено гібридну воєнну операцію. Прикриваючись демократичними гаслами та за сприяння озброєних формувань в російській військовій формі без знаків відмінностей, Російська Федерація (далі – РФ) здійснила тимчасову анексію АРК Крим та окупувала низку районів Донецької та Луганської областей України [1; 8]. Надалі, так звані «найманці» приватних військових компаній (далі – ПВК) стали одним із важливих інструментів реалізації гібридної війни РФ проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Участь ПВК РФ у війні проти України в академічній площині лишається маловивченою. Однією з причин цього є юридично не визначений статус бойовиків («найманців»), які беруть участь у війні проти України. Адже на думку, фахівців міжнародного права, найманцями можуть бути лише іноземні особи, у той час, як на боці російських ПВК воюють переважно громадяни РФ [7; 10]. Станом на сьогодні, найповніше цю проблему висвітлили викладач тероризму в Дублінському міському університеті (Ірландія) і військовий історик Еммет Фолі та професор міжнародної безпеки Дублінського міського університету Крістіан Каунерт у статті «Російські приватні військові та Україна: гібридна сурогатна війна та російська державна політика іншими засобами» (2022) [22]. Вони продемонстрували, у якій спосіб представники таких ПВК, як RUSCORP та група «Вагнера» стали невід'ємною частиною зовнішньополітичного підходу Кремля до досягнення своїх цілей у період з 2014 по 2022 рр. Окрім цього, вказану проблему розглядають такі науковці як Айварас Гідрайтіс [23], Тор Букволл [21] та інші. Чимало інформації подає Міжнародна розвідувальна спільнота InformNapalm, яка характеризує участь у війні проти України 2014–2022 рр. таких ПВК як RSB-Group, ATK-GROUP, Slavonic Corps Limited, Wagner Group («Вагнер»), MAR та «E.N.O.T Corps» [31]. Проте, більшість цих досліджень розкривають окреслену нами проблему лише частково, а оскільки, в Україні ця тема лишається маловивченою, то вона потребує значно глибшого аналізу й систематизації знань.

Саме тому, **мета** нашого дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати особливості та специ-

фіку участі бойовиків ПВК РФ у російсько-українській гібридній війні з 2014 року і до повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році.

Виклад основного матеріалу. Діяльність приватних військових компаній – це новий напрямок у гібридній війні, яку розгорнула РФ проти України у 2014 році. Головна мета такого підходу полягає у тому, щоб приховати дійсні наміри й участь кадрових військовослужбовців, збройних формувань російської держави на території іншої країни. На додаток, у цій фазі війни для виконання завдань залучалися професіонали, які проходили постійну підготовку, бойове злагодження та були здатні виконувати найбільш відповідальні, найбільш складні задачі на полі бою [12]. Статус російських ПВК у міжнародно-правовій площині залишається до цього часу повністю не визначеним. Бойовики зазначених підрозділів іменуються, як «найманці», «контрактники», «військовослужбовці у відпустці», «добровольці» (за версією російської пропаганди), або ж за назвою ПВК-групи, до якої вони входять – «вагнери», «редутівці» тощо. Проте, фактично усі вони є кадровим складом або органами структурних (фронтових) підрозділів Головного управління розвідки Генштабу (ГУР) РФ [26; 11].

Дослідники припускають, що створення у РФ приватних військових компаній припадає на 2013 рік, і тісно пов'язане з гібридною війною РФ проти України [2, с. 26]. Основними групами, в контексті російсько-української гібридної війни є ПВК «Вагнер», MAR та «E.N.O.T Corps». Так, на думку професора конфліктів і безпеки в Королівському коледжі Лондона Трейсі Германа, «найманці» групи «Вагнер» під виглядом так званих загонів «самооборони», «козаків» і особливо «зелених чоловічків» були одними з перших, кого залучили до окупації регіонів півдня й сходу України у 2014 році [34]. Щоб не викликати зайвих підозр, починаючи з 2014 року під керівництвом ПВК «Вагнер» було створено окремий підрозділ «найманців» (бойовиків) з-поміж громадян України з проросійськими поглядами – під назвою «Карпати». Вони мали проводити диверсійно-підривну діяльність на території України та брати участь в бойових діях на Донбасі у складі угруповань так званих «ЛНР» і «ДНР». З-поміж ідентифікованих 40-а таких бойовиків: 21 – жителі Донецької області; 8 – з Харківської, 4 – з Одеської, по 1-му з Луганської, Дніпропетровської та Сумської областей, а також 2 з Києва та 2 з Сімферополя [16; 17; 14]. Загалом, упродовж 2014 року зафіксовані факти участі ПВК «Вагнер» у боях за Луганський аеропорт (квітень-вересень 2014 р.), в яких взяли участь 72 вагнерівці, 15 з яких були ліквідовані українськими військовими [18]. Згідно розслідуваннями Служби безпеки України (далі – СБУ), «вагнерівці» причетні до збиття військово-тран-

спортного літака Іл-76 на сході України у червні 2014 року, у результаті чого загинуло понад 49 українських військовослужбовців [3].

Вже під час піку боїв у 2015 р. персонал ПВК в Україні, включно з групою «Вагнера», досяг 2500–5000, а їхня діяльність стала вирішальною в ключових ранніх боях на сході України з 2014 по 2015 роки [25; 28]. Зокрема за Санжарівку (січень 2015 року) та Вергулівку (лютий 2015 року). Понад 250 бійців ПВК «Вагнера» брали участь у бойових діях під Дебальцевим з 14 січня по 20 лютого 2015 року, з них 21 бойовика було ліквідовано [30; 18]. Хоча інше дослідження, наводить такі дані про бої за Дебальцеве:

«Маючи від 2000 до 3000 російських найманців на місці станом на січень 2015 року, підрозділи ПВК діяли невеликими мобільними формуваннями та застосовували тактику «ударного загону», здійснювали наполегливі наземні напади на передові позиції української армії та керували сепаратистськими бойовиками в інтенсивних міських боях» [24, с. 26].

Підтвердженням активної участі вагнерівців у боях, зокрема, є і те, що у 2015 році керівник ПВК «Вагнер», Дмитро Уткін наказав евакуювати з-під Дебальцевого (на Донбасі) російську бойову техніку, яка була знищена силами АТО. Насамперед мова йшла про броньовані розвідувально-дозорні машини КамАЗ-43269 «Дозор» [15]. Таким чином, ми бачимо, що у 2014–2015 роках ВПК «Вагнер» відіграли важливу роль не тільки в анексії АР Крим, а й окупації окремих районів Луганської та Донецької областей.

Окремо треба сказати про інші ПВК РФ, які з 2014 року також були залучені у гібридній війні проти України, проте виконували дещо інші функції. Насамперед мова йде про ВПК MAR та «E.N.O.T Corps», які брали участь переважно у різноманітних операціях з матеріально-технічного/допоміжного забезпечення насамперед щодо підтримки російських так званих «гуманітарних конвоїв» (14 місій), до яких входили різна техніка та системами озброєння, зокрема артилерія, бронетехніка, системи ППО. Хоча «E.N.O.T Corps» брала ще й участь у бойових діях під Чорнухином (Луганська область) і Дебальцевим (Донецька область) [30]. Загалом, у 2014–2015 роках вони виконували найбільш «важливі завдання»: це коригування і наведення артилерії, ведення розвідки, проведення диверсійних акцій, займалися так званим військово-патріотичним вихованням молоді тощо [12].

Вже у 2016 році, на думку фахівців, чисельність бойовиків, які входили до складу різних незаконних воєнних формувань (НВФ) досягла: у «1-му АК» – 19–19,5 тис. осіб, у «2-му АК» – 11–11,2 тис. Також 6000–6500 російських військовослужбовців були зараховані до складу регулярних частин

та підрозділів, на окупованій українській території [9, с. 82]. Цьому сприяло, зокрема те, що 28 грудня 2016 року РФ випустила поправку до законодавства, яка дозволяла відправляти цивільних осіб для антитерористичної діяльності за межі Росії на рівні з військовими. Також, з неопублікованих коштів державного бюджету Росії на 2017 рік фінансування на ці потреби було збільшено на 185 мільйонів рублів (3,1 мільйона доларів). Як наслідок, 2017 рік ознаменувався поверненням до Луганська групи «Вагнера» у складі приблизно двох-трьох батальйонно-тактичних груп, для надання військової допомоги «главі МВС ЛНР» [33]. За підрахунками СБУ, у цифрах ця кількість бойовиків у 2017 році складала приблизно 1578 осіб [29]. Також з 2017 року ПВК «Вагнер» почали вербувати й українців з окупованих територій, у тому числі й для участі у бойових діях закордоном. Зокрема, вже на кінець року було створено окремий підрозділ «Весна» («Карпати») чисельністю до 150 осіб [27]. Водночас станом на 2017 рік бойовики російських ПВК, які перебували на теренах України менше залучалися до активних бойових дій, а більше виконували роботу по керівництву більш складними та дороговартісними російськими системами, такими як платформи радіоелектронної боротьби та ISR для забезпечення операцій ЛНР/ДНР тощо [24, с. 26].

Пори те, що у 2018–2019 роках більшість російських бойовиків із ПВК-груп були перекинуті до Сирії, в Україні вони все ж продовжували діяти. Так, у 2018 році українська Операція об'єднаних сил (ООС) задокументувала на непідконтрольних Україні територіях понад 32 тис. окупантів на чолі з Росією. Серед них російські «найманці» та регулярні сили становили 11 тис. Можна помітити, що у цей час дещо змінилися цілі та завдання бойовиків російських ПВК, у тому числі й вагнерівців. Дослідження показують, що у цей час їх було ідентифіковано переважно, як учасників диверсійних операцій по знищенню українських складів боєприпасів та залякування місцевого населення шляхом проведення публічних заходів, актів саботажу, насаджування російської пропаганди, проведення чисток серед ватажків так званих «ЛНР/ДНР» тощо [24, с. 25-27].

Попри відносно затишшя на лінії зіткнення у 2020 році наступний рік для України розпочався із загострення на східному фронті [19; 5]. Зокрема після того, як російські регулярні сили мобілізували танки та бронетехніку навколо Донецька, російські ПВК наслідували цей приклад як у Донецьку, так і в Луганську. Помітно було, що упродовж 2020–2021 років усі сили сепаратистських утворень було приведено у найвищий ступінь бойової готовності. Тренування передбачали навіть виклик особового складу з відпустки та лікувальних закладів, а також поповнення боєпри-

пасів [6; 20; 4; 13]. І якщо говорити виключно про діяльність ПВК, то у цей час найактивнішою була робота групи «Вагнер», і до початку вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року її потужність суттєво зросла. Так, Лабораторія цифрових криміналістичних досліджень відстежувала активність бойовиків «Вагнера» по всій Україні, зокрема в Запоріжжі, Володимирівці та Клиновому, діяльність яких була тісно пов'язана з російською армією, зокрема спецпризначеннями [32].

Висновки. Отже, результати дослідження показують, що у гібридній війні РФ проти України у 2014–2021 роках бойовики різних ПВК відігравали важливу роль. Окрім того, що за їхньою допомогою РФ намагалася приховати свої злочини на міжнародній арені й своє втручання у справи незалежних держав, вони виявилися ефективним інструментом по досягненню окремих зовнішньополітичних цілей. У цьому дослідженні ми можемо побачити не тільки злочинну діяльність ПВК, а і їх функціональне призначення. Якщо група «Вагнера» використовувалася переважно для виконання спеціальних воєнних та бойових задач (анексія АР Крим та вплив на хід бойових дій у Донецькій та Луганській областях у 2014–2015 роках), то бойовики таких ПВК як, MAR та «E.N.O.T Corps» виконували завдання щодо налагодження логістики й тилового забезпечення окупаційних та сепаратистських сил. Після

того, як РФ вдалося окупувати частину українських територій і на фронті запанував так званий «режим тиші», ми помічаємо зміни у функціонуванні ПВК. Так, на окупованих українських територіях функціонери ПВК неформально отримали статус військової еліти й залучалися переважно до керування спеціальною бойовою технікою; виконували складну диверсійно-підривну діяльність майже по всій території України; займалися насадженням російської пропаганди населенню на окупованих територіях; вчиняли інформаційно-психологічні операції проти України.

Перспективи подальшого наукового пошуку. Запропоноване дослідження показує, що ПВК є важливою складовою у гібридних та конвенційних війнах ХХІ століття. У цьому випадку унікальним є феномен повномасштабного воєнного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Він показує, що неспроможність збройних сил РФ виконати поставлені перед ними воєнні завдання, спонукали політичне керівництво РФ вдатися до масового застосування бойовиків різних ПВК, насамперед «Вагнер». Вплив цього чинника на перебіг бойових дій є одним із перспективних напрямків майбутніх політологічних, історичних, психологічних, правничих та військових досліджень, адже 2022 рік засвідчив про суттєві зміни у підходах до формування особового складу так званих «найманців» та їхнього призначення на полі бою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Щодо системних наслідків тимчасової окупації Криму в економічній сфері». Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 19 травня 2014. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-sistemnikh-naslidkiv-timchasovoi-okupacii-krimu-v-ekonomichniy-sferi>.
2. Белесков М. Сучасний російський спосіб ведення війни: теоретичні основи і практичне наповнення : Аналітична доповідь. *НІСД*. 2021. 29 с.
3. Бушуєв М., Барановська М., Брунс А. ПВК Вагнера: все, що про неї відомо. *Deutsche Welle*. 30 липня 2020. URL: <https://cutt.ly/W4jeGYH>.
4. В ОРДЛО примусово мобілізували 100 тисяч чоловіків, майже чверть з них загинули – правозахисники. *Укрінформ*. 21 липня, 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3534104-v-ordlo-primusovo-mobilizovali-100-tisac-colovikiv-majze-cvert-z-nih-zaginuli-pravozahisniki.html>.
5. Загострення на Донбасі: що кажуть у Зеленського про перемир'я. *BBC News Україна*. 16 лютого, 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56069051>.
6. Золкіна М. Синдром загострення: чого чекати від Росії і як їй протидіяти? *Українська правда*. 20 квітня, 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/04/20/7290797/>.
7. Комбатанти, найманці, добровольці. Хто це і яка між ними різниця? *BBC Україна*. 16 липня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62191991>.
8. Кузьо Т. Вторгнення, анексія і гібридна війна. 5 років «російській весні». *Історична правда*. 22 березня 2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c94c811e60f4/>.
9. Машовец К. Военный компонент российской агрессии. *Національна безпека і оборона*. №9-10. 2016. Центр Разумкова. 81-84.
10. Мірошниченко С. Група Вагнера. Чому вони не найманці, а Росія несе за них таку ж відповідальність, як і за регулярні збройні сили. *Медійна ініціатива за права людини*. 4 січня 2023. URL: <https://mipl.org.ua/grupa-vagnera-chomu-vony-ne-najmanctzi-a-rosiya-nese-za-nyh-taku-zh-vidpovidalnist-yak-i-za-regulyarni-zbrojni-syly/>.
11. Найманці Путіна. Хто воює проти України, крім регулярної армії РФ. *РБК-Україна*. 29 серпня 2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/naemniki-putina-vouet-protiv-ukrainy-pomimo-1661690798.html>.
12. Приватні військові компанії РФ: інструмент державної агресивної політики чи успішний бізнес? *Армія FM*, 21 лютого 2018. URL: <https://cutt.ly/k4jw1Sn>.

13. Римарук А. 2021 на фронті був найважчим за останні 5 років війни, – підсумки року від «Повернись живим». *LB.ua*. 10 січня, 2022. URL: https://lb.ua/news/2022/01/10/502768_2021_fronti_buv_nayvazhchim.html.
14. Рощина В. Чому українців із російських ПВК не судять за найманство? Ексклюзивні факти про попередників «Вагнера». *Hromadske*. 13 серпня 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/belgiya-peredast-ukrayini-240-vijskovih-vantazhivok-simejstva-volvo-zmi>.
15. СБУ оприлюднила «нові докази участі російських найманців ПВК «Вагнера» у злочинах проти України». *Радіо Свобода*. 19 травня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29237056.html>.
16. Стек Л. Добровольці чи найманці: що сталося з українцями, які воюють у «ПВК Вагнера». *Радіо Свобода*. 26 лютого 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii/29061642.html>.
17. Стек Л., Хоменко О. Українці з «ПВК Вагнера»: «Донбас.Реалії» дослідили біографії найманців. *Радіо Свобода*. 13 травня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29224304.html>.
18. Фахрудін Ш. Армія привидів: як Росія використовує вагнерівців під час гібридної війни. *24 канал*. 2 грудня 2020. URL: https://24tv.ua/chomu-vagnerivtsi-nayefektivnishiy-instrument-gibridnoyi-rosiya-novini_n1475795.
19. Шрамович В. «Просто перестали стріляти». Якою була війна на Донбасі у 2020 році. *BBC News Україна*. 30 грудня, 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55469264>.
20. Шрамович В. Величезний новий табір військ Росії біля України – СІТ про можливість війни. *BBC News Україна*. 7 квітня, 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56668030>.
21. Bukkvoll T., Østensenb Åse G. The Emergence of Russian Private Military Companies: A New Tool of *Special Operations Journal*. Volume 6. 2020. Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23296151.2020.1740528>.
22. Foley E., Kaunert C. Russian Private Military and Ukraine: Hybrid Surrogate Warfare and Russian State Policy by Other Means. *Central European Journal of International and Security Studies*. Vol. 16. Issue 3. 2022. 172-192.
23. Giedraitis A. Private Military Companies in the Foreign and Security Policy of the Russian Federation in 2014–2019. *Lithuanian annual strategic review*. 2020. Volume 18. 123-162.
24. Jones Seth G., Doxsee C., Katz B., McQueen E., Moyer J. Russia's Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia's Private Military Companies. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2021. 23-30.
25. Katz B., Jones Seth G., Doxsee C., Harrington N. The Expansion of Russian Private Military Companies. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. September 2020. URL: <https://russianpmcs.csis.org/>.
26. Kopychak V. «Private sector» of the Russian Invasion. *ICDS*. February 28. 2018. URL: <https://icds.ee/en/private-sector-of-the-russian-invasion/>.
27. Lapayev Y. Private and armed. *The Ukrainian Week*. 20 September, 2017. URL: <https://ukrainianweek.com/private-and-armed/>.
28. Owen M. Putin's Secret Armies Waged War in Syria-Where Will They Fight Next? *Newsweek*. January 17, 2018. URL: <https://www.newsweek.com/2018/01/26/putin-secret-army-waged-war-syria-782762.html>.
29. Ponomarenko I. SBU says Russia's Wagner mercenaries involved in Donbas war. *Kyiv Post*. October 7, 2017. URL: <https://www.kyivpost.com/post/7950>.
30. Presentation on «Private military companies and their role in modern regional conflicts». *Permanent Mission of Ukraine to the International Organizations in Vienna*. 17 June, 2020. URL: <https://vienna.mfa.gov.ua/en/news/vistup-na-temu-privatni-vijskovi-kompaniyi-ta-yih-rol-u-suchasnih-regionalnih-konfliktah>.
31. Private Military Companies. Armed Conflict in Ukraine: Military Support for DPR and LPR Illegal Armed Groups by the Russian Federation. *InformNapalm*. 2023. 25-30.
32. Schroeder E., Wilde G., Sherman J., Herr T. Hackers, Hoodies, and Helmets: Technology and the changing face of Russian private military contractors. *Atlantic Council*. July 25, 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/technology-change-and-the-changing-face-of-russian-private-military-contractors/>.
33. Sukhankin S. Unleashing the PMCs and Irregulars in Ukraine: Crimea and Donbas. *The Jamestown Foundation*. September 3, 2019. URL: <https://jamestown.org/program/unleashing-the-pmcs-and-irregulars-in-ukraine-crimea-and-donbas/>.
34. What is Russia's Wagner Group of mercenaries in Ukraine? *BBC*. 23 January, 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-60947877>.

ВІРТУАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

VIRTUAL VALUES AS A FACTOR IN THE FORMATION OF POLITICAL CONSCIOUSNESS

Лютко Н.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету*

Козаченко С.М.,

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри міжнародної комунікації та політології
Хмельницького національного університету*

Петришин Г.Р.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

Опольська М.В.,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Університету економіки і підприємництва*

Паньковець В.Л.,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті досліджуються віртуальні цінності як фактор формування політичної свідомості. Зазначено, що вчені трактують процес становлення особистості під впливом віртуального простору як «кіберсоціалізацію» формування і засвоєння людиною тих цінностей, які пропагандують в соціальних мережах та на просторах Інтернету. Обґрунтовано, що формування ціннісної структури особистості відбувається шляхом її виховання, а також під час адаптації та соціалізації. Дано наступні визначення: соціалізація – це інтеграція індивіда в суспільство шляхом засвоєння існуючих норм, моделей поведінки та цінностей, які рано чи пізно вплинуть на формування політичних уподобань; політична свідомість – це сукупність поглядів і настанов, що характеризує ставлення людей до держави, партій, суспільно-політичних організацій, політичних цінностей і цілей розвитку, традицій і норм політичного життя. Дано авторське визначення поняття «віртуальні цінності». Віртуальними цінності (або кіберцінності) – це цінності, які не просто актуалізуються за допомогою так званої «віртуальної реальності», а є базовими для культури «віртуальної реальності», відбивають ціннісну структуру свідомості користувачів Інтернету як « мешканців віртуального простору». Розглянуто основні віртуальні цінності, які можуть сформуватися у людини і впливати на формування її політичної свідомості: цінності панполітизму – у людини складається відчуття того, що всі форми людської життєдіяльності залежать від явищ політичного порядку та перевтілення політики в основну сферу суспільної активності, що є перепорою на шляху до реалізації громадянських прав і свобод людини; цінності консервативні – коли суспільство підтримує авторитет державної влади та вважають її сильною (за основні підвиди цінностей виступають: порядок, обов'язок та дисципліна); цінності політичної інертності – людина ідеалізує політичні і соціальні події, не акцентуючи уваги на зміст та результат; цінність сприйняття політичної реальності – сучасне суспільство намагається уникати проблем, які виникають на основі політики; цінності гетерогенності та фрагментарності в політичному мисленні – вплив різних субкультур та різних ціннісних орієнтацій на політичну свідомість особистості.

Ключові слова: кіберпростір, віртуальні цінності, соціалізація, політична свідомість, кіберсоціалізація.

The article examines virtual values as a factor in the formation of political consciousness. It is noted that scientists interpret the process of personality formation under the influence of virtual space as "cybersocialization" of the formation and assimilation by a person of the values promoted in social networks and on the Internet. It is substantiated that the formation of the value structure of a personality occurs through its upbringing, as well as during adaptation and socialization. The following definitions are given: socialization is the integration of an individual into society through the assimilation of existing norms, models of behavior and values which will sooner or later influence the formation of political preferences; political consciousness is a set of views and attitudes that characterize people's attitudes towards the State, parties, socio-political organizations, political values and development goals, traditions and norms of political life. The author's definition of the concept of "virtual values" is given. Virtual values (or cyber values) are values that are not just actualized through the so-called "virtual reality", but are basic to the culture of "virtual reality", reflecting the value structure of the consciousness

of Internet users as "inhabitants of the virtual space". The author considers the main virtual values that can be formed in a person and influence the formation of his or her political consciousness: values of pan-politicism - a person has a feeling that all forms of human life depend on the phenomena of political order and the transformation of politics into the main sphere of social activity, which is an obstacle to the realization of civil rights and freedoms; conservative values - when society supports the authority of the state power and considers it strong (the main subtypes of values are: order, duty and discipline); values of political inertia - a person idealizes political and social events without focusing on the content and result; value of perception of political reality - modern society tries to avoid problems arising from politics; values of heterogeneity and fragmentation in political thinking - the influence of different subcultures and different value orientations on the political consciousness of an individual.

Key words: cyberspace, virtual values, socialization, political consciousness, cybersocialization.

Постановка проблеми. Останні роки характеризуються активним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій в Україні, які впливають на розширення соціального простору населення та відповідно змінюють значення традиційних соціальних інститутів. На сьогоднішній день відбувається новий етап становлення сучасного українського суспільства через віртуальний простір та мережу Інтернет, який здійснює суттєвий вплив на формування політичної свідомості особистості. Більшість вчених процес становлення особистості під впливом віртуального простору трактують як «кіберсоціалізацію» формування і засвоєння людиною тих цінностей, які пропагандують в соціальних мережах та на просторах Інтернету. Кіберсоціалізація з кожним днем все більше становиться вагомим аспектом буття людини. Вона переходить в субкультуру і спрямовується у суспільну реальність для соціокультурних комунікацій, що здійснюють вплив на свідомість особистості, формують у неї віртуальні цінності, виникають нові потреби та мотиви, моделі поведінки, форми активності і діяльності. На основі таких змін особливої актуальності набуває проблематика формування віртуальних цінностей які виступають фактором формування політичної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблематикою формування політичної свідомості займалися переважно філософи, політологи, психологи та соціологи. Г. Алмонд, С. Верба, Г. Маркузе, Ю. Хабермас, О. Шестопал вчені, які займалися дослідженням політичної культури, політичних цінностей та механізмів функціонування політичної свідомості. Головною базою для дослідження свідомості стали роботи З. Фрейда, К. Юнга та А. Адлера. Щодо вітчизняних науковців, то дослідженням проблематики політичної культури, політичної свідомості та її типології займалися: В. Денисенко, Ф. Кирилук, Н. Паніна та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Трансформація сучасного суспільства до мережі Інтернет, а також перехід майже всіх сфер діяльності в онлайн режим з допомогою інформаційно-комунікаційних технологій впливають на зміни поглядів, установок, поведінки та формують нові віртуальні цінності

в українців, які безпосередньо впливають на формування політичної свідомості. Все це вимагає детального аналізу та вивчення з метою попередження проблем, які можуть виникнути під час розробки зовнішньої і внутрішньої політики держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) – дослідити розвиток віртуальних цінностей та їх вплив на формування політичної свідомості особистості; конкретизувати поняття «віртуальні цінності» та «політична свідомість».

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування ціннісної структури особистості відбувається шляхом її виховання, а також під час адаптації та соціалізації.

В політології поняття «соціалізації» визначається як інтеграція індивіда в суспільство шляхом засвоєння існуючих норм, моделей поведінки та цінностей, які рано чи пізно вплинуть на формування політичних уподобань. Процес соціалізації є незупинним та відбувається протягом всього життя людини і поділяється на два етапи: первинну соціалізацію та вторинну соціалізацію. Первинна соціалізація особистості починається з дитинства, головними інститутами в якій є сім'я та заклади освіти. Вторинна соціалізація починається з моменту входження людини в трудовий колектив та взаємодії з іншими соціально-політичними інститутами, які впливають на світогляд особистості [1, с. 417].

На думку Г. Смокової однією із ключових проблем соціалізації є узгодження цінностей, які засвоєнні в процесі взаємодії із різними соціальними інститутами, нормами та цінностями, які були закладені родиною з раннього дитинства. Авторка наводить дуже влучний на наш погляд приклад: «У якості вдалого прикладу можна провести паралель між духовними цінностями, які закладають інститути сім'ї й освіти та очікуванням провідних компаній – роботодавців. Провідні структури зацікавлені в наявності високих моральних якостей (таких як толерантність, повага й шана, наполегливість, цілеспрямованість, що є синонімами самореалізації й успіху) у потенційного співробітника, але вони не співвідносяться із тією штучно створеною реальністю, яку ми щоденно бачимо з екранів гаджетів, телевізорів та інших інформаційно-комунікаційних засобів» [2, с. 110].

На наш погляд соціалізація сучасного суспільства відбувається через потужні засоби комунікації, які впливають на вторинну соціалізацію особистості. Так, наприклад, під час постійного користування мережею Інтернет та постійно перебуваючи у віртуальному просторі у людини починає змінюватися свідомість і формуються віртуальні ціннісні орієнтації. Особливо вразливою, на нашу думку, є сучасна молодь, адже знання та досвід, які вона набуває в першу чергу переносяться на поведінку, а в поведінці проявляються людські цінності.

Ми підтримуємо думку С. Данилова, який вважає, що соціалізація у віртуальному просторі – це інтеграція індивіда у кіберпростір та засвоєння певних моделей поведінки, способу життя і цінностей. Сама соціалізація у реальному світі відбувається через віртуальність [2].

Також нам імпонує погляд вченого В. Лісо-вського. Він зазначає, що сучасне молоде покоління перебуває удвічі в екстремальних умовах соціалізації, аніж попередні покоління: соціально-економічні зміни супроводжуються ціннісною кризою, тобто відсутністю чіткого бачення майбутнього. В минулі часи існувала статична ієрархія становлення і розвитку, яка була закріплена на державному рівні, що доводило ефективність існуючих інститутів соціалізації, то сучасна молодь, поглинає все більше несуміжних між собою життєвих орієнтацій з різних джерел; повинна сама вирішувати, що для неї має більшого значення – матеріальне чи духовне зростання, освіта, яка допомагає адаптуватися до сьогодення чи повне заперечення традицій і свобода вибору та дій [2].

Отже, під час соціалізації особистості починає формуватися політична свідомість на яку впливають цінності особистості, а так як в останні роки більшість процесів соціалізації відбуваються в онлайн режимі через певні ситуації, які відбуваються в нашій державі (пандемія коронавірусу та повномасштабна війна), то більшість часу люди проводять в інтернеті. Саме це призводить до формування у них віртуальних цінностей, які в свою чергу впливають на формування політичної свідомості.

Політична свідомість – це сукупність політичних уявлень та установок суб'єктів політики щодо розвитку суспільства. Політична свідомість характеризується мінливим характером, є достатньою динамічною і змінюється в залежності від політичних процесів, подій і явищ. При цьому одні і ті ж поняття сприймаються і оцінюються населенням по-різному [3, с. 67].

В. Бебик трактує політичну свідомість, як сукупність поглядів і настанов, що характеризує ставлення людей до держави, партій, суспільно-політичних організацій, політичних цінностей і цілей розвитку, традицій і норм політичного життя [4, с. 230].

П. Шляхтун визначає політичну свідомість як сукупність знань, ідей, поглядів, орієнтацій та установок індивіда і соціальних спільнот стосовно політичної системи та їхнього місця в ній [5, с. 411].

Під віртуальними цінностями (або кіберцінностями), ми розуміємо цінності, які не просто актуалізуються за допомогою так званої «віртуальної реальності», а є базовими для культури «віртуальної реальності», відбивають ціннісну структуру свідомості користувачів Інтернету як «мешканців віртуального простору». А отже, йдеться не про розгляд традиційних цінностей в Інтернеті (наприклад, релігії в мережі Інтернет), а про аналіз нових альтернативних цінностей, які створюють взаємодію в особливому віртуальному середовищі.

Ще одним із визначень є: віртуальні цінності – це ключові життєві орієнтири, норми, ідеали та лайфстайл. Проводячи більшість часу в мережі Інтернет та соціальних мережах сучасне суспільство намагається копіювати ті цінності, які найбільш часто зустрічаються в стрічках новин у соціальних мережах та на сторінках популярних селебрітіз [2].

М. Мур вважає, що коректуючи вміст новинних стрічок та наповнюючи ті ж самі соціальні мережі якісним контекстом, політична влада може або повернути до себе увагу суспільства, або втратити її [6].

Вважається, що віртуальний простір здійснює значний вплив на формування і розвиток віртуальних цінностей, адже Інтернет є інструментом з допомогою якого конструюється світогляд людини, бо вона потрапляє в штучно створений світ, в якому матеріальний розвиток переважає над духовним. До факторів, які впливають на формування віртуальних цінностей сучасного суспільства відносимо:

- доступність до всесвітньої мережі Інтернет;
- інформатизація;
- глобалізація;
- збільшення можливостей цифрових технологій (гаджети, планшети, комп'ютери);
- формування світогляду людини ЗМІ;
- нав'язування стереотипної поведінки рекламою та ЗМІ;
- відкриття перспективи розвитку громадянського суспільства завдяки європейському вибору України;
- створення правової бази для становлення громадянського суспільства, побудови демократичної, правової, соціальної держави, затвердження Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства;
- високий потенціал самоорганізації народу під час значущих політичних подій;
- визнання державою пріоритетності виховання дітей;

- визнання державою пріоритетності освіти;
- постійна зміна політичних орієнтирів держави [7, с. 51].

Л. Кияшко в свої дослідженнях дотримується думки, що молоді люди 18-35 років мають низький рівень політичної свідомості, що свідчить про фактори низького рівня політичної системи України, розмитість її політичного простору, дії не реальних політичних сил, а їх симулякрів, в основу яких покладено не ідейні позиції, а вузькі корпоративні інтереси. Відсутність консолідувальної ідеї, слабкість і суперечливість досвіду громадянської активності, неструктурованість і непрозорість політичного простору гальмують процес формування певних ідентичностей у політичній свідомості молоді [8].

На думку автора високий рівень недовіри до державних інституцій спричиняє негативне ставлення молоді до політичної діяльності загалом. Досвід старшого покоління, що виховувалося в умовах відчуження від політичної сфери не може бути застосований в сучасному сьогоденні. Це призведе до відчуження молоді, зменшення її ролі в соціально-політичних відносинах, до особистісної дезорганізації, проявів нігілізму серед підростаючого покоління. Нерозв'язливість проблем матеріального забезпечення, професійного самовизначення об'єктивно відсуває політичну діяльність на периферію інтересів молоді людини [8].

Все призводить до того, що сучасна молодь все більше часу проводить та заглиблюється в Інтернет, створює собі так звані «уявні ідеальні світи», у неї формуються і укорінюються віртуальні цінності, які вона вважає ідеальними саме для себе, а також утворюються нові стереотипи щодо політичної свідомості.

Сформовані віртуальні цінності та стереотипи при формуванні політичної свідомості виконують наступні функції:

- Когнітивні (схематизація, спрощення та відбір соціальної інформації).
- Ціннісно-захисні (створення позитивного «Я-образу»).
- Ідеологізуючі (формування та підтримка групової ідеології).
- Ідентифікаційні (створення позитивного групового «Ми-образу»).

При сформованих віртуальних цінностях в структурі психіки людини є опосередковані соціальні еталони, які безпосередньо впливають на політичну свідомість особистості.

Розглянемо основні віртуальні цінності, які можуть сформуватися у людини і впливати на формування її політичної свідомості:

1. Цінності панполітизму – у людини складається відчуття того, що всі форми людської життєдіяльності залежать від явищ політичного порядку та перевтілення політики в основну сферу суспільної активності, що є перешкодою на шляху до реалізації громадянських прав і свобод людини.

2. Цінності консервативні – коли суспільство підтримує авторитет державної влади та вважають її сильною. За основні підвиди цінностей виступають: порядок, обов'язок та дисципліна.

3. Цінності політичної інертності – людина ідеалізує політичні і соціальні події, не акцентуючи уваги на зміст та результат.

4. Цінність сприйняття політичної реальності – сучасне суспільство намагається уникати проблем, які виникають на основі політики.

5. Цінності гетерогенності та фрагментарності в політичному мисленні – вплив різних субкультур та різних ціннісних орієнтацій на політичну свідомість особистості [9, с. 54].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, на нашу думку віртуальні цінності особистості впливають на формування її політичної свідомості. Стан політичної свідомості суспільства (особливо молодого покоління) залежить від сформованих віртуальних цінностей. Так як суспільство в більшості є активним користувачем мережі Інтернет та соціальних мереж, то вважаємо, що для того, щоб відбувалося правильне формування віртуальних цінностей та політичної свідомості з боку держави повинна відбуватися фільтрація інформаційних сервісів та контенту, який там викладається, адже це наносить шкоду суспільству та безпосередньо державі. Блокувати сайти сумнівного характеру, які розміщують ІІСО, що негативно позначається на всіх сферах життєдіяльності людини, а в подальшому може призвести до дискредитації нашої держави з боку суспільства. Ми також впевнені, що якщо у суспільства будуть формуватися негативні цінності та установки, то це призведе до нестабільної ситуації в нутрі держави, а також забезпечить розвиток не нормальної політичної свідомості, яка в подальшому може нанести шкоду не тільки політичній, а й економічній та соціальній структурам, що призведе до нестабільної ситуації в державі. Українському суспільству потрібно вчитися усвідомлювати, аналізувати та інтерпретувати інформацію, яка подається на мережевих ресурсах, бо політична свідомість виступає не тільки показником рівня демократії у суспільстві та державі, а й є детермінантою процесу її становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 472 с.
2. Смокова Г. В. Особливості формування публічних цінностей молоді у кіберпросторі: досвід України. *Політичне життя*. 2018. №1. С.108-112.
3. Єфтені Н. М. Особливості формування політичної свідомості *Політичне життя*. 2019. № 4. С. 66-70.
4. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина. Київ: МАУП, 2004. 424 с.
5. Шляхтун П. П. Політологія: (теорія та історія політичної науки): підручник. Київ: Либідь, 2002. 576 с.
6. Moore M. *Creating public value: strategic management in government*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995. 402 p.
7. Канафоцький М. О. Суспільна мораль в Україні: складові та чинники формування. *Етичні та духовні засади розвитку людини та суспільства*: матеріали X Міжнародного форуму, 14-15 травня 2010 р. Київ.
8. Кияшко Л. О. Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації: монографія. Київ: Міленіум, 2014. 216 с.
9. Тоба М. В. Психологічні особливості та засоби оптимізації політичного самовизначення старшокласників. Київ: ІСПП АПН Украї-ни, 2007. 160 с.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

DEMOCRATIZATION OF THE ELECTORAL PROCESS AS A MECHANISM FOR PREVENTING AND COUNTERING POLITICAL CORRUPTION IN UKRAINE

Мисинин О.С.,

аспірант кафедри парламентаризму

*Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена дослідженню проблем функціонування політичного інституту виборів у контексті запобігання і протидії політичній корупції в Україні. Автором обґрунтовано, що у нинішніх складних умовах боротьби України за незалежність проти російської агресії дана проблематика зберігає надзвичайно високу актуальність і практичну затребуваність. Метою написання статті стало визначення перспективних напрямків демократизації виборчого процесу як механізму запобігання і протидії політичній корупції в Україні. Проаналізовано нову модель виборчої системи, запроваджену прийняттям Виборчого кодексу України. Особливу увагу автором присвячено аналізу тих її компонентів, що негативно впливають на дотримання принципів рівного і вільного доступу кандидатів і політичних партій до участі у місцевих виборах. Розглянуто актуальні нормотворчі ініціативи з вдосконалення виборчого права та запропоновані конкретні кроки, спрямовані на розв'язання: проблеми дочасної і прихованої передвиборної агітації; усунення несправедливого виборчого бар'єру для самовисуванців на місцевих виборах; мінімізації нерівного доступу кандидатів у депутати місцевих рад до зовнішніх рекламоносіїв під час виборчого процесу. Зроблено висновок, що модифікація виборчої системи і демократизація електорального процесу у напрямі підвищення прозорості електоральних процедур, їх фінансового та матеріального забезпечення, формування виборчих фондів і звітності, інших інструментів добросовісності учасників виборів може стати ефективним засобом для вироблення політичної волі у державного керівництва стосовно запобігання і протидії політичній корупції в суспільстві. Обґрунтовано, що вибори як механізм боротьби з цим негативним соціально-політичним явищем є релевантним тільки у синергії із іншими правовими й політичними компонентами системи запобігання і протидії політичній корупції.

Ключові слова: політична корупція, система запобігання і протидії політичній корупції, виборчий процес, виборча система, місцеві вибори, добросовісність учасників виборів.

The article is devoted to the research of the functioning the political institution of elections in the context of preventing and countering political corruption in Ukraine. The author proves that in the current difficult conditions of Ukraine's struggle for independence against Russian aggression, this area is extremely relevant and practical. The article emphasizes that Ukrainian political studies pay very little attention to such aspects of improving the efficiency of preventing and countering political corruption system as democratization of electoral system and increasing the transparency of the electoral process. The goal of the article was to identify promising directions of democratization the electoral process as a mechanism for preventing and countering political corruption in Ukraine. The new model of the electoral system introduced by the adoption of the Electoral Code of Ukraine is analyzed. Special attention is paid to the analysis of its components that negatively affect the observance of the principles of equal and inclusive access of candidates and political parties to participate in local elections. The author considers the current rule-making initiatives to improve the electoral law and proposes specific measures aimed at solving: the problem of early and hidden election campaigning; elimination of unfair electoral barriers for self-nominated candidates in local elections; minimization of unequal access of candidates for deputies of local councils to outdoor advertising space during the electoral process. It is concluded that the democratization of the electoral process in the direction of increasing the transparency of electoral procedures, their financial and material support, the formation of electoral funds and reporting, and other instruments of fairness of election participants can be an effective instrument for developing the political will of the state leadership to prevent and combat political corruption in society. It is proved that elections in themselves as a channel for selecting the political elite do not guarantee that a critical mass of highly moral and professional politicians with the appropriate will to fight political corruption will gather in the legislative and executive bodies. It is substantiated that elections as a mechanism to counter this negative socio-political phenomenon is relevant only in synergy with other legal and political components of the system of preventing and countering political corruption. The development of moral and ethical standards of behavior Ukrainian parliamentarians and senior officials is considered as a perspective direction for further research.

Key words: political corruption, preventing and countering political corruption system, electoral process, electoral system, local elections, fairness of election participants.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Корупція й особливо такий її різновид як політична в сучасному світі становить серйозну загрозу державі, демократії, правам людини та соціальній справедливості. За умов слаб-

кості формальних інститутів суспільства політична корупція, яка за своєю природою є неправомірним використанням суб'єктами політичного процесу у своїх корисливих і позасуспільних інтересах політичну владу та інших публічних ресурсів, має руйнівний вплив на політичну систему України.

Незважаючи на суттєвий прогрес України у розбудові сучасної системи запобігання і протидії корупції, передусім модернізації антикорупційного законодавства та створення відповідної інституціональної інфраструктури за європейським зразком, зусилля з мінімізації рівня політичної корупції в Україні наразі не призвели до очікуваного результату. На заваді цьому стоїть як прогалини в інституційно-правовому забезпеченні боротьби з причинами і проявами політичної корупції, так і традиційно слабка політична воля самих законодавців боротися з корупційними проявами в державі, обумовлена банальним небажанням частини політичної еліти втратити важелі впливу на засоби обслуговування власних корисливих інтересів, якими для багатьох із них є інституції публічної влади. Тож у нинішніх складних умовах боротьби України за незалежність проти російської агресії проблематика запобігання і протидії політичній корупції зберігає надзвичайно високу актуальність і практичну потребу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виникнення, протидії та запобігання політичній корупції у різних сферах політичної системи України має міждисциплінарний характер дослідження. Серед досліджень політологічного та іншого спрямування, присвячених висвітленню різних аспектів відповідної діяльності, зокрема у контексті демократизації політичних інститутів держави, варто відзначити роботи таких науковців як О. Науменко [6], А. Тиньков [15], В. Трепак [17], Ю. Якименка [16] та ін.

Поряд із цим у вітчизняній фаховій літературі дуже мало розкривається проблематика підвищення ефективності системи запобігання і протидії політичній корупції через призму демократизації виборчої системи, підвищення прозорості виборчого процесу та інших аспектів функціонування виборів як політичного інституту, який нажалі є одним із засобів укорінення корупційних практик в державі. Серед останніх поодиноких досліджень у цьому напрямі, наприклад, можна відзначити дисертаційну роботу В. Трепака «Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні» (2020 р.), в якій вибори розглядаються чи не як «єдиний юридичний варіант вироблення політичної волі у вищого державного керівництва на системну протидію корупції» шляхом формування «...антикорупційної за своєю сутністю і спрямованістю публічної влади» [17, с. 204]. Незважаючи на дискусійність висновків дослідника, є очевидним, що допоки легітимні канали рекрутування у владу уможливають потрапляння на політичні та публічно-управлінські посади носіїв корупційних практик жодні зусилля у запобіганні і протидії політичній корупції не матимуть очікуваного результату. Вище вказане обумовлює мету даного дослідження.

Метою статті є визначення перспективних напрямків демократизації виборчого процесу як механізму запобігання і протидії політичній корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Самі по собі вибори можуть виступати і як засобом укорінення певних корупційних практик, так і способом запобігання і протидії політичній корупції. Як справедливо підкреслює В. Трепак, вибори як демократична форма формування публічної влади можуть мати абсолютно різні результати: або ж бути потужним засобом протидії корупції, або ж (у разі маніпулятивного використання і корупційного способу проведення) призводити до укорінення корупції [17, с. 204].

Виборча система України створює низку механізмів потрапляння у законодавчі органи влади потенційних корупціонерів. Це відбувається шляхом домовленостей щодо ціни номера в «прохідній» частині списку для лобістів інтересів спонсорів політичної партії або навіть для самих представників т.з. «олігархічного капіталу» [6, с. 144-145]. Іншим способом є перемога на виборах в мажоритарних округах, що стає можливою завдяки не дуже прозорим джерелам самофінансування своєї виборчої кампанії т.з. «мажоритарщиками». Поряд із цим роль традиційних представницьких органів партій при формуванні партійних списків на вибори, таких як з'їзди, поступається волюнтаристським рішенням керівництва партій та їх фінансових спонсорів, що робить весь процес селекції кандидатів у народні депутати підпорядкованим саме цим суб'єктам, котрі фактично стимулюють формування у партіях, а після виборів – і серед депутатського корпусу представницьких органів влади клієнтелістських і лобістських угруповань [16, с. 124-125]. Все це закономірно призводить до використання політичними силами та пов'язаними з ними центрами впливу законодавчого органу держави як інструмента, спрямованого на задоволення власних політичних та економічних інтересів [15, с. 129-130], а отже і до підміни у значній частині народних обранців суспільних інтересів волею осіб, яким вони зобов'язані своєю присутністю в парламенті чи представницькому органі місцевого самоврядування.

Важливим чинником впливу на нормативно-правову базу, що регулює проведення виборів в Україні та суміжне з нею законодавство, була і є кон'юнктура політичного протистояння у владних інституціях. Кожне оновлення виборчої системи здебільшого залежало або від поточної, як правило кризової, політичної ситуації, або відбувалося на угоду тих хто, мав можливість «переписати» законодавство під себе, при цьому як раз напередодні виборів. Хоча, відповідно до міжнародних норм, виборче законодавство не повинно

змінюватися менше ніж за рік до виборів, оскільки це ставить великі (як привило парламентські партії) і новоутворені (а також дрібні) партії в нерівні умови для підготовки до виборів (останнім партіям, до-речі, потрібно значно більше часу для розгортання агітаційної діяльності). Тим не менш за весь період незалежності України її виборче законодавство зазнавало суттєвих змін щонайменше п'ять разів:

- у 1990 р. та 1994 р. вони проходили за мажоритарною виборчою системою;
- у 1998 р. – за мажоритарно-пропорційною системою;
- у 2006 р. і 2007 р. (позачергово) – за пропорційною системою;
- у 2002 р., у 2012 р., позачергові у 2014 р. і 2019 р. – за пропорційно-мажоритарною системою;
- 25 жовтня 2020 р. (місцеві вибори) – за пропорційною системою, хоча і модифікованою – із відкритими списками (згідно нового Виборчого Кодексу України від 19.12.2019 р. № 396-IX [3]). Наразі передбачається, що всі наступні парламентські, президентські та місцеві вибори мають проходити за цією моделлю.

Виборчий Кодекс передбачає, що вибори Президента та міських голів у містах із кількістю виборців 75 тис. і більше відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості; вибори народних депутатів, а також у сільські, селищні та міські ради, якщо кількість виборців у відповідній громаді становить 10 тис. і більше, районні та обласні ради та Верховну Раду АРК – за пропорційною виборчою системою із відкритими списками; вибори сільського, селищного та міського голови в містах із кількістю виборців до 75 тис. мають проходити за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі. Для участі у парламентських виборах політична партія має сформувати відкритий загальнонаціональний список своїх кандидатів, потім із цих кандидатів формуються регіональні списки по кожному з 27 округів [3]. За задумом законодавців, виборець буде голосувати не лише за партію, але і за конкретного кандидата у її списку. Крім того, Кодекс лімітує виборчі фонди, а також фінансові звітність кандидатів у президентських та парламентських виборах (останню аналізують Центральна виборча комісія та НАЗК, котра також уповноважена складати протоколи за порушення порядку подачі звітності).

Варто визнати, що нова виборча система є більш гнучкою, ніж попередні і значно більшою мірою відповідає реаліям децентралізації системи політичного управління суспільства. Інша річ, що у Верховній Раді вже зареєстровані законодавчі ініціативи, котрі фактично скасовують модель виборів народних депутатів за пропорційною сис-

теми із відкритими списками. У законопроекті за номером 6444 від 17.12.2021 пропонується відтермінувати до 2027 р. введення відповідної системи парламентських виборів. Натомість до цього встановити т.з. «перехідний період» - буцімто для «якісної підготовки до впровадження нової пропорційної виборчої системи через активне партійне будівництво в регіонах України» [11]. А, отже, наступні вибори до Верховної Ради ініціатори законопроекту пропонують знову провести за пропорційно-мажоритарною системою.

Хоча розгляд Парламентом і тим більше прийняття подібних «корегувань» є поки що під великим сумнівом, як показує практика, не варто недооцінювати політичну волю депутатів змінювати «правила гри», керуючись політичною кон'юнктурою. Свіжим прикладом цього є те, що деякі ключові зміни у чинне виборче законодавство (Кодекс) стосовно електорального процесу на місцевих виборах вносилися у Парламенті за характерною звичкою: під чергові вибори, що пройшли 25 жовтня 2020 р. Недаремно, багатьма дослідниками і особисто автором, котрий має власний досвід суб'єкта виборчого процесу, основні проблеми із законодавчим забезпеченням виборчого процесу (частина з яких має корупційогенну природу) наразі фіксуються не стільки в системі парламентських і президентських виборів, скільки в місцевих.

Варто відзначити наступні обмеження, що негативно впливають на дотримання принципу рівних можливостей у суб'єктів виборчого процесу:

- право балотуватися на виборах до обласних, районних, районних в містах, міських, сільських та селищних рад з кількістю виборців 10 тис. і більше наразі передбачено виключно для кандидатів від партій. Щодо самовисуванців, то Виборчий кодекс такого права не надає;
- встановлення Виборчим кодексом однакового 5% бар'єру для партій, які беруть участь як у парламентських, так і місцевих виборах, тобто вимоги набрати загальну кількість голосів виборців, щоб взяти участь у розподілі депутатських мандатів. Це також впливає і шанси претендувати на державне фінансування статутної діяльності. Такий високий бар'єр стає серйозною перешкодою для малих, зокрема, нових партій місцевого значення і навпаки є вигідним для великих, передусім «парламентських» партій, що в у цілому веде до обмеження можливостей політичної меншості бути репрезентованою в органах місцевого самоврядування;
- відсутність меж для виборчих фондів партій та кандидатів, що призводить до створення нерівних умов для кандидатів, особливо для тих, хто не має значної фінансової підтримки для того, щоб оплачувати політичну рекламу та забезпечувати належний рівень медіаприсутності;

- відсутність незалежного контролю фінансових звітів кандидатів і партій, тобто за надходженням, обліком і використанням коштів виборчих фондів. Аналіз відповідної звітності наразі здійснюються територіальними виборчими комісіями (ТБК). Однак, як справедливо зазначається деякими фахівцями, дані інституції жодним чином не можна вважати ні незалежними, адже вони формуються за політичним принципом (на відміну від НАЗК, що уповноважена аналізувати фінансові звіти на парламентських і президентських виборах), ні здатними здійснювати повний контроль за відповідною звітністю (як у силу рівня кваліфікації членів ТБК, так і внаслідок самої технічної і фізичної спроможності охопити значний масив даних для аналізу). Процес аналізу робить складнішим і відсутність єдиної уніфікованої бази, де розміщувалось би така фінансова звітність [2];

- неврегульованість деяких питань щодо передвиборної агітації. Зокрема, має місце відсутність у чинному законодавстві адекватного вирішення проблеми дочасної агітації, коли агітаційні матеріали ще до офіційного старту електорального процесу починають розміщуватися під виглядом політичної реклами (зазвичай, це розміщення на т.з. «носіях зовнішньої реклами» (білбордах, транспортних засобах та інших рекламоносіях) обличчя, упізнаної символіки або гасел потенційного кандидата чи партії, але без закликів голосувати, прізвища, ініціалів і офіційної назви політсили). Поряд із цим, має місце і регулярне порушення статті 51 Виборчого кодексу щодо забезпечення рівного доступу та рівних умов для суб'єктів виборчого процесу щодо розміщення агітаційних матеріалів, коли одні кандидати в тих чи інших округах в супереч цих положень отримують значну перевагу у доступі до вільних рекламних площ, у той час як інші не мають змоги належним чином прорекламувати себе за допомогою відповідних засобів навіть, якщо мають для цього усі фінансові можливості. Законодавчо неврегульованою також залишається агітація в мережі Інтернет, передусім у соціальних мережах, чималі витрати на яку проходять фактично повз фінансовий моніторинг витрат на вибори; та інші недоліки.

Таким чином, чинне виборче законодавство, незважаючи на його суттєву модифікацію, все ще має низку проблем, що ведуть до порушення принципів рівного і вільного доступу суб'єктів виборчого процесу до участі у місцевих виборах і, як наслідок, права приймати участь в управлінні місцевими справами через службу в органах місцевого самоврядування.

Слід віддати належне окремим народним депутатам, експертно-науковій і громадській спільноті, активна робота із вдосконалення виборчого права триває, і названі проблеми не залишаються повз уваги законодавців.

Передусім варто відзначити факт розробки Комітетом з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування законопроекту № 3453 [12], спрямованого на зменшення прохідного бар'єру з 5% до 3% для партій-учасників виборчого процесу на місцевих виборах з метою, як зазначається в пояснювальній записці, «забезпечення партійного плюралізму при формуванні складу представницьких органів і обранні виборних осіб на місцевому рівні». Крім того, аналогічний за змістом проект закону запропонований і щодо парламентських виборів (див. проект під № 3452 [13]). В останньому також пропонують надати право на державне фінансування партіям, які змогли подолати 3% бар'єр.

На нашу думку, подібні законопроекти повинні йти далі у прагненні забезпечити рівний доступ до державних і місцевих органів влади та формування нетолерантної до корупційних практик місцевої та національної політичної еліти через механізм виборів.

Так, прив'язка кандидатів до організацій партій при балотуванні на виборах до місцевих представницьких органів у громадах, що перевищує певний поріг чисельності виборців, є дискримінаційною по відношенню до тих громадян, хто в силу різних причин не поділяє політичну платформу тієї чи іншої партійної організації, або має власну, відмінну від партійної, передвиборчу програму. Зокрема, це суперечить і деяким міжнародним принципам, зокрема рекомендаціям документа Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1990 р.) щодо необхідності держав поважати право громадян домагатися політичних чи державних посад, тільки як представників політичних партій чи організацій, а в особистій якості без дискримінації [4]. Також ми не можемо не погодитись із поширеною в наукових і експертних колах думкою, що таке правило не тільки порушує принцип рівного виборчого права, але і суперечить статті 4 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» щодо «рівних можливостей доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування з урахуванням їх ділових якостей та професійної підготовки» [10].

Крім цього, вкрай сумнівним і політично мотивованим рішенням законодавців є встановлення порогу від 10 тис. і більше виборців в громаді, що уможливлює застосування пропорційної моделі місцевих виборів. Така модель була би більш релевантною для обрання депутатів обласних, районних, а також рад в містах і селищах районного та обласного значення, у тому числі Києва і Севастополя, тобто адміністративних центрів дійсно великих за чисельністю і економічно розвинених територіальних громад. До-речі, у старшій редак-

ції Виборчого кодексу даний поріг становив від 90 тис. осіб, що очевидно було навіть забагато. Адже, наприклад, з усіх громад Київщини тільки 8 є по-справжньому «великими» і всі вони міські: Бориспільська з 80765 жителів, Боярська (53620), Броварська (119573), Бучанська (57163), Васильківська (45406), Вишнева (48357) Обухівська (42639) і Фастівська (62720) [5]. Хоча тільки Броварська територіальна міська громада «вписувалась» у відповідні рамки.

Після внесення відповідних змін у Кодекс у 2020 році, за декілька місяців до самих виборів, що відбулися 25 жовтня, ми прийшли до того стану, що маємо зараз: відповідна норма законодавства створила умови для того, щоб до переважної більшості селищних, а в окремих випадках і сільських рад депутати обиралися за пропорційною системою, тобто через партійні списки. У тій же Київській області з 73 територіальних громад без партійних списків вибори пройшли тільки у 18 громадах. При цьому, майже у половині сільських громад Київщини депутати обирались до місцевих рад за пропорційною системою, а саме у 9 із 22 [5].

Така виборча модель в кінцевому рахунку веде до порушення принципу субсидіарності, дестабілізуючи саму роботу місцевих рад. Адже для вирішення питань розвитку своєї, наприклад, сільської громади депутатам, обраним за партійними списками, доводиться не тільки шукати консенсус із колегами у самій раді, домовлятися про створення коаліції, але й ще узгоджувати свої ініціативи з партійним керівництвом. З усією очевидністю це все є зайвим та корупційно небезпечним у невеликих громадах, де депутати та старости у першу чергу мають бути добре знайомими виборцями та ознайомленими із колом проблем, що їх турбують [1].

Отож, вирішенням цієї проблеми може, зокрема, стати зміна порогу чисельності виборців у територіальних громадах із 10 тис. у бік його збільшення (до 30–35 тис. виборців), так, щоб хоча б сільські і більшість селищних рад обиралися за мажоритарною системою, тобто без партійних списків.

Ще одним важливим кроком у цьому напрямі, а саме у частині інформаційного забезпечення виборів та перевибірчої агітації, стало прийняття 13 грудня 2022 р. Закону України «Про медіа» [8] (далі – Закон), що має набрати чинності 31 березня 2023 р.

Так, цим законом, що вносить доволі суттєві вдосконалення також і Виборчий кодекс, запроваджуються вимоги до користувачів Інтернет медіаресурсів, у тому числі, соціальних мереж (т.з. «платформи спільного доступу до інформації») дотримуватись виборчого законодавства щодо змісту, форми, маркування, обмежень та джерел

фінансування при розміщенні на відповідних майданчиках матеріалів передвиборної агітації. Вимога є обов'язковою і в разі порушення Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, яка, задумом авторів законопроекту, одержить повноваження нагляду і контролю за дотриманням вимог Виборчого кодексу при проведенні передвиборної агітації, а також щодо участі суб'єктів у сфері медіа в інформаційному забезпеченні виборів, має право звертатися до власника такої платформи вжити заходів для припинення порушення, у тому числі, аж до повного обмеження доступу до передвиборчої агітації до кінця електорального процесу. Такими порушеннями можуть бути: розміщення завідома недостовірного або компрометуючого контенту, який може зашкодити репутації суб'єктів виборчого процесу чи завдати іншої шкоди, як кандидатам, так і виборцям; поширення матеріалів передвиборної агітації, не оплаченої з офіційних джерел, визначених законодавством України, тобто виборчих фондів; та інше. Для цього адміністрація відповідних медіа платформ у порядку, визначеному угодами та меморандумами про співпрацю з Нацрадою, буде забезпечуватись всією необхідною інформацією щодо суб'єктів виборчого процесу, а також рахунків їх виборчих фондів, з яких оплачується передвиборна агітація [8].

Отож, не можна не погодитись із думкою окремих фахівців, що дані новації – це без перебільшення значний крок до виведення із т.з. «сірої зони» агітації в мережі Інтернет [14].

Ще одним важливим моментом відповідного закону, що має посприяти покращенню ситуації із забезпеченням рівного і безперешкодного доступу всіх суб'єктів виборчого процесу, особливо на місцевому рівні, до медійного ресурсу, є положення про уніфікацію т.з. «лінійними аудіовізуальними медіа», тобто радіоканалами та телеканалами формату програм, де у прямому ефірі відбуваються передвиборні дебати чи дискусії за участі кандидатів або їх представників під час електорального процесу «з метою дотримання принципу рівних можливостей» [8]. Хоча практика проведення трансляцій подібного роду є усталеною практикою у медіа, українське законодавство тим не менш до сьогодні так і не змогло належним чином забезпечити рівний доступ до медіаресурсу всім учасникам виборчого процесу.

В Україні надзвичайно поширеною практикою є перетворення програм, де учасниками мають обговорюватися передвиборні програми та підходи кандидатів чи партійних організацій щодо вирішення актуальних питань державної чи місцевої політики, фактично на майданчики для передвиборної агітації тих суб'єктів виборчого процесу, котрих прямо чи опосередковано підтримують власники (менеджмент) телеканалів та

інших медіаресурсів, що транслюють в ефір подібні шоу. Як наслідок, інші суб'єкти виборчого процесу часто зазнають суттєвих труднощів бути представленими у медіапросторі (або ж зовсім не потрапляють, особливо на місцевих виборах).

Щоб принаймні частково запобігти цьому Закон передбачає заборону в таких програмах будь-якої передвиборної агітації, у тому числі символіки (гімну, прапору, розпізнавальних знаків, девізів), логотипів партій та передвиборних слоганів, гасел кандидатів і партій, закликів голосувати за або проти того чи іншого суб'єкта виборчого процесу.

Ще одним способом забезпечення рівного доступу учасників виборчого процесу до медіаресурсу новий закон розглядає встановлення обов'язку суб'єкту медіа завчасно інформувати останніх, що виявляють намір прийняти участь у подібних програмах, щодо: формату програми; порядку визначення учасників (за згодою, жеребкуванням чи в інший спосіб); строку подачі згоди на участь; вартості участі, що має визначатися за однаковими правилами (і залежатиме від обсягу ефірного часу, що надається кожному з учасників); обсягу ефірного часу для кожного учасника, що також повинен визначатися за однаковими критеріями [8].

Отож, в цілому Закон про медіа пропонує вирішення цілої низки актуальних проблем виборчого процесу: підвищує контроль за використанням коштів виборчих фондів кандидатів і партій на передвиборчу агітацію у засобах масової інформації, у тому числі й Інтернеті; значно спрощує можливості учасників виборчого процесу для представлення своїх політичних програм та поглядів на медіаресурсах зі значним охопленням користувачів (передусім телебачення) на засадах рівного доступу (що особливо актуальним є саме у реаліях місцевих виборів); значно розширює заборони щодо передвиборної агітації у медіа.

Однак для того, що відповідні зміни належним чином запрацювали у контексті місцевих виборів, то очевидним кроком у цьому напрямі мають стати довгоочікувані зміни у Виборчий кодекс України стосовно встановлення фінансових лімітів для виборчих фондів партій та кандидатів аналогічно парламентським та президентським виборам.

Поряд із цим, Закон України «Про медіа» не пропонує жодного вирішення проблеми з дочасною передвиборчою агітацією. Для вирішення цього питання, наприклад, можна розробити законопроект про внесення змін у Виборчий кодекс, в якому необхідно вказати, що до прихованої передвиборної агітації поза законодавчо встановленими строками підпадає політична реклама, що розповсюджується на будь-яких рекламних площах, вигляді та формах і, яка: містить будь-яку символіку, гасла, логотипи політичних партій, а також гасла і зображення кандидатів; має своїм

змістом інформування потенційних виборців про проведення публічних, у тому числі, різного роду масових заходів, в яких передбачається участь політичної партії (її осередку, представників) чи кандидата або ж заявляється про підтримку цими суб'єктами подібних заходів; поширює будь-які наративи, пов'язані з політичною позицією та діяльністю відповідних суб'єктів виборчого процесу. Ці положення необхідно узгодити з Законом України «Про рекламу» [9] (стаття 1), детально перелічивши, що саме відноситься до політичної реклами.

Крім цього, потрібно визначити період, коли така реклама починає вважатися передвиборчою агітацією, тобто є забороненою. Наприклад, за рік до старту виборчого процесу. Адже, зазвичай, партійні організації та кандидати із великими виборчими фондами і джерелами фінансування починають активно готуватися до виборів як раз за рік чи більше до законодавчо встановленого старту електорального процесу. Вважаємо, що такі обмеження будуть стимулювати учасників виборів усіх типів фокусуватися (і витратитися) у передвиборчий період не на розробці дизайну і поширенні рекламних матеріалів, які, будемо відверті, є змістовно порожніми, а зосереджуватися на підготовці якісних, організаційно і фінансово реалістичних, а не популістських передвиборчих програм.

Ще однією важливою проблемою, пов'язаною із виборчою агітацією на місцевих виборах, що потребує вирішення, є нерівний доступ учасників виборчого процесу до рекламоносіїв. Тут, на нашу думку, варто виділити два основних моменти.

Першою причиною, як зазначалося вище, є відсутність лімітів для виборчих фондів учасників виборів, що зумовлює істотні диспропорції в можливостях кандидатів при розміщенні агітаційних матеріалів на засобах зовнішньої реклами. Однак, на наш погляд, є ще і політико-корупційний чинник використання інформаційного ресурсу при розподілі рекламних площ, особливо т.з. «засобів зовнішньої реклами».

Чинне законодавство про рекламу регулює виключно техніко-технічні аспекти встановлення зовнішньої реклами. Її розміщення, варто підкреслити, відбувається на підставі дозволів наданих органами публічної влади розповсюджувачам залежно від типу населеного пункту і місцевості: у населених пунктах територіальних громад вони видаються виконавчими органами місцевого самоврядування, а поза їх межами – обласними держадміністраціями [9]. Поряд із цим, ні антикорупційне законодавство, ні Виборчий Кодекс України наразі не враховують потенційну можливість для виникнення конфлікту інтересів між розповсюджувачем реклами і суб'єктом виборчого процесу як замовником, котрі можуть бути тісно пов'язаними бізнесовими, дружніми чи

родинними зв'язками. Варто враховувати й те, що дозволи на розміщення зовнішньої реклами відповідно до т.з. «типових правил» [7] розглядаються і видаються спеціально утвореним робочим органом місцевої влади, на рішення якого, до речі, прямо чи опосередковано можуть впливати ті ж самі люди, хто згодом буде балотуватися на виборах, розповсюдженець протягом встановленого строку (до п'яти років) має повне право розміщувати на своїх рекламоносцях політичну рекламу, а під час виборчого процесу агітацію, тільки від свого «партнера» чи «патрона».

Враховуючи наведені викладки, для нівеляції конфлікту інтересу в цій сфері необхідно, на нашу думку, шляхом внесення змін у розділ 8 «Передвиборча агітація» Виборчого Кодексу України, встановити максимальний ліміт (квоти) на обсяг розміщених на носіях зовнішньої реклами політичної реклами та агітаційних матеріалів для кожного учасника виборів, що має визначатися за однаковими критеріями. Одним із очевидних варіантів механізму реалізації цієї законодавчої норми, на нашу думку, може стати створення місцевими органами публічної влади офіційних реєстрів рекламних площ та інших місць, спеціально виділених для розміщення матеріалів передвиборної агітації на території територіальних громад. Останні мають розподілятися між суб'єктами виборчого процесу шляхом жеребкування відповідно до встановлених квот.

Це у комплексі із запровадженням граничних меж на розмір виборчих фондів кандидатів і партій

на місцевих виборах повинно справити позитивний ефект на забезпечення рівної і безперешкодної участі останніх в електоральному процесі.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, демократизація виборчого процесу та в цілому виборчої системи у напрямі підвищення прозорості електоральних процедур, їх фінансового та матеріального забезпечення, формування виборчих фондів і звітності, інших інструментів добросовісних учасників виборів може стати ефективним засобом для вироблення політичної волі у державного керівництва стосовно запобігання і протидії політичній корупції в суспільстві. Однак самі по собі вибори не гарантують, що у законодавчих і виконавчих органах влади збереться критична маса високomorальних та професійних політиків, маючих політичну волю жорстко боротися з політичною корупцією.

Як механізм боротьби з цим негативним соціально-політичним явищем вибори можуть бути релевантними тільки у синергії із іншими правовими й політичними компонентами системи запобігання і протидії політичній корупції. Не менш важливе значення має впровадження морально-ціннісних запобіжників поширення корупційних практик у системі політичного управління суспільством. Розвиток в українських парламентарів і високопосадовців морально-етичних стандартів поведінки розглядається автором в якості перспективного напрямку подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безушко С. Політичні громади: як політика гальмує розвиток громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14341> (дата звернення: 19.11.2022)
2. Виборча реформа триває: план на 2021 рік. *Центр демократії та верховенства права*, 20 січня 2021. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/vyborcha-reforma-plan-na-2021/> (дата звернення: 16.09.2022)
3. Виборчий Кодекс України від 19 грудня 2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n4128> (дата звернення: 16.09.2022)
4. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/0/14305.pdf> (дата звернення: 16.09.2022)
5. Інформація про кількість виборців, які мають право голосу на виборах депутатів міської, сільської, селищної ради, та про виборчу систему, за якою проводяться відповідні місцеві вибори 25 жовтня 2020 року. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/VM2020_kilkist_vybortsiv.pdf (дата звернення: 16.09.2022)
6. Науменко О. М. Механізми рекрутування у політико-управлінську еліту України в умовах незалежності: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Київ, 2016. 237 с.
7. Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами: постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2003 р. № 2067. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-2003-%D0%BF#n17> (дата звернення: 04.01.2023)
8. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (дата звернення: 04.01.2023)
9. Про рекламу: Закон України від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#n12> (дата звернення: 04.01.2023)
10. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14/conv#n37> (дата звернення: 16.09.2022)

11. Проект Закону про внесення змін до Виборчого кодексу України щодо відновлення змішаної (пропорційно-мажоритарної) системи виборів народних депутатів України від 17.12.2021, реєстр. № 6444. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73469 (дата звернення: 16.09.2022)
12. Проект Закону про внесення змін до Виборчого кодексу України щодо забезпечення партійного плюралізму при формуванні складу представницьких органів і обранні виборних осіб на місцевому рівні від 08.05.2020 р. № реєстрації 3453. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68783 (дата звернення: 16.09.2022)
13. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення партійного плюралізму при формуванні складу представницьких органів і обранні виборних осіб на парламентському рівні від 08.05.2020 № реєстрації 3452. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68782 (дата звернення: 16.09.2022)
14. Стаднік Є. Законопроект про медіа: до чого готуватись виборчому кодексу? *Центр демократії та верховенства права, 20 вересня 2022*. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/media-vybory-yakyh-zmin-chekaty/> (дата звернення: 19.12.2022)
15. Тіньков А. Запобігання і протидія політичній корупції в системі державного управління України : дис... канд. н. держ. упр. : 25.00.02 – механізми державного управління. Національна академія державного управління при Президентіві України. Київ, 2013. 222 с.
16. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
17. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... док. юрид. наук за спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2020. 467 с.

ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ В МІСЬКІ ОТГ У 2015 ТА 2020 РР.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)

FEATURES OF LOCAL ELECTIONS IN AMALGAMATED TERRITORIAL COMMUNITY IN 2015 AND 2020: COMPARATIVE ANALYSIS (ON THE EXAMPLE OF ZAPORIZHZHIA OBLAST)

Міщенко А.С.,

*аспірантка кафедри політології
Запорізького національного університету*

У статті авторка на прикладі міських територіальних громад Запорізької області, чисельність яких перевищує 50 тис. осіб (Запоріжжя, Бердянськ, Энергодар, Мелітополь), розглядає регіональні особливості місцевих виборів (міського голови та депутатського корпусу) які відбулися в 2015 та 2020 роках. На основі даних Українського інституту майбутнього було помічено цікаву тенденцію, що після впровадження реформи децентралізації існує тенденція до збереження влади в руках одних і тих самих формацій регіональних еліт. На прикладі Запоріжжя та Мелітополя помічено, що в 2015 році персони, які стали мерами міста, балотувались від відомих партій, напередодні місцевих виборів в 2020 році утворили власні «іменні» партії, що в свою чергу допомогло провести у міську раду більшість депутатів з цих партій, на відміну від інших загальнонаціональних партій.

Досліджено досвід виборів у Бердянську, який продемонстрував високий рівень підтримки нині заборонених проросійських партій, чи то «Опозиційний блок», чи то «Опозиційна платформа за життя». Актуалізуючи бердянський досвід, буде корисним відмітити для майбутніх виборчих кампаній, що балотуватися у мери від партії, яка не збирається входити до депутатського корпусу, є недоречним фактором, так як підтримка з боку депутатського корпусу до мера відповідно буде відсутня.

Досвід Энергодару продемонстрував класичну ситуацію для промислового міста Південно-Східного регіону України, де значний вплив мають представники проросійських партій. Звісно, вони намагаються змінювати партійність, задля збереження посади, але енергодарці на виборах 2020 року у відносній більшості підтримали нову політичну силу.

На прикладі Запорізького регіону розглянуто один із можливих напрямків розвитку регіоналізму, який відкрився після реформи децентралізації, коли місцева політична еліта утворює фактично власні політичні регіональні чи субрегіональні політичні партії. Таким чином, завдяки наблизеності до жителів регіону та більшій поінформованості утворених субрегіональних партій щодо територіальних особливостей, на відміну від центральних партій, складається враження про потенційну ефективність такої локальної партії.

Ключові слова: регіон, децентралізація, місцеві вибори, міська територіальна громада, політичні партії.

In the article, the author examines the regional features of local elections (mayor and deputy corps) held in 2015 and 2020 using the example of urban territorial communities of the Zaporizhzhia region, the population of which exceeds 50,000 people (Zaporizhzhia, Berdyansk, Energodar, Melitopol). Based on the data of the Ukrainian Institute for the Future, an interesting trend was noticed that after the implementation of the decentralization reform, there is a tendency to retain power in the hands of the same formations of regional elites.

Using the example of Zaporizhzhia and Melitopol, it was observed that in 2015, persons who became mayors of the city, having run from well-known parties, formed their own "name" parties on the eve of the local elections in 2020, which in turn helped to bring the majority of deputies from these parties to the city council, unlike other national parties. The experience of the elections in Berdyansk, which demonstrated a high level of support for the currently banned pro-Russian parties, whether the "Opposition Bloc" or the "Opposition Platform for Life", was researched. Actualizing the Berdyansk experience, it will be useful to note for future election campaigns that running for mayor from a party that is not going to be part of the deputy corps is an inappropriate factor, since the deputy corps will accordingly lack support for the mayor. The experience of Energodar demonstrated a classic situation for an industrial city in the South-Eastern region of Ukraine, where representatives of pro-Russian parties have considerable influence. Of course, they are trying to change their party affiliation in order to retain their position, but residents of Energodar in the 2020 elections overwhelmingly supported the new political force. Using the example of the Zaporizhzhia region, one of the possible directions of development of regionalism, opened up after the decentralization reform, when the local political elite actually form their own political regional or subregional political parties, is considered. Thus, due to the closeness to the residents of the region and the greater awareness of the formed sub-regional parties regarding territorial features, in contrast to the central parties, an impression is made of the potential effectiveness of such a local party.

Key words: region, decentralization, local elections, urban territorial community, political parties.

Постановка проблеми. Протягом останніх років Україна активно політично трансформується, що пов'язано як із відходом від проросійського курсу, євроінтеграцією, так і нестандартним вирішенням політичних задач, новими реформами

та повномасштабною війною. Пошук регіональних особливостей на основі місцевих виборів може продемонструвати, в якому напрямку розвивається регіон та які політичні тренди реалізуються в регіоні. За основу порівняння взяли

Запорізьку область, вважаємо, що на сьогодні це є актуальним, так як більшість регіону знаходиться під тимчасовою окупацією. Відповідно треба зрозуміти основні особливості політичного розвитку довоєнних часів, що дозволить окреслити перспективи, які треба брати до уваги після деокупації регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням трансформації особливостей регіональної влади та, відповідно, формуванням регіональних груп впливу активно займається Український інститут майбутнього. Саме на основі аналітичного проєкту «Партії регіонів: у що і як грають регіональні групи впливу на полях незавершеної децентралізації» (2021 р.) та офіційних результатів місцевих виборів 2015 та 2020 років була написана дана стаття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Реалізація реформи децентралізації та активні політичні трансформації як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях спровокували трансформаційні зміни і в елітному середовищі регіонів. Вважаємо, що на сьогодні трансформації в сфері політичних еліт та настроїв суспільства, які відбуваються протягом останніх 8 років, не до кінця досліджені в українській політичній науці. Тому розгляд та порівняння місцевих виборів на прикладі вагомих та впливових міських територіальних громад Запорізької області надасть певного розуміння щодо того, які політичні сили були більш впливовими та як взагалі трансформуються політичні еліти в регіоні в залежності від викликів часу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета даної статті – простежити на прикладі великих міських територіальних громад Запорізької області тенденцію до збереження влади в руках одних і тих самих формацій регіональних еліт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Децентралізація, хоч і після 100% покриття території України громадами та об'єднання районів, ще вважається незавершеною. Доказом цього є недоопрацювання в законодавчій, конституційній та управлінській (інститут префектів) площинах. Через початок повномасштабного вторгнення РФ на територію України акценти щодо першочергових завдань з боку політичного керівництва країни змістилися, тому реформа децентралізації деякою мірою стала на паузу. Отже, варто більш детально розглянути стан реформування регіонів після місцевих виборів 2015 та 2020 року та до початку війни.

Експертне середовище відзначає, що останнім часом простежується тенденція до збільшення впливу регіональних еліт. Це спровоковано тенденцією, розпочатою в 2020 році після місцевих виборів, яка полягає в активізації діяльності щодо

збереження влади в руках одних і тих самих формацій регіональних еліт. Така тенденція стала протилежною до тенденції 2019 року, яка характеризувалась персональним оновленням політичного класу. З одного боку, тенденція посилення регіональних еліт викликана розчаруванням від оновленої владної верхівки, а з іншого – викликана можливостями реформи децентралізації, яка надала регіонам інструмент реалізації власних намірів та амбіцій. Таким чином, еліта підтримала реформу, бо в якійсь мірі регіони стали ще більш впливовими, ніж національні політичні гравці. Не менш вагомий вплив справило і законодавче середовище та, відповідно, реалізація державної політики, яка помітно знижувала вплив центру на регіони. У таких умовах регіональні еліти почали окреслювати зони і території впливу. Як результат починає формуватися загроза для центрального керівництва, відповідно до якої державна влада стає непотрібною «надбудовою», що просто намагається забрати частину регіональних ресурсів. Дослідники виокремлюють декілька типів регіональних груп впливу, які прослідковуються на сьогодні. Першими, та більш розповсюдженими, є власне регіональні групи впливу, їх особливість полягає в тому, що вони поширюються в межах одного регіону (області) та намагаються нарощувати свій конкурентний вплив. Наступні – це субрегіональні групи, відповідно, вони сформувались на рівні окремого району, а потім, в процесі політичної трансформації, збільшили свій вплив на територію регіону; в перспективі розвитку вони інтегруються спочатку в регіональну політичну групу впливу, а потім в центральну політику. Відповідно до ранжування, наступними є т.зв. «локальні олігархи», відповідно до своєї ознаки вони сформовані на основі місцевих бізнесів, які в перспективі мають поширення на наступні, вищі рівні впливу та управління. Та т.зв. «варяги», їх особливість полягає в тому, що це групи впливу, які сформувались в інших регіонах, але через якісь причини «зайшли» в інший регіон, шукають та отримують нових компаньйонів в цьому регіоні, а тепер готові використовувати цей регіон як базу для свого розвитку [12, с. 20-22].

Для більш детального розуміння регіональних груп впливу, які діють в умовах децентралізації, варто розглянути їх основні риси. Базовою, а в певній мірі і класичною рисою є те, що це неформальне об'єднання представників регіональних еліт. Позиціонують вони себе як певну спільноту, в якій немає жорстких «кордонів» щодо інших регіональних угруповань. Відповідно, вони знаходяться у стані постійної конкуренції, головним предметом якої є боротьба за ресурси та територію впливу. Окрім цього мають місце як формалізовані інститути у вигляді бізнесу та громадських та/або політичних організацій, а також нефор-

мальні інститути, які представляють собою нелегальний тінювий бізнес, корупційні схеми тощо. Група здатна артикулювати свої власні інтереси, при цьому частково погоджувати їх з громадою [12, с. 30]. Отже, бачимо, що регіональна група впливу має розгалужену систему діяльності та функціонування, життєдіяльність та стабільність якої залежить від конкурентоспроможності регіональної групи.

Як зазначає Український інститут майбутнього, місцеві вибори 2015 та 2020 рр. продемонстрували зростання політичної активності регіональних груп впливу, а також розвиток та утворення локальних регіональних партій. Це підтверджується статистично, якщо в 2015 році локальних партій, що брали участь у місцевих виборах по Україні, нараховувалося 39, то в 2020 році таких партій вже було 71 [12, с. 30].

Український інститут майбутнього також вказує на той факт, що в 2020 році відмічається збільшення рівня впливу та посилення позицій регіональних партій, в середньому по країні 37% депутатських місць обласних рад належить саме регіональним партіям. Але є і низка областей, де кількість кандидатів на отримання депутатського мандату від регіональних партійних проєктів зменшилась, це: Закарпатська область – на 7,81%, Запорізька область – на 7,14%, Одеська – на 1,19% та Сумська – на 6,25%. Вважаємо, що причинами низької спроможності регіональних партій в даних областях є: 1) низький рівень довіри до регіональних груп впливу; 2) ще незаангажований корупційними справами рейтинг пропрезидентської партії; 3) спроба перейти із загальнонаціональної до новоутвореної регіональної партії представників політичної місцевої влади, але які при цьому мають низький персональний рейтинг довіри [12, с. 31].

Не менш цікава ситуація щодо локального представництва спостерігається в міських ОТГ. Тому що, як демонструють результати двох останніх місцевих виборів, на даному рівні вагому роль починають відігравати місцева або субрегіональна еліта. Дослідники зазначають, що у великих містах частіше відбувається персональна ротація, а не зміна субрегіональної (локальної) групи впливу.

Місцеві вибори 2020 року стали не менш важливим етапом для розвитку та поширення впливу регіональних груп впливу. Як ми вище вказували, результати останніх виборів продемонстрували, що актуальним є не партійне представництво, а боротьба за збереження та посилення персональних позицій регіональних еліт. Саме це і визначає засади політичної поведінки основних регіональних політичних акторів. Регіональні еліти оцінювали рівень підтримки населенням національних та регіональних партій, оцінювали рівень довіри до них і, відповідно, визначали відсоток тих, хто точно пройде до місцевої ради. Регіональні еліти

намагались так чи інакше вплинути на формування списків цих партій. Де рівень підтримки всеукраїнських партій був низьким, там фінансування відбувалось на користь регіональних та локальних партійних проєктів, що їх значно посилювало. Поширеним є комбінований варіант впливу регіональних груп на формування політичного регіону.

Розглянемо більш детально особливості розвитку регіональної еліти на прикладі міських територіальних громад Запорізької області з населенням більше 50 тис. До таких належить: Бердянська, Енергодарська, Запорізька та Мелітопольська міські територіальні громади.

Почнемо детальний розгляд з обласного центру Запорізької області. У 2015 році головою Запорізької міської ради став Володимир Буряк. На той час невідома особистість в політичних колах Запоріжжя. До обрання мером міста працював головним інженером МК «Запоріжсталь». Найбільш цікаво, що балотувався він на посаду як безпартійний самовисуванець. Але варто відмітити, що на той час МК «Запоріжсталь» керував Ростислав Шурма, який був головою Запорізької регіональної організації «Опозиційний Блок» [3]. Масована та тиражована політична реклама для збільшення впізнаваності кандидата В. Буряка на посаду мера в 2015 року свідчила, що його виборча кампанія мала великого спонсора. Ознайомлення з його політичними діями та гаслами показувало, що даний кандидат перебуває під протекцією «Опозиційного блоку» та Запоріжсталі. Але для того, щоб у суспільства не виникало низки питань, пан Буряк балотувався як самовисуванець. Фактичну належність до «Опозиційного блоку» підтвердив той факт, що в 2019 році він балотувався до Верховної Ради саме від партії «Опозиційний Блок» [3].

Під час першого туру виборів на посаду міського голови Володимир Буряк став відносним фаворитом, набравши 31,8%, друге місце зайняв представник «Блока Петра Порошенка» Микола Фролов з результатом 12,96%. Третім став Ярослав Гришин, який балотувався від актуального та поширеного на той час партійно-політичного проєкту «УКРОП» [17]. Відповідно, у другому турі зустрілися Володимир Буряк та Микола Фролов. Так як партія БПП «Солідарність» не мала дуже високої підтримки у м. Запоріжжя, то Микола Фролов, будучи народним депутатом 8 скликання від 76 округу (м. Запоріжжя) та паралельно ректором Запорізького національного університету, набрав у другому турі лише 41,52%, коли Володимир Буряк отримав 58,48% голосів [4, 14]. Звісно, вибори не обійшлися без скандалу, зі звинуваченням з боку БПП на адресу Буряка в ймовірному підкупі виборців та використанні адміністративного ресурсу [3].

Схожа картина відбулася із виборами депутатів до Запорізької міської ради. Згідно з резуль-

татами виборів, до складу міської ради увійшли наступні партії: 1. «Опозиційний блок» – 31.25%, 2. «УКРОП» – 14.06%, 3. «Нова політика» – 14.06%, 4. БПП «Солідарність» – 12.50%, 5. «Наш край» – 9.38%, 6. Об'єднання «Самопоміч» – 9.38%, 7. «Батьківщина» – 9.38% [17]. Як бачимо, «Опозиційний блок» займав лідерські позиції в 2015 році в Запоріжжі. У той період масову підтримку ця партія мала саме в Південно-Східних регіонах країни. Але в 2020 році ситуація змінюється, партії трансформуються, а депутати змінюють партійність з метою збереження мандатів.

У 2020 році на посаду міського голови знов балотується В. Буряк, але вже від власної партії «Єднання». Офіційно політична партія «Єднання» була заснована ще наприкінці 2015 року. Але фактичне існування власної партії було констатовано, коли В. Буряк як мер на міській сесії в січні 2020 року заявив про свій намір повторно балотуватися. З того часу партія змінила назву, і дотепер дана партія позиціонує себе як «Партія Володимира Буряка «Єднання». Тоді ж Буряк зазначив, що збирає до себе в команду депутатів, яких поведе до виборів у наступну каденцію. Так як серед запоріжців В. Буряк вже був відомою персоною, з відносно адекватним рейтингом, частина депутатів, які балотувались від інших партій в 2015 році, вже у 2020 році стали депутатами вже від «Єднання» [10]. На місцевих виборах Володимир Буряк знову переміг з результатом – 59,99%. Друге місце зайняв Валерій Прозапас «Європейська солідарність» – 11,39%. Третім став Віталій Тищенко «Слуга народу» – 11,39% [18]. Як бачимо, результати виборів у порівнянні з 2015 роком відносно повторилися, переміг В. Буряк, а друге місце зайняв кандидат від партії П. Порошенка. Але за цей час В. Буряк став самостійною політичною фігурою, яка здатна об'єднати коло себе як досвідчених, так і молодих політиків. Окрім мерської перемоги, «Партія Володимира Буряка «Єднання» стала і лідером серед отриманих депутатських мандатів до Запорізької міської ради, набравши 25%. По 20% отримали «ОПЗЖ» та «Слуга Народу», «Європейська солідарність» – 17%, «Нова політика» – 9%, та «Партія Шарія» – 8% [20]. Як бачимо, чверть мандатів належить саме партії В. Буряка, що в свою чергу засвідчує, що сильний мер може утворити свою локальну (в даному випадку регіональну, так як 9 представників даної партії увійшли і до Запорізької обласної ради) партію, яка буде мати високий рівень довіри. Отже, на прикладі Запоріжжя, бачимо, що формується регіональна політична еліта, яка має високий рівень підтримки на відміну від загальнонаціональних партій, так як усі політичні партії так чи інакше мають скандальну історію у Запоріжжі. Проблемою будь-якої партії у Запоріжжі є відсутність циркуляції еліт. Це прояв-

ляється у тому, що одна й та сама особа за час своєї політичної кар'єри може змінити декілька політичних партій, тому будь-яка новоутворена партія має у своєму складі того, хто раніше був представником тієї партії, яка має значний антирейтинг. Отже, для голів партійних осередків це значна проблема: знайти досвідчених політиків з незаплямованою репутацією. Така ситуація є і в партії «Єднання», але в більшості своєму рейтинг партії тримається саме завдяки імені В. Буряка.

Розглянемо більш детально ситуацію в м. Бердянськ. У 2015 році у Бердянську за посаду мера змагалися О. Бакай, якого підтримав «Опозиційний блок», та представник партії «Наш Край» Володимир Чепурний, який до 2014 року очолював районну державну адміністрацію й був депутатом облради від Партії регіонів [2]. Перемогу у другому турі отримав В. Чепурний з результатом 52,74%, його опонент отримав на 10% менше [1]. Стосовно депутатів міської ради, то в 2015 році до її складу входили партії «Наш край», «Опозиційний блок», БПП «Солідарність», «Батьківщина», «Соціалісти», «Відродження» та партія ветеранів Афганістану [19]. Отже, бачимо, що в 2015 році в Бердянську велику підтримку отримали партії, які нині заборонені за проросійську ідеологічну позицію. Це не дивно, так як Бердянськ зазнав вагомому впливу російської пропаганди, і більшість населення сподівалась та вірила у можливість налагодження відносин з Росією. Також результати виборів свідчать, що на посаду мера балотувалися особистості, які так чи інакше пов'язані з Партією регіонів. Кардинально не відрізнялась ситуація і на виборах 2020 року, тоді депутатами Бердянської територіальної громади стали представники таких партій: «ОПЗЖ» – 39%, «Слуга народу» – 21%, «Наш край» – 18%, «Європейська солідарність» – 11%, «Опозиційний блок» – 11% [16, 20]. Хоч регіональних партій в Бердянську і немає, але бачимо, що вагому частку депутатського корпусу складають партії-послідовники Партії регіонів: «ОПЗЖ», «Опозиційний блок» та «Наш край». Стосовно виборів мера, то в 2020 році за цю посаду у другому турі змагалися Валерій Баранов від партії «За майбутнє» та Олександр Свидло від «ОПЗЖ». В першому турі перемагав О. Свидло – 35,3%, а В. Баранов отримав – 30,9%, у другому турі результати були відповідно 47,22% та 49,98% [5, 6]. Варто зазначити, що дані вибори відзначалися низкою політичних скандалів. Також бачимо, що В. Баранов, який неодноразово був мером Бердянська, балотувався від партії «За майбутнє», але дана партія навіть не висувалася на вибори до Бердянської міської ради, тобто у мера не була своєї партії, на яку він міг би спиратися. Тому В. Баранов зазнавав великого тиску від проросійських партій та через рік пішов у відставку [13]. Відповідно до цієї ситуації, треба

зробити висновок, що балотуватися на посаду мера від партії, яка потенційно не може або взагалі не збирається бути представленою у міській раді, немає сенсу, бо у такому випадку мер буде зазнавати тиску більшості депутатського корпусу, що буде гальмувати роботу міської ради.

Відсутність локальних партій прослідковується і в Енергодарі. У 2015 році на посаду мера в другому турі змагалися Павло Музика від «Опозиційного блоку» та Іван Самойдюк як самовисуванець. Тоді на виборах переміг П. Музика з результатом 29,23%, а І. Самойдюк отримав 22,83% [7]. Каденція П. Музики характеризувалися низкою корупційних скандалів, тому й не дивно, що в 2020 році він балотувався вже від іншої партії та програв. В 2020 році на посаду мера Енергодара балотувалося 17 кандидатів. Тоді на виборах переміг Дмитро Орлов від партії «За майбутнє» з результатом 27,14%, а П. Музика від партії «Партія Володимира Буряка «Єднання», програв вибори, набравши майже вдвічі менше голосів [11].

Стосовно виборів депутатського корпусу, то в 2015 році до Енергодарської міськради пройшло сім політичних сил, а саме: «Опозиційний блок» – 28,7%, «БПП – Солідарність» – 12,4%, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна» – 10,1%, «Нова політика» – 9,4%, Партія захисників Вітчизни – 7,8%, ВО «Батьківщина» – 7,5% та «УКРОП» – 5,4% [15]. У 2020 році партійний склад Енергодарської міської територіальної громади став наступним: «ОПЗЖ» – 35%, «За майбутнє» – 26%, «Слуга народу» – 15%, «Європейська солідарність» – 12%, та «Нова політика» – 12% [20]. Як бачимо, як в 2015, так і в 2020 році перевагу мали нині вже заборонені «опозиційні» партії, що також свідчить про вагомий вплив російської пропаганди на Енергодар. Стабільний відсоток підтримки має партія П. Порошенка, а щодо інших партій, то бачимо, що деякі партії взагалі зникли з політичної арени або ж стали непрохідними. Позитивним моментом є той факт, що перемогу на виборах мера Енергодара в 2020 році здобув представник партії «За майбутнє», як і в Бердянську, і що вагомий відсоток представників даної партії представлений в міській раді, чого не було у Бердянську.

Розглянемо детально Мелітополь, в якому прослідковуються схожі тенденції із Запоріжжям. Так, в 2015 році під час другого туру виборів на посаду мера Мелітополя зустрілися кандидати від БПП «Солідарність» Сергій Мінько та Опозиційного блоку Олексій Рябіков, які набрали 52,74% та 42,71% відповідно [9]. Отже, що є дивним для запорізького регіону, так це перемога кандидата від БПП. Варто зазначити, що С. Мінько у своїй політичній кар'єрі пройшов шлях від місцевого «регіонала» до створення власної партії. Так, протягом каденції С. Мінька «БПП» втратила значну підтримку серед мелітопольців, і С. Мінько, як

В. Буряк у Запоріжжі, утворив власну регіональну партію, яка набула поширення в Мелітополі та декількох сусідніх громадах. На виборах у 2020 році в Мелітополі С. Мінько поступився місцем представнику своєї «іменної» партії «Команда Сергія Мінька» Івану Федорову, який переміг з результатом 60,83% [8, 12, с. 36]. Основними його опонентами були Маслов Павло від «ОПЗЖ» та Балицький Віталій від «Опозиційного блоку» [8].

Стосовно складу міськрад, то після місцевих виборів 2015 року міськрада виглядала наступним чином: 50% депутатів від «Опозиційного блоку», 19,04% – БПП, 14,28% – «Самопоміч» 9,52% – «Партія ветеранів Афганістану» та 7,14% «Наш край» [9]. У 2020 році ситуація стосовно партійного представництва кардинально змінилася і виглядала вже так: Політична партія «Команда Сергія Мінька» – 45%, «ОПЗЖ» – 26%, «Опозиційний блок» – 12%, «За майбутнє» – 10% та «Європейська солідарність» – 7% [20]. У порівнянні бачимо, що «Опозиційний блок» значно втратив підтримку у Мелітополі, але якщо брати до уваги, що Опозиційний блок та ОПЗЖ це т.зв. партії «сестри-близнючки», то електорат в 2020 році, на відміну від 2015 року, просто поділився на дві партії. Команда экс-мера зробила тактично вірно, утворивши нову партію, тим самим відсторонивши від гучних скандалів тих осіб, які стоять за ОПЗЖ, Опозиційним блоком та партією П. Порошенка. Відсутність у списку «Слуги народу» також демонструє політичні настрої мелітопольського краю, вважаємо, що саме наявність власної партії С. Мінька не допустила розпорошення електорату на інші партії, в т.ч. і «Слуг народу».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На основі розглянутих результатів виборів до міських рад в 2015 та 2020 роках найбільших міських територіальних громад (з 2020 р.) Запорізького регіону можемо сформулювати низку висновків. В Запоріжжі та Мелітополі прослідковується тенденція до збільшення впливу регіональних еліт. Це проявляється у тому, що мери міст, які були на посаді з 2015 по 2020 роки, утворили власні іменні партії, тим самим негативної репутації від партій, з якими вони були прямо чи опосередковано пов'язані в 2015 році, що дозволило вагомому відсотку депутатів «зайти» в місцевий орган влади від їхньої партії. Якщо розглядати регіон в цілому, то видно, що як у 2015, так і в 2020 році мав місце вагомий відсоток підтримки проросійських партій, що було характерне взагалі для Південно-Східного регіону країни. Вважаємо що такі результати в певній мірі стали одним з офіційних приводів для окупації Запорізького регіону з боку російських загарбників. Сподіваємося, що після деокупації більшість населення обміркує свій потенційний вибір і не допустить до влади прихильників «руського миру».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бердянськ. Вибори міського голови 15 листопада 2015. Другий тур. URL: https://ukraine-elections.com.ua/uk/election_data/region_result_page/125 (дата звернення 21.11.2022).
2. Битва за мерів у другому турі: хто, де і проти кого. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/11/151104_mayors_second_round_vs (дата звернення 21.11.2022).
3. Буряк Володимир Вікторович. Характеристика політика. URL: <https://www.chesno.org/politician/35124/> (дата звернення 21.11.2022).
4. Буряк виграв вибори мера Запоріжжя. URL: https://lb.ua/news/2015/11/16/321047_buryak_viigral_vibori_mera_zaporozhya.html (дата звернення 21.11.2022).
5. В Бердянське переміг кандидат от «ОПЗЖ» на 955 голосов. URL: <https://zn.ua/POLITICS/v-berdjanske-pobeditel-vyborov-operedil-kandidata-ot-opzzh-na-955-holosov.html> (дата звернення 21.11.2022).
6. Выборы мэра Бердянска: Валерий Баранов в третий раз возглавит город. URL: https://vybory.24tv.ua/ru/rezultati-vibori-mera-berdjansk-2020-sik-kto-pobedil_n1461765 (дата звернення 21.11.2022).
7. Выборы мэра Энергодара выиграл кандидат от ОБ. URL: <https://ukranews.com/news/387889-vybory-mehra-ehnergodara-vuygral-kandydat-ot-ob> (дата звернення 21.11.2022).
8. Мелітополь. Вибори міського голови 25 жовтня 2020. URL: https://ukraine-elections.com.ua/uk/election_data/region_result_page/194
9. Мелітополь: поперед мера в міськраду. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/11/151112_melitopol_election_vs (дата звернення 21.11.2022).
10. Мер Запоріжжя: від підтримки «Опоблоку» до власної партії. URL: <https://www.chesno.org/post/4107/> (дата звернення 21.11.2022).
11. На виборах міського голови Энергодара чинний голова програв місцевому активісту. URL: <https://suspilne.media/78512-na-viborah-miskogo-golovi-energodara-cinnij-golova-prograv-miscevomu-aktivistu/> (дата звернення 21.11.2022).
12. Нагірний В., Васильченко С., Мироненко Є., Денисенко В.. Доповідь: Партії регіонів: у що і як грають регіональні групи впливу на полях незавершеної децентралізації. Український інститут майбутнього. 2021. URL: <https://uifuture.org/publications/dopovid-vidnosynu-kyueva-i-regioniv-perezavantazheniya/> (дата звернення 21.11.2022).
13. Партія «За майбутнє» вимагає розслідувати факти тиску на міського голову Бердянська. URL: <https://suspilne.media/181576-partia-za-majbutne-vimagae-rozsliduvati-fakti-tisku-na-miskogo-golovu-berdanska/> (дата звернення 21.11.2022).
14. Результати виборів мера Запоріжжя 2015: підсумки підрахунку голосів. URL: <https://elections.rbc.ua/ukr/news/rezultaty-vyborov-mera-zaporozhya-2015-itogi-1445790419.html> (дата звернення 21.11.2022).
15. Результати виборів в горсовет стратегически важного города Запорожской области объявят завтра в полдень. URL: <http://iz.com.ua/glavniye/83621-rezultaty-vyborov-v-gorsovet-strategicheski-vazhnogo-goroda-zaporozhsko-oblasti-obyavyat-zavtra-v-polden> (дата звернення 21.11.2022).
16. Результати виборів до Бердянської міської ради (оновлено). URL: <https://www.brd24.com/news/a-79224.html> (дата звернення 21.11.2022).
17. Результати виборів у Запоріжжі. URL: <https://elections.rbc.ua/ukr/result-region/zaporozhye> (дата звернення 21.11.2022).
18. Результати місцевих виборів у Запоріжжі: хто став мером. URL: https://vybory.24tv.ua/vibori-mera-zaporizhzhya-2020-rezultati-golosuvannya-ofitsiyno_n1438638 (дата звернення 21.11.2022).
19. Скільки депутатів в новій міськраді Бердянська від кожного округу. URL: <https://socialdata.org.ua/skilki-deputativ-v-noviy-miskradi-b/> (дата звернення 21.11.2022).
20. Хто виграв місцеві вибори? Вивчайте інтерактивну карту результатів. URL: <https://texty.org.ua/projects/102405/gromada-misto-oblast-rezultaty-miscevyh-vyboriv/> (дата звернення 21.11.2022).

ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРТІЙНОГО ЛАНДШАФТУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2022 РОКУ

CHARACTERISTICS OF THE PARTY LANDSCAPE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES BY THE RESULTS OF 2022 PARLIAMENTARY ELECTIONS

Остапець Ю.О.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук*

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Мартинкович М.,

PhD.,

завідувач кафедри політології

Трнавського університету (м. Трнава, Словачька Республіка)

Охарактеризовано парламентські вибори в десяти країнах Європейського Союзу упродовж 2022 р.: Португалії (30.01.2022), Мальті (26.03.2022), Угорщині (03.04.2022), Словенії (24.04.2022), Франції (17.06; 19.06.2022), Швеції (11.09.2022), Італії (25.09.2022), Латвії (01.10.2022), Болгарії (02.10.2022), Данії (01.11.2022).

Зазначено про вплив на партійне будівництво у Євросоюзі, починаючи з 2010 р., наступних чинників: 1) економічну кризу 2008–2009 рр.; 2) міграційну кризу 2015–2016 рр.; 3) вихід Великобританії з Європейського Союзу; 4) пандемію коронавірусу; 5) російсько-українську війну.

Зроблено висновки про зміни, які відбулися у партійних системах країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року: 1) збільшення фрагментації партійних систем; 2) втрату «мейнстрімними» партіями домінуючого статусу у партійних системах, що безпосередньо пов'язано з кризою останніх, яка обумовлена зростаючим відчуженням між політичним класом і виборцями, накопиченням протестного потенціалу, кризою ліво-правої системи «ідеологічних координат» тощо (Франція, Італія, Словенія); 3) жорстку конкуренцію у ході електоральних кампаній «мейнстрімних» партій і партій «нової політики» (Португалія, Швеція, Латвія, Данія); 4) зростання рейтингу праворадикальних партій, їх демаргіналізація і подолання ними бар'єру «руконепотискання» («Chega» («Досить!») (Португалія); «Національне об'єднання» (Франція); «Шведські демократи»; «Брати Італії», «Латвія на першому місці, Данська народна партія та інші); 5) персоніфікацію політики, утворення іменних партій, які досить часто мають негативний вплив на функціонування партійної системи і політичний розвиток в цілому (партія «Список Мар'яна Шареца» (Словенія)), партія «Є такий народ» С. Тріфонов (Болгарія) та інші); 6) виникнення мережевих/кіберпартій, які в своїй діяльності опираються на використання сучасних цифрових технологій.

Ключові слова: Європейський Союз, парламентські вибори, політичні партії, партійні системи, мейнстрімні партії, партії «нової політики», мережеві / кіберпартії, праворадикальні партії.

The study describes the 2022 parliamentary elections in ten countries of the European Union: Portugal (30.01.2022), Malta (26.03.2022), Hungary (03.04.2022), Slovenia (24.04.2022), France (17.06; 19.06.2022), Sweden (11.09.2022), Italy (25.09.2022), Latvia (01.10.2022), Bulgaria (02.10.2022), Denmark (01.11.2022).

Notably, the factors having affected the EU party building since 2010 are as follows: 1) the 2008–2009 economic crisis; 2) the 2015–2016 migration crisis; 3) the exit of Great Britain from the European Union; 4) the coronavirus pandemic; 5) Russian-Ukrainian war.

The study findings demonstrate the following changes in party systems following the 2022 parliamentary elections: 1) increased party system fragmentation; 2) the “mainstream” parties’ loss of the dominant status in the party system, which is directly related to the crisis of the latter due to the growing alienation between the political class and the voters, the accumulation of protest, the crisis of the left-right system of “ideological coordinates”, etc. (France, Italy, Slovenia); 3) fierce competition between “mainstream” parties and parties of “new policy” during the electoral campaigns (Portugal, Sweden, Latvia, Denmark); 4) growing rating of right-wing radical parties, their demarginalization and overcoming the “non-handshake” barrier (“Chega” (“Enough!”) (Portugal); “Jobbik”, “Our Homeland Movement” (Hungary); “National Rally party” (France); party “Sweden Democrats” (Sweden); parties “Brothers of Italy”, “League”, “Five Star Movement”, “Forward Italy!” (Italy); parties “Latvia First”, “For Stability!” (Latvia); “Danish People’s Party” (Denmark) and others); 5) the personification of politics, the formation of namesake parties, negatively affecting the party system operation and overall political development (“List of Marjan Šarec” party (Slovenia), “There is Such a People” party of Slavi Trifonov (Bulgaria), etc.); 6) the emergence of network/cyber parties that rely on the use of modern digital technologies.

Key words: European Union, parliamentary elections, political parties, party systems, mainstream parties, “new policy” parties, network / cyber parties, right-wing radical parties.

Актуальність дослідження. Починаючи з середини XIX ст. в середовищі політичних партій відбулися суттєві трансформації від елітарних клубів до масових ідеологічних політичних

партій, а потім до всеохоплюючих і картельних. З кінця XX ст. в еволюції політичних партій чітко окреслилися дві нові тенденції, які обумовлені процесом глобалізації (утворення загально-

європейських партій, партій «нової політики») та розвитком цифрових технологій (виникнення мережевих/кіберпартій). Йдеться про «загально-світовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій із розмитою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури» [7, с. 21].

Починаючи з 2010 р. суттєвий вплив на політичні процеси, в тому числі і на партійне будівництво та електоральний вибір громадян країн Євросоюзу мали такі чинники: 1) економічна криза 2008–2009 рр.; 2) міграційна криза 2015–2016 рр.; 3) вихід Великобританії з Європейського Союзу; 4) пандемія коронавірусу; 5) російсько-українська війна. У сфері політики їхня дія виявилась у протистоянні «мейнстримних» і антисистемних партій / партій «нової політики» та утворенні нових партій, які у своїх програмах спекулюють на вказаній проблематиці.

Упродовж 2022 р. у десяти країнах Європейського Союзу відбулися парламентські вибори: Португалії (30.01.2022), Мальта (26.03.2022), Угорщина (03.04.2022), Словенія (24.04.2022), Франція (17.06; 19.06.2022), Швеція (11.09.2022), Італія (25.09.2022), Латвія (01.10.2022), Болгарія (02.10.2022), Данія (01.11.2022). Відповідно усі вище вказані особливості функціонування партійних систем можна відстежити на основі аналізу їх результатів.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета нашої статті – охарактеризувати зміни у партійних системах країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 р. Для досягнення мети необхідне вирішення таких завдань: 1) дослідити результати парламентських виборів 2022 р. у країнах Європейського Союзу крізь призму конкуренції мейнстримних партій і партій нової політики; 2) проаналізувати зміни, які відбулися у партійних системах за результатами виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика партійного будівництва та електоральних процесів у країнах Європейського Союзу стала предметним полем низки вітчизняних науковців. Перш за все слід відмітити дисертаційні дослідження М. Гримської «Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри», Ю. Копинця «Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України» [7], Г. Шипунова «Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій». А також вказана проблематика досліджується у наукових працях таких українських фахів-

ців: В. Лебедюка, В. Литвина, К. Карамана, А. Ключковича, Ю. Остапця [23; 13], А. Романюка та інших.

Результати. Позачергові вибори *португальського* парламенту – Асамблеї Республіки (230 депутатів) відбулися 30.12.2022 р. Сучасна партійна система і система народного представництва Португалії склалася в ході португальського революційного транзиту (1974–1976), більш відомого як «Курс революційного процесу», коли новим демократичним партіям довелося з нуля створювати свої організаційні структури. На нинішній день партійно-політична система Португалії є двопартійною, а при владі чергуються дві центристські сили: соціал-демократи (правоцентристи) і соціалісти (лівоцентристи). Зазначимо, що португальські партії дотримуються в реаліях дещо правіших ідеологічних постулатів, ніж можна подумати, виходячи з їхніх назв [7].

Перемогу на виборах здобула Соціалістична партія, отримавши 119 місць (включно з 2 місцями закордонних округів) з 230 (абсолютна більшість). На попередніх виборах результат був дещо нижчий – 108 місць. Соціалістична партія Португалії за своїми програмними положеннями ближча до німецьких соціал-демократів, ніж до класичних соціалістів [3; 16].

Друге місце посіла Соціал-демократична партія, набравши 27,8 % голосів виборців і 73 депутатські місця (включаючи 2 місця від закордонних округів). За своїми ідейними орієнтирами ця партія знаходиться ближче до німецького Християнсько-демократичного союзу та британських консерваторів, і входить у Європарламенті до Європейської народної партії [3; 16].

Третє місце дісталось праворадикальній партії «Chega!» («Досить»). Вона показала різкий приріст популярності у порівнянні з виборами 2019 р., коли вона здобула лише один депутатський мандат. У новому португальському парламенті вона буде мати 12 депутатських мандатів (7,15 %). Підтримка крайніх правих партій у Португалії дещо збільшилася, але і надалі залишається низькою. Крайнім правим політичним силам складно здобути прихильність у Португалії після чотирьох десятиріч фашистської диктатури. Слід зазначити, що Португалія – одна з п'яти країн Європейського Союзу поряд з Великобританією, Ірландією, Мальтою і Люксембургом, яка до 2019 р. не мала обраної крайньої правої партії в парламенті. Дещо змінилася ситуація після президентських виборів у Португалії (2019 р.), коли лідер партії «Chega» А. Вентура отримав 11,9 % голосів виборців. Таким чином хвиля правого популізму досягла і Португалії [7; 16]. Результати виборів подано у Таблиці 1.

Результати виборів до Асамблеї Республіки 30 січня 2022 року

Назва партії / блоки (рік створення)	Результат, %	К-ть депутатів	Ідеологія
Соціалістична партія (1973)	41,6	119 (+11)	соціал-демократія
Соціал-демократична партія (1974)	27,8	73 (-6)	ліберальний консерватизм, християнська демократія
Chega («Достатньо!») (2019)	7,1	12 (+11)	націоналізм, консерватизм, правий популізм
Ліберальна ініціатива (2017)	4,9	8 (+7)	лібералізм
Лівий блок (Революційна соціалістична партія, Народний демократичний союз) (1999)	4,4	5 (-14)	демократичний соціалізм, екосоціалізм
Коаліція демократичної єдності (Комуністична партія, Партія зелених, Демократичний наступ) (1987)	4,3	6 (-6)	комунізм, зелена політика

Джерело: побудовано авторами на основі [16]

Отже, за результатами позачергових парламентських виборів 2022 р. конфігурація партійної системи Португалії залишилася незмінною – двохпартійною. Відзначимо успіх праворадикальної партії «Chega», яка за декілька років стала третьою за рейтингом, а також констатуємо важку поразку на виборах партії «Соціально-демократичний центр – Народна партія», яка вперше за 47 років не отримала у парламенті жодного мандата.

Угорщина (03.04.2022 р., вибори угорського парламенту – Національної Асамблеї, 199 депутатів). Особливістю виборчої кампанії 2022 р. було проведення об'єднаною опозицією у вересні – жовтні 2021 р. передвиборів («праймериз»). Ініціатором об'єднання опозиційних сил був экс-прем'єр-міністр Ф. Дюрчань, який програвши парламентські вибори 2010 р. лідеру партії «Фідес» В. Орбану відтоді не залишав спроб отримати реванш. Ідею Ф. Дюрчаня підтримав мер Будапешту Г. Карачонь, який також вважав, що перемогти В. Орбана можна лише об'єднавши

зусилля різних політичних сил. В результаті була утворена опозиційна коаліція «В єдності за Угорщину» до складу якої увійшли такі політичні партії: «Демократична коаліція», «Рух за кращу Угорщину» («Йоббік»), «Діалог за Угорщину», «Рух Моментум», «LMP – Зелена партія Угорщини», Угорська соціалістична партія [5; 13].

Загальнонаціональні партійні списки вдалося висунути лише шести партіям і виборчим блокам (на попередніх виборах таких було 23). Крім виборчого блоку «Фідес»/ХДНП та об'єднаної опозиції «В єдності за Угорщину», партійні списки зареєстрували для участі у виборах такі партії: «Угорська партія двохвості собаки», «Наша Батьківщина» (партія утворилася внаслідок розколу «Йоббік»), «Партія нормального життя» та партія «Рух рішень».

За результатами парламентських виборів четвертий раз поспіль (з 2010 р.) перемогу здобув блок «Фідес»/ХДНП, здобувши при цьому дві третини депутатських місць. Результати виборів подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати виборів до Національної Асамблеї Угорщини 3 квітня 2022 року

Партія / виборчий блок	Одномандатні округи, к-ть мандатів	Загально-державний округ, к-ть голосів (%), к-ть мандатів	Загальна к-ть мандатів	Відсоток мандатів, %
Виборчий блок «ФІДЕС» / ХДНП	88	(53,1 %) 47	135	67,8 %
Об'єднана опозиція «В єдності за Угорщину»	18	(35,0 %) 39	57	28,6 %
Партія «Наша Батьківщина»	0	(6,1 %) 6	6	3,0 %
Список німецької національної меншини	0	1	1	0,6 %
Всього	106	93	199	100

Джерело: побудовано авторами на основі [16]

Таким чином, ідеологічний профіль угорського парламенту виглядає наступним чином: ліволіберальна об'єднана коаліція «В єдності за Угорщину» – правоцентристська коаліція «Фідес/ХДНП» – ультраправа партія «Наша Батьківщина». Конфігурація партійної системи може бути названа як партійна система з домінуючою партією.

У політико-безпековому вимірі перемога В. Орбана ставить під сумнів ефективність роботи регіональних форматів співпраці у Євросоюзі (йдеться про Вишеградську четвірку та Бухарестську дев'ятку). Неможливість офіційного Будапешта відмовитися від подальшої співпраці з Росією як наслідок матиме довгострокове обмеження політичного діалогу з Україною та ускладнення відносин з іншими демократичними країнами на Європейському континенті.

Словенія (24.04.2022 р., вибори словенського парламенту – Державних зборів Словенії, 90 депутатів). У виборах до парламенту прийняли участь 21 політична партія і виборча коаліція. Виборчий бар'єр подолали чотири партії і одна виборча коаліція: «Рух свободи», Словенська демократична партія, коаліція «Нова Словенія – Християнські демократи», партія «Соціал-демократи» та «Ліві». Результати виборів подано в Таблиці 3.

Головне протистояння на виборах відбулося між урядовою правоцентристською Словенською демократичною партією (Я. Янші) та новоствореною за рік до виборів лівоцентристською партією «Рух свободи» (Р. Голомб). Перемогу на виборах здобула партія «Рух свободи» з результатом 34,5 % голосів виборців (41 мандат з 90). Такого результату у Словенії ще не досягала жодна партія [15; 16].

Радикальне/протестне голосування є характерною особливістю парламентських виборчих кампаній у Словенії. Таким чином словенське суспільство виражало недовіру чинному уряду з надією на те, що нові політичні сили будуть ефективніше вирішувати нагальні соціальні про-

блеми. Так було у 2011 р., коли перемогу на виборах здобув З. Янкович (партія «Позитивна Словенія»), у 2014 р. – М. Церар («Партія М. Церара»), у 2018 р. – М. Шарец (партія «Список М. Шареца»). Однією з головних причин популярності нових політичних сил є недовіра до старих еліт і високий запит суспільства на їх оновлення.

Урядова коаліція за результатами виборів була утворена трьома партіями: «Рух свободи» (10 міністрів), «Соціал-демократи» (4 міністра), «Ліві» (3 міністра). Конфігурацію партійної системи Словенії за результатами виборів можна назвати багатопартійною двоблоковою: лівий центр («Рух свободи», «Соціал-демократи», «Ліві») – правий центр (Словенська демократична партія, «Нова Словенія», «Християнські демократи»).

Франція (12, 19 червня 2022 р., перший і другий тур виборів до нижньої палати французького парламенту – Національної Асамблеї, 577 депутатів). Вибори до Національної Асамблеї Франції у 2022 р. завершили електоральний цикл розпочатий президентськими виборами, на яких перемогу здобув Е. Макрон. Зазначимо, що особливістю парламентських виборів у Франції є те, що їм передують вибори президента, і відповідно вони відбуваються під впливом президентської кампанії. Ж.-Л. Меланшон у 2022 р. назвав парламентську виборчу кампанію «третім туром» президентських виборів.

Оскільки президентські вибори мають суттєвий вплив на розстановку сил на виборах парламентських, то ми коротко проаналізуємо їх результати. У президентських виборах брали участь 12 кандидатів. Президентські вибори у Франції відбулися 10 і 14 квітня 2022 р. Головними претендентами на вихід до другого туру президентської кампанії були Е. Макрон (чинний президент Франції, лідер партії «Відродження»), Ж.-М. Ле Пен (лідер партії «Національне об'єднання» та Ж.-Л. Меланшон (лідер партії «Нескорена Франція») [8].

На правому фланзі з'явився новий ультраправий конкурент Ж.-М. Ле Пен – Е. Земмур, який

Таблиця 3

Результати виборів до Державних зборів Словенії 24 квітня 2022 року

Партія (рік утворення)	% голосів	К-ть місць	Ідеологія
«Рух свободи»	34,5	41(нова партія)	соціальний лібералізм, зелена політика
Словенська демократична партія	23,5	27 (+2)	націоналізм, консерватизм, популізм
Коаліція «Нова Словенія – Християнські демократи»	6,8	8 (+1)	консерватизм, християнська демократія
«Соціал-демократи»	6,6	7 (-3)	соціал-демократія
«Ліві»	4,4	5 (-4)	демократичний соціалізм, екологізм

Джерело: побудовано авторами на основі [16]

заснував партію «Реконкіста». Він виступив з тими програмними положеннями, від яких нинішній день відійшла партія «Національне об'єднання»: жорстка міграційна риторика, збереження діалогу з Росією та інше). Як покажуть результати і президентських і парламентських виборів такі месиджі вже мало цікавлять французького виборця.

На лівому фланзі з Ж.-Л. Меланшоном («Нескорена Франція») також конкурували декілька кандидатів: Ф. Руссель (Комуністична партія Франції), Я. Жадо (партія «Європа. Екологія. Зелені»). Розпорошеність голосів виборців на лівому фланзі не дала змоги лідеру найбільш рейтингової лівій партії «Нескорена Франція» потрапити до другого туру виборів, оскільки він програв лідеру «Національного об'єднання» Ж.-М. Ле Пен 1, 2 % голосів виборців [8].

І, звичайно, традиційними учасниками виборів були представники Республіканської партії Франції (РПФ, В. Пекрес) та Французької соціалістичної партії (ФСП, А. Ідальго). Інші кандидати не мали суттєвого впливу на результати виборів.

За результатом другого туру виборів перемого здобув Е. Макрон (58,5 %) проти 41,4 % у Ж.-М. Ле Пен. Ці вибори знову показали, що дві партії, які колись домінували у партійній системі Франції, не змогли відновитися після поразки на парламентських виборах 2017 р., а відтак електоральні показники їхніх представників були занадто низькими: В. Пекрас, РПФ (4,7 %), А. Ідальго, СПФ (1,7 %) [8].

Електоральний вибір громадян є результатом тих соціально-політичних процесів, які відбуваються у суспільствах. Французьке суспільство напередодні президентських і парламентських виборів охарактеризовано у роботі соціолога Ж. Фурко «Французький архіпелаг». З цією роботою автор став лауреатом Національного конкурсу політологічних робіт 2019 р. У дослідженні Ж. Фурко констатує кардинальну зміну суспільного укладу Франції в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. «Якщо в 1950–1960 рр. можна було говорити про гомогенну французьку націю, об'єднану спільними цінностями, з приблизно рівним рівнем і образом життя, то на нинішній день вона переродилась на низку замкнутих соціальних груп, які формально проживають на території однієї держави, не відчувачи себе єдиним цілим» [17].

Головними суб'єктами парламентських виборів 2022 р. у Франції були: 1) пропрезидентська коаліція «Разом» (партії Е. Макрона «Відродження», «Територія прогресу», «Демократичний рух» та інші); 2) коаліція лівих сил «Новий народний екологічний і соціальний союз» (NUPES). Врахувавши недоліки роздробленості і поразку на президентських виборах до об'єднання лівих увійшли сили, які у президентській кампанії брали

участь самостійно: партії «Непокірна Франція», Соціалістична партія Франції, «Європа. Екологія. Зелені», Французька комуністична партія). Альянс «NUPES» був утворений через два місяці після президентських виборів; 3) альянс «Республіканців» і партії «Союз демократів і незалежних»; 4) праворадикальна партія «Національне об'єднання»; 5) ультраправа партія Е. Земмура «Реконкіста» [16].

За результатами виборів найбільшу кількість мандатів здобула пропрезидентська коаліція «Разом» – 245 з 577 парламентських місць. В той же час зазначимо, що вперше з 1997 р. діючий президент Франції не має абсолютної більшості в парламенті. Для порівняння, на попередніх парламентських виборах 2017 р. партія Е. Макрона «Вперед, Республіко!» здобула 350 депутатських мандатів [16]. На нашу думку, це результат тих процесів, які відбуваються у французькому суспільстві, і які в першу чергу пов'язані з процесом глобалізації.

«Новий народний екологічний і соціальний союз» здобув 131 депутатське місце, відтак ліві політичні сили повернули втрачену впливовість у парламенті. «Національне об'єднання» здобуло 89 депутатських місць. І це також результат кардинальних змін у французькому соціумі, який буде мати значимий вплив як на політичне життя Франції, так і на конфігурацію партійної системи. У порівнянні з парламентськими виборами 2017 р. кількість мандатів «Національного об'єднання» збільшилась в 11 разів (89 проти 8). Тим більше, слід врахувати перехід праворадикалів на правоцентристські консервативні позиції (такий крен до центру праворадикалів спостерігається і низці інших країн Європейського Союзу, наприклад у Швеції). Четвертий результат мають «Республіканці» – 61 депутатський мандат. Повне фіаско за результатами виборів чекало на партію «Реконкіста», яка свою програму вибудувала на колись базових месиджах «Національного об'єднання». Крім того у парламенті буде 22 депутати від різних лівих сил, 10 – від різних правих сил, 10 – депутатів-регіоналів [16].

Отже, за результатами виборів конфігурація партійної системи Франції має такий вигляд: ліві («Новий народний екологічний і соціальний союз») – центр (коаліція «Разом») – праві («Національне об'єднання»). Таким чином, партійна система Франції з двопартійної поступово перетворюється на трьохпартійну.

Швеція (11.09.2022 р., вибори шведського парламенту – Рікстагу, 349 депутатів). Швеція – це країна з багатопартійною системою, яку можна назвати системою поміркованого плюралізму. Оскільки у законодавстві Швеції не встановлено чітких вимог до реєстрації політичних партій, то їх зареєстровано понад 760 партій. Причому біль-

шість з них є регіональними, або партіями «одного питання».

Упродовж XX – на поч. XXI ст. у політичній системі Швеції домінувала Соціал-демократична робітничка партія Швеції, яка традиційно конкурувала з правою опозицією, котра уособлювалася Поміркованою коаліційною партією («модератори»). І лише 13 років (1976–1982, 1991–1994, 2006–2010) вона перебувала в опозиції.

Кардинальним чином ситуація змінилася за останні десятиліття, і пов'язується це з прогресуючим впливом праворадикальної партії «Шведські демократи»: на парламентських виборах у 2006 р. вона отримала 2,9 % голосів виборців, у 2010 р. – 5,7 %, у 2018 р. – 17,5 %. Партія була утворена у 1988 р. внаслідок злиття низки маргінальних ультраправих нацистських та екстремістських груп [6].

До 2010 р. усі шведські партії підтримували політику «санітарного кордону» щодо «Шведських демократів». І лише після їхньої перемоги на парламентських виборах 2010 р. вона вийшла із зони «руконепотискання». Санітарний кордон між поміркованими правими силами та праворадикальними популістами було порушено 20 січня 2020 р., коли лідер Поміркованої партії У. Крістерссон заявив, що готовий співпрацювати зі «Шведськими демократами» завдяки позитивним змінам у їхньому середовищі. А вже у листопаді 2021 р. праві партії представили спільний бюджет зі «Шведськими демократами», який ухвалив Ріксдаг, оскільки соціал-демократичний уряд меншості не зміг ухвалити власний законопроект [3; 11].

Не підлягає сумніву те, що тривале перебування Соціал-демократичної робітничої партії Швеції при владі до певної міри деформувало формат партійної системи у бік домінування лівоцен-

тристських сил. В той же час можна констатувати, що нині серед шведських партій немає класичного розподілу на лівих і правих. Він є умовним, оскільки усі парламентські партії підтримують концепцію «держави загального добробуту/шведську модель суспільного устрою», оскільки шведська громадська думка активно виступає на користь цієї ідеї.

Заслугує на увагу шведський досвід залучення молоді до виборчого процесу. Для школярів проходить експеримент Skolval (шкільні вибори). Він полягає в тому, що школа може подати повідомлення про намір брати участь у виборах, і тоді школярі, починаючи з сьомого класу, можуть голосувати за допомогою тих самих бюлетенів, що й дорослі. У 2022 р. за результатами голосування школярів першою виявилася Поміркована коаліційна партія (27,09 % у школярів проти 19,10 % та «третього місця» у дорослих). У 2022 р. в експерименті взяли участь 1442 школи, в яких проголосували майже 386 тисяч учнів. Аналогічним чином проводяться вибори до Європарламенту, щоправда, у них бере участь на порядок менше шкіл [2; 11].

Зазначимо, що відповідно до змін у партійній системі відбулися зміни і у основних напрямках електоральної конкуренції. Якщо у минулому (сер. XX – поч. XXI ст.) головними темами передвиборчих дискусій були економіка і особливості функціонування шведської моделі соціальної держави, то, починаючи з 2010 р. такими темами стали: міграція, членство в Європейському Союзі, національна ідентичність, законність і порядок. А на виборах 2022 р. додалася ще проблематика вступу Швеції до НАТО та допомога Україні у російсько-українській війні. Результати виборів подано в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати виборів 11 вересня 2022 року до шведського Ріксдагу

Назва партії (рік заснування)	% голосів виборців	К-ть деп. місць	Ідеологія
Соціал-демократична робітничка партія Швеція (1889)	30,35	107 (+7)	соціал-демократія, лівоцентризм
Шведські демократи (1988)	20,52	73 (+11)	націоналізм, євроскептицизм, консерватизм
Поміркована коаліційна партія (1904)	19,1	68 (-2)	ліберальний консерватизм
Ліва партія (1917)	6,74	24 (-4)	соціалізм, екосоціалізм
Партія центру (1913)	6,72	24 (-7)	центризм, соціальний лібералізм
Християнські демократи (1964)	5,34	19 (-3)	консерватизм, християнська демократія
Партія зелених (1981)	5,09	18 (+2)	зелена політика
Ліберали (1934)	4,62	16 (-4)	правоцентризм, лібералізм

Джерело: побудовано авторами на основі [16]

Отже, за результатами виборів перемогу здобули праві сили, незважаючи на те, що соціал-демократи, які перебували при владі, набрали більше голосів ніж на попередніх виборах, покращивши таким чином свій результат. Праві сили, до складу яких входять правопопулістська партія «Шведські демократи», Поміркована коаліційна партія, партія «Християнські демократи», партія «Ліберали» разом здобули 49,5 % голосів і 176 депутатських місць. Ліві сили, які представлені Соціал-демократичною партією, Лівією партією, Партією зелених та Центристською партією, здобули 48,8 % голосів (приблизно на 600 000 менше, ніж їхні опоненти) і 173 місця. Явка виборців, яка завжди була високою (80,6 %), але в той же час нижчою на 6,5 %, ніж на виборах 2018 р. [16].

Урядова коаліція була утворена чотирма правими партіями: Поміркованою коаліційною партією, партією «Шведські демократи», партією «Християнські демократи» та партією «Ліберали», а прем'єр міністром став лідер «модераторів» У. Крістерссон. До урядових посад не були залучені представники партії «Шведські демократи» (ультраправі), котрі отримали неміністерські посади. Такою була принципова вимога партії «Ліберали», які вважають «Шведських демократів» своїми політичними ворогами, а останні «Лібералів» непотрібною партією [6; 11].

Італія (25.09.2022 р., вибори нижньої палати італійського парламенту – Палати депутатів, 577 депутатів). Партійна система Італії тривалий час демонструвала циклічну закономірність домінування і чергування при владі «лівих» і «правих» сил. «Руйнація двопартійності почалася з 80-х рр. ХХ ст., а вже напередодні парламентських виборів 1994 р. у них з'являються серйозні конкуренти – правопопулістські партії «Вперед, Італія» (С. Берлусконі) і «Ліга Півночі» (М. Сальвіні). Відтак в кінці 90-х партійна система Італії стає біполярною, а, починаючи з середини першого десятиліття 2000-х рр. виникає третій полюс в політичному / партійному житті Італії – «Рух п'яти зірок» [12].

Головними конкурентами на парламентських виборах 2022 р. були такі політичні сили: 1) коаліція правих партій («Брати Італії», «Ліга», «Вперед, Італіє!»); 2) коаліція на чолі з Демократичною партією; 3) партія «Рух п'яти зірок»; 4) дві нові політичні сили, які брали участь у виборах вперше (партія «Альянс зелених і лівих» та виборча коаліція двох партій «Дія – Viva Італія»).

За результатами парламентських виборів 25 вересня 2022 р. перемогу здобула коаліція правих партій. Популістська партія «Брати Італії» на чолі з Дж. Мелоні, яка на виборах 2018 р. набрала 4,26 % голосів, отримала у 2022 р. більше чверті голосів (25,99 %) виборців. «Партія виникла з «Італійського соціального руху», який після Другої світової війни створили прихильники Б. Муссо-

ліні, а її прапор символізує вогонь на могилі дуче» [1; 10]. Сама ж Дж. Мелоні стверджує, що «Брати Італії» – це мейнстримна консервативна партія, просуваюючи гасло «Бог, батьківщина і сім'я» [1]. Правопопулістські партії «Ліга» та «Вперед, Італіє!» у порівнянні з попередніми виборами отримали удвічі менше голосів виборців. Урядова коаліція сформована партіями «Брати Італії», «Ліга» та «Вперед, Італіє!», здобула 43,79 % голосів виборців і отримала абсолютну більшість у Палаті депутатів і Сенаті [16].

Коаліція лівих сил на чолі з Демократичною партією (лідер Е. Летта), до якої також увійшли низка малих ліберальних партій («Європа +», «Альянс зелених і лівих» та інші), зазнав важкої поразки, набравши 26,13 % голосів виборців (Демократична партія набрала 19,07 % голосів).

Популістська партія «Рух п'яти зірок» на чолі з Дж. Конте здобула 15,43 % голосів виборців, втративши у порівнянні з попередніми виборами половину своїх виборців. Розкол у партії відбувся напередодні парламентських виборів по питанню військової підтримки України у російсько-українській війні. Дж. Конте виступав проти такої підтримки. На знак протесту партію залишила група депутатів на чолі з Л. ді Майо. Результати подані в таблиці 5.

Латвія (01.10.2022 р., вибори латвійського парламенту – Сейму, 100 депутатів). За результатами виборів до латвійського парламенту відбулися суттєві зрушення в електоральних уподобаннях громадян у порівнянні з виборами 2018 р. Результати виборів подано в таблиці 6.

Депутатські мандати за результатами волевиявлення отримало 7 партій та виборчих блоків. З них чотири партії і блоки депутатські мандати здобули вперше: партії «Прогресивні», «За стабільність», «Латвія на першому місці» та виборчий блок «Об'єднаний список». До складу «Об'єданого списку» входять «Зелена партія», партія «Об'єднання регіонів» та «Ліепайська партія». З попереднього Сейму у новому будуть представлені: партії «Нова єдність», «Національне об'єднання «Все для Латвії» – «Вітчизні і свободі / ДННЛ» («Національне об'єднання»), виборча коаліція «Союз зелених та селян» [9; 14].

Слід зазначити, що на виборчий процес в Латвії значимий вплив мала війна Росії проти України. В результаті дві проросійські партії не змогли подолати виборчий бар'єр (Соціал-демократична партія «Злагода», «Російський союз Латвії»). На попередніх виборах «Злагода» мала найвищий електоральний результат 19,8 %. Як наслідок відбулося розпорошення голосів російського електорату та подолання виборчого бар'єру проросійською партією «За стабільність!».

Не отримали депутатських мандатів у силу об'єктивних причин «Нова консервативна партія»

Таблиця 5

Результати виборів до італійської Палати депутатів 25 вересня 2022 року

Назва партії (рік заснування)	Результати виборів у БВО*, %	Усього деп. місць з результатами в ОВО**	Ідеологія
Брати Італії (2012)	25,99 (69 депутат.)	119	націоналізм, соціальний консерватизм, євроскептицизм
Демократична партія (2007)	19,07 (57)	69	соціал-демократія, соціал-лібералізм, європеїзм
Ліга (1991)	8,77 (23)	66	соціальний консерватизм, популізм, євроскептицизм
Рух п'яти зірок (2009)	15,43 (41)	52	популізм, пряма демократія, євроскептицизм
Вперед, Італіє! (2009)	8,11 (22)	45	правоцентризм, ліберальний консерватизм, християнська демократія
Дія – Viva Італія (2022)	7,79 (21)	21	популізм, центризм, соціальний лібералізм
Альянс зелених і лівих (2022)	3,63 (11)	12	зелена політика, лівоцентризм

*БВО – багатомандатний виборчий округ, **ОВО – одномандатний виборчий округ

Джерело: побудовано авторами на основі [16]

Таблиця 6

Результати виборів до Сейму Латвії 1 жовтня 2022 року

Партія / виборча коаліція (дата створення)	% голосів	К-ть деп. місць	Ідеологія
Партія «Нова єдність» (2010)	18,97	26	ліберальний консерватизм, правоцентризм
Коаліція «Союз зелених та селян» (2002)	12,44	16	консерватизм, екологізм
Виборчий блок «Об'єднаний список» (2022)	11,01	15	регіоналізм, зелена політика, соціальний консерватизм
Партія «Національне об'єднання «Все для Латвії» – «Вітчизні і свободі / ДННЛ» (2010)	9,29	13	націонал-консерватизм
Партія «За стабільність!» (2021)	6,80	11	євроскептицизм, популізм, центризм
Партія «Латвія на першому місці» (2021)	6,24	9	соціальний консерватизм, популізм
Партія «Прогресивні» (2017)	6,16	10	соціал-демократія

Джерело: побудовано авторами на основі [16]

та об'єднання партій «Розвиток/Так», які входили до урядової коаліції у попередньому сеймі. Явка виборців становила 59, 26 %, що на 4,6 % більше ніж на попередніх виборах.

Таким чином до головних результатів виборів віднесемо: 1) розпорошення проросійського електорату та виборче фіаско двох російських партій («Злагода», «Російський союз Латвії»); 2) утворення проєвропейської урядової коаліції у складі партій «Нова єдність», «Національне об'єднання» та виборчого блоку «Об'єднаний список»; 3) руйнування етноцентричної моделі

голосування; 4) злет нових популістських партій «Латвія на першому місці» та «За стабільність!».

Болгарія (02.10.2022 р., позачергові вибори болгарського парламенту – Народних зборів, 240 депутатів). 2 жовтня 2022 р. відбулися уже четверті за півтора року позачергові парламентські вибори. На попередніх позачергових виборах, які пройшли 14.11.2021 р. перемогу здобув виборчий блок «Продовжуємо зміни». «Виборчий блок «Продовжуємо зміни» (К. Петков, А. Василів) формально був утворений трьома маловпливовими партіями «Вольт Болгарія», «Європейський

середній клас», «Політичний рух соціал-демократів». Лідерами цього блоку стали випускники Гарвардського університету К. Петков [12].

Але уряд К. Петкова проіснував недовго, і змушений був піти у відставку в результаті вотуму недовіри, ініційованого лідером партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ) Б. Борисовим і підтриманого партією С. Трифонова «Є такий народ», яка входила в урядову коаліцію.

В даному випадку ми спостерігаємо деструктивну поведінку нової персоналізованої популістської партії «Є такий народ». Така поведінка вказує на одну із тенденцій розвитку партійних систем «молодих» демократій: «анти-політики (актори, музиканти і т. д.) вмюють завойовувати серця і розум виборців, але вони, як правило, не здатні ефективно виконувати складні управлінські функції» [12].

Відтак результат такої діяльності вказаних партій, як правило, повне політичне фіаско: 04.04.2021 р. – нова партія С. Трифонова здобуває 17,6 % голосів виборців (51 депутатське місце), а сам результат виборів називають «електоральною революцією»; 11.07.2021 р. – партія С. Трифонова здобуває 24 % голосів виборців (65 депутатських місць), але її лідер відмовляється співпрацювати з іншими політичними силами; 14.11.2021 р. – партія С. Трифонова втрачає рейтинг і отримує 9,5 % голосів (25 депутатських місць); 02.10.2022 р. – вона не змогла подолати виборчий бар'єр (політичне фіаско).

У парламентських виборах 02 жовтня 2022 р. взяли участь 24 партії і 6 виборчих коаліцій. Виборчий бар'єр пододало 7 політичних сил, а явка виборців була найнижчою за всю постсоціалістичну історію Болгарії – 39,4 %. Результати виборів подано в Таблиці 7.

Отже, за результатами виборів конфігурація партійної системи не змінилася і вона залишилася багатопартійною системою поляризованого плюралізму. Практично не змінився і акторний склад партійної системи, а зміни торкнулися лише частки депутатських місць, які здобули політичні сили.

До парламенту пройшла нова націоналістична політична партія «Болгарський розквіт», а натомість низка інших націоналістичних партій не змогли подолати виборчий бар'єр («Атака», «Національний фронт порятунку Болгарії» та інші).

На жаль урядова коаліція за результатами виборів так і не була створена, а відтак у Болгарії відбудуться ще одні дострокові вибори, що є свідченням глибокої кризи болгарського парламентаризму і партійного будівництва та небажання домовлятися політичним лідерам у стінах Народних зборів.

Данія (01.11.2022 р., позачергові вибори данського парламенту – Фолькетингу, 179 депутатів). Парламент Данії обирається на основі пропорційної виборчої системи з 2 % виборчим бар'єром. Партійна система Данії двоблокова, яку утворюють «червоний» блок, основою якого є Соціал-демократична партія Данії та «синій» блок, який асоціюється з консервативною партією «Венстре».

Головна лінія конкуренції на виборах пролягала між «червоним» і «синім» блоками. За результатами виборів перемогу здобула Соціал-демократична партія Данії з результатом 27,5 % голосів виборців (50 депутатських місць), а явка виборців становила 84,1 %. Результати виборів подано в Таблиці 8.

Отже, вибори в Данії, як і в інших країнах Північної Європи, вказують на стабільність партійних систем. За результатами виборів партійна система Данії залишається багатопартійною двоблоковою. Головними конкуруючими партіями

Таблиця 7

Результати виборів до Народних зборів Болгарії 2 жовтня 2022 року

Партія/виборча коаліція (рік створення)	% голосів	К-ть місць	Ідеологія
Виборчий блок «ГЕРБ – Союз демократичних сил»	25,3	67 (+8)	консерватизм, популізм
Виборча коаліція «Продовжуємо зміни»	20,2	53 (- 14)	соціальний лібералізм
Партія «Рух за права і свободи» (1990)	13,7	36 (+2)	соціальний лібералізм, захист інтересів турецької національної меншини
Партія «Відродження»	10,1	27 (+14)	національний консерватизм, русофільство
Болгарська соціалістична партія (1990)	9,3	25 (+1)	соціал-демократія, лівий популізм
Виборчий блок «Демократична Болгарія» (2018)	7,4	20 (+4)	лібералізм
Партія «Болгарський розквіт»	4,6	12 (нова)	націоналізм

Джерело: побудовано авторами на основі [16]

Результати виборів Фолькетингу в Данії 1 листопада 2022 року

Назва партії (дата створення)	Результат, %	К-ть депут. місьць	Ідеологія
Соціал-демократична партія Данії (1871)	27,5	50 (+2)	соціал-демократія
Венстре (Ліберальна партія Данії) (1870)	13,3	23 (-23)	консервативний лібералізм, аграризм
Помірковані (2022)	9,3	16 (нова)	лібералізм, центризм
Соціалістична народна партія (1959)	8,3	15 (+1)	зелена політика, демократичний соціалізм
Данські демократи (2022)	8,1	14 (нова)	націонал-лібералізм, правий популізм
Ліберальний альянс (2007)	7,9	14 (+10)	лібералізм, лібертаріанство
Консервативна народна партія (1915)	5,5	10 (-2)	ліберальний консерватизм, енвайроменталізм
Красно-зелена коаліція (1989)	5,2	9 (-4)	соціалізм, євроскептицизм
Радикальна Венстре (1905)	3,8	7 (-9)	соціальний лібералізм, проєвропеїзм
Нові праві (2015)	3,7	6 (+2)	національний консерватизм, євроскептицизм, антиісламізм
Альтернатива (2013)	3,3	6 (+1)	зелена політика, проєвропеїзм
Данська народна партія (1995)	2,6	5 (-11)	націонал-консерватизм, правий популізм, данський націоналізм

Джерело: побудовано авторами на основі [16]

е Соціал-демократична партія Данії і партія «Венстре» (ліберальний консерватизм). В той же час слід констатувати зміну акторного складу партійної системи та окремих електоральних результатів політичних партій: а) на дві політичні партії збільшився формат партійної системи; б) до парламенту пройшли дві нові політичні партії з досить високим результатом: «Помірковані» – 9,3 % (16 мандатів) і «Данські демократи» – 8,1 % (14 мандатів); в) праворадикальна Данська народна партія змогла здобути лише 5 депутатських мандатів. У 2015 р. вона була другою за рейтингом політичною силою з результатом 21,1 % (37 депутатських мандатів), у 2019 р. – 8,7 % (16 депутатських мандатів) [16]. Різке падіння популярності цієї у 2022 р. пов'язане з вичерпанням антиімміграційного дискурсу і перехоплення ініціативи мейнстрімними партіями та новими партіями ультраправого спрямування; г) більшість в парламенті здобув «червоний блок» – 90 депутатських мандатів, натомість «синій» блок отримав – 73 депутатські мандати і центристська партія «Помірковані» з 16 депутатськими мандатами залишилася позаблоковою, скоріш за все з метою більшої її пізнаваності на майбутніх виборах.

Висновки. Охарактеризувавши парламентські вибори 2022 р. в країнах Європейського Союзу, можна зробити такі висновки.

По-перше, збільшення фрагментації партійних систем, що є результатом появи нових соціально-політичних розмежувань. Нові соціальні конфлікти не мають постійного і комплексного характеру, вони більш локалізовані і фрагментовані,

а розмежування по інтересам часто носить тимчасовий, ситуаційний характер, створюючи в основному короткочасні, не стабільні об'єднання. Відповідно до цього починає фрагментуватися політика, яка носить нині здебільшого «конкретний», «монопроблемний» характер, і не орієнтована на довгострокові проєкти. Наприклад, Швеція, Італія, Латвія, Болгарія.

По-друге, поступова втрата «мейнстрімними» партіями домінуючого статусу у партійних системах, що безпосередньо пов'язано з кризою останніх, яка обумовлена зростаючим відчуженням між політичним класом і виборцями (пов'язане з процесом глобалізації), накопиченням протестного потенціалу (євроскептики, націоналісти, антиглобалісти, «зелені» та інші), кризою ліво-правої системи «ідеологічних координат» тощо. Наприклад, Франція, Італія, Словенія.

По-третє, жорстка конкуренція у ході електоральних кампаній «мейнстрімних» партій і партій «нової політики». Успіх партій «нової політики» обумовлений низкою чинників, до головних із яких можна віднести такі: а) розчарування громадян в політиках і політичних партіях, зростання недовіри до них; зниження рівня партійної ідентифікації; проблема з рекрутуванням нових і утриманням старих членів партій; б) зменшення впливу політичних партій на функціонування урядів; в) медіатизація, персоналізація та професіоналізація політики; г) деідеологізація політичного життя; д) ціннісна трансформація суспільств, перехід до домінування «постматеріальних» цінностей. Вказаний тип електоральної конкуренції

є характерним практично для усіх країн Європейського Союзу.

По-четверте, зростання рейтингу праворадикальних партій, їх демаргіналізація і подолання ними бар'єру «руконепотискання». Одна із головних причин виникнення правих популістських політичних партій у Європейському Союзі – виникнення нового соціально-політичного поділу між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»). Наприклад, «Chega» («Досить!») (Португалія); партії «Йоббік», «Наша Батьківщина» (Угорщина); партія «Національне об'єднання» (Франція); партія «Шведські демократи» (Швеція); партії «Брати Італії», «Ліга», «Рух п'яти зірок», «Вперед, Італіє!» (Італія); партії «Латвія на першому місці», «За стабільність!» (Латвія); «Данська народна партія» (Данія) та інші.

По-п'яте, персоніфікація політики, утворення іменних партій, які досить часто мають негативний вплив на функціонування партійної системи і політичний розвиток в цілому. Наприклад, партія «Список Мар'яна Шареца» (Словенія), партія «Є такий народ» С. Тріфонова (Болгарія) та інші.

По-шосте, виникнення мережевих/кіберпартій, які в своїй діяльності опираються на використання сучасних цифрових технологій. Для них характерні такі риси: відсутність формального членства та організаційної структури, мінімізація чисельності і партійного апарату, безпосередня взаємодія з виборцями («Йоббік» в Угорщині, «Рух п'яти зірок» в Італії, «Партія свободи» в Нідерландах та інші). Принципи організаційної роботи мережевих партій останнім часом активно запозичуються й іншими політичними силами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарева Х. Ультраправа, що підтримує Україну: що відомо про ключову кандидатку в прем'єри Італії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/14/7146768/> (дата звернення 27.01.2023).
2. Вибори в Швеції: 10 особливостей. <https://ru.sweden.se/lyudi-i-obschestvo/demokratiya/vybory-v-shvecii-10-osobennostej> (дата звернення 25.02.2023).
3. Воронко О. Монобільшість соціалістів та ривок ультраправих – як минули позачергові вибори в Португалії/ URL: <https://izbirkom.org.ua/publications/vybory-2020/2022/monobilshist-socialistiv-ta-rivok-ultrapraviv-yak-minuli-pozachergovi-vibori-v-portugaliyi/> (14.01.2023).
4. Горбик Р. Ультраправий прорив: чи зменшить коаліція з радикалами підтримку України Швецією URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/16/7146876/> (дата звернення 17.02.2023).
5. Давимука О. Парламентські вибори в Угорщині: переобрання Орбана і наслідки для України та Європи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/vibori_ugorschina.pdf (дата звернення 12.02.2023).
6. Захарова О. Вибори у Швеції. Хто такі Шведські демократи та чому їхня перемога налякала лібералів. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/peremoga-pravih-u-shveciyi-hto-taki-shvedski-demokrati> (дата звернення 17.01.2023).
7. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис.... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (дата звернення 17.01.2023).
8. Кравченко В. Результати президентських виборів у Франції (24 квітня 2022 р.). Другий термін Е. Макрона. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/franciya_vibori.pdf (дата звернення 12.02.2023).
9. Кудрін О. Новий Сейм Латвії: проєвропейська коаліція та проросійський провал. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3585675-novij-sejm-latvii-proevropejska-koalicia-ta-prorosijskij-proval.html> (дата звернення 26.02.2023).
10. Майбутня прем'єрка Італії: Путін – загроза, анексія не має значення. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/30/7147846/> (дата звернення 01.02.2023).
11. Моренчук Анатолій, Моренчук Андрій. Особливості політичної системи Швеції: досвід для України URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15769/1/18.pdf> (дата звернення 25.02.2023).
12. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.
13. Остапець Ю., Радько А. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 81–86.
14. Панченко Ю. Програш росіян та нова коаліція: чим завершилися вибори у Латвії. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/3/7147973/> (дата звернення 27.01.2023).
15. Панченко Ю., Іщенко Н. Скандальний друг України: чи збереже Словенія проукраїнську політику. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/26/7138440/> (дата звернення 14.02.2023).
16. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2022/> (дата звернення 05.03.2023).
17. Fourquet, J. L'archipel français. Naissance d'une nation multiple et divisée. Paris: Seuil, 2019. 348 p.

ПРИЧИНИ УСПІХУ, ІДЕОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (2019–2022)

CAUSES OF SUCCESS, IDEOLOGICAL MARKERS AND ELECTORAL RESULTS OF RIGHT-WING RADICAL PARTIES IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES (2019–2022)

Остапець Ю.О.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук*

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Петрінко В.С.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління*

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Охарактеризовано причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2019–2022 рр. (Німеччині, Франції, Швеції, Австрії, Данії, Італії, Нідерландах, Норвегії, а також в країнах Вишеградської групи). Констатовано, що в 20 європейських державах праворадикальні партії представлені в національних парламентах, беруть участь у діяльності уряду, що дозволяє стверджувати про важливі інституційні зміни в європейському партійному ландшафті.

Виокремлено наступні особливості функціонування праворадикальних партій у країнах Євросоюзу: 1) реновацію у програмах ціннісних постулатів консерватизму в умовах постіндустріального суспільства; 2) публічне дистанціювання таких партій від фашизму та нацизму; 3) демаргіналізацію «нових правих», подолання ними «санітарних кордонів»; 4) протистояння праворадикальних партій з мейнстримними в рамках національних виборчих кампаній.

Зазначено, що до основних причин популярності радикальних правих у Євросоюзі належать такі: міграційні процеси / міграційна криза 2015–2016 рр.; нові суспільні розшарування за результатами глобалізаційних процесів; кризові процеси та протиріччя глобальної економіки; трансформація системи цінностей у напрямку від домінування матеріальних до постматеріальних; безпрецедентне розширення Євросоюзу та інші.

Досліджено чотири періоди в розвитку праворадикальних партій у Європейському Союзі. Констатовано, що останній період, який бере початок з 2010 р. характеризується такими ознаками: а) нові партії правого спрямування стають повноправними партнерами мейнстримних партій у формуванні урядових коаліцій; б) традиційні партії «запозичують» у нових популістських правих партій програмні положення і виборчі гасла; в) збільшується електоральна підтримка вказаних партій на національних парламентських виборах та виборах до Європарламенту, і як наслідок вони стають впливовими гравцями національних європейських політич.

Показано електоральні результати праворадикальних партій на парламентських виборах 2019–2022 рр. та констатовано, що в країнах Західної Європи їхній результат значно вищий, ніж у країнах Центральної Європи. Зазначені праворадикальні партії, які здобули високі електоральні результати: Австрійська партія свободи (16,2 %), «Істинні фіни» (17,5 %), «Брати Італії» (25,9 %), Партія свободи (10,8 % / Нідерланди), «Національне об'єднання» (18,6 % / Франція), «Шведські демократи» (20,5 %).

Ключові слова: Європейський Союз, Європарламент, парламентські вибори, праворадикальні партії, популізм, «нові праві», «мейнстримні партії».

In the article the causes for success, ideological markers and electoral results of right-wing radical parties in the countries of the European Union have been characterized by the results of the 2019–2022 parliamentary elections (Germany, France, Sweden, Austria, Denmark, Italy, the Netherlands, Norway, as well as in the countries of the Visegrad Group). It has been established that in 20 European states, right-wing radical parties are represented in national parliaments and participate in government activities, allowing to assert important institutional changes in the European party landscape.

The following features of the functioning of right-wing radical parties in the countries of the European Union have been highlighted: 1) renovation in the programs of the value postulates of conservatism in conditions of a post-industrial society; 2) public distancing of such parties from fascism and Nazism; 3) demarginalization of the «new right», their overcoming of «sanitary borders»; 4) confrontation between right-wing radical parties and mainstream parties in the framework of national election campaigns.

It has been noted that the following are the main reasons for the popularity of the radical right in the European Union: migration processes / migration crisis of 2015–2016; new social stratifications as a result of globalization processes; crisis processes and contradictions of the global economy; transformation of the system of values in the direction from the dominance of material to post-material; unprecedented expansion of the European Union, etc.

Four periods in the development of right-wing radical parties in the European Union have been studied. It has been established that the latest period, beginning in 2010, is characterized by the following features: a) new right-wing parties become full-fledged partners of mainstream parties in the formation of government coalitions; b) traditional parties «bor-

row» program regulations and election slogans from new populist right-wing parties; c) the electoral support of these parties in the national parliamentary and European Parliament elections increases, and as a result, they become influential players in national European politics.

The electoral results of right-wing radical parties in the parliamentary elections of 2019–2022 have been demonstrated. It has been stated that their results are significantly higher in the countries of Western Europe than in the countries of Central Europe. The specified right-wing radical parties, achieving high electoral results, are: Freedom Party of Austria (16,2 %), «True Finns» party (17,5 %), «Brothers of Italy» (25,9 %), Party for Freedom (10,8 % / the Netherlands), «Front National» (18,6 % / France), «Sweden Democrats» (20,5 %).

Key words: European Union, European Parliament, parliamentary elections, right-wing radical parties, populism, «new right», "mainstream parties».

Актуальність дослідження. Друге десятиліття XXI ст. характеризується зростанням впливу праворадикальних партій і рухів у країнах Європейського Союзу – Німеччині, Франції, Швеції, Австрії, Данії, Італії, Нідерландах, Норвегії, а також в країнах Вишеградської групи. Упродовж останніх двадцяти років вказані партії з невеликих маргінальних об'єднань перетворилися у важливу складову партійно-політичних систем європейських країн. Вони представлені в Європарламенті (фракції «Ідентичність і демократія», «Європейські консерватори та реформісти»), беруть участь у виборах до національних парламентів та місцевих органів влади. Станом на 01.01.2023 р. в 20 європейських державах праворадикальні партії мають свої фракції в національних парламентах та приймають участь у діяльності уряду, що дозволяє стверджувати про важливі інституційні зміни в європейському партійному ландшафті.

«Партійний ландшафт – це простір, утворений політичними партіями певної країни (парламентськими, регіональними, місцевими), що є результатом тривалої взаємодії різних чинників політичного життя суспільства: електоральних процесів, соціально-політичних розмежувань, виборчої системи, форми правління, соціально-демографічних характеристик виборців тощо» [4, с. 97].

Логічним у даному контексті є запитання: У чому полягає секрет успіху праворадикалів? Якою є їхня електоральна база? Які ідеологічні маркери їхніх партійних програм? Ось у такому форматі і буде здійснено науковий пошук у нашій статті.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета нашої статті – дослідити причини успіху та електоральні результати праворадикальних партій у країнах Європейського Союзу упродовж 2019–2022 рр. Для досягнення мети необхідне вирішення таких дослідницьких завдань: 1) охарактеризувати ідеологічні маркери та причини успіху параворадикальних партій; 2) проаналізувати результати парламентських виборів у країнах Європейського Союзу у контексті протистояння мейнстримних та праворадикальних партій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика партійного будівництва та електоральних процесів у країнах Європейського Союзу стала предметним полем низки вітчизняних нау-

ковців. Перш за все слід відмітити дисертаційні дослідження М. Гримської «Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри» [3], Ю. Копинця «Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України» [4], А. Шеховцова «Нові праворадикальні партії в європейських демократіях: причини електоральної підтримки» [15], Г. Шипунова «Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій» [16]. Частково вказана проблематика досліджується у наукових працях таких українських фахівців: В. Бусленка, В. Лебедюка, В. Литвина [12; 13], А. Ключковича, Ю. Остапця [9; 10], А. Романюка [12; 13], Н. Ротар та інших.

Методи дослідження. Теоретична модель нашого дослідження побудована на підставі наукових праць зарубіжних і вітчизняних політологів в яких аналізується концепт праворадикальних партій («нових правих») у партійному середовищі Європейського Союзу: К. Мудде «Популістські радикальні праві Європи», П. Ігнаці «Крайні праві партії в Західній Європі», Г. Кітшельта, Е. МакГена «Радикальні праві в Західній Європі», П. Хейнсворза «Крайні праві у Західній Європі», П. Норріс «Радикальні праві: виборці та партії на електоральному ринку», М. Вільямса «Вплив радикальних правих партій на західноєвропейські демократії» та інші. Йдеться про виокремлення причин електорального успіху цих партій, характеристику їхньої соціальної бази, типологізацію, ідеологічні маркери тощо.

Результати. У політичній науці існує доволі різноманітний категоріальний ряд для позначення правого радикалізму у політико-партійному середовищі: «крайні праві», «ультраправі», «праві екстремісти», «праві радикали», «праві популісти», і т. д. Цікавим залишається той факт, що при вживанні вказаних дефініцій мова йде про один і той самий феномен. Саме в цьому і полягає складність його визначення. У нашому дослідженні для позначення вказаного феномена ми будемо використовувати такі поняття: «нові праві», праворадикальні партії / праворадикальні популістські партії.

Складним і неоднозначним у визначенні є також термін «популізм». В нашій статті він буде вико-

ристовуватися у значенні політичної технології, яка застосовується усіма політичними партіями (лівими, центристами, правими), і в основу якої покладений «образ людини з вулиці», котра протиставляється політичному істеблішменту. Тобто «популізм – це не що інше як політична стратегія, яка направлена на досягнення електоральних успіхів, і яка базується на поєднанні націоналізму, антиєлітизму, антиплюралізму (народ як єдине ціле) та ототожненні себе з народною волею» [8]. При цьому слід зазначити, що популізм є транснаціональним феноменом.

Інституційні характеристики та особливості функціонування праворадикальних партій у країнах Європейського Союзу. У своїй роботі «Радикальні праві популістські партії в Європі» К. Мудде виділяє три ознаки таких партій: «нативізм, авторитаризм і популізм. Під нативізмом він розуміє установку, згідно з якою в країні має проживати винятково її «корінне» населення, оскільки «некорінні» елементи (індивіди і ідеї) несуть в собі фундаментальну загрозу для гомогенної нації-держави» [7]. Тобто, нативізм являє собою поєднання націоналізму і ксенофобії.

«Авторитаризм, – у трактуванні К. Мудде, – це віра в необхідність суворо впорядкованого суспільства, яке жорстко карає порушників встановленого порядку, а під популізмом він розуміє «апеляцію до «справжнього народу», який розглядається ним як якась гомогенна група і протиставляється корумпованій еліті» [7]. Таким чином, усі праворадикальні партії констатують, що вони представляють «голос народу» і звинувачують правлячі партії у змові проти народу.

Констатуємо, що націонал-популізм (правий популізм) має два виміри: вертикальний і горизонтальний. У вертикальному вимірі популісти протиставляють народ еліті, національні держави – брюсельській бюрократії, а в горизонтальному – корінне населення іммігрантам.

Вітчизняний дослідник Г. Шипунов до індикаторів «нових правих» відносить такі: 1) націоналізм та антиіммігрантську політику (відстоювання принципу привілеїв на підставі етнічного походження у питаннях надання громадянства та політичних прав; вимоги встановлення жорсткішого імміграційного контролю та репатріації безробітних іммігрантів); 2) авторитаризм як інституційне втілення та реалізація ідеї сильної влади та держави (вимоги гарантування високого ступеня внутрішньої безпеки держави); 3) національний капіталізм і «велферний шовінізм» / «соціальний шовінізм» (протидія пануванню іноземного фінансового капіталу; протекціонізм, підтримка національного виробника, дрібного та середнього бізнесу шляхом надання податкових привілеїв; гарантування високого рівня життя, доступ до соціальних благ і послуг, працевлаштування лише

для громадян, які належать до корінної нації); 4) ізоляціонізм, антиглобалізм та євроскептицизм (негативне ставлення до мультикультуралізму; вимоги посилення та збереження національної ідентичності та культури за допомогою ізоляціонізму і зміцнення національної гомогенності); 5) критика традиційних правих партій за ідеологічне відступництво, перехід на позиції лібералізму, компроміси з ідейними опонентами, унаслідок чого вони стали співучасниками творення нової соціокультурної реальності з її відходом від традицій та моралі; 6) критика істеблішменту за «антинародну політику» та «корумпованість» [16, с. 177–179].

Отже, характеризуючи праворадикальні партії Європейського Союзу до вказаного кластеру ми будемо відносити ті з них, ключовими компонентами ідеології яких є: етнокультурний націоналізм, антиіммігрантські установки, антиглобалізм та поміркований євроскептицизм. Критикуючи глобалізацію праві радикали виступають проти неї дещо з інших позицій, ніж ліві антиглобалісти. Якщо останні критикують глобалізацію за неоліберальний характер і світове панування капіталізму, то праві акцентують увагу на тому, що глобалізація розмиває національну і культурну ідентичність, стимулює міграційні потоки, руйнує традиційні цінності і спосіб життя.

Такий перелік ідеологічних маркерів праворадикальних партій нами зроблено на основі праць Р. Водака [1], М. Гримської [3], М. Мікінберга [6], П. Осколкова [8], А. Романюка [13], А. Шеховцова [15], Г. Шипунова [16] та інших дослідників.

Отже, головне завдання таких партій – збереження національно-культурної ідентичності європейських країн, християнських цінностей перед викликами глобального світу. Звідси назва фракції цих партій у Європарламенті (2019 р.) – «Ідентичність і демократія».

А також в нашій науковій розвідці буде враховано наступні особливості функціонування праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу. По-перше, «в сучасному європейському політичному дискурсі відбувається боротьба між неолібералізмом, який підтримує глобалізаційний порядок з економічною домінантою, мультикультуралізмом, наднаціональним управлінням, з одного боку, і національним консерватизмом, який відстоює пріоритети безпеки суверенної держави, культурної ідентичності і національної економіки, з іншого» [14, с. 183–184]. У цьому контексті політичні програми праворадикальних партій і рухів досить часто можна характеризувати як реновацію цінностей консерватизму в умовах постіндустріальних суспільств. Наприклад, партії «Ліга», «Брати Італії» (Італія), «Національне об'єднання» (Франція), «Шведські демократи» (Швеція). Йдеться про те, що мейнстримні консер-

вативні партії на ідеологічній шкалі «ліві – праві» під впливом низки чинників змістилися дещо вліво, відповідно їх місце і було зайняте модернізованими праворадикальними (або «новими правими») партіями.

По-друге, радикальні праві популістські партії у культурному вимірі виступають за підтримку старих (традиційних) цінностей, тому їх позиція по цьому колу проблем може розглядатися як константа. В той же час економічна проблематика для них є дещо другорядною.

По-третє, між правими політичними партіями міжвоєнного періоду і сучасними праворадикальними партіями, як правило, мало спільного, тому пошук генетичних зв'язків між ними є марним. Сучасні праворадикальні партії – це феномен нинішніх постіндустріальних суспільств. Саме тому, щоб стати повноцінними учасниками партійно-політичної боротьби, більшість праворадикальних партій публічно дистанціюється від ідеології неофашизму і неонацизму та виключає зі своїх рядів тих членів, які є прихильниками вказаних ідей.

По-четверте, до 1980-х рр. правий радикалізм у європейському політичному процесі був стигматизований як маргінальне явище, яке не користувалося успіхом у виборців. «Поступове зростання електоральної підтримки від 1% у другій половині 1980-х рр. до 15,4% у 2018 р. (дані індексу Timbro Authoritarian Populism Index) називають демаргіналізацією правого радикалізму в європейському політичному процесі» [14, с. 185].

По-п'яте, високий рейтинг і вагомий вплив праворадикальних партій і рухи мають в тих країнах Європейського Союзу, де в ході модернізації суспільства вони змогли оновити власну ідеологію (відмежування від фашизму та нацизму) і політичну стратегію (відмова від радикальних дій й перехід до парламентської діяльності) у відповідності до викликів сьогодення та національних традицій держав, створивши свій власний профіль і досягнувши значної підтримки громадян.

По-шосте, електоральну базу праворадикальних політичних партій утворюють: а) робітники некваліфікованої та низькокваліфікованої праці (К. Мудде називає їх «невдахами модернізації»), які через розвиток новітніх технологій втрачають робочі місця та перспективу знайти інше місце праці; б) вразливі верстви населення, які залежать від державної допомоги (соціальних виплат), і яких приваблює «соціальний шовінізм» праворадикалів; в) представники малого бізнесу (фермери, власники невеликих крамниць, кафе і ресторанів, агенцій надання послуг, майстерень тощо), які потерпають від транснаціональних кампаній і сподіваються на державний протекціонізм, сприятливу податкову політику, популяризацію національного продукту, про що чітко вказано у програмних положеннях «нових правих»; г) молодь.

Таким чином, на відміну від мейнстримних партій, чії програми орієнтовані в основному на бенефіціаріїв глобалізації, праворадикали роблять ставку на тих, хто програв від неї.

По-сьоме, критеріями класифікації праворадикальних партій можуть бути такі: ідеологія (радикальні або помірковані праві), походження (історичні / традиційні або «нові праві», які виникли в 90-х рр. ХХ ст.), тривалість існування, організаційна структура (кадрові, масові, мережеві тощо), парламентське представництво (парламентські, позапарламентські), участь в урядових коаліціях (урядові, опозиційні).

У розвитку праворадикальних партій Європейського Союзу А. Хрисогелос виокремлює такі періоди [19, с. 76–79]:

Перший період (1980–1990 рр.). В цей час відбувається становлення того націоналістичного дискурсу, яким праворадикальні політичні партії користуються нині. В ідеології цих партій домінували такі теми: імміграція, критика корупційної еліти, моральна криза західного суспільства тощо. У цей час праві партії перебудували свій імідж, відмовившись від своїх ідеологічних попередників.

Другий період (1990–2000 рр.). Для нього характерні такі особливості: а) «нові праві» зміцнюють свій потенціал; б) до ідеологічних маркерів додається євроскептицизм, збереження суверенітету і власної культури; в) розширюється соціальна база праворадикальних партій за рахунок підтримки частини електорату лівих партій, оскільки праворадикали першочерговим вважали соціальне забезпечення корінного населення.

Третій період (2000–2010 рр.). В цей період праворадикали остаточно відходять від неолібералізму в економіці, вважаючи що вона робить незахищеним населення і будують свій політичний дискурс критикуючи глобалізацію.

Четвертий період (з 2010 р.). Починаючи з 2010 р. чітко простежується протистояння праворадикальних партій і поміркованих політичних сил (як правило мейнстримні партії), які упродовж десятиліть були основою політичних систем країн Західної Європи. Цей період у розвитку праворадикальних партій характеризується такими ознаками: а) «нові партії правого спрямування стають повноправними партнерами мейнстримних партій у формуванні урядових коаліцій; б) традиційні партії «запозичують» у нових популістських правих партій програмні положення і виборчі гасла; в) суттєво пом'якшуються «санітарні кордони» для праворадикальних партій, вони долають «поріг руконепотискання»; г) збільшується електоральна підтримка вказаних партій на національних парламентських виборах та виборах до Європарламенту, і як наслідок вони стають впливовими гравцями національних європейських політичних процесів».

«Сутність «санітарного кордону» (франц. «cordon sanitaire»), зазначає А. Романюк, полягає у недопущенні політичних суперників переважно радикального (лівого/правого) спрямування до урядової (парламентської і/чи електоральної) арени. Сьогодні термін «санітарний кордон» здебільшого вживають у партійно-електоральній транскрипції. Але слід зазначити, що в плюралістичній, консенсусній і вестмінстерській традиціях демократії термін «санітарний кордон» застосовують також у метафоричному наповненні для визначення різних технік запобігання «небезпечним» чи «небажаним» ідеологіям» [12, с. 130]. На практиці це проявляється в забороні створювати уряди між традиційними та радикальними партіями, а також в обмеженні всякої співпраці з ними. Стратегія правого стримування проявляється у забороні таких партій, або встановленні високих електоральних бар'єрів.

Але незважаючи на стратегію «санітарних кордонів» праворадикальні партії на початку XXI ст. досягли значних електоральних успіхів у країнах Європейського Союзу. Так станом на 01.01.2023 р., як нами вже зазначалося, праворадикальні партії представлені в парламентах 20 країн Євросоюзу, причому в Італії вони здобули перемогу на виборах, а в Швеції входять до урядової коаліції. Значним є представництво цих партій і в Європейському парламенті.

Успіх праворадикальних партій у Європейському Союзі пов'язують з виникненням ще одного розмежування, яке можна позначити як «європейське» по лінії «глобалізація – антиглобалізація / націоналізація». У цьому контексті саме проблематика антиглобалізації, захисту національних інтересів і представлена в програмах праворадикальних партій.

Крім вказаного розмежування до причини популярності радикальних правих у ЄС відносять: 1) міграційні процеси / міграційна криза 2015–2016 рр.; 2) нові суспільні розшарування за результатами глобалізаційних процесів; 3) кризові процеси та протиріччя глобальної економіки; 4) невдоволення політичним статус-кво (криза легітимності політичних систем, недовіра до «мейнстрімних» партій); 5) трансформацію системи цінностей у напрямку від домінування матеріальних до постматеріальних; 6) безпрецедентне розширення Євросоюзу, що зумовило формування нових викликів та нових форм інституційної нестабільності і популізму; 7) електоральні правила (пропорційна виборча система з низьким виборчим порогом сприяє проходженню до парламенту праворадикальних партій); 8) спекуляцію на питаннях ісламізації європейського суспільства та загрози європейським цінностям; 9) медіатизацію та віртуалізацію політики [4, с. 119].

Електоральні результати праворадикальних партій на виборах до Європейського парламенту. Вибори до Європарламенту відбулися 23–26 травня 2019 р. в усіх 28 країнах Євросоюзу в умовах помітного зростання явки (50, 6 % по усіх 28 країнах членах ЄС). Зростання явки виборців засвідчило, що все більше громадян Євросоюзу вважають, що питання економічного зростання, безпеки, міграції, навколишнього середовища повинні вирішуватися на європейському рівні.

«Відповідно до регламенту роботи Європарламенту для створення політичної групи (фракції) необхідно, щоб до її складу входило 35 депутатів, які представляють не менше, ніж 7 країн-членів ЄС. Депутати від британської партії «Брекзит» (29) та італійського «Руху 5 зірок» (14) не змогли відновити фракцію «Європа за свободу і пряму демократію» (була у Європарламенті попереднього скликання) саме з вищевказаних причин. Відтак депутати від цих партій залишилися незалежними» [2; 17].

У новому складі Європарламенту сформовано сім фракцій, з них чотири проєвропейські: 1) Європейська народна партія (ЄНП), 2) Прогресивний альянс соціалістів і демократів (ПАСД), 3) «Оновлення Європи» (ОЄ), 4) «Зелені – Європейський вільний альянс» (З-ЄВА) (всього 518 депутатів) і три євроскептичні, з них «м'які» євроскептики: «Європейські консерватори і реформісти» (ЄКР) та конфедеративна група об'єднаних «Європейських лівих – Північних зелених лівих» (ОЄЛ-ПЗЛ) (41 депутат) і «жорсткі» євроскептики: «Ідентичність і демократія» (ІД) (74 депутати) [2, с. 27]. Результати виборів до Європейського парламенту подані у таблиці 1 додатку А.

Як видно з Додатку А праворадикальні партії за результатами виборів здобули 219 депутатських мандатів (ЄКР, ІД, незалежні від британської партії «Брекзит» (29) та італійського «Руху 5 зірок» (14), що становить 23,7 % депутатських місць Європарламенту. А це засвідчує про значний вплив вказаних партій на електоральні уподобання громадян Європейського Союзу.

Електоральні результати праворадикальних партій на останніх виборах до національних парламентів у країнах Європейського Союзу. Аналіз виборів зробимо в рамках двох умовних кластерів: країни Західної Європи та країни Центральної Європи. Результати виборів до національних парламентів у країнах Західної Європи подано у таблиці 2 додатку А.

Зазначимо, що до кластеру країн Західної Європи для аналізу включено 16 країн (див. Додаток А, таблиця 2). У цих країнах праворадикальні партії здобули депутатські мандати у 13 країнах, в Ірландії, Мальті, Люксембурзі вони не мають своїх представників, оскільки такі партії не користуються популярністю у виборців. В Італії пра-

ворадикали виграли вибори, утворивши урядову коаліцію («Брати Італії», «Ліга», «Вперед, Італіє!»), а в Швеції праворадикальна партія «Шведські демократи» увійшла до урядової коаліції.

«За результатами парламентських виборів в Італії 25 вересня 2022 р., зазначено у статті Ю. Остапця, перемогу здобула коаліція правих партій. Популістська партія «Брати Італії» на чолі з Дж. Мелоні, яка на виборах 2018 р. набрала 4,26 % голосів, отримала у 2022 р. більше чверті голосів (25,99 %) виборців. Партія виникла з «Італійського соціального руху», який після Другої світової війни створили прихильники Б. Муссоліні, а її прапор символізує вогонь на могилі «дуче». Сама ж Дж. Мелоні стверджує, що «Брати Італії» – це мейнстрімна консервативна партія, просуваюючи гасло «Бог, батьківщина і сім'я». Нині Дж. Мелоні стала обличчям європейських правих консерваторів. Вона очолює «Європейських консерваторів і реформістів» – групу євроскептиків у Європейському парламенті, до якої також належать польська партія «Право і справедливість», партія «Шведські демократи» та іспанська партія «Вокс» («Голос») [11].

Ріст популярності праворадикальної партії «Шведські демократи», яка була утворена у 1998 р. внаслідок злиття низки маргінальних ультраправих нацистських та екстремістських груп, можна продемонструвати наступним чином: «на парламентських виборах у 2006 р. вона отримала 2,9 % голосів виборців, у 2010 р. – 5,7 %, у 2018 р. – 17,5 %. До 2010 р. усі шведські партії підтримували політику «санітарного кордону» щодо «Шведських демократів». І лише після їхньої перемоги на парламентських виборах 2010 р. вона вийшла із зони «руконепотискання». Санітарний кордон між поміркованими правими силами та праворадикальними популістами було порушено 20 січня 2020 р., коли лідер Поміркованої партії У. Крістерссон заявив, що готовий співпрацювати зі «Шведськими демократами» завдяки позитивним змінам у їхньому середовищі. А вже у листопаді 2021 р. праві партії представили спільний бюджет зі «Шведськими демократами», який ухвалив Ріксдаг, оскільки соціал-демократичний уряд меншості не зміг ухвалити власний законопроект» [11]. Приймаючи участь в урядовій коаліції за результатами парламентських виборів 2022 р. «Шведські демократи» відповідно до коаліційної угоди отримали лише неміністерські посади. Такою була принципова вимога партії «Ліберали», які вважають «Шведських демократів» своїми політичними ворогами, а останні «Лібералів» непотрібною партією.

Значимих результатів досягли праворадикальні партії у Франції («Національне об'єднання» – 18,6 %), Австрії (Австрійська партія свободи – 16,2 %), Фінляндії («Істинні фіні» – 17,0 %), Німеч-

чині («Альтернатива для Німеччини» – 10,3 %), Нідерландах (Партія свободи – 10,8 %), Іспанії («Вокс» – 15,1 %) [18].

Партія «Національне об'єднання» на парламентських виборах 2022 р. у Франції здобула 89 депутатських місць (18,6 %). «Це найкращий результат партії на парламентських виборах, і він у нинішніх умовах буде мати значимий вплив як на політичне життя Франції, так і на конфігурацію її партійної системи. У порівнянні з парламентськими виборами 2017 р. кількість мандатів «Національного об'єднання» збільшилась в 11 разів (89 проти 8). Тим більше, слід врахувати перехід праворадикалів на правоцентристські консервативні позиції (так званий процес реновації праворадикалів, який характерний і для інших країн Євросоюзу) [11].

В Іспанії за результатами парламентських виборів 2019 р. п'яте місце посіла ультраправа партія «Вокс» з 10,26 % голосів виборців (24 депутатські мандати). Вперше в історії сучасної демократичної Іспанії праворадикали змогли домогтися таких результатів. І якщо в попередні роки під час триумфального зростання правого популізму в інших країнах ЄС багато аналітиків вважали, що франкістський режим убезпечив Іспанію від зростання праворадикальних настроїв в суспільстві, успіх партії «Вокс» показав, що загальноєвропейські тенденції партієтворення торкнулися й Іспанії.

В інших країнах вказаного кластеру результати праворадикальних партій коливаються від 2,6 % до 8,1 %. Наприклад, в Португалії за результатами позачергових виборів 2022 р. третє місце дісталось ультраправій партії «Chega!» («Досить»). «Вона показала різкий приріст популярності у порівнянні з виборами 2019 р., коли вона здобула лише один депутатський мандат. У новому португальському парламенті вона буде мати 12 депутатських мандатів (7,15 %). Низький рівень підтримки праворадикальних партій в Португалії обумовлений фашистською диктатурою, яка тривала понад сорок років. Після того, як лідер партії «Chega!» А. Вентура отримав 11,9 % голосів виборців на президентських виборах 2021 р. хвиля правого популізму досягла і Португалії» [11].

Окремо зазначимо про багатолітній успіх праворадикальної Партії свободи у Нідерландах, яка за результатами парламентських виборів 2022 р. посіла третє місце із 17 депутатами. Ця партія вважається партією однієї особи – її очільника Г. Вілдерса. Ще одна правопопулістська партія Нідерландів «Форум за демократію» здобула 8 місць. Головний програмний месидж цієї партії – це боротьба проти світової змови, в основі якої штучно створена пандемія, а мета якої знищення особистої свободи та наступ на демократію. Разом дві популістські праворадикальні партії в Нідерландах здобули 15,8 % голосів виборців.

До кластеру країн Центральної Європи для аналізу включено 11 країн. Результати виборів подано у таблиці 1.

За результатами останніх національних парламентських виборів праворадикальні партії Центральної Європи здобули депутатські мандати у семи країнах. В Болгарії, Литві, Словенії, Хорватії праворадикальні партії за результатами виборів не мають своїх представників у парламентах. При чому, якщо для Болгарії відсутність таких партій у парламенті є характерною ознакою з 2021 р., то у Литві, Словенії та Хорватії такі партії в силу низки причин не користуються підтримкою громадян. Незважаючи на тимчасові електоральні труднощі у Болгарії продовжують функціонувати такі праворадикальні партії: «Внутрішня македонська революційна організація» (1989), «Національний фронт порятунку Болгарії» (2011), популістська партія «Воля» (утворена бізнесменом В. Марешкі, який себе позиціонує як «болгарський Трамп»); націоналістична, русофільська партія «Атака» (2005 р.).

Зазначимо, що на відміну від країн Західної Європи у Центральній Європі жодна праворадикальна партія не увійшла до урядової коаліції, та й електоральні результати таких партій суттєво нижчі, ніж у країнах Західної Європи (див. Табл. 2 додатку А).

Серед семи праворадикальних партій, які подолали виборчий бар'єр, три є новими, тобто зареєстровані у міжвиборчий період і приймають участь у виборах вперше: «За стабільність» (Латвія), «Альянс за єдність румун» (Румунія), «Наша Батьківщина» (Угорщина). Показовими є результати нової партії «Альянсу за єдність румун», ідеологічною основою якої є етнічний націоналізм та антиглобалізм. Партія виступає за вихід Румунії з Європейського Союзу та НАТО, реалізацію ідеї «Великої Румунії». Вона описує власну «доктрину» як «чотири стовпи: віра, воля, сім'я та Батьківщина». Її успіх на виборах – це результат невдоволення громадян внутрішнім станом справ у Румунії та їх розчарування у старих «мейнстримних» партіях (ліберального та консервативного спрямування), які не вирішують нагальних проблем (економічна стабільність, добробут тощо) [9].

В останніх парламентських виборах праворадикальна партія «За кращу Угорщину («Йоббік») приймала участь у виборчому блоці «В єдності за Угорщину». Це, на нашу думку, головна причина успіху праворадикальної партії «Наша Батьківщина», оскільки на парламентських виборах 2018 р. «Йоббік» здобула 19,3 % голосів виборців і 25 депутатських мандатів [18].

Таблиця 1

Електоральні результати праворадикальних партій країн Центральної Європи на останніх парламентських виборах

Країна	Дата парламентських виборів	Назва партії (рік створення)	Електоральний результат, % (к-ть місць)	Участь в урядовій коаліції (-/+)
Естонія	2023	Консервативна народна партія Естонії (2012)	16,0 (17) (-2)*	-
Латвія	2022	За стабільність! (2021)	6,8 (11) (нова)	-
Польща**	2019	Конфедерація Свободи та Незалежності (2019)	6,8 (11) +11	-
Румунія	2020	Альянс за єдність румун (2019)	8,7 (33) (нова)	-
Словаччина	2020	Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина (2010)	7,9 (17) (+3)	-
Угорщина	2022	Наша Батьківщина (2018)	6,1 (6) (нова)	-
Чехія	2021	Свобода і пряма демократія (2015)	9,5 (20) (-2)	-

* В дужках позначено різницю в кількості депутатських мандатів у порівнянні з попередніми виборами

** Для Польщі в таблиці подається відсоток голосів виборців, поданих за пропорційною складовою виборчої системи, а загальна кількість мандатів – з урахуванням результатів в одномандатних округах мажоритарної складової виборчої системи

Джерело: побудовано авторами на основі [4; 9; 10; 11; 18]

У Польщі правопопулістські та праворадикальні політичні сили посіли четверте і п'яте місця. «Польська коаліція», яка об'єднує Народну партію, популістську партію «Кукіз'15» – четверте місце, набравши 8,5 % голосів та 30 місць. І, відповідно, «Конфедерація Свободи і Незалежності» – п'яте, вперше отримавши депутатські місця (6,8 % голосів та 11 місць). Заснована як союз декількох популістських, націоналістичних правих партій 25 липня 2019 р. «Конфедерація Свободи і Незалежності» зареєстрована як партія [18]. «Конфедерація» утворена внаслідок об'єднання політичних партій «KORWiN», «Національний рух Польщі», «Конфедерація польської корони», та громадської організації «Союз християнських родин».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Починаючи з 90-х рр. XX ст. в країнах Європейського Союзу спостерігається ріст популярності праворадикальних політичних партій, а в другому десятилітті XXI ст. у двадцяти європейських державах праворадикальні партії представлені в національних парламентах, беруть участь у діяльності уряду. Найбільш потужний вплив цих партій спостерігається в Німеччині, Франції, Швеції, Австрії, Данії, Італії, Нідерландах.

Високий рейтинг і вагомий вплив праворадикальних партій і рухів у країнах Європейського Союзу пов'язаний з тим, що більшість з них в ході модернізації суспільства змогли оновити власну ідеологію і політичну стратегію у відповідності до викликів сьогодення та національних традицій

держав, створивши свій власний профіль і досягнувши значної підтримки громадян.

Свідченням популярності ідей цих партій є електоральні результати. Так за результатами виборів до Європарламенту у 2019 р. праворадикальні партії здобули 219 депутатських мандатів (СКР, ІД, ОЄЛ-ПЗЛ, незалежні від британської партії «Брекзит» (29) та італійського «Руху 5 зірок» (14), що становить 29,1 % депутатських місць. Вагомими є їхні результати на виборах до національних парламентів упродовж 2019–2022 рр.: Австрійська партія свободи (16,2 %), «Істинні фіни» (17,5 %), «Брати Італії» (25,9 %), Партія свободи (10,8 % / Нідерланди), «Національне об'єднання» (18,6 % / Франція), «Шведські демократи» (20,5 %). Відчутно нижчими є показники праворадикальних партій в країнах Центральної Європи, що пов'язано з історичними особливостями становлення національних держав, і безперечно, що тривале перебування у «соціалістичному таборі».

До основних причин популярності радикальних правих у Євросоюзі відносимо такі: міграційні процеси / міграційна криза 2015–2016 рр.; нові суспільні розшарування за результатами глобалізаційних процесів; кризові процеси та протиріччя глобальної економіки; трансформацію системи цінностей у напрямку від домінування матеріальних до постматеріальних; безпрецедентне розширення Євросоюзу, що зумовило формування нових викликів та нових форм інституційної нестабільності і популізму, інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Водак Р. Политика страха. Что значит дискурс правых популистов? Харьков: Гуманитарный Центр, 2018. 404 с.
2. Выборы в Европарламент – 2019. Национальные ответы на вызовы европейской интеграции. М.: ИМЭМО, Ин-т Европы, 2019. 178 с.
3. Гримська М. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри: дис. д. політ. наук: 23.00.02. Київ., 2016. 416 с.
4. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис. к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (дата звернення 17.06.2022).
5. Копинець Ю.Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту. *Політикус: наук. журнал*. 2020. № 3. С. 44–51.
6. Минкенберг М. Новый правый радикализм в сопоставлении: партии, движения и среды. *Актуальные проблемы Европы*. 2004. № 2. С. 16–32.
7. Мудде К. Популистские праворадикальные партии в современной Европе. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/populistskie-pravoradikalnye-partii-v-sovremennoy-evrope/viewer> (дата звернення 03.03.2023).
8. Осколков П. Правый популизм в Европейском Союзе. М.: Ин-т Европы РАН, 2019. 164 с.
9. Остапець Ю., Копинець Ю., Остапець І. Протистояння «мейнстримних партій» та партій «нової політики» у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року. *Політикус*. 2022. Випуск 3. С. 90–100.
10. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.

11. Остапець Ю., Остапець І. Парламентські вибори 2022 року у країнах Європейського Союзу: причини успіху праворадикальних партій, протистояння «мейнстримних» партій та партій «нової політики». *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри (Івано-Франківськ, 27-28 жовтня 2022 р.) у двох частинах. Частина II*. Івано-Франківськ, 2022. С. 269–311.
12. Романюк, А., Литвин В. Техніка «санітарного кордону» до радикальних партій у країнах ЦСЄ. URL: file:///D:/Downloads/Spup_2014_4_18.pdf (дата звернення 03.02.2023).
13. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
14. Шапаров А., Синькова Е. Демаргиналізація правого радикалізму в європейском политическом процессе. *Современная Европа*. 2020. № 5. С. 182–192.
15. Шеховцов А. Новые праворадикальные партии в европейских демократиях: причины электоральной поддержки. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2011. 250 с.
16. Шипунов Г. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій: дис..... докт. політ. наук 23.00.01. / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 532 с.
17. 2019 European election results. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en> (дата звернення 02.03.2023).
18. The European Elections Monitor (Парламентські вибори в Швеції 11 вересня 2022 р.). URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 25.01.2023).
19. Chrissyogelos A.-S. The evolution of the populist potential in European politics: from new right radicalism to anti-system populism. *European View*. 2013. Vol. 12. Iss. 1. P. 76–79.

ДОДАТОК А

Таблиця 1

Результати виборів до Європейського парламенту у 2019 році

Країна	К-ть депутат.	ЄНП	ПАСД	ОЄ	З-ЄВА	ІД	ЄКР	ОЄЛ-ПЗЛ	Н*
Австрія	18	7	5	1	2	3	–	–	–
Бельгія	21	4	3	4	3	3	3	1	–
Болгарія	17	7	5	3	–	–	2	–	–
Великобританія	73	–	10	17	11	–	4	1	30
Угорщина	21	13	5	2	–	–	–	–	1
Німеччина	96	29	16	7	25	11	1	6	1
Нідерланди	26	6	6	6	3	–	4	1	–
Греція	21	8	2	–	–	–	1	6	4
Данія	13	1	3	5	2	–	1	1	–
Ірландія	11	4	–	1	2	–	–	4	–
Іспанія	54	12	20	8	2	–	3	6	3
Італія	73	7	19	–	–	28	5	–	14
Кіпр	6	2	2	–	–	–	–	2	–
Латвія	8	2	2	–	1	–	2	–	1
Литва	11	4	2	2	2	–	1	–	–
Люксембург	6	2	1	2	1	–	–	–	–
Мальта	6	2	4	–	–	–	–	–	–
Польща	1	17	8	–	–	–	26	–	–
Португалія	21	7	9	–	1	–	–	4	–
Румунія	32	14	10	8	–	–	–	–	–
Словаччина	13	4	3	2	–	–	2	–	2
Словенія	8	4	2	2	–	–	–	–	–
Фінляндія	13	3	2	3	2	2	–	1	–
Франція	74	8	5	21	12	22	–	6	–
Хорватія	11	4	3	1	–	–	1	–	2
Чехія	21	5	–	6	3	2	4	1	–
Швеція	20	6	–	3	2	–	3	1	–
Естонія	6	–	2	3	–	1	–	–	–
Всього	751**	182	154	108	74	73	62	41	57

*Незалежні

**Відповідно до Ніцького договору чисельність депутатів Європарламенту становила 736, а починаючи з 2014 р. (відповідно до Лісабонського договору) кількість депутатів збільшилась до 751.

Джерело: [2]

Таблиця 2

**Електоральні результати праворадикальних партій країн Західної Європи
на останніх парламентських виборах**

Країна	Дата парламентських виборів	Назва партії (рік створення)	Електоральний результат, % (к-ть місць)	Участь в урядовій коаліції (-/+)
Австрія	2019	Австрійська партія свободи (1956)	16,2 % (31) (-20)*	-
Бельгія	2019	Фламандський інтерес (1979)	11,9 (18) (+15)	-
Данія	2022	Данська народна партія (1995)	2,6 (5) (-11)	-
	2022	Данські демократи (2022)	8,1 (14) (нова)	-
Фінляндія	2019	Істинні фіни (1995)	17, 5 (39) (+1)	-
Німеччина*	2021	Альтернатива для Німеччини (2013)	10,3 (83) (-11)	-
Греція	2019	Грецьке рішення (2016)	3,7 (10) (нова)	-
	2019	Золотий світанок (1993)	2,9 (0) (-18)	-
Італія*	2022	Брати Італії (2012)	25,9 (119) (+87)	+
		Ліга (1991)	8,7 (66) (-59)	+
		Рух п'яти зірок (2009)	15,4 (52) (-175)	-
Кіпр	2021	Національний народний фронт (2008)	3,0 (2) (0)	-
Нідерланди	2021	Партія свободи (2006)	10,8 (17) (-3)	-
		Форум за демократію (2016)	5,0 (8) (+6)	-
Португалія	2022	Chega! (Досить) (2019)	7,1 (12) (+11)	-
Іспанія	2019	Вокс (Голос) (2013)	15,1 (52) (+28)	-
Франція*	2022	Національне об'єднання (1972)	18,6 (89) (+81)	-
Швеція	2022	Шведські демократи (1988)	20,5 (73) (+11)	+

* В дужках позначено різницю в кількості депутатських мандатів у порівнянні з попередніми виборами

** Для Німеччини, Італії, Франції в таблиці подається відсоток голосів виборців, поданих за пропорційною складовою виборчої системи, а загальна кількість мандатів – з урахуванням результатів в одномандатних округах мажоритарної складової виборчої системи

Джерело: побудовано авторами на основі [4; 10; 11; 18]

ПОЛІТИЧНИЙ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ: СУТНІСТЬ, РОЗМЕЖУВАННЯ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC VECTORS OF STATE DEVELOPMENT: ESSENCE, DIFFERENTIATION AND THEORETICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP

Садовий Ю.В.,

аспірант кафедри політології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті на теоретичному рівні з'ясовано сутність, а також параметри розмежування й аспекти взаємозв'язку політичного і соціально-економічного векторів розвитку держави. Це зроблено в контексті припущення, що розуміння та систематизація параметрів, чинників і наслідків політичного й соціально-економічного векторів розвитку держави мають прогностичне та світоглядне значення, оскільки можуть відігравати важливу роль у виборі моделей розвитку тих чи інших держав. Продемонстровано, що політичний (політико-інституційний) і економічний (соціально-економічний) розвиток держави можуть по-різному розмежовуватись, поєднуватись, комбінуватись та переплітатись. На цій основі виокремлено різні варіанти та підходи до наповнення змістом політичного та соціально-економічного векторів розвитку держави, а відтак і цілу палітру опцій їхньої взаємодії. Констатовано, що одні групи підходів фокусується на первинності соціально-економічного розвитку держави, інші – на приматі політичного розвитку держави, і лише деякі – на доцільності їхньої одночасної паралелізації, але жоден з підходів не становить консолідованої й еталонної моделі державного розвитку. Основне пояснення віднайдено у тому факті, що патерни взаємозв'язку демократії (чи автократії) і ймовірного соціально-економічного розвитку доцільно вирізняти у процесуально-транзитивному та динамічному ключах. Як наслідок, динаміка взаємозв'язку різних варіантів політичного (або інституційно-політичного) та економічного (або соціально-економічного) розвитку держави може бути дуже різною і тут немає якогось єдиного шаблону чи стандарту, а натомість є залежність від контексту й вхідних умов державного розвитку. З цього слідує, що кожній окремій державі потрібно враховувати як політичні, так і соціально-економічні ресурси розвитку, а також різні інші чинники.

Ключові слова: держава, розвиток держави, політичний розвиток, соціально-економічний розвиток, політичні інститути, модернізація, демократія.

The article theoretically clarifies the essence, as well as the parameters of the differentiation and aspects of the relationship between political and socio-economic vectors of state development. This is done in the context of the assumption that the understanding and systematization of the parameters, factors and consequences of political and socio-economic vectors of state development have prognostic and worldview significance, since they can play an important role in the choice of development models of certain states. The author demonstrates that political (political-institutional) and economic (socio-economic) development of state can be differentiated, combined and intertwined in different ways. On this basis, various options and approaches to filling political and socio-economic vectors of state development with various content, and thus a whole palette of options for their interaction are distinguished. The researcher states that some groups of approaches focus on the primacy of socio-economic development of state, others ones – on the primacy of political development of state, and only some of them – on the expediency of their simultaneous parallelization, but none of the approaches constitutes a consolidated and reference model of state development. The main explanation is found in the fact that patterns of the relationship between democracy (or autocracy) and probable socio-economic development should be distinguished in procedural, transitive and dynamic terms. As a result, the dynamics of the interrelationship between various options of political (or institutional-political) and economic (or socio-economic) development of state can be very different ones and there is no single template or standard here, but instead there is a dependence on the context and input conditions of state development. It follows that each separate state needs to take into account both political and socio-economic development resources, as well as various other factors.

Key words: state, state development, political development, socio-economic development, political institutions, modernization, democracy.

Постановка проблеми. Функціонування держави (чи її адміністративно-територіальних одиниць на всіх рівнях урядування) та наддержавних утворень неодмінно визначається параметрами і векторами минулого, чинного й очікуваного розвитку, зокрема політичного й соціально-економічного. Це, своєю чергою, впливає на те, як та чи інша держава окреслюється і сприймається на тлі інших держав, а тому тематика політичного і соці-

ально-економічного розвитку держави безумовно є порівняльною. Важливість цієї проблематики посилюється за рахунок того, що розуміння та систематизація параметрів, чинників і наслідків політичного й соціально-економічного векторів розвитку держави мають прогностичне та світоглядне значення, адже їхнє врахування й усвідомлення може відігравати важливу роль у виборі моделей розвитку як конкретно аналізованих, так

і інших держав. Особливо ж це актуалізується тим фактом, що розвиток держави – це багатоскладова і різновекторна тематика, а такі її складові як політичний (або політико-інституційний) та економічний (або соціально-економічний) розвиток держави можуть по-різному розмежовуватись, поєднуватись, комбінуватись і переплітатись. Відповідно, дослідницької уваги (як і раніше, так і поточно) заслуговує проблематика теоретичних аспектів взаємозв'язку політичного та соціально-економічного векторів розвитку держави.

Аналіз досліджень і публікацій та виділення невіршених частин проблеми. Заявлена дослідницька тематика доволі тривалий час знаходиться у фокусі уваги цілої низки науковців, які її розглядають під різними поглядами, зокрема винятково інституційно чи політично, винятково соціально-економічно або ж через комбінування цих векторів розуміння розвитку держави. Це можемо бачити у доробках таких вчених, як Б. Буено де Мескіта, Дж. Даунс, Х. Рут, Дж. Морров, Р. Сівerson та А. Сміт [1–4], Е. Буено де Мескіта [5], Д. Геллер [6], Н. ДеВотта [7], А. Ескобар [8], С. Ліпсет, О. Лакін та Н. Смелзер [9–11], А. Пшеворські, Ф. Лімонгі, М. Альварез та Х. Чейбуб [12–16], А. Сен [17], Ф. Фукуяма [18], Д. Халворсон [19], С. Хантінгтон [20; 21] й інші. Рефлексуючи щодо ідей, які пропонують, аргументують чи спростовують перелічені й інші дослідники, а також з приводу емпіричних виявів політичного та соціально-економічного розвитку в цілій низці країн і регіонів світі, у цій статті здійснено спробу чергової систематизації проблематики сутності, розмежування та взаємозв'язків політичного і соціально-економічного векторів розвитку держави, принаймні концептуально та теоретично.

Формулювання цілей статті. Статтю сконфігуровано таким чином, щоб розробити та перевірити наскрізну дихотомію з-поміж такими категоріями чи сутностями, як політичний розвиток і соціально-економічний розвиток держави, а вже на цій підставі з'ясувати або уточнити сутність, розмежування й аспекти взаємозв'язку різних векторів розвитку держави. Запропонована дихотомія у статті комбінуватиметься за рахунок концепту держави розвитку, який дозволяє простежити різні варіанти розмежування і взаємозв'язку політичного й соціально-економічного векторів розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаємо розгляд означеної в статті проблематики з загального (у соціальних науках) розуміння феномена розвитку держави як комплексу різних процесів формування і змін у державі, пов'язаних з переходом від однієї сутності, якості чи стану до інших або ж, інакше кажучи, від «старої» (чи попередньої) до «нової» (чи наступної) форм функціонування держави. Оскільки держава апри-

орно є сутністю політичною (або інституційно-політичною) та соціально-економічною, то цілком очевидно, що її розвиток неодмінно доцільно розглядати у категоріях політичних і соціально-економічних. Відповідно, розвиток держави чи державний розвиток потрібно розподіляти передусім на політичний (інституційно-політичний) та соціально-економічний. Однак вони (у контексті розуміння розвитку як системної зміни) зовсім не обов'язково відбуваються синхронізовано чи паралельно, адже можуть мати місце послідовно та відокремлено. Більше того, нерідко трапляється і так, що та чи інша держава розвивається соціально-економічно, але стагнує чи хоча б залишається в тому самому стані політично, або навпаки. Саме це і дозволяє виділяти та враховувати базову концептуально важливу дихотомію державного розвитку – його розподіл на політичний (інституційно-політичний) і соціально-економічний.

Політичний розвиток – це найперше різні об'єктивні зміни у політичному чи суспільно-політичному житті певної держави, а також розмаїті характеристики цього процесу. Інакше кажучи, політичний розвиток держави – це перехід від одного політичного (суспільно-політичного чи інституційно-політичного) стану держави до іншого. Причому цей процес може відбуватись у напрямі від менш якісного до більш досконалого, від простішого до складнішого, від неефективного до ефективного тощо, і навпаки. Часто атрибутами політичного розвитку вчені вважають зміну типу і сутності політичної культури, політичного режиму (від автократії до демократії чи навпаки), форми і системи правління (від монархії до республіки та їхніх окремих різновидів), які неодмінно супроводжуються трансформацією форм і методів політичної діяльності влади, громадян, виборців тощо. З цього слідує, що політичний розвиток постає своєрідною відповіддю держави та цілої політичної системи на заходи з пристосування до нових цілей суспільно-політичного характеру, в тім числі за рахунок формування чи усунення тих або інших політичних інститутів і встановлення нових каналів взаємозв'язку між владою та суспільством.

Враховуючи це, чимало дослідників намагаються окреслити сутність та спрямування політичного розвитку держави крізь призму теорії політичної модернізації чи принаймні зазначають, що вона є визначальною і спрямовуючою у політичному розвитку. За такою логікою виявом політичної модернізації як чинника політичного розвитку держави може, наприклад, слугувати транзит політичного режиму держави від автократичного до демократичного або ланцюг змін, які роблять політичні інститути більш представницькими і демократичними тощо. Однак не виключеним є і зворотний процес (котрий звісно не

іменують політичною модернізацією), коли політичний режим тієї чи іншої держави стає менш демократичним або взагалі трансформується з демократичного в гібридний чи автократичний. Відповідно, політичний розвиток не доцільно трактувати як прямий синонім політичної модернізації/демократизації, адже перший зовсім не обов'язково є одновекторним і фіналізованим вибором та/чи консолідацією демократії. Навіть більше, оскільки сьогодні все частіше висловлюється думка, що політичний розвиток ніколи не завершується, принаймні в тому сенсі, що історія не може припинити свій рух.

Розвиваючи цю логіку, вартує підтримати ідею, що політичний розвиток держави – це процес, що має або може мати декілька еволюційних опцій та альтернатив, вибір і перевірка/застосування яких на практиці залежать від цілого масиву чинників, що впливають на суспільно-політичні процеси в державі. Інакше кажучи, політичний розвиток держави не має і навіть не може мати єдинозаданого алгоритму й ідеального шаблону, оскільки він здійснюється нелінійно (інколи, хоча не обов'язково, циклічно чи хвилеподібно) та дискретно. На практиці це виявляється у тому, що політичний розвиток держави характеризується дуже різними та складно систематизованими шляхами й формами (в тому числі через революції, контр-революції, еволюції, реформи, контр-реформи, рефолуції тощо) з різними реальними політичними та соціально-економічними результатами. У доповнення, різні форми політичного розвитку держави можуть мати різні наслідки в різних часових, територіальних і географічних рамках, у тому числі в різних державах і навіть у тій самій державі. Доповнюється це й тим, що різні форми політичного розвитку держави відбуваються/супроводжуються в умовах політичної стабільності чи нестабільності, зокрема політичних та інституційних конфліктів і криз або навіть воєн. Все залежить від того, що є основним рушієм політичних змін та політичного розвитку в тій чи іншій державі, зокрема різні політичні системи, інститути та міжінституційні відносини і їхні ефекти, різні системи суспільно-політичних цінностей і моделі політичної поведінки й культури, різні функціональні аспекти взаємодії держави та громадянського суспільства, різні історичні, внутрішні, зовнішні й екзогенні чинники та шоки або ж усі ці чинники одночасно й разом взяті тощо. З цього чітко слідує, що про політичний розвиток держави доречно говорити як про незворотний процес, але і у вузькому сенсі (передусім як про розвиток політичних інститутів і систем, установок і цінностей, які формують систему політичної влади і ставлення до неї суспільства), і в широкому сенсі (як про те саме, а також про політичну культуру та суспільно-політичні настрої тощо).

Альтернативність політичного розвитку держави особливо посилюється на тлі його соціально-економічних наслідків або соціально-економічного розвитку держави як такого. Річ у тому, що залежно (або незалежно) від параметрів і опцій політичного розвитку держави (а також їхньої мінливості та зміни) соціальна й економічна сфери держави можуть змінюватись повільно чи інтенсивно, а можуть і взагалі не змінюватись. Це особливо важливо у тому випадку, коли та чи інша держава перебуває в системному транзиті, тобто тоді коли внаслідок внутрішніх і зовнішніх чинників їй доводиться або ж доцільно реформуватись і політично, і соціально-економічно. Адже у такому випадку не кожна держава і її керівництво можуть чи навіть наважуються на одночасні реформи і підтримку політичного та соціально-економічного розвитку. Відповідно, одні держави більшу увагу в такому випадку приділяють політичному розвитку і модернізації (демократизації), інші держави натомість фокусуються на соціально-економічній модернізації і розвитку за рахунок автократизації або відсутності поступу демократії, й лише невелика кількість держав має ресурси та можливості задля одночасного політичного та соціально-економічного розвитку і модернізації тощо. Приміром, це було властиво для деяких країн Центрально-Східної Європи в 1990-х роках, зокрема у рамках логіки подолання так званої «дилеми одночасності», коли країни регіону робили одночасні політичні, соціально-економічні, громадянські і системні реформи. А це, своєю чергою, зумовлює чи може зумовлювати найрізноманітніші політичні та соціально-економічні ефекти й наслідки розвитку держави.

Саме у цьому контексті окрему увагу доцільно приділити розумінню суті соціально-економічного розвитку держави, що може бути розглянутий окремішньо або в прив'язці до політичного розвитку. Загальновідомо, що економічний або соціально-економічний розвиток держави – це транзит від одного типу, моделі й етапу розвитку економіки і соціального сектора до іншого, при якому на новому етапі чи в новій соціально-економічній моделі зростає виготовлення тих самих (що й раніше) товарів, продуктів та послуг, однак паралельно з цим відбувається виробництво й зовсім нових товарів, продуктів і послуг, зокрема з використанням нових технологій і в рамках нової логіки доцільності їхнього виробництва. Через це своїм наслідком соціально-економічний розвиток неодмінно має вдосконалене та розширене соціальне й економічне відтворення, структурні, якісні та кількісні зміни в економічній і соціальній сферах, зокрема у форматі розвитку грамотності, освіти, науки, культури, людського, соціального та фінансового капіталу, рівня та якості життя тощо. Інакше кажучи, якщо соціально-економіч-

ний розвиток держави відбувається у форматі приросту соціальних й економічних показників, то це може навіть слугувати достатньою причиною вважати розвиток соціально-економічною модернізацією, хоча останнім часом економісти все більше і більше апелюють до скорочення бідності як ключового результату соціально-економічного розвитку [22, с. 89–97; 23, с. 3]. Приріст же в соціально-економічному секторі місце має тоді, коли економічний добробут та якість життя народу, регіону, місцевої громади чи окремої людини, а також в цілому держави покращуються відповідно до поставлених цілей і завдань [24, с. 5].

На цьому тлі, особливо в контексті зіставлення з політичним розвитком держави, розрізнення потребують категорії соціально-економічного розвитку та соціально-економічного зростання. Річ у тім, що соціально-економічний розвиток – це процес, драйвером якого передусім є політика й урядування або, інакше кажучи, політичне втручання держави, спрямоване на покращення добробуту людей на тлі усталених суспільних відносин [24, с. 5]. А натомість соціально-економічне зростання (як одна з частин соціально-економічного розвитку) – це процес, в основі якого лежить продуктивність ринку, економічна свобода і/чи зростання ВВП/ВНП [17], хоча зростання показників останніх не обов'язково ведуть до покращення якості життя [25, с. 3–4]. З огляду на це, соціально-економічний розвиток може відбуватись і відбувається по-різному залежно від тих чи інших історично-сформованих і наявних соціально-економічних та суспільно-політичних умов, а також технологічних укладів певної держави чи регіону. Саме в цьому і виявляється «ядро» взаємозв'язку політичного й соціально-економічного розвитку держави [8], особливо якщо останній трактувати більш статично і так, ніби він зумовлений головню зовнішніми (неекономічними) чинниками [26].

Водночас загальновідомо, що немає єдиного алгоритму взаємозв'язку політичного та соціально-економічного розвитку держави, адже ці процеси є чи можуть бути дуже багатоплановими й різновекторними, а тому варіанти їхнього поєднання (чи непоєднання) ще більш розмаїті. Це особливо вірно, зважаючи на багатшаровість розуміння соціально-економічного розвитку та його умов і складових, серед яких різні вчені виокремлюють: позитивні якісні зміни в соціумі й економіці; економічне зростання і структурні зрушення в економіці; нововведення у виробництві, продукції, послугах, управлінні й економіці загалом; створення сектора інноваційної економіки; зростання продуктивності праці і якості життя населення тощо. А вже власне на всі ці складові соціально-економічного розвитку по-різному впливають параметри політичного (інституційно-політичного) розвитку держави.

Хоча соціально-економічний розвиток держави традиційно (незалежно від його моделі) характеризується зростанням вартості та якості соціального і людського капіталу за рахунок самовідтворення й інвестицій, низьким рівнем корупції або його зниженням, ефективним управлінням/урядуванням або ж його зростанням, збільшенням або високим рівнем конкурентоспроможності економіки та ВВП/ВНП у довгостроковій перспективі, а тому й неодмінно підвищенням якості життя населення тощо. Тим не менше, це не означає, що рівень соціально-економічного розвитку різних держав є ідентичним, оскільки, з одного боку, виокремлюють розвинені країни, країни, що розвиваються, та слаборозвинені країни, а з іншого боку – країни з доіндустріальною, індустріальною, змішаною і постіндустріальною економікою та країни з економікою знань тощо. Саме тип і наслідки соціально-економічного розвитку тієї чи іншої держави залежать або можуть залежати від опцій і параметрів політичного (інституційно-політичного) розвитку цієї держави.

З цього приводу в політичній науці, економіці і політичній економії є різні підходи щодо трактування й окреслення варіантів взаємозв'язку політичного та соціально-економічного розвитку держави чи, значно вужче кажучи, можливої політичної модернізації (демократизації чи її відсутності і натомість автократизації) та можливої соціально-економічної модернізації. Відтак чи не основної уваги в цьому контексті набуває проблематика розмаїття взаємовпливів соціально-економічного розвитку і зростання, з одного боку, та демократії/демократизації чи натомість їх відсутності внаслідок автократії/автократизації, з іншого боку. Так, одна група дослідників (С. Ліпсет, Н. Смелзер [9–11] та їхні послідовники [27; 28]), які є прихильниками так званого модернізаційного підходу, констатують, що соціально-економічний (чи просто економічний) розвиток і зростання безумовно приводять до політичної модернізації і демократії, тому соціально-економічний розвиток держави повинен бути на першому місці, а демократія – на другому. Натомість друга група дослідників, серед яких найбільш знаковою є постать С. Хантінгтона [20; 21], будучи представниками так званого процесуального підходу, на противагу виходять із альтернативного зауваження, що розвиток демократії – це передусім «процес». Відповідно, соціально-економічний розвиток держави не обов'язково завершується демократизацією, оскільки буває, що він завершується політичним занепадом. Натомість, зазначає С. Хантінгтон, трапляється і так, що політична система в умовах нестабільності ефективніше зміщується в бік демократії – тобто до її інституціоналізації і консолідації. Розвивають чи розширюють цю ідею такі супротивники модернізаційного

підходу, як Б. Буено де Мескіта та Дж. Даунс та їхні послідовники/учні [1–4], зокрема Е. Буено де Мескіта [5], які обґрунтовують, що результати соціально-економічного розвитку далеко не всіх країн світу ведуть до демократії. Натомість авторитарні режими часто демонструють, що вони можуть користуватись перевагами соціально-економічного розвитку (навіть у формі соціально-економічної модернізації), з одного боку, і видимо сторонитися політичної лібералізації, з іншого боку. Ще одна група дослідників, які головне є теоретиками так званого демократизаційного підходу, дотримуються цілком контрарерсійної позиції, оскільки стверджують, що демократія повинна бути на першому місці, а соціально-економічний розвиток – на другому. Пояснення, яке наводять вчені, полягає у тому, що демократичні країни постійно випереджають недемократичні країни за показниками економічного розвитку/зростання та соціального благополуччя, а тому «просування»/промоція демократії в перехідних країнах повинна відбуватись хоча би до моменту реального «запуску» соціально-економічного розвитку (якщо ці процеси не відбуваються паралельно). Нарешті, окремі науковці, наприклад, А. Пшеворські та Ф. Лімонгі [12–16], наголошують, що хоча політика впливає на соціально-економічні показники, все-таки вплив типу політичного режиму (демократичного чи авторитарного) не обов'язковий у зрізі соціально-економічного розвитку і його показників, оскільки людям не відомо, чи демократія або авторитарія дійсно покращує/обмежує економічний розвиток.

Як продемонстровано вище, наслідки взаємозв'язку політичного і соціально-економічного розвитку (модернізації або ж її відсутності) держави можуть бути найрізноманітнішими, причому як позитивними, так і негативними. У цьому сенсі особливої уваги потребує специфічна логіка, яку дуже давно описав С. Хантінгтон і яку цей дослідник окреслив феноменом «політичного розпаду» [20]. Особливість виявляється у тому, що йдеться про політичний хаос та безлад (або політичну нестабільність), зумовлені не внаслідок відсутності політичної модернізації як такої, а внаслідок соціально-економічної модернізації, що розвивається швидше, ніж політична (демократична) й інституційна модернізація і в підсумку не веде до політичної модернізації. На перший погляд це видається дивним, однак, з іншого боку, чи дуже багато випадків демократизації ми знаємо як прямий наслідок інтенсифікованої соціально-економічної модернізації. Насправді ж таких кейсів зовсім небагато і вони, наприклад, представлені свого часу в Чилі, а також у так званих «азійських тиграх» (Гонконг, Південна Корея, Сінгапур, Тайвань). Натомість всі інші країни Азії, які хотіли і пробували наслідувати логіку «азій-

ських тигрів» – так звані «азійські тигренята» (В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни), а також Об'єднані Арабські Емірати і Бангладеш [29–32], – не зуміли досягнути тих самих результатів у політичному сенсі (тобто достатньо демократизуватись) [33]. Що ж стосується логіки розвитку сучасних західних демократій, то в них ситуація ще інша, оскільки в них свого часу відбувалась хвилеподібна (і взаємнонавздогінна) модернізація як соціально-економічного, так і політичного секторів держави.

С. Хантінгтон ж каже про проблему, коли соціально-економічна модернізація (розвиток) держави не призводить до комбінування політичного універсалізму (замість партикуляризму), національної інтеграції (національного будівництва), демократизації (замість авторитарії як ресурсу соціально-економічної модернізації) та мобілізації (політичної участі громадян) [20, с. 393], що є найчастішою ознакою більшості сучасних авторитарій. У підсумку це вказує нерівномірність і нелінійність взаємозв'язку соціально-економічного та політичного/інституційного розвитку держави як такої. Хоча одні держави здатні втримувати соціально-економічний прогрес навіть у випадку політичної нестабільності, а натомість інші держави навіть у випадку політичної стабільності є соціально-економічно неефективними [6, с. 45; 18, с. 139]. Інструментально це може виявлятися за логікою, коли політичні інститути не можуть змінитись чи адаптуватись, зокрема коли вони постають зовсім чи майже непотрібними через соціальні та/чи економічні зміни в державі. Хоча, на противагу, багато що залежить і від типу політичної культури в тій чи іншій державі, адже якщо політичних інститутів у стійкій та розвиненій формі в тій чи іншій державі ще не було, то їхнє ослаблення є меншою проблемою, ніж в аналогічній державі з попередньо стійкими політичними інститутами [19, с. 19].

Але загалом цілком очевидно, що соціально-економічні чинники розвитку можуть сприяти як політичному розвитку (в тому числі політичній модернізації та демократизації) держави, так і політичному занепаду націй. Це особливо видно на тлі сучасних глобалізаційних процесів, адже, приміром, зовнішні актори і сили, зокрема іноземні уряди, міжурядові або неурядові організації, транснаціональні корпорації і навіть фінансові потоки, впливають чи принаймні можуть впливати на стабільність національних урядів і цілих політичних систем через протилежні соціальні інститути та економічні інтереси, а також через їхнє зіставлення на національному та наднаціональному/міжнародному рівнях. За такою логікою для того, щоби бути стабільними, урядові процедури й політичні інституції повинні зберігати свою автономію та бути стійкими до

зовнішніх агентів і шоків [200, с. 402]. Але, на противагу, соціально-економічні сили, які свого часу встановили політичну стабільність в певній державі, можуть змінитися чи навіть зникнути, що призведе чи може призвести до внутрішньої нестабільності і відтак зміни опцій політичного розвитку [18, с. 139]. Причому виявів таких процесів було і може бути чимало. Зокрема, з одного боку, до політичної дестабілізації може призвести перехід від економіки, заснованої на сільському господарстві, до економіки, заснованої на виробництві, а також безумовно крах будь-якої моделі соціально-економічного розвитку. Натомість стабілізувати або дестабілізувати політичну ситуацію можуть соціально-економічні зміни, наслідком яких є розвиток грамотності і приватного підприємництва, – і тут все залежить від моделі та формату політичного розвитку й того, як на цей розвиток впливає виникнення нових соціально-економічних або суспільно-політичних ідей. Буває і навпаки, що політичний розвиток, зокрема розвиток політичних інститутів та систем урядування, веде до політичної, а згодом і соціально-економічної дестабілізації в державі, зокрема за рахунок зростання конфліктогенності політичних та міжінституційних відносин [7; 34]. З іншого боку, політичне насильство і насильство загалом (або, ширше кажучи, політична нестабільність) зовсім не завжди є умовою чи причиною «політичного розпаду», адже після подолання періодів політичної нестабільності і політичний, і соціально-економічний розвиток тієї чи іншої держави може продовжуватись [35]. Простіше кажучи, це означає, що політична дестабілізація не рівнозначна

й не обов'язково призводить до соціально-економічної дестабілізації, і навпаки.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Загалом на цій підставі в статті потрібно констатувати, що попри наявність різних підходів до окреслення взаємозв'язку політичного (інституційно-політичного) та соціально-економічного розвитку держави патерни взаємозв'язку демократії (чи автократії) і ймовірного соціально-економічного розвитку (зростання) доцільно вирізняти у процесуально-транзитивному та динамічному ключі. Наприклад, в ситуації переходу до демократії соціально-економічний розвиток у рамках демократизації може знижуватися на ранніх стадіях політичного транзиту, однак може зростати (або не зростати) на пізніших стадіях політичного транзиту. Інакше кажучи, це означає, що «перехідній» або «мінімальній» демократії чи так званому гібридному політичному режиму соціально-економічне зростання може бути зовсім не притаманним, проте воно може бути властиве консолідованій демократії. Хоча, з іншого боку, соціально-економічний розвиток і навіть модернізація може відбуватись і в умовах автократичного політичного режиму, який (як наслідок цього) зовсім не демократизується. Загалом це означає, що динаміка взаємозв'язку варіантів політичного (інституційно-політичного) та соціально-економічного розвитку держави може бути дуже різною і тут немає якогось єдиного шаблону чи стандарту. А тому кожній окремій державі потрібно зважати як на політичні, так і на соціально-економічні ресурси розвитку, а також на різні інші чинники.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bueno de Mesquita B., Downs G. Development and Democracy. *Foreign Affairs*. 2005. Vol. 84. No. 5. P. 77-86.
2. Bueno de Mesquita B., Morrow J., Siverson R., Smith A. Political Competition and Economic Growth. *Journal of Democracy*. 2001. Vol. 12. No. 1. P. 58-72.
3. Bueno de Mesquita B., Root H. When Bad Economics is Good Politics // Bueno de Mesquita B., Root H. *Governing for Prosperity*. Yale University Press, 2000. P. 1-16.
4. Bueno de Mesquita B., Smith A. *Political Development and the Threat of Revolution: Unpublished Manuscript*. New York University, 2006.
5. Bueno de Mesquita E. *Political Economy for Public Policy*. Princeton University Press, 2016. 401 p.
6. Geller D. Economic Modernization and Political Instability: A Casual Analysis of Bureaucratic-Authoritarianism. *The Western Political Quarterly*. 1982. Vol. 35. No. 1. P. 33-49.
7. DeVotta N. Sri Lanka in 2004: Enduring Political Decay and a Failing Peace Process. *Asian Survey*. 2005. Vol. 15. No. 1. P. 98-104.
8. Escobar A. Power and Visibility: Development and the Invention and Management of the Third World. *Cultural Anthropology*. 1988. Vol. 3. No. 4. P. 428-443.
9. Lipset S. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*. 1959. Vol. 53. No. 1. P. 69-105.
10. Lipset S., Lakin O. *The Democratic Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 2004. 478 p.
11. Lipset S., Smelser N. *Social Structure and Mobility in Economic Development*. 1966. Routledge & K. Paul, 1966. 399 p.
12. Przeworski A. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. 210 p.
13. Przeworski A. *The State and the Economy Under Capitalism*. New York: Harwood Academic Publishers, 1990. 126 p.

14. Przeworski A., Alvarez M., Cheibub J., Limongi F. *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 321 p.
15. Przeworski A., Limongi F. Modernization: Theories and Facts. *World Politics*. 1997. Vol. 49. No. 2. P. 155-183.
16. Przeworski A., Limongi F. Political Regimes and Economic Growth. *Journal of Economic Perspectives*. 1993. Vol. 7. No. 3. P. 51-69.
17. Sen A. Development: Which Way Now?. *Economic Journal*. 1983. Vol. 93. No. 372. P. 745-762.
18. Fukuyama F. *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. 631 p.
19. Halvorson D. *States of Disorder: Understanding State Failure and Intervention in the Periphery*. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2013. 208 p.
20. Huntington S. Political Development and Political Decay. *World Politics*. 1965. Vol. 17. No. 3. P. 386-430.
21. Huntington S. *Political Order in Changing Societies*. University Press, 1968. 488 p.
22. Finnemore M. *National Interests in International Society*. Cornell University Press, 1996. 154 p.
23. Jaffee D. *Levels of Socio-economic Development Theory*. Westport and London: Praeger, 1998. 226 p.
24. Seidman K. *Economic Development Finance*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2005. 493 p.
25. Greenwood D., Holt R. *Local Economic Development in the 21st Century*. Armonk and London: M. E. Sharpe, 2010. 215 p.
26. Schumpeter J., Backhaus U. The Theory of Economic Development // *Joseph Alois Schumpeter: Entrepreneurship, Style and Vision* (ed. by J. Backhaus). New York: Springer, 2003. P. 61-116.
27. Diamond L. Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. No. 2. P. 21-35.
28. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76. No. 6. P. 22-43.
29. Bezanson K. Tiger Cubs at the Crossroads: Some Policy Issues Facing Vietnam. *IDS Bulletin*. 1998. Vol. 29. No. 3. P. 43-50.
30. Garber J. There could be a new "Asian Tiger". Here's why. *World Economic Forum*. April 11, 2017. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2017/04/bangladesh-could-be-a-new-asian-tiger-heres-why>
31. Heng P., Niblock S. Rise of the 'Tiger Cub' Economies: An Empirical Investigation of Southeast Asian Stock Market Efficiency. *International Journal of Economics and Business Research*. 2014. Vol. 8. No. 4. P. 474-489.
32. Kumar A., Khanna S. Are the Bourses of India and Asian Tiger Cubs Inter Linked?. *Thailand and The World Economy*. 2022. Vol. 40. No. 2. P. 102-126.
33. Lau L., Park J. Productivity Lessons for Asia's Tiger Cubs. *East Asia Forum Quarterly*. 2015. Vol. 7. No. 4. P. 39-40.
34. Gillis J. Political Decay and the European Revolutions, 1789-1848. *World Politics*. 1970. Vol. 22. No. 3. P. 344-370.
35. Cohen Y., Brown B., Orgnaski A. The Paradoxical Nature of State Making: The Violent Creation of Order. *The American Political Science Review*. 1981. Vol. 75. No. 4. P. 901-910.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.33.17>

КАРТИНА УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕМОГИ В ПУБЛІЧНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

PICTURE OF THE UKRAINIAN VICTORY IN THE PUBLIC INFORMATION SPACE

Бабкіна О.В.,*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедрою політичних наук**Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова***Козьма В.В.,***доктор політичних наук, доцент,**провідний науковий співробітник Науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України*

Після початку повномасштабної російської агресії в лютому 2022 року Україна зіткнулася з безпрецедентними безпековими викликами, які потребують негайного вирішення. Першочерговим стратегічним завданням державної політики національної безпеки є ведення успішних бойових дій з метою деокупації захоплених територій. В цьому контексті актуальним питанням для наукового дослідження є бачення картини майбутньої перемоги та можливі сценарії її реалізації. Для України питання перемоги є життєво важливим, проте єдиної зрозумілої інтерпретації цього поняття поки що не існує. Стаття ставить за мету окреслити контури майбутньої української перемоги шляхом аналізу публічних заяв військово-політичного керівництва держави з урахуванням хронології подій російсько-української війни. Водночас наголошується, що офіційна позиція держави Україна залишається незмінною: для досягнення справедливого миру першочерговим пріоритетом у цій війні є перемога над агресором та відновлення територіальної цілісності держави Україна в кордонах 1991 року.

Також автори вказують на ту обставину, що з моменту відновлення незалежності час відведений для пошуку та вироблення запобіжного механізму від будь-яких територіальних зазіхань (і не лише з боку Росії) не був Україною використаний. Слабкість української держави у питаннях забезпечення національної безпеки негативно позначилась на здатності та можливості української держави якісно виконувати оборонну функцію та протидіяти різноманітним гібридним загрозам. Натомість Росії за цей час вдалося сформувати у більшості населення сходу та півдня України проросійську регіональну ідентичність, що своєю чергою спровокувало сепаратистські настрої та стало приводом для агресії та анексії частини території.

Інформаційна й смислова специфіка сучасної російсько-української війни потребує створення власного переконливого розуміння змісту перемоги над ворогом, а це своєю чергою ставить перед вітчизняними науковцями конкретні завдання: долучитися до пошуку та вироблення дієвих механізмів деокупації та реінтеграції захоплених Росією територій, активно включитися в обговорення актуальних проблем повоєнного становлення європейської політики безпеки, теоретично обґрунтувати концептуально нові моделі співіснування з Російською Федерацією в майбутньому тощо.

Ключові слова: національна безпека, міжнародний порядок, війна, агресія, деокупація, перемога, гарантії безпеки.

Since the start of full-scale Russian aggression in February 2022, Ukraine has faced unprecedented security challenges that require immediate solutions. The primary strategic task of the state policy of national security is to conduct successful military operations with the aim of deoccupying the captured territories. In this context, an urgent question for scientific research is the vision of the picture of the future victory and the possible scenarios of its realization. For Ukraine, the question of victory is vitally important, but there is still no single clear interpretation of this concept. The article aims to outline the contours of the future Ukrainian victory by analyzing the public statements of the military-political leadership of the state, taking into account the chronology of the events of the Russian-Ukrainian war. At the same time, it is emphasized that the official position of the state of Ukraine remains unchanged: in order to achieve a just peace, the first priority in this war is the victory over the aggressor and the restoration of the territorial integrity of the state of Ukraine within the borders of 1991.

The authors also point to the fact that since the restoration of independence, Ukraine has not used the time allocated for the search and development of a preventive mechanism against any territorial encroachments (and not only by Russia). The weakness of the Ukrainian state in matters of ensuring national security has negatively affected the ability

and capabilities of the Ukrainian state to qualitatively perform its defense function and counteract various hybrid threats. Instead, during this time, Russia managed to form a pro-Russian regional identity among the majority of the population of eastern and southern Ukraine, which in turn provoked separatist sentiments and became a reason for aggression and annexation of some territories.

The informational and semantic specifics of the modern Russian-Ukrainian war require the creation of a convincing understanding of the meaning of victory over the enemy, and this, in turn, poses specific tasks for domestic scientists: to participate in the search and development of effective mechanisms for the de-occupation and reintegration of the territories captured by Russia, to actively participate in the discussion of current problems the post-war formation of European security policy, to theoretically substantiate conceptually new models of coexistence with the Russian Federation in the future, etc.

Key words: national security, international order, war, aggression, de-occupation, victory, security guarantees.

Постановка проблеми. Початок повномасштабної війни Росії проти України в лютому 2022 року є не лише актом агресії проти незалежної держави та порушенням фундаментальних принципів міжнародного права, а й неабияким викликом для усталеного світового порядку. З часів Другої світової війни світ не стикався з подібним цивілізаційним зіткненням, хоча перманентне протистояння Заходу та Сходу існувало завжди. З падінням Радянського Союзу та появою незалежної держави Україна це протистояння почало набирати нових обертів, що призвело в остаточному підсумку до перетворення території нашої країни на театр військових дій. Для українського народу ця війна не просто світоглядне протистояння, це війна за право жити на своїй землі, за право мати свою державу, це боротьба за існування в прямому сенсі цього слова.

Сьогодні Українська держава зіткнулася з безпрецедентними безпековими викликами, які потребують негайного вирішення. Першочерговим стратегічним завданням державної політики національної безпеки є ведення успішних бойових дій з метою деокупації захоплених територій. В цьому контексті актуальним питанням для наукового дослідження є бачення картини майбутньої перемоги та можливі сценарії її реалізації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз впливу безпекового чинника на вироблення концепції перемоги в російсько-українській війні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так історично склалося, що Україна завжди перебувала на перетині світових геополітичних інтересів і неодноразово у своїй історії потерпала від агресивних дій «схиблених» на імперській величч держав. Здавалося б, що в ХХІ сторіччі будь-які імперські наміри – анахронізм, проте це не так. Путінська Росія – мабуть, остання імперія на планеті, яка розв'язавши агресивну війну кинула виклик всьому цивілізованому людству. Безумовно усе це є наслідком застарілого примітивного мислення та неоімперської політики владної верхівки Росії, зокрема В. Путіна, який до цього часу не може змиритися з розпадом Радянського Союзу, вважаючи той факт найграндіознішою катастрофою минулого століття. Проте, справа не

лише в персоні Путіна. Наразі відкритим і недостатньо дослідженим залишається питання про причини стійкості російського експансіонізму та ступінь відповідальності росіян за дії путінського політичного режиму. На думку Г. Кіссінджера, політика Росії століттями керувалася власним особливим ритмом, здійснюючи безперервну експансію на землях, що охоплювали майже кожен клімат і цивілізацію, і перериваючись час від часу хіба з необхідності скоригувати свою внутрішню структуру відповідно до масштабів завдань – і тільки для того, аби знову повернутися, як приплив, що розбивається об берег. Від Петра Великого до Володимира Путіна змінювались обставини, однак незмінним залишився ритм. Європа поступово приходила до того, щоб прийняти власну багатополярність як механізм творення балансу, однак Росія вивчала своє розуміння геополітики в суворій школі степу, де величезні кочові орди боролися за ресурси на відкритій місцевості, а фіксованих кордонів практично не було. Регулярні грабіжницькі набіги та поневолення мешканців інших країн були для деяких кочовиків способом життя; незалежність окреслювалася територією, яку народ міг фізично захистити. Росія підтверджувала свій зв'язок із західною культурою, але – навіть з тим, як її розміри зростали в геометричній прогресії, – вона почала вбачати себе обложеною форпостом цивілізації, безпеки якого можна досягнути тільки за допомогою нав'язування своєї абсолютної волі сусідам [1, с. 46]. Безперечно, такий досвідчений політичний діяч як Г. Кіссінджер мав би розуміти до чого призводить виправдання «особливого ритму» Росії сьогодні та уникати суперечливих заяв. До того ж, дозволимо собі нагадати шановному патріарху американського істеблішменту, що доки російське варварство не загрожувало Європі, доки воно не проголосило себе однією-єдиною цивілізацією, єдиною та справжньою релігією, його не чіпали; але з того дня, коли воно постало перед Європою як сила моральна і політична, Європа повинна була піднятися проти нього спільно. Можливо час настав? Ось у чому питання.

Історичні корені російської «винятковості», «обраності», «вищості» тощо сягають часів виникнення Московського царства, а то й ще

раніше коли перший князь-великорос захопив та спалив Київ. Відтоді все, що робилось та робиться для возвеличення Росії є добрим та виправданим. В цьому легко можна переконатись подивившись теперішнє російське телебачення. Утім, такий порядок речей не є вічним. «Закон відплати ось вічний, встановлений природою порядок. Чаша терезів не може опуститися, щоб інша не піднялася, – так і політична рівновага: вона не може бути порушена, права народів, права всього людства не можуть бути знехтувані, щоб не наступила помста, і щоб нагромаджена безмірність не впала вниз з тим більше страшним шумом та гуркотом...» [2, с. 408].

З моменту відновлення незалежності час відведений для пошуку та вироблення запобіжного механізму від будь-яких територіальних зазіхань (і не лише з боку Росії) не був Україною використаний. Ба більше, здатність та можливість української держави виконати оборонну функцію за 30 років зменшилась в рази. Натомість Росії за цей час вдалося сформувати у більшості населення сходу та півдня України проросійську регіональну ідентичність, що своєю чергою спровокувало сепаратистські настрої та стало приводом для агресії та анексії території. В цій публікації ми не ставили за мету розібратися чому так сталося. Зазначимо лише, що специфічна (проросійська) регіональна особливість населення Криму та сходу України формувалася у процесі історико-культурного та соціально економічного розвитку цих територій тривалий час й Україна по суті нічого не зробила, щоб її змінити. В цьому випадку залишається констатувати, що недостатній рівень сформованості загальнонаціональної ідентичності призводить і до посилення загроз національній безпеці країни, серед яких, як правило, виділяться переважно такі:

- криза легітимності політичних інститутів;
- посилення сепаратизму;
- десуверенізація;
- конфлікт політичних інтересів;
- посилення розшарування суспільства;
- низький рівень розвитку політичної культури;
- цивілізаційна невизначеність та перебування в «сірій зоні» міжнародної політики;
- недостатній рівень розвитку громадянського суспільства [3, с. 118].

Анексія Кримського півострова Росією у 2014 році стала першим етапом чергової російсько-української війни, що супроводжувалась усім набором маніпулятивних технологій особливе місце серед яких займає масова пропаганда. Ми цілком поділяємо думку відомого українського вченого Євгена Головахи: «Ті в РФ та за її кордонами, хто постійно споживає викривлену інформацію, яку у величезному обсязі постачають російські засоби масової пропаганди, перетворю-

ються на слухняних виконавців волі російської правлячої верхівки. Російські політики – професійні пропагандисти, бо мають історичний досвід здійснення послідовного імперського впливу на масову свідомість. Українська держава і суспільство такого досвіду не мають» [4, с. 261]. Використовуючи цей інструмент Росія змогла нав'язати думку багатьом впливовим лідерам західного світу про «справедливість» повернення Криму. І хоча на дипломатичному рівні ніхто з них не визнав анексію українських територій не треба бути експертом, щоб зрозуміти якою насправді була реакція. Достатньо оцінити результати «важких» санкцій запроваджених проти Росії після подій 2014 року. За великим рахунком, це оказамілювання та загравання з російським диктатором призвело до розв'язання повномасштабної війни в Європі у лютому 2022 року.

Тепер ситуація принципово інша. За рік війни увесь цивілізований світ об'єднався у підтримці України, у її прагненні повернути втрачені території та притягнути до відповідальності агресора. Проте вирішення цих надактуальних завдань потребує не лише допомоги міжнародних партнерів, а, в першу чергу, значних зусиль з боку української армії та сил оборони. Іншими словами, наскільки успішними будуть дії збройних сил України на полі бою напряму залежить реалізація того чи іншого сценарію деокупації територій та перемоги у війні. Офіційна позиція держави Україна залишається незмінною: першочерговим пріоритетом у цій війні є відновлення територіальної цілісності держави Україна в кордонах 1991 року. Відкритим лише залишається питання, що вважати перемогою, адже фізичне витіснення російських окупаційних військ за межі українського кордону навряд чи призведе до закінчення війни. Нижче наведені офіційні заяви військово-політичного керівництва держави в хронологічному порядку (тобто з початку повномасштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р.), дають змогу прослідкувати зміни, що відбувалися (відбуваються) в офіційній позиції України щодо перебігу та завершення війни.

У сучасній українській мові слово перемога має кілька значень. Одне з них пов'язане з військовим виграшем і свідчить про повний успіх у бою, остаточну поразку військ противника. Друге значення має ширший, загальніший смисл та означає успіх у боротьбі за щось, досягнення чого-небудь унаслідок боротьби, подолання якихось труднощів для досягнення мети. Спробуємо розібратись який зміст вкладається в слово Перемога в сучасних реаліях та згадаємо з яких позицій починала Україна свій шлях до неї.

29 березня 2022 р.

У Стамбулі відбулися перемовини щодо перемир'я між українською та російською деле-

гаціями за посередництва Президента Туреччини Р. Ердогана. Україна вимагає для себе міжнародних гарантій безпеки від провідних країн, а питання Криму й ОРДЛО винести в окремі пункти. Росія вирішила «кардинально скоротити бойові дії» на Київському та Чернігівському напрямках, – заявив заступник міністра оборони РФ Олександр Фомін після перемовин у Стамбулі. Україна запропонувала прийняти нейтральний статус в обмін на гарантії безпеки відповідно до статті 5 НАТО. Пропозиції також включали 15-річний період консультацій щодо статусу анексованого Росією Криму та повернення всіх російських військ на позиції перед вторгненням [5].

Травень 2022 р.

На думку Міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби: «Картина перемоги – це концепція, що розвивається. У перші місяці війни перемога для нас виглядала як відведення російських військ на позиції, які вони займали до 24 лютого, і розплата за завдані збитки. Тепер, якщо ми будемо досить сильні на військовому фронті й виграємо битву за Донбас, що буде вирішальним для подальшої динаміки війни, то, безумовно, перемога для нас у цій війні буде звільненням решти наших територій». Про це міністр розповів виданню Financial Times 10 травня 2022 року. Втім він не виключив, що доведеться вести мирні переговори з РФ [6].

Червень 2022 р.

Контрнаступ ЗСУ з наступною перемогою над Росією може бути не дуже швидким процесом. Про це заявив секретар Ради національної безпеки та оборони Олексій Данілов в інтерв'ю Financial Times. За його словами, західні партнери вже відіграли важливу роль у протистоянні до повторного бліцкригу Росії. Він також висловив упевненість, що приплив озброєнь більшої дальності та більшого калібру продовжиться, допоки Україні не переможе ворога. Данілов наголосив, що опір України підірвав позицію Заходу, який намагався уникати постачання надвисокоєфективної зброї. Однак, готовність Росії пожертвувати своїми військами заради незначних територіальних завоювань ускладнює завдання української армії. «Росія – величезна країна за розмірами, і має багато цього гарматного м'яса, яке сюди привозять. І цей хід (перемога над РФ, – ред.) може бути не дуже швидким», – додав він [7].

Липень 2022 р.

Умовою для перемоги України до кінця 2022 року є набір певних факторів, які повинні вдало скластися. Зокрема, Україні потрібно більше західного озброєння. Про це повідомив секретар Ради національної безпеки та оборони Олексій Данілов в ефірі Апостроф. «Нам дуже хотілося б, щоб це сталося, але для цього повинні бути певні чинники. Якщо кількість і якість зброї, яку дають нам партнери,

якщо відкриється ленд-ліз та інші можливості для підтримки нашої країни, то таке завдання можна виконати. Якщо цього не буде, ми розуміємо, що буде дуже складно, але ми будемо продовжувати боротьбу за незалежність» – сказав він. Данілов також підтвердив, що повною та остаточною перемогою у війні з Росією для України буде вихід на державні кордони станом на 2013 рік [8].

Липень 2022 р.

Є три сценарії закінчення війни в Україні, і жоден із них не передбачає капітуляції. Про це заявив міністр оборони України Олексій Резніков на конференції Forbes «Будуємо разом».

Перший сценарій приблизно такий самий, як уже був: «добра воля» росіян, яка була оголошена, коли вони втікали з Київщини, Чернігівщини, Сумщини та з острова Зміїного. Я думаю, що цей сценарій буде розбитий на декілька ланцюжків. Спочатку ми вийдемо на позиції до 24 лютого поточного року. Далі будуть розмови щодо статусу окупованих раніше Донецької, Луганської областей і Криму. За столом із нашими потужними партнерами будемо вести ці перемовини. «Мінська – 3» точно не буде, капітуляційних домовленостей не буде, і з дулом біля скроні ніхто вести перемовини не буде.

Варіант другий – поступово будемо перемелювати збройні сили РФ, тому що це насправді війна ресурсу на ресурс. У них більша територія, більше танків. Але воно все несучасне, і вони сьогодні використовують принцип м'ясорубки. Мій добрий друг і колега, міністр оборони Великої Британії пан Воллес, коли був у нас у Києві, сказав: «Якщо ви плануєте воювати ресурс на ресурс, м'ясорубка на м'ясорубку, ми вам не зможемо допомогти». Але якщо ми будемо використовувати сучасні технології, наносити ураження там, де найболючіше для росіян, ми точно переможемо. Світ повірив у те, що ми можемо перемогти, і ми вже перемагаємо. Уявіть собі, який ресурс вони кидають, а просунулись на якісь десятки кілометрів. Другий варіант перемоги, можливо, не такий швидкий. Не до кінця цього року, можливо, він зачепить початок наступного, але я його бачу в такий спосіб.

Третій – більш драматичний для Російської Федерації. Розвал Росії, парад суверенітетів, розпад на декілька різних суб'єктів – Татарстан, Башкортостан і так далі. Ми це точно побачимо за нашого життя, але це більш довготривала історія [9].

Вересень 2022 р.

Повномасштабна війна повинна закінчитися цілковитим відновленням територіальної цілісності України та суверенітету в межах міжнародно визнаних кордонів станом на 1991 рік. Про це під час виступу на зустрічі Ялтинської європейської стратегії повідомив міністр оборони Олексій Резніков.

– Щодо репарацій. Росіяни повинні їх заплатити, і їхні нащадки платитимуть за руйнування українських міст, – зауважив він. Олексій Резніков нагадав про злочини росіян проти українців і наголосив, що обов'язковою умовою є проведення трибуналу. На думку міністра, краще, щоб цей процес за прикладом Нюрнберзького трибуналу відбувався у Маріуполі чи Харкові. Крім того, Олексій Резніков додав, що повномасштабна війна має закінчитися прийняттям капітуляції Росії.

– Це буде дуже просто. Аналогія – 1945 рік, поразка фашистської Німеччини й прийняття акту капітуляції з боку представників Берліна альянсом країн-переможців. Тому, як юридично оформити акт капітуляції РФ, ми придумаємо, – запевнив він. Міністр оборони наголосив, що повинна бути побудована нова світова безпекова архітектура зі зрозумілими гарантіями безпеки для України з боку партнерів, яким ми довіряємо. За словами Резнікова, це буде багатостороння угода, а не якийсь документ, підписаний лише між РФ і Україною. Водночас міністр припустив, що таку угоду може підписати і не Путін, а його наступник, який намагатиметься витягнути РФ з прірви, в яку вона летить [10].

Жовтень 2022 р.

Війна Росії проти України не закінчиться перемогою України на полі бою. Про це постійний представник України в ООН Сергій Кислиця заявив LIGA.net в інтерв'ю, опублікованому 18 жовтня.

«Воєнна перемога в бою, яким би вирішальним він не був, не означає покладення краю війні. Коли в РФ уряди, парламенти й суспільство не захочуть більше з нами воювати, тоді закінчиться війна. Найнебезпечніший сценарій, зокрема тут, у Нью-Йорку, – коли ми розіб'ємо російську армію на території України і наступного дня частина моїх колег-постпредів почнуть говорити: «Ну, все! Нарешті війна закінчилася! З понеділка починаємо жити, як раніше», – сказав він. Кислиця наголосив, що завдання українського представництва в ООН – казати, що «поки всі винні не будуть покарані, нічого не закінчилося». «У більш широкій перспективі – поки РФ не повернеться на шлях побудови демократичної країни, вона залишатиметься загрозою в регіоні та світі. Проблема у тому, що Німеччина пройшла денацифікацію, будучи окупованою, а Росія має пройти депутінізацію шляхом самоочищення, тому що за жодного сценарію Росія не буде окупованою. Хіба що вона розвалиться на шматки. Розумієте, ось у цьому проблема», – вважає він [11].

Листопад 2022 р.

(07.11.22.) За словами Єрмака, переможний план включає повну деокупацію усіх територій України, включно із Донбасом і Кримом, виплату репарації Росією і міжнародні гарантії, які не

дозволять РФ напасти знову на нашу територію [12].

(19.11.22) Президент України Володимир Зеленський перерахував 10 пунктів української формули миру, які необхідно виконати для повного демонтажу російської агресії. Виступаючи на Halifax International Security Forum, президент України наголосив, що короткострокове закінчення війни, якого прагне Росія, не гарантує справжнього миру, а лише погіршить ситуацію. Також Зеленський назвав неприйнятними «будь-які ідеї поступок нашою землею або нашим суверенітетом, які колись звучали».

«Просто припинення вогню недостатньо». Зеленський заявив, що лише звільнення Криму та Донбасу покладе край війні. За його словами, єдиний шлях до справжнього миру – повний демонтаж російської агресії, формулу якого з 10 пунктів він представив на саміті G20. Ця формула виглядає наступним чином:

1. Радіаційна та ядерна безпека;
2. Продовольча безпека;
3. Енергетична безпека;
4. Звільнення всіх полонених і депортованих;
5. Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності України та світового порядку;
6. Виведення російських військ і припинення бойових дій;
7. Повернення справедливості, тобто трибунал для винних в агресії та компенсація збитків;
8. Протидія екоциду;
9. Гарантії безпеки для України, щоб не допустити ескалації;
10. Фіксація закінчення війни [13].

Грудень 2022 р.

(15.12.22) Президент Володимир Зеленський і головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний дали інтерв'ю для The Economist, а керівник Офісу президента Андрій Єрмак опублікував там свою колонку. Ми зібрали головне зі сказаного ними.

Повернення на кордони 23 лютого – не кінець війни. Зеленський зазначив, що Україна не зупиниться на лінії фронту, яка існувала станом на 23 лютого, адже це не зупинить війну. За його словами, замороження конфлікту та гарантії безпеки не захистять Україну від нового російського вторгнення. «Це не був би фінал, тому що ніхто не розуміє, що означають гарантії безпеки. У нас був Будапештський меморандум. Мені сказали: «Не бійся, все добре, ядерної зброї немає. І це правильний шлях, і туди йде весь світ». Але не весь світ прийшов, як ми бачили», – підкреслив Зеленський.

Він додав, що перемовини з Росією можливі після звільнення всіх окупованих територій. «Якщо Путін зараз відійде до кордонів 1991 року, тоді почнеться можливий шлях дипломатії. Ось

хто може перевести війну з військового шляху на дипломатичне. Тільки він може це зробити», – зауважив президент України [14].

В кінці року були опубліковані результати декількох соціологічних досліджень щодо можливого сценарію закінчення війни. Ось приклад одного з них.

(30.12.22) 62% українців вважають, що війна в Україні може завершитися лише у разі перемоги над Росією. На поступки країні-агресору задля досягнення миру готові йти 26% опитаних. Такими є результати опитування, проведеного Фондом Демініціативи імені Ілька Кучеріва спільно з Центром Разумкова. Соціологи зазначають, що порівняно з жовтнем частка українців, які вважають неприйнятними будь-які поступки РФ, зросла на 4%. [15].

Січень 2023 р.

(13.01.23) Секретар РНБО України Олексій Данілов вважатиме перемогою над Росією її дефрагментацію. Також у Москві треба також забрати всю ядерну зброю, сказав він в інтерв'ю НВ. «Щоб у них не було ніякого бажання нападати на інші країни. Це повна сатисфакція стосовно всіх наших громадян та територій – як моральна, так і фізична, матеріальна і решта», пояснив він. Росія повинна назавжди позбавитися можливості втручатися в життя та діяльність інших країн.

«Зараз складно сказати, коли закінчиться ця війна і чи закінчиться вона виходом на наші кордони. Тому які рішення будуть прийматися нашим верховним головнокомандувачем, де і як ми будемо зупинятися, це сьогодні залежить від багатьох факторів», – додав секретар РНБО [16].

(28.01.23) Американський дослідницький центр RAND Corporation опублікував доповідь під назвою «Як уникнути довгої війни» між Росією та Україною, і вважає, що жодна з країн не досягне «абсолютної перемоги» над іншою. Аналітики наголошують, що Україна не націлена на цю абсолютну перемогу, оскільки хоче лише повернути свої території, не знищуючи Росію.

Після того як Росію буде витіснено з України, у пригломшеної Росії не залишиться іншого вибору, окрім як залишити свого сусіда в мирі та навіть виплатити компенсацію за завдані збитки. Однак вивчення минулих воєн і пильний погляд на перебіг нинішньої свідчать, що цей оптимістичний сценарій малоімовірний». Пропонуються можливі варіанти закінчення російсько-української війни: абсолютна перемога, перемир'я та політичне врегулювання.

Говорячи про абсолютну перемогу, експерти посилаються на визначення, згідно з яким «переможець встановлює нове керівництво в переможній державі, окупує або анексує територію противника...». Такої перемоги союзники досягли у Другій світовій війні. Однак у цій війні такий

варіант малоімовірний, зазначають аналітики. Ендрю Вайс додає, що ключову роль в підтримці України грають США, і дуже важливо, щоб громадська думка не втрачала інтерес до цієї війни. Тому не можна допускати повідомлень, що військовий конфлікт може тривати два-три роки, чи більше. Такі прогнози, якби їх висловлювали офіційні особи, могли б призвести до зменшення підтримки України, попереджає Вайс [17].

Лютий 2023 р.

Перемога у війні має означати не лише звільнення територій, але й таке посилення української армії, щоб Росія більше ніколи не напала на Україну. Про це заявив головнокомандувач Збройних сил України Валерій Залужний. Стратегічний план української перемоги ще має бути створений. Наші цілі й цілі наших найближчих партнерів багато в чому сходяться. Наприклад, в тому, що ми маємо добитися поразки РФ. Але будь-який сценарій може реалізуватися тільки у партнерстві з групою держав, що оформляться в антипутінську коаліцію [18].

Березень 2023 р.

Перспектива України у війні на цього річну весну та літо – це рух до Перемоги. Про це заявив Секретар Ради національної безпеки й оборони України Олексій Данілов в ефірі радіо «Свобода», у п'ятницю, 17 березня. Україна, акцентував Секретар РНБО, «не може зупинятися», враховуючи потужну допомогу міжнародних партнерів. Ми, наголосив Секретар РНБО, «звільнимо всі наші території, включно з Кримом, з Луганською і Донецькою областями». Однак, зауважив він, Верховний Головнокомандувач та військове керівництво держави чітко розуміють і планують, що всьому свій час. Водночас О. Данілов застеріг від так званого «корейського сценарію» для України. «Можу сказати, що це неможливо. У нас є Конституція, де чітко прописана наша територія. Вона зафіксована всіма міжнародними інституціями, включно з ООН. І якщо хтось вважає, що можна в XXI столітті забрати частину території та не нести за це жодної відповідальності, то він глибоко помиляється», – зазначив він [19].

Висновки. Отже, виходячи із всього сказаного вище зробимо короткі попередні висновки.

По-перше, ми цілком погоджуємось з думкою генерала Залужного, що стратегія майбутньої перемоги пишеться сьогодні й пишеться вона кров'ю українських солдатів;

по-друге, безумовно фізичне витіснення російських військ на кордони 1991 року буде для України картиною перемоги проте, на наше переконання, бойові дії на цьому не припиняться. Доведеться створювати вогневу буферну зону на кордонах та вести тривалі позиційні бої, крім того, зберігатиметься загроза ракетних ударів по всій території України;

по-третє, безглуздо сподіватися що після витіснення російських військ на кордони 1991 року Росія очолювана Путіним сяде за стіл переговорів. З іншого боку немає жодного сенсу домовлятися про що-небудь з людиною яка звинувачується Міжнародним кримінальним судом у скоєнні воєнних злочинів на території України;

по-четверте, не варто придумувати велосипед і затягувати довгу пісню про створення «нової моделі Європейської безпеки» та гарантії безпеки для України. Усі елементи та механізми які гарантували б безпековий простір у Європі вже існують

і вони добре відомі починаючи від НАТО і закінчуючи ОБСЄ. Єдине чого тим інструментам не вистачає – це заточка їх під швидкі та рішучі дії;

і по-п'яте, історичний досвід цінний лише тоді коли ним користуються в іншому випадку це антикваріат. XX століття показало – покарати агресора та поставити крапку у війні можна лише спільними зусиллями. Сподіваємось що цей урок людство нарешті вивчило. Картина Перемоги вже майже написана. Залишилось поставити автографи: «Український народ та антипутінська коаліція».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кіссінджер Г. Роздуми про характер націй в історичному контексті. Київ: Наш формат, 2017. 320 с.
2. Гердер Й. Ідеї до філософії історії людства Серія: Пам'ятки історичної думки. Київ: Наукова думка, 1977. 703 с.
3. Розумний М., Андрусів В. Формування національної ідентичності як пріоритет політики безпеки. *Політичний менеджмент*. 2010. № 3. С. 116–126.
4. Головаха Є. Як перемогти РФ в інформаційній війні: основні напрями і принципи контрпропаганди. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
5. Ukraine offers neutrality in exchange for NATO-style security guarantees at Russia talks. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-offers-neutrality-exchange-nato-style-security-guarantees-russia-talks-2022-03-29/> (дата звернення: 15.03.2023).
6. Кулеба назвав ключовий момент у війні з РФ та розкрив українську концепцію перемоги. URL: <https://www.unian.ua/war/viyna-v-ukrajini-ostanni-novini-dmitro-kuleba-rozkriv-ukrajinsku-koncepciju-peremogi-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11820246.html> (дата звернення: 15.03.2023).
7. Росія має багато «гарматного м'яса», перемога може бути не швидкою – РНБО. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/06/novyna/bezpeka/rosiya-maye-bahato-harmatnoho-myasa-peremoha-mozhe-buty-ne-shvydkoyu-rnbo> (дата звернення: 16.03.2023).
8. Данілов розповів, за якої умови Україна може здобути перемогу над Росією до кінця року. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/05/novyna/bezpeka/danilov-rozpoviv-yakoyi-umovu-ukrayina-mozhe-zdobuty-peremohu-nad-rosiyeu-kinca-roku> (дата звернення: 16.03.2023).
9. «Капітуляційних домовленостей із Росією не буде, «Мінська-3» точно не буде». Велике інтерв'ю з міністром оборони Олексієм Резніковим. URL: <https://forbes.ua/inside/svit-poviriv-u-te-shcho-mi-z-vami-mozhemo-peremogti-i-mi-vzhe-peremagaemo-velike-intervyu-z-ministrom-oboroni-oleksiem-reznikovim-08072022-7084> (дата звернення: 18.03.2023).
10. Резніков розповів, якою бачить перемогу України у війні з Росією. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220912-reznikov-rozpoviv-yakoyu-bachyt-peremogu-ukrayiny-u-vijni-z-rosiyeu/> (дата звернення: 18.03.2023).
11. Кислиця назвав умови, які захистять Україну від нових нападів Росії після перемоги. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/kislitsya-nazva-umovi-yaki-zahistyat-ukrayinu-vid-novih-napadiv-rosiyi-pislya-peremogi-2192845.html> (дата звернення: 19.03.2023).
12. Стало відомо, що Україна вважатиме перемогою у війні з Росією: бачення погодили з західними партнерами. URL: <https://tsn.ua/politika/stalo-vidomo-scho-ukrayina-uvazhatime-peremogoyu-u-viyni-z-rosiyeu-bachennya-pogodili-z-zahidnimi-partnerami-2195122.html> (дата звернення: 19.03.2023).
13. Формула миру. Зеленський назвав 10 пунктів, які необхідно виконати для повного демонтажу російської агресії. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/zelenskiy-nazvav-10-punktiv-ukrajinskoji-formuli-miru-ostanni-novini-50285233.html> (дата звернення: 20.03.2023).
14. Підготовка Росії до наступу та умови для переговорів. Що сказали Зеленський, Єрмак та Залужний для The Economist? URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/podgotovka-rossii-k-nastupleniyu-i-usloviya-dlya-peregovorov-cto-govorili-zelenskij-ermak-i-zaluzhnyj-dlya-the-economist> (дата звернення: 20.03.2023).
15. Підсумки-2022: Під синьо-жовтим прапором свободи! URL: https://dif.org.ua/article/pidsumki-2022-pid-sino-zhovtim-praporom-svobodi?fbclid=IwAR3ovMCpL15FH3xVvK_FvGzCu92e0m9rm_ZXrmKZufMMZbL5pEosEBXSGREo (дата звернення: 21.03.2023).

16. Данілов сказав, що буде вважати перемогою над Росією. URL: <https://vago.com/danilov-skazav-shho-bude-vvazhaty-peremogoyu-nad-rosiyeyu.html> (дата звернення: 21.03.2023).

17. Перспективи: Чому не варто зараз говорити про абсолютну перемогу у війні між Україною та Росією. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/warrussia/perspektivi-chomu-ne-varto-zaraz-govoriti-pro-absolyutnu-peremogu-u-viyni-mizh-ukrainoyu-ta-rosiyeyu-707324.html> (дата звернення: 22.03.2023).

18. Залужний пояснив, що для нього означатиме перемога України у війні. URL: <https://hromadske.radio/news/2023/02/13/zaluzhnyy-poyasnyv-shcho-dlia-n-oho-oznachatyme-peremozha-ukrainy-u-viyni> (дата звернення 22.03.2023).

19. Олексій Данілов: Найближчою перспективою України у війні є рух до Перемоги. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6187.html> (дата звернення: 22.03.2023).

РОСІЙСЬКА ГІБРИДНА ВІЙНА: ЗАГРОЗИ І КІБЕРВИКЛИКИ ДЛЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

RUSSIAN HYBRID WAR: THREATS AND CYBER CHALLENGES TO EUROPEAN INFORMATION SECURITY

Білоусов М.В.,

*аспірант кафедри соціології та політології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

Алсйник В.Г.,

*аспірант кафедри соціології та політології
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

У науковій статті досліджено прояви гібридної війни РФ в європейському інформаційному середовищі з 2014 року, тобто від початку війни на Сході України. Зроблено наголос на тому, що явище гібридної війни має комплексний характер, а у російській гібридній війні операції в інформаційному просторі, в якості складової гібридної війни, не менш важливі за військові дії. З'ясовано, що російські кібератаки з 2014 року мали місце не тільки в Україні, але й в європейських країнах, в тому числі і через підтримку ними України та накладання санкцій на РФ та представників її політикуму. На думку автора, гібридні загрози можна охарактеризувати як складний набір дій, що використовуються державними або недержавними акторами для маніпулювання системними вразливими місцями цільових держав або організацій.

Також автором статті виокремлено дві групи загроз європейській інформаційній безпеці під час війни Росії в Україні: 1) загрози пов'язані з дезорієнтацією та дезорганізацією європейського суспільства (стимулювання сепаратистських рухів шляхом здійснення кібератак на політичні партії та державні структури); 2) загрози пов'язані з активізацією дій ворожих збройних формувань, викликані російськими дезінформаційними атаками, пропагандою, маніпуляціями.

Проаналізовано основні виклики для країн ЄС породжені цим явищем з урахуванням використання інформаційної зброї, пропаганди та методів інформаційно-психологічного впливу на європейське суспільство. Для прикладу до них слід віднести перешкоджання демократичним процесам прийняття рішень шляхом масових кампаній дезінформації, використання соціальних медіа для контролю над політичним нарративом або для радикалізації внутрішньополітичної ситуації.

Автором з'ясовано, що завдяки схожим підходам у боротьбі із загрозами і викликами в інформаційній сфері посилилася співпраця ЄС і НАТО проти майбутніх російських гібридних загроз. Зокрема, доведено, що ЄС надав Україні допомогу у протидії гібридним загрозам (кібератакам і дезінформації), а також виокремлено практичні рекомендації для держав-учасниць ЄС задля зміцнення європейської інформаційної безпеки на сучасному етапі.

Ключові слова: гібридна війна, інформаційна безпека, гібридні загрози, кібервиклики, Україна, Європейський Союз, Російська Федерація.

The scientific article examines the manifestations of the Russian Federation hybrid war in the European information environment since 2014, that is, since the beginning of the war in the Eastern Ukraine. Emphasis is placed on the fact that the phenomenon of a hybrid war is complex, and in the Russian hybrid war, operations in the information space, as a component of a hybrid war, are no less important than military operations. It was found that Russian cyber attacks since 2014 have taken place not only in Ukraine, but also in European countries, including due to support for Ukraine and the imposition of sanctions on the Russian Federation and representatives of its politicians. According to the author, hybrid threats can be described as a complex system of actions used by state or non-state actors in order to manipulate system vulnerabilities of target states or organizations.

Also, the author of the article identified two groups of threats to European information security during the Russian war in Ukraine: 1) threats associated with the disorientation and disorganization of European society (stimulating separatist movements by carrying out cyber attacks on political parties and state structures); 2) threats are caused by Russian disinformation attacks, propaganda, manipulations with the intensification of the actions of enemy armed formations.

The main challenges for the EU countries generated by this phenomenon are analyzed, taking into account the use of information weapons, propaganda and methods of information and psychological impact on European society. Examples include obstructing democratic decision-making processes through mass disinformation campaigns, using social media to control the political narrative, or radicalizing the domestic political situation.

The author finds out that thanks to similar approaches in combating threats and challenges in the information sphere, cooperation between the EU and NATO against future Russian hybrid threats has intensified. In particular, it is proved that the EU has provided Ukraine with assistance in countering hybrid threats (cyber attacks and disinformation), as well as practical recommendations for EU member states to strengthen European information security at the present stage.

Key words: hybrid war, information security, hybrid challenges, cyber challenges, Ukraine, the European Union, the Russian Federation.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що європейська інформаційна сфера стала однією з важливих площин реалізації російської гібридної війни.

Анексія Криму та спалах військової напруженості на Донбасі у 2014 р. спровокували десятирічне інформаційне протистояння між Російською Федерацією (далі – РФ) – з одного боку, та Україною і Європейським Союзом (далі – ЄС) – з іншого. Варто зазначити, що російські гібридні загрози включають в себе інформаційний вплив та економічний тиск, які мають на меті послабити соціальну згуртованість, підірвати довіру до ЄС та його інституцій і, таким чином, дестабілізувати ситуацію в середині об'єднання. Першими результатами гібридних дій РФ щодо ЄС стали: втручання у виборчий процес та збільшення євроскептичних настроїв [9, с. 91].

Російське повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 р. породило побоювання в європейському суспільстві щодо нової хвилі великих інформаційних атак. Гібридна війна все ще залишається вигідною для Росії, оскільки несе за собою невеликі витрати. РФ постійно адаптує гібридну війну у відповідь на технологічні зміни. Російські операції у сфері гібридної війни змінилися, щоб створити більш потужні засоби впливу, які поєднують створення внутрішніх та міжнародних проблем.

Актуальність обраної проблематики підтверджує і той факт, що хоча РФ, виходячи з обмеженої позиції влади, намагається вплинути на найпотужніший у світі союз – ЄС, використовуючи відносно дешеві засоби, все ж не варто недооцінювати небезпеку кіберескалації в найближчому майбутньому. Різкі економічні санкції Заходу проти РФ можуть викликати загострення гібридної війни, з високим рівнем напруженості та численними загрозами після лютого вторгнення в Україну у 2022 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему впливу російської гібридної війни на європейську інформаційну безпеку досліджувала низка вітчизняних та зарубіжних науковців, експертів та аналітиків. Серед українських дослідників увагу цьому питанню приділяли: А. А. Головка [1], Є. М. Магда [2; 3], О. О. Мележик [4], Б. О. Парахонський [5], І. І. Проноза [6], С. С. Троян [7], А. О. Хмель [8; 9], С. Шваничик [10], Ю. Залізняк [25]. Серед зарубіжних науковців варто згадати напрацювання А. Барічеллі [14], О. Джонсона [18], А. Кудорса [19], Н. Попеску [20], М. Вісере [24], Х. Каррейрас [15] та ін.. Згадані дослідники аналізували російську гібридну війну як комплексне явище і робили акцент саме на стані інформаційної безпеки України та держав-учасниць ЄС у зв'язку з постійним збільшенням гібридних загроз. Майже всі вони приходять

до висновку, що суттєва співпраця європейських країн у сфері політики кіберзахисту все ще потребує подальшої роботи, задля розробки конкретних механізмів та процедур, які дадуть результати на практичному рівні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливо враховувати, що гібридна війна – це інструмент, за допомогою якого РФ змінює існуючий світовий порядок і ще раз нагадує всім про свої регіональні та глобальні амбіції, виявляючи тим самим значно більший політичний виклик на міжнародному рівні [3, с. 140]. Стратегія гібридної війни була створена півстоліття тому, і її рушійною силою стала саме ідеологія. А невід'ємною складовою ідеологічної війни виступила ідеологічна диверсія у процесі якої змінювалося сприйняття реальних речей в свідомості мільйонів людей. Фахівець радянської пропаганди, підривних дій та дезінформації, який з 1970 р. жив і працював у США під псевдонімом Томас Девід Шуман (справжнє ім'я – Юрій Безменов) у своїх роботах описував риси притаманні гібридній війні, а саму ідеологічну диверсію розділив на чотири стадії: 1) «деморалізація»; 2) «дестабілізація»; 3) «криза»; 4) «нормалізація» [22]. Ця методика досить широко використовувалась СРСР в роботі з країнами, які потрібно було ослабити та в майбутньому підкорити. Саме на стадії «деморалізації» відбувається підривна діяльність у сфері медіа (ЗМІ) за допомогою методів монополізації та маніпулювання задля створення «викривленої картини реальності» [22]. Стадії, які виокремлює Ю. Безменов реалізуються через інформаційні кампанії і давно притаманні РФ, ще з часів СРСР. З кожним роком механізм роботи російської пропагандистської машини набрав обертів і ставав все більш потужним. Російська гібридна війна в європейській інформаційній площині триває і досі, тому автор статті припускає, що обрана проблематика стане вагомим об'єктом наукового аналізу в майбутньому. Москва вирішила посилити свою шпигунську та дезінформаційну війну проти Європи, що почало давати певні результати. Тим не менш, ризик ескалації та розростання фази гарячої війни в Україні у надзвичайно руйнівну світову кібервійну є справжнім. Відтак проблема викликів і загроз для європейської інформаційної безпеки, породжених російською гібридною війною, вимагає більш детального політологічного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета наукової статті полягає в здійсненні аналізу інформаційних загроз і кібервикликів для європейської інформаційної безпеки, породжених російською гібридною війною та відповідей ЄС на них з метою розробки актуальних та дієвих рекомендацій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інформаційна безпека ЄС є таким станом системи інформаційної безпеки, при якому вона, з одного боку, здатна протистояти дестабілізуючому впливу зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз, а з іншого – її функціонування не створює інформаційних загроз для елементів самої системи і зовнішнього середовища [7, с. 28-29].

Вважаємо, що гібридна війна – це широкомасштабна діяльність, однак російський спосіб її ведення виходить за межі західного загальнодержавного підходу та включає організовану злочинність і розвідувальні служби з глобальним охопленням і чіткою координацією [2, с. 9]. Під час ведення гібридної війни РФ залучає щонайменше шість управлінь адміністрації президента і низку президентських рад. Це демонструє різноспрямованість російської гібридної війни та її налагоджений механізм здійснення контролю, що становить неабиякий виклик для ЄС. Адже, з кожним роком ЄС все важче протидіяти суб'єкту, який використовує потужні засоби: від законних і незаконних фінансів до хакерів, ЗМІ та розвідувальних служб [18].

Гібридні загрози – це сукупність дій, що виконуються державними або недержавними акторами для маніпулювання системними вразливими місцями цільових держав або організацій. Гібридні загрози включають звичайні та нетрадиційні засоби, які важко оцінити кількісно [15].

Гібридні загрози не є новою темою в порядку денному безпеки. Але загроза від російської гібридної війни для європейської інформаційної безпеки залишається реальною. Загалом виклики для європейської інформаційної безпеки пов'язані з російською гібридною війною автор статті пропонує об'єднати в дві групи: 1) загрози пов'язані з *дезорієнтацією та дезорганізацією* європейського суспільства (стимулювання сепаратистських рухів шляхом здійснення кібератак на політичні партії та державні структури); 2) загрози *активізації дій ворожих збройних формувань*, викликані російськими дезінформаційними атаками, пропагандою, маніпуляціями з.

Прикладами вищевказаних гібридних загроз є перешкоджання демократичним процесам прийняття рішень шляхом масових кампаній дезінформації, використання соціальних медіа для контролю над політичним наративом або для радикалізації внутрішньополітичної ситуації.

Загрози пов'язані з дезорієнтацією та дезорганізацією європейського суспільства. ЄС залежить від політичної підтримки своїх держав-членів. У деяких країнах існує опозиція інституціям ЄС (що проявляється у наявності та діяльності партій-евроскептиків), яка може бути посилена та використана зі зловмисними намірами російською владою. Особливо вразливими є вибори та

референдуми в європейських країнах, які, по суті, є процесами врегулювання політичних суперечок. У РФ є стимул впливати на результат цих процесів, щоб посіяти сумніви та створити нестабільність [5, с. 10-11]. Європейський парламент досить точно резюмує мету російських кібероперацій, спрямованих на ЄС: «Спотворення істини, провокація сумнівів, розділення держав-членів, створення стратегічного розколу між ЄС та його північноамериканськими партнерами та паралізування процесу прийняття рішень, дискредитація інституції ЄС і трансатлантичне партнерство ... шляхом підризу та розмивання європейського наративу, заснованого на демократичних цінностях, правах людини та верховенстві права» [16].

Слід зазначити, що починаючи з 2014 р. ЄС вжив низку заходів для підвищення готовності до гібридних загроз породжених російською агресією на Сході України. Серед них – прийняття галузевих стратегій, створення експертних органів (Європейський центр з протидії гібридним загрозам; Центр передового досвіду з питань гібридних загроз), запровадження механізмів обміну інформацією, проведення навчань, партнерство з НАТО та збільшення інвестицій у кіберзахист. Зокрема, ЄС прийняв План дій проти дезінформації та створив ініціативу ЄС проти дезінформації у 2015 р. [11].

Європейська комісія координує та розробляє політичні ініціативи з кількох ключових питань у межах своєї компетенції: заходи кібербезпеки, боротьба з дезінформацією, забезпечення вільних і чесних виборів тощо. Проте варто зазначити, що у Європейській стратегії безпеки («Безпечна Європа в кращому світі») 2003 р. про гібридні загрози взагалі нічого не сказано, а у Стратегії прийнятій у 2016 р. зазначається те, що такі загрози існують і з ними потрібно боротися [8, с. 117-118].

Зокрема, «Сильніша Європа. Глобальна стратегія зовнішньої політики та політики безпеки ЄС» (2016 р.) визначила управління відносинами між ЄС і РФ ключовим стратегічним викликом для європейської безпеки, а гібридні загрози визначено одними з найбільш актуальних загроз для Європи. У рамках реалізації Стратегії ЄС намагався протистояти кібервійні Кремля та його кампаніям з дезінформації за допомогою низки корисних ініціатив у різних секторах політики. Реалізуючи ці ініціативи, ЄС загалом забезпечив узгодженість зовнішньої та внутрішньої політики та розширив співпрацю з НАТО [12]. Незважаючи на те, що у 2020 р. більшість положень Глобальної стратегії зовнішньої політики та політики безпеки ЄС щодо кібербезпеки та стратегічної комунікації було реалізовано, необхідні додаткові зусилля для ефективної протидії російській гібридній війні. З одного боку, підхід ЄС у цих питаннях все ще затьмарений інституційною та фінансовою фраг-

ментацією всередині ЄС, між Брюсселем і державами-членами ЄС. З іншого боку, ЄС все ще виділяє відносно обмежені ресурси для протидії російській дезінформації та кібератакам, особливо якщо порівнювати з інвестиціями Кремля [24].

Окрім вищезазначених документів слід згадати про те, що ЄС розробив чимало нормативно-правових актів, які поєднували в собі комплекс заходів для захисту інформаційної сфери ЄС, а саме його кібернетичного простору. Серед них «Спільна структура протидії гібридним загрозам – відповідь ЄС» (2016 р.); «Операційний протокол ЄС для протидії гібридним загрозам» (2016 р.); «Підвищення стійкості та посилення можливостей для подолання гібридних загроз» (2018 р.); «Звіт про впровадження Спільної програми протидії гібридним загрозам 2016 р. та Спільного повідомлення 2018 р. щодо підвищення стійкості та зміцнення можливостей для подолання гібридних загроз» (2020 р.) [9, с. 99].

Беручи до уваги групу викликів, які створюють перешкоди для демократичних систем, боротьба з гібридними загрозами була визначена пріоритетом у Стратегічному порядку денному ЄС на 2019-2024 рр. [13]. У липні 2020 р. ЄС також запровадив перші в історії санкції (заморожування активів і заборона на поїздки) у відповідь на російські кібератаки [17].

Загрози викликані російськими дезінформаційними атаками, пропагандою, маніпуляціями з активізацією дій ворожих збройних формувань. У боротьбі за громадську думку в самій РФ, Європі та за кордоном контрольовані державою російські ЗМІ використовують добре відомі або нові методи пропаганди [4, с. 5]. Російські агенти впливу працюють не лише на телеканалі RT у всьому світі, але й можуть змусити авторитетні ЗМІ у Великій Британії, Франції чи інших країнах публікувати повідомлення російських експертів. Інтернет став полем битви для російських тролів і хакерів [25, с. 30].

Через глобалізацію цифрових технологій національні кордони та географічні відстані є менш актуальними в кіберсфері. У лютому 2022 р. російські хакери здійснили численні кібератаки на Україну, які здебільшого полягали в атаках середнього та малого масштабу і включали шпигунство, інформаційно-психологічні операції та гібридну війну, яка поєднує цілеспрямовані кібератаки з кінетичними військовими ударами по землі. Хоча кібербезпека, безсумнівно, зіграла ключову роль у війні в Україні, події розгорталися всупереч очікуванням. Москва посирила кампанії кібершпигунства та дезінформації проти Заходу, намагаючись посіяти внутрішню розбіжність. Ризик непорозумінь посилювався залученням глобальної коаліції хакерів на чолі з «Anonymous», яка розпочала тривалу кампанію кібератак проти РФ [6, с. 82].

У перший же день повномасштабного вторгнення відбувся злом супутникової компанії «Viasat», що призвело до вимкнення модемів, підключених до супутника KA-SAT Viasat Inc. Незважаючи на те, що це призвело до порушення зв'язку в Україні, відбулося також поширення цієї проблеми по всій Європі, вплинувши на десятки тисяч людей, підприємств і державних установ у низці держав-членів ЄС від Польщі до Франції [14, с. 9-10].

Як і в Україні, кібератаки РФ проти країн ЄС тривають принаймні з 2014 р., якщо не раніше. Наприклад, у 2007 р. через дипломатичну суперечку з Москвою щодо радянського військового меморіалу Естонія постраждала від серії нищівних кібератак, у результаті яких через DDoS-атаки були виведені з ладу веб-сайти урядових, медіа та фінансових установ. На початку 2019 р. в Польщі було розкрито трирічну кампанію з дезінформації, яка діяла через соціальні медіа-платформи, такі як «Facebook»; потік фейкових новин на підтримку трьох проросійських польських політиків охопив аудиторію до 4,5 млн. осіб [10, с. 218].

Так само німецькі служби безпеки звинуватили підтримувані РФ групи у зламі файлів парламентського комітету, який розслідує шпигунську справу Агентства національної безпеки (далі – АНБ) у 2015 р. За цим прослідувала серія кібершпигунств і витоків даних у 2016 та 2017 рр. проти різних німецьких політичних організацій, а також з кампанією дезінформації на платформах соціальних мереж, з метою впливу на федеральні вибори в Німеччині, що проходили у 2017 р.. Крім того, у 2015 р. французька телерадіомовна служба «TV5Monde» постраждала від масштабної кібератаки, яка знищила комп'ютерні системи та припинила трансляцію всіх її дванадцяти каналів. Згодом французька влада виявила, що за зломом, ймовірно, стоїть підтримувана РФ група «Fancy Bear». Безпосередньо перед президентськими виборами у Франції в травні 2017 р. комп'ютерні системи політичної кампанії Еммануеля Макрона також були зламані: понад 20 тис. електронних листів викрадено, а потім скинуто на анонімний файлообмінний сайт, з метою дестабілізувати його кампанію. Наступне розслідування знову виявило зв'язки з хакерською групою «Fancy Bear» [10, с. 219].

Слід зазначити, що від російських гібридних загроз та кібервикликів страждають не тільки країни-члени ЄС, а й кандидати на вступ до цієї організації. Зокрема, держави Західних Балкан йдуть стабільним, але повільним шляхом до інтеграції з ЄС і НАТО. Західні Балкани знаходяться на лінії фронту між ЄС і НАТО з одного боку та РФ з іншого. У цьому регіоні можна спостерігати менш помічений, але не менш ефективний спосіб проштовхування російських нарративів проти ЄС

і НАТО. До 2014 р. російське керівництво, здавалося, не надто дбало про це, але після того, як у 2014 р. РФ вторглася в Україну, її амбіції в регіоні зросли.

Чорногорія, зокрема, перебуває в процесі приєднання до ЄС. У травні 2016 р. країна завершила переговори про асоціацію з НАТО та приєдналася до Альянсу в червні 2017 р.. І за збігом обставин Чорногорія зазнала збільшення кількості кібератак як за складністю, так і за кількістю: з 22 у 2012 р. до понад 400 у 2017 р. [23].

Російське керівництво прагнуло зробити Чорногорію прикладом для країн, які розмірковують про членство в НАТО. Кібератаки були пов'язані з хакерською групою АPT28, також відомою як "Fancy Bear", пов'язаною з російською військовою розвідкою ГРУ. Перед виборами була також спроба державного перевороту, яка мала на меті повалити уряд і вбити тодішнього прем'єр-міністра Міло Джукановича. Зловмисниками були ідентифіковані офіцери ГРУ Едуард Широков і Володимир Попов. У 2017 р. їм висунули звинувачення разом із 12 іншими особами, які мали громадянство Росії, Сербії та Чорногорії. Кібератаки, розвідувальні операції та підривну діяльність у Чорногорії слід розглядати в поєднанні з більш масштабним інформаційним наступом РФ на Західні Балкани. Ключовим інструментом у цьому наступі був "Sputnik Serbia", який зосереджувався на проросійських, антиєвропейських і антинатовських наративах [20].

Важко оцінити сукупний вплив цієї дезінформації в міжнародному просторі, але деякі приклади можуть бути ілюстративними. Наприклад, 42% сербів бачили своїм найкращим партнером РФ, а 14% – ЄС.

Випадок із Чорногорією є яскравим прикладом поєднання офлайн- і онлайн-інструментів, які використовує Росія, і ширшого бажання російського керівництва підірвати членство в НАТО та ЄС. Самі по собі кібератаки чи інформаційні зусилля можуть здаватися незначними неприємностями, але поєднання цих різних інструментів робить їх потужними та дає синергію [5, с. 19].

Крім самої України, РФ зосередила багато своїх кібератак на такі країни Східної Європи, як Польща та Румунія, які слугували основними транзитними маршрутами для доставки зброї, обладнання та різних інших гуманітарних товарів для допомоги Україні. Наприклад, 25 лютого 2022 р. деструктивна кібератака була спрямована на пункт прикордонного контролю з метою перешкодити потоку біженців до Румунії, змусивши місцевих чиновників вручну обробляти документи людей, які перетинають кордон. Схоже, що ці кібератаки були помстою за заяву тодішнього президента сенату Румунії Флоріна Кіцу про те, що його країна збирається надати Україні військову техніку та виступати транзитером зброї НАТО.

Кібервтручання в режимі реального часу з боку європейських кіберагентств, а також допомога приватного сектора значно вплинули на хід гібридної війни. Через сподівання на «короткотривалу» війну Москва погано підготувала свій кібернаступ проти України. А руйнівні економічні санкції Заходу разом із відтоком мізків російських ІТ-експертів підсилили її програш в інформаційній площині.

Вищесказане змусило ЄС не залишатися байдужим до гібридних ризиків. Держави-члени ЄС несуть головну відповідальність за реагування на гібридні загрози шляхом підвищення їх стійкості, а також виявлення, запобігання та реагування на гібридні загрози. Ініціативи під керівництвом ЄС та НАТО були здійснені з метою нейтралізації кіберзагроз та захисту основної інфраструктури. У рамках цих ініціатив ЄС активізував свої Групи швидкого кібернетичного реагування для підтримки кіберзахисту України [21].

Кінцеві цілі ЄС у боротьбі із російськими гібридними загрозами полягають у запобіганні атакам на інституції та держави-члени ЄС шляхом підвищення їх стійкості до рівня, який коштує надто дорого для злочинців. Для ефективної боротьби з гібридними загрозами роль розвідувальних служб є життєво важливою. Інтелект збільшує знання та обізнаність про гібридну діяльність, що, у свою чергу, підтримує прийняття рішень на політичному рівні. Таким чином, навіть незважаючи на те, що ЄС рухається в правильному напрямку, розширення інструментів і потенціалу могло б і надалі сприяти зміцненню розвідувальних служб і створити міцнішу основу для розробки політики [15].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, варто зазначити, що агресія РФ в Україні, яка у воєнному плані матеріалізувалася окупацією та анексією Криму в 2014 р. та початком війни на Сході України, змінила сприйняття загроз у всьому світі, особливо в ЄС. Автор статті розглянув інформаційну безпеку ЄС через медіа-територію фази гарячої війни в Україні, яка згодом може перерости у справжню світову кібервійну.

Починаючи з 2014 р. ЄС почав приділяти більше уваги проблемам у сфері кіберзахисту. У контексті європейської інформаційної безпеки реалізація гібридних загроз та кібервикликів мала не лише політичний вплив на колективні рішення країн ЄС, але також мала наслідки для інституційної архітектури, що призводить до суттєвих адаптацій у самому ЄС. Проаналізувавши гібридні загрози пов'язані з дезорієнтацією та дезорганізацією європейського суспільства та загрози викликані російськими дезінформаційними атаками, а саме пропагандою з активізацією дій ворожих збройних формувань, автор статті вважає за доцільне:

1. Країнам ЄС серйозно переглянути політику у сфері боротьби з уразливістю своїх ЗМІ. Уряди цих держав, як і раніше, мають уникати цензури, але в той же час, вони повинні обмежувати діяльність ЗМІ, яка є несумісною зі свободою преси та спотворенням фактів. Усі країни-члени ЄС повинні бути готові до боротьби з гібридними загрозами та кібервикликами, оскільки вразливі місця однієї країни представляють собою відповідальність для всього блоку.

2. ЄС також має докласти зусиль для боротьби з дезінформацією, посилюючи свою політику та законодавство щодо кібербезпеки, особливо з точки зору вирішення проблеми слабких сфер інформаційного середовища, що виникають через диференційовані норми в країнах-членах. Лише спільна політика кібербезпеки та оборони з метою виявлення та запобігання кібервикликів породжених російською гібридною війною зможе допомогти країнам-учасникам ЄС досягнути відповідного рівня кіберстійкості у майбутньому.

3. Ініціативи під керівництвом ЄС та НАТО були здійснені з метою нейтралізації кібернебезпек та захисту основної інфраструктури України. Не зважаючи на те, що був застосований режим

кіберсанкцій ЄС проти осіб, організацій і органів, відповідальних або причетних до кібератак проти України, Європа не повинна зменшувати пильність і повинна прискорити кібердопомогу Україні за допомогою існуючих інструментів, таких як «Групи швидкого кіберреагування» задля зменшення російських гібридних загроз у майбутньому.

Враховуючи те, що наслідком багаторічної російської гібридної війни стала поява численних загроз і кібервикликів для країн ЄС, які ще більше посилюються після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, перспективним напрямком для наших подальших наукових досліджень вбачається вивчення питання майбутнього посилення гібридних загроз для європейської інформаційної безпеки у зв'язку з можливою ескалацією збройних конфліктів на території Європи через останні події в Україні. Той факт, що ЄС активізував роботу над розробкою комплексного плану протидії гібридним загрозам та кібервикликам для європейської інформаційної безпеки у співпраці з НАТО, є значною подією, але ще багато потрібно зробити, щоб це втілювалося в конкретні заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головка А. А. Захист кіберпростору як складова інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 333-336.
2. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка «Міжнародні відносини»*. Серія «Політичні науки». 2014. № 4. С. 9-10. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2489/2220
3. Магда Є. М. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29.
4. Мележик О. О. Світова гібридна війна: український фронт. *Вісник НАН України*. 2017. № 2. С. 3-8.
5. Парахонський Б. О. Дестабілізація Європи: гібридна війна РФ. *Стратегічна панорама*. 2021. № 1-2. С. 5-29.
6. Проноза І. І. Гібридна російсько-українська війна як загроза європейській безпеці. *S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe: електронний науково-практичний журнал*. Одеса: НУ «ОЮА». 2016. Вип. 1. С. 81-84.
7. Троян С. С. Інформаційно-безпекова політика Європейського Союзу. *Зовнішні справи : суспільно-політичний журнал*. 2019. № 2/3. С. 28-32.
8. Хмель А. О. Місце гібридних загроз у Стратегії безпеки ЄС 2020. *The European Union's Experience of Responding to Security Challenges*. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-methodical seminar. Within the Erasmus+ Jean Monnet Modules project 621046-EPP1-2020-1-EN-EPPJMO-MODULE European political integration: historical retrospective and nowadays. Hlukhiv. 2021. P. 117-123.
9. Хмель А. О. Боротьба із гібридними загрозами в ЄС (за нормативно-правовою базою Європейського Союзу). *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. Вип. 4. 2022. С. 91-101.
10. Шванич С. Чинники інформаційної війни Російської Федерації проти України. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2019. Вип. 24. С. 218-219.
11. A Europe that Protects: The EU steps up action against disinformation. *European Commission*. 2018. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_18_6647
12. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. *The European Union Institute for Security Studies*. 2016. URL: <https://www.iss.europa.eu/content/global-strategy-european-union%E2%80%99s-foreign-and-security-policy>
13. A new strategic agenda for the EU (2019-2024). *European Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/>

14. Barichella A. Cyberattacks in Russia's hybrid war against Ukraine and its ramifications for Europe. *Jacques Delors Institute*. September 2022. P. 1-19. URL: https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/dlm_uploads/2022/09/PP281_The-cybersecurity-dimension-of-the-war-in-Ukraine_Barichella_EN.pdf
15. Carreiras H. Hybrid Threats in the Context of European Security. *Instituto de Defesa Nacional*. 2021. URL: <https://www.idn.gov.pt/pt/publicacoes/ebriefing/Documents/E-Briefing%20Papers/E-Briefing%20Papers%203.pdf>
16. European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties. *European Parliament*. 2016. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0441_EN.html
17. Hybrid Threats. *European Commission*. 2023. URL: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/hybrid-threats_en
18. Jonsson O. The Evolution of Russian Hybrid Warfare: EU/NATO. *Center for European Policy Analysis*. 2021. 29 of January. URL: <https://cepa.org/comprehensive-reports/the-evolution-of-russian-hybrid-warfare-eu-nato/>
19. Kudors A. Hybrid War – A New Security Challenge for Europe. *IPEX*. 2015. URL: <https://secure.ipex.eu>
20. Popescu N., Secieru S. Hacks, leaks and disruptions – Russian cyber strategies. *Jacques Delors Institute*. 2022. URL: <https://institutdelors.eu/en/publications/la-dimension-cybersecurite-de-la-guerre-en-ukraine/>
21. Russia's war on Ukraine: Timeline of cyber-attacks. *European Parliament*. 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733549/EPRS_BRI\(2022\)733549_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733549/EPRS_BRI(2022)733549_EN.pdf)
22. Schuman T. D. Love letter to America. *Internet Archive*. 1984. URL: <https://archive.org/details/BezmenovLoveLetterToAmerica>
23. Tomovic D., Zivanovic M. Russia's Fancy Bear Hacks its Way into Montenegro. *Balkan Insight*. 2018. 5 of March. URL: <https://balkaninsight.com/2018/03/05/russia-s-fancy-bear-hacks-its-way-into-montenegro-03-01-2018/>
24. Viceré M. The EUGS and Russian hybrid warfare: effective implementation but insufficient results. *Foundation for European Progressive Studies*. 2019. URL: <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2019/02/The-EUGS-and-Russian-hybrid-warfare-effective-implementation-but-insufficient-results.pdf>
25. Zaliznyak Y. Information security and Russian aggression: Ukraine – EU –NATO hybrid response to hybrid war. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe*. Vol. 14. No. 2. 2016. P. 23-42.

ПРОБЛЕМА ІСЛАМІСТСЬКОГО ЕКСТРЕМІЗМУ В ТРОПІЧНІЙ АФРИЦІ. КЕЙС УГРУПУВАННЯ «БОКО ХАРАМ» В НІГЕРІЇ

THE PROBLEM OF ISLAMIST EXTREMISM IN TROPICAL AFRICA. CASE STUDY OF BOKO HARAM GROUP IN NIGERIA

Захарченко А.М.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Мельніченко А.В.,

*студентка IV курсу відділення міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

У статті аналізується проблема ісламістського екстремізму в Тропічній Африці на основі дослідження умов, що стимулюють внутрішню радикалізацію та поширення екстремістських ідей в державах регіону. Проводиться вивчення ідеологічної бази та діяльності окремого кейсу радикального ісламістського угруповання – «Боко Харам» в Нігерії.

З'ясовано, що проблема ісламістського екстремізму в Тропічній Африці зумовлена внутрішньою слабкістю та неспроможністю держав регіону гарантувати безпеку та гідний рівень життя своїм громадянам. Як наслідок, відбувається активізація діяльності численних екстремістських організацій, що прагнуть заповнити вакуум влади та встановити ісламські закони та традиції шляхом насильницького повалення існуючих режимів, тим самим негативно впливаючи на регіональну та міжнародну системи безпеки. Ця теза була підтверджена в результаті дослідження діяльності джихадистського нігерійського угруповання «Боко Харам», виникнення та розвиток якого були обумовлені анархією і вакуумом влади, що склалися в Нігерії та державах регіону озера Чад, найбільш постраждалих від терористичної активності.

Під час дослідження було встановлено, що перспективи вирішення проблеми ісламістського екстремізму в Тропічній Африці є ілюзорними через відсутність рішучих кроків з боку центральних урядів держав регіону щодо проведення внутрішніх реформ та викорінення фундаментальних проблем, які є першоджерелами радикалізму. Репресивна контртерористична політика африканських держав щодо проблеми екстремізму не є виправданою, адже насильницькі методи не сприяють встановленню соціально-економічної рівності в суспільствах. Інтенсифікація міжнародного та регіонального співробітництва, підвищення рівня життя населення, посилення позицій центральних урядів і дотримання ними демократичних принципів та етно-релігійного балансу – це дієві засоби, які спроможні мінімізувати радикалізацію всередині суспільств, запобігти виникненню терористичних рухів у регіоні та зміцнити мир і стабільність.

Ключові слова: ісламістський екстремізм, Тропічна Африка, «неспроможні» держави, Нігерія, «Боко Харам».

The article analyzes the problem of Islamist extremism in Tropical Africa with the focus on factors which stimulate internal radicalization and the spread of extremist ideas in the region. The ideological base and activities of the radical Islamist group Boko Haram in Nigeria is presented in a separate case study.

Authors came into conclusion that the problem of Islamist extremism in Tropical Africa is caused by the weakness of the regional states. They are unable to ensure security and decent living standards for the citizens which resulted into the intensification of the activities of numerous extremist organizations. These groups seek to fill the power vacuum and establish Islamic laws and traditions by overthrowing «pro-Western» regimes in African countries and creating Sharia quasi-states there. This conclusion was proved by a case study of the jihadist Nigerian group Boko Haram. This organization has emerged and gained leverage due to the anarchy and power vacuum in Nigeria and the states of the Lake Chad region. Terrorist activities of Boko Haram and other radical groups have negative affect both on regional and international security.

The prospects for the resolution of the problem of Islamist extremism in Tropical Africa are illusory due to the lack of decisive steps from the central governments in order to conduct necessary reforms and eliminate the fundamental sources of radicalism. The repressive counter-terrorism policies against radical groups are not justified, because violent methods do not contribute to the establishment of socio-economic equality in African societies. Thus, the intensification of international and regional cooperation, improvements in the living standards of the population, the consolidation of the central governments and their commitment to democratic principles and ethno-religious balance are the only ways to minimize radicalization within the societies, to prevent the emergence of terrorist movements in the region and to strengthen peace and stability in the region.

Key words: Islamist extremism, Tropical Africa, failed states, Nigeria, Boko Haram.

Постановка проблеми. Проблема ісламістського екстремізму є однією з найактуальніших і найбільш небезпечних для світової спільноти. Через два десятиліття після терактів 11 вересня 2001 р. в США

терористичні мережі джихадистів продовжують становити серйозну загрозу миру і безпеці, адаптуючись до нових технологій і поширюючи свою діяльність у найбільш вразливих регіонах світу.

У ХХІ столітті новим глобальним осередком активності джихадистів став регіон Тропічної Африки, який традиційно відносять до категорії найбільш нестабільних. Про це, зокрема, свідчать статистичні данні Глобального індексу тероризму 2021 року, згідно з якими 5 із 10 держав, що входять до рейтингу за найвищим рівнем загрози тероризму, розташовані в регіоні, який досліджується у цій статті.

Таким чином, вкрай важливим є дослідження та розуміння існуючих у державах Тропічної Африки соціально-економічних та політичних умов, що безпосередньо сприяють виникненню та поширенню тут радикалізму. Враховуючи недостатнє висвітлення проблеми в українській історіографії, актуальним є також дослідження окремих кейсів африканських джихадистських угруповань, діяльність яких призводить до дестабілізації регіональної системи безпеки, спалахів насильства та гуманітарних катастроф у найбільш незахищених перед нападами терористів країнах Тропічної Африки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема ісламістського екстремізму в Тропічній Африці привертає увагу науковців усього світу. Особливістю даної статті є аналіз історіографічної бази, представленої статтями та аналітичними роботами науковців із країн Африканського континенту.

Так, основні фактори виникнення проблеми ісламістського екстремізму в Тропічній Африці були досліджені наступними фахівцями: співробітниками відділу Близького Сходу та Африки Німецького інституту міжнародних відносин та безпеки Стейнбергом Г. та Вебер А. [18]; старшим аналітиком Інституту досліджень безпеки Європейського Союзу Фалегом Д. та постдокторантом Фінського інституту міжнародних відносин Мустасилта К. [6]; професором Нігерійського університету Нсукка Ментаном Т. [13]; доцентом кафедри політології та міжнародних відносин Університету Об'єднаних Арабських Еміратів Антві-Боатенгом О. [1].

Кейс «Боко Харам» та ісламістський радикалізм в Нігерії були розглянуті фахівцем в галузі ісламістського тероризму в Африці Фалуїї О. у співавторстві з професором соціології університету Квазулу-Натал (Південно-Африканська Республіка) Ханом С. [7]; професором Нігерійського університету Анугвомом Е. [2]; експертом Школи східних та африканських досліджень Лондонського університету Баркіндо А. [3]; старшим аналітиком Інституту глобальних змін Тоні Блера Букарті Б. [5]; співробітником Центру боротьби з тероризмом Уорнером Д. [20]; доцентом кафедри політології в Університеті Цинциннаті Терстоном О. [19]; засновником Африканської дослідницької групи Університету Лестера Омені А. [15]; про-

фесором Каліфорнійського університету в Ірвайні Каземі Е. та експертом Школи глобальних досліджень Університету Сассекса Релі К. [9].

Джерельною базою дослідження стали: Резолюція Ради Безпеки ООН №2349 щодо загрози тероризму в регіоні басейна озера Чад з боку «Боко Харам» [17]; офіційна заява держав-членів Комісії басейну озера Чад про організацію регіональної стратегії стабілізації районів, що постраждали від діяльності «Боко Харам» [14]; матеріали міжнародної преси [4; 10; 11; 12; 16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема ісламістського екстремізму в Тропічній Африці ще не стала предметом окремого наукового дослідження в українській історіографії.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження проблеми ісламістського екстремізму в Тропічній Африці. Ця мета реалізується шляхом виконання наступних завдань: 1. дослідити причини виникнення проблеми ісламістського екстремізму в Тропічній Африці; 2. проаналізувати ідеологію та еволюцію діяльності угруповання «Боко Харам» в Нігерії; 3. дати прогноз щодо подальшого розвитку зазначеної проблеми та перспектив її вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні десятиліття у державах регіону Тропічної Африки спостерігається тривожна тенденція зростання ісламістського радикалізму та насильства. Цей феномен пояснюється численними та досі невирішеними соціально-економічними та політичними проблемами, що слугують сприятливим ґрунтом для виникнення джихадистських угруповань, а також для активного розширення зони їхньої діяльності.

Сьогодні більшість держав регіону відносять до категорії «неспроможних», що зумовлено слабкістю та неефективністю їхніх центральних урядів [13; с. 86]. Внутрішня неспроможність робить такі держави уразливими для різноманітних загроз, у тому числі, для загроз з боку терористичних екстремістських структур, які, через загальну нестабільність і відсутність належного реагування, успішно протистоять урядовим силам і набувають політичної ваги в регіонах свого базування. Загалом можна виділити кілька фундаментальних проблем, що сприяють зростанню екстремізму в державах Тропічної Африки.

По-перше, фундаментальною проблемою Африканського континенту є внутрішня слабкість його держав. Для них актуальним є явище, коли центральний уряд поширює свою владу лише на території, які мають або стратегічне значення, або знаходяться близько до столиці, де базується основна політична еліта. У периферійних районах найчастіше призначаються місцеві представники, діяльність яких фактично не контролюється цен-

тром, через що виникає вакуум влади [18]. Таким чином, через нездатність урядів забезпечити безпеку та рівномірний розвиток усіх регіонів, роль щодо забезпечення дотримання законів та розподілу суспільних благ у них беруть на себе дрібніші суб'єкти, в тому числі, радикальні елементи.

По-друге, з внутрішньої слабкості африканських держав впливає ще одна, не менш важлива проблема, а саме – «пористість» їхніх кордонів. Погано контрольовані кордони країн надають терористичним угрупованням з інших регіонів світу (здебільшого з Близького Сходу та Північної Африки) можливість легко пересуватися в регіони в пошуках найбільш придатних для залучення до салафістсько-джихадистської ідеології місць, а також безперешкодно займатися контрабандою зброї, людей та наркотиків [1]. Неспроможність держав регіону самостійно забезпечити безпеку своїх кордонів значно ускладнює контртерористичну діяльність та боротьбу з контрабандою.

По-третьє, політичні системи більшості держав регіону характеризуються високим рівнем авторитаризму. Цей феномен пояснюється тим, що політика сприймається тут як легкий шлях для особистого звеличення та збагачення, що породжує політичне свавілля і стимулює ворожість між масами та державою [18]. Регулярне шахрайство на виборах, придушення будь-якої опозиції шляхом репресій, ігнорування та незадоволення основних потреб суспільства через відсутність структур, здатних забезпечувати контроль та безпеку – це фактори, що сприяють зростанню невдоволення африканськими урядами та внутрішній радикалізації суспільств.

По-четверте, важливим є питання корупції та економічної неспроможності держав Тропічної Африки. Високий рівень корупції є вкрай поширеним явищем серед держав регіону і є серйозною перешкодою для встановлення соціальної справедливості в африканських суспільствах та запобігання розповсюдження радикальних ідей серед населення. В цьому контексті важливо зазначити, що в Тропічній Африці корупційна практика, як правило, пов'язана з непотизмом, тобто, у політичній та економічній сферах посади отримують не кваліфіковані фахівці, а люди, пов'язані з особами, що перебувають при владі [6]. Наявність некомпетентних елементів в органах державної влади сприяє посиленню економічної неспроможності, безробіттю, соціальної несправедливості і, таким чином, маргіналізації широких верств населення, які згодом стають основним контингентом для вербування терористів.

По-п'яте, характерним для Тропічної Африки є поширення конфліктів на етно-релігійному ґрунті. Проблема полягає в тому, що етнічні та конфесійні інтереси в більшості африканських держав ставляться вище за національні. Таким

чином, уряди насамперед дбають про інтереси власних етнічних груп, і віддають їм перевагу, тим самим сприяючи радикалізації всередині найбільш маргіналізованих етно-релігійних спільнот та підштовхуючи їх до підтримки сепаратистських та екстремістських рухів [1].

По-шосте, через нерозвиненість соціальної політики, в багатьох державах Тропічної Африки спостерігається низький рівень грамотності серед населення. Численні прогалини у цій сфері та недоступність освіти, побудованої за західними стандартами, призвели до підвищення попиту на здобуття ісламської освіти в медресе, в яких, через відсутність належного контролю з боку державних структур, часто проводиться релігійна обробка та вербування молодих людей в ряди джихадистів [5]. Брак загальної освіти сприяє популярності ваххабітської риторики, поширенню радикальних ідей, і таким чином, посиленню позицій екстремістів.

Отже, виходячи з перерахованих вище проблем, можна зробити висновок, що більшість держав регіону Тропічної Африки є «неспроможними». Їхні уряди, в силу своєї одіозності або корупційного характеру, не здатні гарантувати безпеку на всій території своїх держав, надавати суспільству необхідні соціально-економічні послуги або можливості для адекватного розвитку особистості, тим самим створюючи сприятливі умови для поширення радикалізму та насильства.

Незважаючи на зусилля світової спільноти у боротьбі з глобальним ісламістським тероризмом, загроза з боку численних радикальних угруповань, у тому числі, асоційованих з міжнародними ісламістськими радикальними організаціями, такими як «Ісламська Держава» та «Аль-Каїда», залишається вкрай високою для багатьох африканських держав [8]. Сьогодні найбільш небезпечним з точки зору терористичної загрози субрегіоном Тропічної Африки є Західна Африка, в якій функціонує одне з найнебезпечніших ісламістських радикальних угруповань континенту – «Боко Харам». Воно підриває вкрай нестійку систему безпеки в субрегіоні загалом та на північному сході Нігерії зокрема.

Причини зародження та розвитку джихадистського руху в Нігерії формувалися впродовж кількох десятиліть. Незважаючи на те, що Нігерія є найбільшою економікою африканського континенту, високий рівень корупції, концентрація всіх благ у руках політичної еліти країни, неефективність державного управління, невирішеність численних етно-релігійних протиріч та катастрофічний розрив між багатими та бідними сформували сприятливий ґрунт для виникнення радикального ісламістського руху в цій державі [15; с. 101].

Угруповання «Боко Харам» було засноване в 2002 році нігерійським імамом Мохаммедом

Юсуфом і базувалося переважно на північному сході Нігерії. Цей регіон впродовж багатьох років знаходився на периферії уваги нігерійського уряду, внаслідок чого став одним з найбільш маргіналізованих та малорозвинених. Історія «Боко Харам» бере свій початок у 1995 р., коли угруповання являло собою неорганізований рух релігійних молодих людей, які базувалися в мечетях міста Майдугурі, штат Борно, та сповідували ваххабістські ідеї [19; с. 83]. Назва угруповання з мови хауса та арабської буквально перекладається як «Західна освіта гріхозна», що розкриває основну суть організації.

Ідеологія та діяльність угруповання «Боко Харам» спрямовані на відродження традиційних ісламських цінностей шляхом запровадження законів шаріату на всій території Нігерії. Вважаючи взаємодію із західним світом та його цінностями неприйнятною, угруповання виступає проти «віровідступницького» уряду Нігерії, політична діяльність якого заснована на західних традиціях [2; с. 57]. Таким чином, прихильники «Боко Харам» бачать причину усіх проблем у вестернізації, яка, на їхню думку, призвела до морального та соціально-економічного занепаду країни. Використовуючи насильницькі методи боротьби, джихадисти прагнуть підірвати позиції, і, згодом, повалити «секуляристський» режим та створити «справедливу» державу за всіма канонами ісламу.

Ядром «Боко Харам» традиційно виступає релігійна, малоосвічена і радикально налаштована молодь, натхненна ідеями про відтворення ісламського халіфату. Привабливість «Боко Харам» для молодих людей, в першу чергу, обумовлюється готовністю угруповання надати їм соціально-економічний базис в короткі терміни, що, враховуючи катастрофічну бідність та безробіття в північно-східних регіонах Нігерії, є дуже привабливим [7; с. 61]. Таким чином, бажання покращити своє матеріальне та соціальне становище змушує маргінальну молодь, яка не має інших перспектив для самореалізації, приєднуватися до джихадистів, які вмільо спрямовують їхній радикалізм проти центрального уряду, переслідуючи власні корисні цілі та маскуючи їх релігією.

Після вбивства Мохаммеда Юсуфа у 2009 році, новим лідером руху став джихадист Абубакр Шекау, який відрізнявся набагато суворішим характером, ніж його попередник [19; с. 150]. Під керівництвом Абубакра Шекау «Боко Харам» перетворилося на одне з найнебезпечніших ісламістських угруповань Тропічної Африки. Підвищення ефективності руху, насамперед, було зумовлено створенням ієрархічної та дисциплінованої структури всередині угруповання, яка дозволила джихадистам успішно координувати свою діяльність. Керівним органом «Боко Харам» стала Консультативна рада (Шура), що очолювалася безпо-

середньо еміром Шекау. За оперативну діяльність відповідали окремі місцеві структури, так звані «операційні вузли», що керувалися польовими командирами та підпорядковувалися безпосередньо еміру [5].

Не менш важливим є питання фінансування «Боко Харам». Більшість дослідників вважають, що угруповання отримувало фінансування як із легальних, так і нелегальних джерел. Зокрема, до легальних джерел фінансування «Боко Харам» відносять регулярні пожертвування індивідів, що симпатизують руху, а також обов'язкові членські внески. Втім, найбільший дохід руху беззаперечно приносять нелегальні операції, а саме: контрабанда зброї та наркотиків, викрадення людей та вимагання викупів, торгівля людьми, рекет, озброєні пограбування та «кришування» [2; с. 94-96]. До того ж, існують відомості про те, що в період з 2009 по 2010 рр. бойовики «Боко Харам» отримували матеріальну та військову підтримку з боку ««Аль-Каїди» в країнах ісламського Магрибу». Це мало велике значення для виживання угруповання, яке на той період часу потерпало від серйозних матеріальних та технічних труднощів [5].

Отже, після успішної реструктуризації та появи додаткових джерел фінансування, діяльність «Боко Харам» в субрегіоні знов активізувалася. Починаючи з 2009 року, угруповання регулярно здійснює численні терористичні акти по всій території Нігерії, спрямовані переважно проти силових структур, християн та «викривачів руху» [20; с. 98]. В цілому, в період з 2014 по 2015 рр., бойовиками «Боко Харам» було окуповано понад 30 міст на північному сході Нігерії, внаслідок чого джихадисти почали призначати на місцях своїх «емірів» та запроваджувати власні програми управління. У зв'язку з безперервними нападами та терактами, у низці штатів на північному сході Нігерії з 2014 року було введено режим надзвичайного стану.

Важливим етапом в еволюції «Боко Харам» стала асоціація угруповання з найбільш потужною на той час ісламістською організацією у світі – «Ісламською Державою». 9 січня 2015 року Абубакр Шекау проголосив свою вірність «халіфу всіх мусульман» Абу Бакру аль-Багдаді, а вже 12 березня 2015 року офіційний представник ІД заявив про визнання присяги Шекау. Основні причини такого кроку з боку лідера «Боко Харам» полягали у:

1. прагненні до глобальної джихадистської легітимності. Для «Боко Харам», що є регіональним проектом, було дуже важливим встановити зв'язки із більш потужними гравцями та отримати визнання своєї організації як частини міжнародного джихадистського руху;

2. бажанні налагодити оперативне та матеріально-технічне співробітництво з найбагатшою на той момент терористичною організацією у світі;

3. необхідності забезпечити власну матеріальну та військово-технічну базу, оскільки вже у березні 2015 року бойовики «Боко Харам» зіткнулися з тиском з боку нігерійських урядових військ, що загрожувало джихадистам втратою позицій у регіоні [20; с. 99-102].

Таким чином, організація «Боко Харам» була перейменована на «Західноафриканську провінцію Ісламської Держави», ставши четвертим вілайетом «Ісламської Держави» на африканському континенті після оголошення в листопаді 2014 року провінцій у Лівії, Алжирі та на Синаї [20; с. 103].

Незважаючи на зниження активності з 2016 року, що було викликано внутрішнім розколом і фактичним розпадом угруповання на кілька окремих фракцій, «Боко Харам», як єдиний організм, продовжує здійснювати терористичну діяльність і становити цим значну загрозу безпеці та стабільності у Західній Африці. Через неспроможність Нігерії та держав, що межують з нею, забезпечити необхідний рівень безпеки, діяльність руху швидко поширилася в регіоні басейну озера Чад (Чад, Камерун, Нігер та північний схід Нігерії). Це значно ускладнило гуманітарну та міграційну ситуацію та поставило мільйони людей під загрозу голоду [3].

У 2017 році Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію, що засуджує діяльність «Боко Харам» у регіоні, а також закликає держави Західної Африки об'єднати зусилля у боротьбі з бойовиками та максимально забезпечити громадянському населенню безпеку і доступ до гуманітарної допомоги. Також, у резолюції було висловлено підтримку заснованій у січні 2015 року Багатонаціональній об'єднаній оперативній групі (MJTF) для боротьби з тероризмом, до якої входять такі африканські держави як Нігерія, Нігер, Чад, Камерун та Бенін [17]. Крім того, в рамках конференції держав-членів Комісії з басейну озера Чад (LCBC), що відбулася у 2018 році за підтримки Африканського союзу та Програми розвитку ООН, державами-членами було прийнято рішення про розробку регіональної стратегії стабілізації та відновлення районів, що постраждали від діяльності «Боко Харам» [14].

Втім, незважаючи на військові зусилля західноафриканських держав у боротьбі з бойовиками та надання міжнародними партнерами значної гуманітарної допомоги, організація «Боко Харам» досі є активною [20; с. 111]. Про це свідчать численні терористичні акти, що були здійснені радикалами у різних регіонах Нігерії та в державах регіону озера Чад. Зокрема, великого резонансу в пресі набула новина щодо збройного нападу джихадистів «Боко Харам» у 2020 році на школу у нігерійському штаті Каціна, після якого понад 300 хлопчиків зникли безвісти [16]. У відповідь

на викрадення дітей, на північному заході Нігерії пройшли марші під лозунгом #BringBackOurBoys з вимогою звільнити хлопчиків з полону та покращити безпеку в навчальних закладах регіону [4]. У 2021 році бойовиками «Боко Харам» було викрадено і вбито більше сотні нігерійських військових та цивільних, близько 5000 дітей припинили ходити в школу через постійну терористичну загрозу. Важливим показником високого рівня організованості руху стали й територіальні здобутки «Боко Харам». У квітні 2021 року бойовиками було окуповано декілька громад у північному штаті Нігер, що поставило під загрозу безпеку Абуджі, столиці Нігерії, яка розташована приблизно за 140 кілометрів від місця подій [10]. Впродовж 2022 року угруповання здійснило десятки терористичних атак на військові та інфраструктурні об'єкти Нігерії, а також на цивільні поселення переважно північно-східних штатів. Однією із наймасштабніших атак у 2022 році став збройний напад на в'язницю в Абуджі. В результаті, близько 900 ув'язненим вдалося втекти, з них близько 70 втікачів – бойовики, асоційовані з «Боко Харам» [11]. У березні 2023 року в результаті терористичної атаки «Боко Харам» було вбито 30 рибалок та фермерів у штаті Борно [12]. В цілому, західними дослідниками констатується погіршення безпеки в субрегіоні в 2022 році, що пов'язано із розширенням територіальної зони операцій «Західноафриканської провінції Ісламської Держави» та зростанням насильства, спрямованого проти цивільних [9]. Таким чином, антитерористичні заходи центральних урядів держав субрегіону не здатні остаточно вирішити проблему екстремізму.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що виникнення та активність екстремістських рухів у державах регіону Тропічної Африки обумовлені неспроможністю їх центральних урядів, неефективні методи державного управління яких створюють нестабільність та вакуум влади. Аналіз кейсу «Боко Харам» продемонстрував, що навіть такі держави, як Нігерія, що мають значний економічний потенціал та серйозний регіональний авторитет, не захищені від терористичної загрози з боку ісламістських угруповань. Це особливо актуально, коли економічний потенціал держави витрачається на користь політичних еліт, а не використовується задля внутрішньої стабілізації та забезпечення необхідними соціальними та економічними благами всіх верств населення, незалежно від їхньої етнічної та релігійної приналежності.

Виходячи з цього, можна констатувати, що викорінення проблеми радикального ісламізму в Тропічній Африці лише військовим шляхом не є ефективним без проведення державами регіону всеосяжних реформ з ліквідації фундаментальних

соціально-економічних проблем у найбільш уразливих для поширення екстремізму регіонах та консолідації сил світової спільноти з метою запобігання ісламістській радикалізації у світі. Відсутність рішучих кроків з боку центральних урядів

африканських держав щодо проведення реформ та підвищення рівня життя та безпеки своїх громадян призводить до невтішних прогнозів щодо перспектив стабілізації ситуації у найближчій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Antwi-Boateng O. The Rise of Pan-Islamic Terrorism in Africa: a Global Security Challenge. *Politics & Policy*. 2017. April 11. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/polp.12195>
2. Anugwom E. *The Boko Haram Insurgence in Nigeria: Perspectives from Within*. London: Palgrave Macmillan. 2019. 236 p.
3. Barkindo A. Boko Haram and the Conflict Dynamics in the Chad Basin. *United Nations Development Programme*. 2020. February 8. URL: <https://www.undp.org/africa/publications/borderland-policy-briefing-series-boko-haram-and-conflict-dynamics-chad-basin>
4. «Bring Back Our Boys»: Northern Nigerians Protest Kidnappings. *Al Jazeera*. 2020. December 17. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/12/17/bring-back-our-boys-nigerians-protest-kidnappings>
5. Bukarti A. Violent Extremism in Sub-Saharan Africa: Lessons from the Rise of Boko Haram. *Tony Blair Institute for Global Change*. 2021. July 23. URL: <https://institute.global/policy/violent-extremism-sub-saharan-africa-lessons-rise-boko-haram>
6. Faleg G., Mustasilta K. Salafi-jihadism in Africa. *European Union Institute for Security Studies*. 2021. June 2. URL: <https://www.iss.europa.eu/content/salafi-jihadism-africa>
7. Faluyi O., Khan S. *Boko Haram's Terrorism and the Nigerian State: Federalism, Politics and Policies*. Cham: Springer Nature. 2019. 157 p.
8. Idaewor O. The Dominance of Terrorism: Aspects of the Socio-Political Challenges in Post-Independence West Africa: Nigeria, Burkina Faso and Mali. *DOAJ*. 2020. URL: <https://doaj.org/article/1dc57bca70804543a61dd0bedd64d399>
9. Kazemi E., Raleigh C. 10 Conflicts to Worry About in 2022: Nigeria. Multiple Security Threats Persist Around the Country. *ACLEDA*. 2022. URL: <https://acleddata.com/10-conflicts-to-worry-about-in-2022/nigeria/>
10. Kola A. Boko Haram Seizes Nigeria's Northern Region. *Anadolu Agency*. 2021. April 27. URL: <https://www.aa.com.tr/en/africa/boko-haram-seizes-nigerias-northern-region/2222028>
11. Kola A. 69 Boko Haram, Islamic State in West Africa Terrorists among Inmates Who Escaped Nigerian Prison: Police. *Anadolu Agency*. 2022. July 9. URL: <https://www.aa.com.tr/en/africa/69-boko-haram-islamic-state-in-west-africa-terrorists-among-inmates-who-escaped-nigerian-prison-police/2633613>
12. Kola A. Death Toll in Nigeria's Boko Haram Attack Exceeds 30. *Anadolu Agency*. 2023. March 10. URL: <https://www.aa.com.tr/en/africa/death-toll-in-nigerias-boko-haram-attack-exceeds-30-un-says/2841705>
13. Mentan T. *Dilemmas of Weak States: Africa and Transnational Terrorism in the Twenty-First Century*. New York: Routledge. 2018. 254 p.
14. Ministerial Conference on the Adoption of the Regional Stabilization Strategy for the Lake Chad Basin Region. *African Union*. 2018. August 31. URL: <https://www.peaceau.org/en/article/lake-chad-basin-commission-and-the-african-union-convene-a-ministerial-conference-to-adopt-the-regional-stabilization-strategy-for-the-areas-of-the-lake-chad-basin-region-affected-by-the-activities-of-boko-haram>
15. Omeni A. *Insurgency and War in Nigeria: Regional Fracture and the Fight against Boko Haram*. London: I.B. Tauris. 2020. 270 p.
16. Over 300 Boys Still Missing after Nigeria School Attack. *Al Jazeera*. 2020. December 15. URL: <https://www.aljazeera.com/program/newsfeed/2020/12/15/over-300-boys-still-missing-after-nigeria-school-attack>
17. Resolution № 2349. *United Nations Council*. 2017. March 31. URL: <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2349>
18. Steinberg G., Weber A. Jihadism in Africa: Local Causes, Regional Expansion, International Alliances. *Stiftung Wissenschaft und Politik*. 2015. May 3. URL: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/jihadism-in-africa>
19. Thurston A. *Boko Haram: The History of an African Jihadist Movement*. New Jersey: Princeton University Press. 2018. 341 p.
20. Warner J. *The Islamic State in Africa*. London: C. Hurst & Co Publishers Ltd. 2021. 288 p.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ НАТО НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

FEATURES OF NATO'S PUBLIC DIPLOMACY AT PRESENT DAY

Климчук І.І.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Лукачук О.В.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розкрито особливості організаційної структури Альянсу у сфері громадської дипломатії, що охоплюють спеціалізовані відділення: Комітет громадської дипломатії, Прес-служба НАТО, Мультимедійний портал НАТО, Гранти на спів-спонсорство, Центр інформації та документації НАТО, Київ, Україна, Контактні пункти НАТО (Посольства в країнах-партнерах). Встановлено, що дана структура має вигляд розгалуженої системи загальних та спеціальних органів й установ, побудованих на основі централізованої системи управління. Висвітлено особливості функціонування інструментів громадської дипломатії НАТО на сучасному етапі. Зокрема, встановлено, що Альянс активно використовує Інтернет-ЗМІ, соціальні медіа-платформи для залучення громадськості, застосовуючи у такий спосіб багатогранний і комплексний підхід до спілкування та взаємодії з широкими аудиторіями. Втім, з'ясовано, що платформи соціальних мереж НАТО не використовуються ефективно та на повну потужність, для того щоб забезпечувати одночасну соціальну взаємодію між користувачами. Також авторами встановлено, що НАТО майже повністю ігнорує радіомовлення, яке продовжує бути важливим комунікаційним інструментом зі своєю цільовою аудиторією. Досліджено роль комунікаційних механізмів у сфері громадської дипломатії Організації Північноатлантичного Альянсу. З'ясовано, що загальна мета комунікаційної діяльності НАТО полягає в тому, щоб сприяти діалогу та взаєморозумінню, одночасно сприяючи обізнаності громадськості з питань безпеки та її залученню до безперервних процесів з обговорення питань безпеки. Водночас, у статті більш детально висвітлено програмні заходи, проекти, інформаційні кампанії з громадської дипломатії НАТО протягом 2015-2022 рр. Підкреслено потребу у більш чутливих і ефективних засобах спілкування з громадськістю та підвищення обізнаності, зокрема серед молодих людей щодо цінностей та ролі НАТО у все більш глобалізованому світі.

Експерти очікують, що головна мета громадської дипломатії НАТО буде спрямована на громадську думку країн за межами НАТО. Оскільки наразі зусилля громадської дипломатії Альянсу здебільшого зосереджені на громадській думці лише держав-членів. На думку авторів, важливо подолати політичні та бюрократичні бар'єри для побудови спільної та цілісної платформи з громадської дипломатії в рамках Альянсу. Встановлено, що НАТО виявилось важко сформулювати інституційну стратегію громадської дипломатії через пріоритетність індивідуальних інтересів у країнах-членах, таким чином, підхід, заснований на співпраці та діалозі, відіграватиме вирішальну роль у розвитку бачення та цілей НАТО на сучасному етапі.

Ключові слова: громадська дипломатія НАТО, організаційна структура, інструменти громадської дипломатії, комунікаційні механізми, програмні заходи, проекти, інформаційні кампанії з громадської дипломатії.

Public diplomacy of international organizations is a relatively new phenomenon. Not all of them aim to communicate with foreign audiences (in particular, in states that are not members of the organizations). Whether the communication of an international organization with the citizens of member states should be classified as public diplomacy is a rather debatable issue. Therefore, it is necessary to focus primarily on organizations that actively and consistently try to establish contact with the public outside the borders of the member states, creating special organizational structures for this purpose – primarily NATO. Among the international organizations active in the field of public diplomacy, it is the North Atlantic Treaty Organization (NATO) that makes a lot of effort to establish communication with foreign audiences and has already accumulated considerable experience, and its public diplomacy has acquired distinctive specific features in recent years. NATO is one of the largest international organizations, which is aware of modern challenges and tries to form the image of the organization as a guarantor of security and an effective platform for combining the efforts of states in the fight against terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, threats to energy security, merchant shipping, etc. This organization demonstrates its own successful approaches to using public diplomacy tools.

In this article, we will focus on the study of the organizational structure of the Alliance in the field of public diplomacy, in particular, the highlighted features of the functioning of NATO's public diplomacy tools, the analysis of communication mechanisms, as well as program activities, projects, and information campaigns in the specified field.

We came to the conclusions, that NATO managed to create a modern and coherent mechanism for the implementation of public diplomacy, which helps the organization to achieve its own goals, and is also interesting in view of the current research on the trends of transformation and implementation of public diplomacy practices in modern international relations. Today, NATO can implement a social media network strategy that consists of informing the public about its missions, officials and institutions. In addition, social media networking campaigns can focus on NATO's core activities, its multilateral diplomatic initiatives, and its response to growing international security challenges. The content of such campaigns

can be carried out through a network of tweets to reach the target audience. The implementation of this strategy will help to expand the global scale of the Alliance's communication through its own online network. However, currently NATO's public diplomacy efforts are mainly aimed at member states' public opinion. Therefore, it is important to overcome political and bureaucratic barriers to build a common and integrated public diplomacy platform within the Alliance. It has been found that NATO has found it difficult to formulate an institutional public diplomacy strategy due to the prioritization of individual interests in member states, thus an approach based on cooperation and dialogue will play a crucial role in developing NATO's vision and goals in this new era. In this sense, social networking platforms should be used more often and more effectively, as they provide simultaneous social interaction between users.

Key words: NATO's public diplomacy, organizational structure, public diplomacy tools, communication mechanisms, program activities, projects, public diplomacy information campaigns.

Постановка проблеми. Громадська дипломатія міжнародних організацій є відносно новим явищем. Далеко не всі вони ставлять за мету спілкування з іноземними аудиторіями (зокрема у державах, що не є членами організації). Чи відносити до громадської дипломатії спілкування міжнародної організації з громадянами держав-членів – доволі дискусійне питання. Тому варто передовсім зосередити увагу на організаціях, що активній послідовно намагаються налагодити зв'язок з громадськістю поза межами держав-членів, створивши для цього спеціальні організаційні структури – насамперед НАТО. З-поміж міжнародних організацій, активних у сфері реалізації громадської дипломатії, саме Організація Північноатлантичного договору (НАТО) докладає чимало зусиль задля налагодження комунікації із закордонними аудиторіями та вже накопичила неабиякий досвід, а її громадська дипломатія за останні роки набула виразних специфічних рис. НАТО є однією з найбільших міжнародних організацій, яка усвідомлює сучасні виклики та намагається сформувати образ організації як гаранта безпеки та ефективного майданчика для поєднання зусиль держав у боротьбі з тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення, загрозами енергетичній безпеці, торговельному мореплавству тощо. Дана організація демонструє власні успішні підходи до використання інструментарію громадської дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ключових принципів і напрямів практичної роботи у сфері громадської дипломатії НАТО, її еволюцією, а також визначенням чинників, що впливають на цілі, завдання і пріоритети стратегічних комунікативних зусиль Альянсу займаються Н. Яковенко, Г. Піскорська, Л. Монастирська та О. Павлова. Проблематика стратегічних комунікацій, особливостей їх використання в умовах сучасної політичної дійсності представлена в наукових розвідках Л. Хорішко, М. Гребенюка, К. Галлахана, У. Ільницької, Д. Хольтцаузен, Б. Рулера, та інших.

Постановка завдання. У даній статті ми зосередимося на дослідженні організаційної структури Альянсу у сфері громадської дипломатії, зокрема, висвітлені особливостей функціонування інструментів громадської дипломатії НАТО, ана-

лізі комунікаційних механізмів, а також програмних заходів, проектів, інформаційних кампаній у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. У своїй взаємодії зі світом Організація Північноатлантичного альянсу використовує інструменти громадської дипломатії. Альянс був першою великою міжнародною організацією, яка створила окреме відділення з громадської дипломатії (2003 р.). За словами помічниці генсека НАТО з публічної дипломатії Байби Браже: «Усе, що ми робимо – це стратегічні комунікації. Ми здійснюємо класичну громадську дипломатію, тобто сприяємо міжнародним дебатам щодо безпеки та ролі НАТО в цьому. Співпрацюємо з аналітичними центрами, з університетами, з молодіжними групами. А також із такими країнами-партнерами, як Україна, щоб переконатися, що роль і цілі НАТО, а також співпраця, були добре зрозумілими. Громадська дипломатія потрібна, щоб наші суспільства у країнах Альянсу підтримували НАТО. Водночас ми також дбаємо про те, щоб інші країни світу розуміли, що таке НАТО» [1].

Отже, НАТО спілкується та розробляє програми у сфері громадської дипломатії, щоб сприяти підвищенню обізнаності та розумінню Альянсу з питань, пов'язаних з безпекою, і, в цілому, зміцнювати підтримку та довіру до себе. Оскільки НАТО є міжурядовою організацією, уряди окремих членів також відповідають за роз'яснення громадськості своєї національної політики оборони та безпеки, а також своєї ролі як членів Альянсу. НАТО сприяє громадським дебатам і розумінню Альянсу через пряму взаємодію, як цифрову, так і особисту, одночасно координуючи роботу з членами НАТО на постійній основі.

Станом на сьогодні організаційна структура НАТО виглядає наступним чином: Комітет громадської дипломатії, Прес-служба НАТО, Мультимедійний портал НАТО, Гранти на співспонсорство, Центр інформації та документації НАТО, Київ, Україна, Інформаційний офіс НАТО в Москві (зачинений), Контактні пункти НАТО Посольства в країнах-партнерах [5].

Комітет громадської дипломатії в штабквартирі НАТО гармонізує всю діяльність у сфері публічної дипломатії та координує в цілому комунікаційну діяльність у масштабах НАТО.

Прес-служба НАТО. Організація активно використовує пресу та медіа задля спілкування з Генеральним Секретарем та іншими лідерами. Регулярно проводиться робота з журналістами для того щоб підтримувати широку обізнаність про НАТО. Рідко коли генеральний секретар НАТО виїжджає за кордон, не давши серії інтерв'ю чи публічних виступів з місцевими партнерами. Прес-тури до штаб-квартири НАТО та на місії та навчання під егідою НАТО є нормою. Середня кількість офіційно акредитованих журналістів на саміти НАТО становить близько 1500 осіб. Платформи соціальних медіа обслуговують різну аудиторію з різним вмістом. Офіційна сторінка НАТО у Facebook має понад 1,3 мільйона підписників, а соціальна платформа Twitter прес-секретаря налічує майже 60 000 підписників. Відвідувачі щодня потрапляють до штаб-квартири НАТО на брифінги та зустрічі з офіційними особами організації [5].

Мультимедійний портал НАТО. Це додатковий інформаційний інструмент, який допомагає поширювати інформацію про новини, проекти, програми, зустрічі, виступи у вигляді відеороликів, презентацій та інтерв'ю.

Гранти на спів-спонсорство. Цей відділ активно займається просвітницькою та освітньою діяльністю, надаючи гранти неурядовим організаціям або аналітичним центрам, чи університетам. Існують також цільові гранти для підвищення стійкості проти дезінформації. Це скоріше експериментальний тип ініціатив – ігрові проекти, тренування для того, щоб журналісти знаходили нові підходи до протидії дезінформації. Відділ громадської дипломатії НАТО активно працює над зміцненням суспільного іміджу Альянсу, сприяючи розумінню, довірі та його підтримці. Це робиться шляхом співпраці через безперервний процес міжнародної безпекової дискусії та розробки політики, а також через різноманітні міжлюдські та цифрові програми в НАТО та країнах-партнерах. Тому НАТО може допомогти втілити будь-який тематичний проект у реальність, надаючи поради, фінансування та практичну допомогу.

Спільне спонсорство конференцій, семінарів, публічних заходів та інших відповідних заходів з громадської дипломатії, таких як цифрові, мультимедійні або онлайн-проекти, з питань миру та безпеки доступні у формі дискреційних грантів від Відділу громадської дипломатії НАТО. Зазвичай одержувачами цих грантів є неурядові організації (НУО), університети, аналітичні центри та інші відповідні організації громадянського суспільства.

Контактні пункти НАТО Посольства в країнах-партнерах. З початку 1990-х років НАТО розробила мережу контактних пунктів посольств (КПП) для підтримки партнерства Альянсу та

діяльності громадської дипломатії в країнах-учасниках Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), Партнерства заради миру (ПЗМ), Середземноморського діалогу (СД) та Стамбульської ініціативи співпраці (СІС). Після перегляду політики партнерства НАТО у квітні 2011 року мережу КПП також було розширено до інших партнерів по всьому світу.

КПП є цінним інструментом, який сприяє зусиллям НАТО з поширення інформації. У кожній країні діє посольство однієї з держав-членів НАТО, яке служить контактним пунктом і функціонує як канал для поширення інформації про роль і політику Альянсу.

КПП тісно співпрацюють із відділом громадської дипломатії НАТО, щоб надавати інформацію про цілі та діяльність Альянсу в країні перебування, а також підтримують Відділ з політичних справ і політики безпеки в рамках управління політикою РЄАП, ПЗМ, СД та СІС.

КПП не є дипломатичною місією НАТО в країні перебування; однак вони відіграють важливу роль у поширенні інформації про Альянс. Очільником КПП призначають ключові особи, які приймають рішення, формують громадську думку і координують публічну дипломатію в країні перебування, співпрацюючи з центральним відділом публічної дипломатії Альянсу. КПП також інформують осіб у приймаючій країні про те, як подати заявку на стипендію НАТО та взяти участь у наукових програмах.

КПП надають консультації щодо різноманітних проектних пропозицій, а також щодо низки питань, пов'язаних з НАТО у країні перебування, таких як політичні дискусії, дебати та занепокоєння чи зміни громадської думки. КПП також допомагають матеріально-технічною підтримкою, політичними порадами та брифінгами щодо відповідних подій у приймаючій країні під час підготовки до візитів до країни Генерального секретаря, Міжнародного секретаріату НАТО та сил НАТО. Вони також регулярно спілкуються з посольствами інших країн-членів НАТО в приймаючій країні, щоб інформувати про порядок денний НАТО та залучати їх до пов'язаних з НАТО заходів.

Країни-члени НАТО добровільно пропонують послуги своїх посольств у країнах-партнерах для виконання обов'язків КПП протягом двох років. Остаточне рішення щодо призначення КПП приймається консенсусом у Північноатлантичній раді – головному органі з прийняття політичних рішень в НАТО. Відділ громадської дипломатії НАТО координує мережу КПП і підтримує тісний зв'язок з кожним КПП [5].

Інші відповідальні органи та інститути з громадської дипломатії НАТО. Північноатлантична рада (НАС) і Генеральний секретар відповідають за загальне керівництво програмами кому-

нікації та громадської дипломатії як для цивільної, так і для військової сторін Альянсу.

Комітет заступників НАТО керує загальною стратегічною комунікацією від імені НАС. Комітети НАТО, які займаються конкретними питаннями, надають більш детальні вказівки, починаючи від морської стратегії НАТО і закінчуючи цивільними та військовими операціями.

Комітет громадської дипломатії (CPD) діє як дорадчий орган НАС з питань комунікації, ЗМІ та залучення громадськості. Він дає рекомендації НАС щодо того, як заохочувати громадське розуміння та підтримку Альянсу.

У штаб-квартирі НАТО працівники відділу громадської дипломатії також керують програмами з комунікації, тісно співпрацюючи з Міжнародним секретаріатом, Міжнародним військовим секретаріатом і, зокрема, з радником зі зв'язків з громадськістю та стратегічних комунікацій головою Військового комітету (МС). Комітет громадської дипломатії також співпрацює зі співробітниками двох стратегічних командувань – Командування ОЗС НАТО з операцій (АСО) і Командування ОЗС НАТО з питань трансформації (АСТ), які спілкуються щодо операцій, навчань та інших видів діяльності, що належать до їх компетенції. Взаємодія між цивільною та військовою сторонами Альянсу є ключовою для забезпечення узгодженого та послідовного підходу до зв'язку в масштабах НАТО.

У сучасних умовах, окрім НАТО, питаннями громадської дипломатії займається низка національних і міжнародних органів: посольства країн НАТО і РЄАП, національні парламенти та Північноатлантична асамблея, національні Атлантичні ради, комітети або Атлантичні асоціації, інститути та фонди, Відділи інформування громадськості у штабах ОВС НАТО, освітні та навчальні установи Альянсу і національного підпорядкування, а також Асоціація атлантичного договору, міжспівкова Конфедерація офіцерів запасу. Значно зріс потенціал органів громадської дипломатії НАТО у галузі зв'язку та інформації, орієнтований на три основні напрямки: преса та ЗМІ, міжнародні відносини, поширення інформації в електронній і друкованій формі. Було створено телеканал «NATO-TV», потужний інформаційний сайт штаб-квартири та інформаційні сайти локальних інформаційних бюро й офісів альянсу в країнах РЄАП.

Загальна мета комунікаційної діяльності НАТО полягає в тому, щоб сприяти діалогу та взаєморозумінню, одночасно сприяючи обізнаності громадськості з питань безпеки та залученню громадськості до безперервного процесу обговорення питань безпеки.

Для цього НАТО співпрацює зі ЗМІ, розробляє комунікаційні програми та програми з громад-

ської дипломатії для окремих груп, включаючи лідерів громадської думки, академічні та парламентські групи, молодіжні та освітні кола. Організація прагне охопити аудиторію в усьому світі за допомогою різноманітних платформ і діяльності в соціальних мережах. Альянс також розповсюджує матеріали та реалізує програми та заходи із зовнішніми партнерами, водночас підтримуючи Генерального секретаря НАТО в його ролі головного речника Альянсу.

Прагнення до інформування та взаємодії з громадськістю підкріплюється знанням про те, що НАТО підвітна урядам своїх членів та їхнім платникам податків, які фінансують Організацію. Таким чином, і в дусі прозорості, він пояснює свою політику, діяльність і функції.

Окрім традиційних засобів масової інформації, спрямованих на підвищення рівня обізнаності та підтримки цілей і місій НАТО, сьогодні Альянс активно використовує Інтернет-ЗМІ, соціальні медіа-платформи для залучення громадськості. Тобто, Альянс використовує багатогранний і комплексний підхід до спілкування та взаємодії з широкими аудиторіями. Нещодавно діє програма «НАТО по-руськи». Вона для тих, хто читає лише російською і прагне зрозуміти більше фактів про НАТО. Після нападу росії на Україну в 2014 р. багато контенту поширюється українською мовою [5].

З часом програми з громадської дипломатії та комунікативна політика Альянсу адаптувалися до змін у політичному середовищі та середовищі безпеки, а також до технічних інновацій, які безпосередньо впливають на комунікаційну роботу. Комунікаційні послуги, які надає НАТО сьогодні, значно реформувалися та реструктуризувалися, щоб адаптуватися до різних потреб інформаційного середовища, що постійно змінюється, а також до потреб середовища безпеки.

Тому безумовно дуже важливим є образ організації у мережі Інтернет: веб-сайти, соцмережі, трансляції. Уся робота Альянсу відповідає основним цілям і завданням, які ставить перед собою НАТО: колективна оборона; управління кризами; підтримка партнерів, безпекова співпраця, щоб забезпечити зміцнення нашої спільної безпеки.

У цьому аспекті інвестиції в потужні цифрові комунікації – найкраще обладнання, технології, людей – мають вирішальне значення. Вищезгадані зусилля допомогли вийти на новий етап у цифрових комунікаціях. Зокрема, в середині НАТО збройні сили країн-членів під час пандемії COVID-19 дійсно допомагали медикам, урядам і країнам. Через комунікаційні канали громадської дипломатії розповідалися історії про те, як збройні сили допомагали протистояти цій жахливій хворобі, надаючи необхідне військово-матеріально-технічне забезпечення: будівництво військових

госпіталів, транспортування військовими літаками пацієнтів. При цьому, союзники допомагали один одному і своїм партнерам. У результаті серед громадськості сформувалася досить висока оцінка щодо ролі і довіри до військових НАТО. Люди дізналися історії про героїзм військових, лікарів та населення.

У 2015 р. Північноатлантичний блок поширює використання громадської дипломатії на весь простір «кризової дуги», протяжність якої альянс визначає від зони Сахель (між Сахарою та Суданом) до Центральної Азії. Це вимагає від союзників блоку збереження і вдосконалення всього спектру можливостей громадської дипломатії, в діяльності якої основна увага приділяється підтримці планів розвитку натівського компонента ЄвроПРО, вдосконалення можливостей Сил першочергового використання, проведення великомасштабних навчань. В умовах фінансово-економічної кризи посилюється вплив на союзників з метою підтримки на необхідному рівні витрат на військові цілі. Комплекс проведених заходів знаменував своєрідну зміну стратегії громадської дипломатії від інформаційних задач висвітлення залученості в конфлікт НАТО до готовності НАТО реалізувати програми («transition from a deployed NATO to a prepared NATO») [6].

Також, у 2020 році НАТО допомогло запобігти переростанню кризи охорони здоров'я в кризу безпеки. Слід зазначити, що масовий перехід до онлайн-інструментів дозволив організації у цифровому форматі розповісти історію становлення НАТО, стійкості та постійної готовності реагувати на всі загрози сучасності. В результаті проведених заходів, Альянс все ще користується впізнаваним брендом. Як показують міжнародні та національні опитування, НАТО широко асоціюється з безпекою та обороною і сприймається як трансатлантичний постачальник миру та безпеки. Отже, сприйняття Альянсу серед його громадян-членів є позитивним, і на нашу думку, така динаміка буде продовжуватись у найближчі роки [3].

Варто підкреслити, що до 2020 року зв'язок НАТО з цифровим світом зводиться здебільшого до його веб-сайту, включаючи також і веб-телеканал НАТО. Приміром, веб-сайт містить відео, подкасти, фотографії, аудіовізуальні файли, віртуальну виставку, електронний книжковий магазин та багато іншої цікавої інформації.

Але не можна не відзначити кардинальну трансформацію комунікативної сфери Альянсу, спричинену пандемією COVID-19. Слід зауважити, що у 2020 році вся громадсько-дипломатична діяльність, тобто виступи, саміти, інформаційні кампанії та семінари проходили в онлайн режимі. Це говорить про те, що представники НАТО не розгубилися і швидко реформували свою цифрову діяльність, підлаштовуючись під критичну ситуа-

цію у світі. Нова громадянська модель взаємодії допомогла налагодити глибший контакт із нетрадиційною аудиторією Альянсу, залучаючи молоде покоління підлітків та жінок. Така модернізована комунікація зводилася до найактуальніших проблем у світі: зміни кліматичної ситуації, кібербезпеки та гібридних війн. Організація також провела інформаційну кампанію #WeAreNATO, яка стала найуспішнішою з охоплення аудиторії за всю історію існування НАТО і гідно представила демократичні цінності Альянсу та важливість євроатлантичної єдності.

Платформи соціальних мереж активно висвітлювали інформаційну політику НАТО через збільшення дезінформації з приводу COVID-19. Варто зазначити, що у 2020 році також стався найбільший приріст аудиторії у цифровому просторі, а саме у LinkedIn – на 34%, Instagram – на 26%, YouTube – на 23% та Twitter – на 14% [3]. Але також є куди вдосконалюватись при використанні деяких більш традиційних каналів зв'язку. Як не дивно, але НАТО майже повністю ігнорує радіомовлення, зокрема багато регіональних радіоканалів у країнах-членах, і, таким чином, мільйони людей, які слухають радіопередачі в години пік. Проте, радіо все ще продовжує бути важливим комунікаційним інструментом, і має свою цільову аудиторію у кожній з країн-членів Альянсу. Наприклад, зі статистичних даних 2020 року, радіо слухають більш ніж 83% опитаних у США, у Великобританії цей показник сягає 90% [4]. Також, на нашу думку, офіційне обличчя НАТО має стати більш диверсифікованим, ніж представлення чоловіків – високоставлених дипломатів або військових чиновників, щоб залучити більшу громадськість. Отже, набір комунікаційних інструментів 21 століття пропонує Альянсу безліч можливостей інформувати суспільство відстоювати свою політику та встановлювати інтерактивні стосунки з глобальною аудиторією.

Крім того, 8 червня 2019 року Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг започаткувала ініціативу «НАТО 2030», яка була проголошена на Лондонському саміті НАТО в грудні 2019 року. Мета цієї ініціативи – зробити Альянс і його країни-члени більш готовими до нових безпекових загроз і викликів. За словами Є. Столтенберга: «Більш політичне використання НАТО також означає використання більш широкого спектру інструментів, таких як військові та невійськові, економічні та дипломатичні...» [2]. Отже, адаптація та зміни є невід'ємною частиною ініціативи НАТО 2030 щодо зміцнення Альянсу на майбутнє.

Висновки. Отже, НАТО вдалося створити сучасний та злагоджений механізм провадження громадської дипломатії, який допомагає організації досягати власних цілей, а також є цікавим з огляду на актуальні дослідження тенденцій

трансформації та практик реалізації громадської дипломатії в сучасних міжнародних відносинах. Сьогодні НАТО може реалізувати мережеву стратегію соціальних медіа, яка полягає в інформуванні громадськості про свої місії, посадових осіб та установи. Крім того, мережеві кампанії в соціальних мережах можуть бути зосереджені на основній діяльності НАТО, її багатосторонніх дипломатичних ініціативах та її відповіді на зростаючі проблеми міжнародної безпеки. Зміст таких кампаній може бути через мережу твітів, щоб охопити цільову аудиторію. Реалізація даної стратегії допоможе розширити глобальний масштаб комунікації Альянсу через власну онлайн-мережу.

Одним із найважливіших завдань у цю цифрову епоху є включення досліджень громадської думки у громадську дипломатію. Очевидно, що НАТО потребує часу та ресурсів для розширення своїх комунікаційних засобів і стратегії громадської дипломатії. Аналізуючи зусилля НАТО у сфері громадської дипломатії та процес інституціоналі-

зації, слід враховувати, що Альянс є міждержавною організацією, заснованою суверенними державами. З точки зору визначень громадської дипломатії, зроблених досі, очікується, що головна мета громадської дипломатії НАТО буде спрямована на громадську думку країн за межами НАТО. Однак наразі зусилля громадської дипломатії НАТО в основному спрямовані на громадську думку держав-членів. Тому важливо подолати політичні та бюрократичні бар'єри для побудови спільної та цілісної платформи з громадської дипломатії в рамках Альянсу. Встановлено, що НАТО виявилось важко сформулювати інституційну стратегію громадської дипломатії через пріоритетність індивідуальних інтересів у країнах-членах, таким чином, підхід, заснований на співпраці та діалозі, відіграватиме вирішальну роль у розвитку бачення та цілей НАТО в цю нову еру. У цьому сенсі платформи соціальних мереж слід використовувати частіше та ефективніше, оскільки вони забезпечують одночасну соціальну взаємодію між користувачами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байба Браже Як працює публічна дипломатія НАТО. АРМІЯІNFORM. 16/10/2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/16/bajba-brazhe-yak-praczuuye-publichna-dyplomatiya-nato/> (дата звернення 10.02.2023).
2. НАТО-2030: ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ АЛЬЯНСУ – БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ. ЦЕНТР ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ. 2021. URL: [HTTP://WWW.DEFPOL.ORG.UA/INDEX.PHP/ALEIA-HEROIV/773-NATO-2030-OSNOVA-DIIALNOSTI-ALIANSU-BEZPEKA-LIUDYNY](http://www.defpol.org.ua/index.php/ALEIA-HEROIV/773-NATO-2030-OSNOVA-DIIALNOSTI-ALIANSU-BEZPEKA-LIUDYNY) (дата звернення 13.02.2023).
3. Annual NATO Report 2020. NATO official website. 2021. URL: https://www.nato.int/nato_static_f12014/assets/pdf/2021/3/pdf/sgar20-en.pdf (дата звернення 20.02.2023).
4. Aronhime L., Cocron A. NATO's Innovation Challenge. NATO Review. 2021. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2021/07/19/natosinnovation-challenge/index.html> (дата звернення 21.02.2023).
5. NATO's Public Diplomacy Division. NATO official website. 2023. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/structure.htm>
6. N. J. Cull "Public Diplomacy Before Gullion": The Evolution of a Phrase. USC Centre on Public Diplomacy. 18/03/2006. URL: <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolutionphrase> (дата звернення 17.02.2023).

ПОЛІТИЧНА АНАТОМІЯ МІЛІТАРИЗМУ СУЧАСНОГО КИТАЮ

POLITICAL ANATOMY OF THE MILITARISM OF MODERN CHINA

Ліпкан В.А.,

доктор юридичних наук, професор,

докторант відділу правових проблем політології

Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

Сучасна політологічна наука має чимало напрацювань з питань політичного лідерства і політичної комунікації, які зазвичай увиразнюються через відповідне вивчення та інтерпретацію складових та форм прояву політичних дискурсу. Функціонування китайської моделі політичної меритократії доводить не лише право на її існування, а й унормовує нові критерії як для виділення мілітарного дискурсу, так і до аналізу його хронотопних ознак як складового геостратегічного дискурсу.

У статті окреслено основні особливості сучасного мілітарного дискурсу як складової геостратегічного феномена, що відрізняють її від воєнного і геополітичного дискурсу минулого століття. До них належить панівна ревізійна стратегія, наявність цензурного зумовлення, ідеологічного обґрунтування та детермінації аналітичним нарративом, використання сугестивного механізму інформаційно-психологічних операцій. Унаочнюється алгоритмізація нарративної схеми, доволі однотипна комунікація китайських політичних керівників із різними цільовими аудиторіями, в тому числі й міжнародними.

Констатується на відсутність стилістично-лексичної розмаїтості та унікальності. Будучи неухильним адептом вчення Мао Цзедуна, незважаючи на утиски родини *Сі Цзіньпіна* за часи його правління, сучасний мілітарний дискурс в КНР доволі прогнозовано наслідує досить типову комунікативну матрицю, що використовувалася ще за часів Мао Цзедуна. Відзначено на суттєвий та вирішальний вплив світової геронтократії на мілітарний дискурс. Висновується про його міфологічність, історичну обумовленість, неадаптивність і як наслідок невідповідність його змісту геостратегічному дискурсу, що описує і формується в рамках геостратегічного ландшафту.

Обґрунтовано доцільність виокремлення у теорії геостратегії особливого типу дискурсу – мілітарного. Поняття мілітарного дискурсу є значно ширшим, ніж мілітарна проза, оскільки включає в себе не лише тексти про активну фазу війни, а й стратегічні та аналітичні наративи, комунікативні стратегії, мілітарну та політичну поезію та інші результати творчо-інтелектуальної та мистецької діяльності, в тому числі і в рамках проведення стратегічних інформаційно-психологічних операцій. Мета наведеного – формування достатніх умов для гарантованого управління сприйняттям. Саме завдячуючи формуванню віртуального світу відбувалося не лише прогнозування, а й програмування як майбутніх соціально-політичних, ментальних, сцієнтальних ціннісних трансформацій, так і безпосередніх реакцій конкретних учасників політичних відносин, політичних керівників та лідерів соціальних систем на конфлікти різної інтенсивності та природи.

У статті чітко презентується авторська думка: стратегічний аналіз мілітарного дискурсу КНР дозволяє висновувати про кореляцію війни КНР проти Тайваню із рівнем нестабільності та дестабілізації зсередини материкового Китаю та політичних еліт і істеблшменту. У поєднанні із авторськими даними щодо ментальної карти *Сі Цзіньпіна*, а також нарративного аналізу виступів та публікацій його найближчого оточення, публікацій інших авторів про його діяльність висновується про високу імовірність повномасштабної війни, яка слугуватиме тлом для розкриття інших нагальних суспільних проблем, перебудови світової архітектури безпеки та формування нового світового порядку в рамках трансформованого проекту великого переважання.

Аргументується хибність та небезпечність використання експоненційних моделей, які тиражують історичний парадокс, за якого події минулого ми оцінюємо за мірками сьогодення. У поєднанні із екстраполяційною моделлю таких результатів формується неправильна і деформована картина світу, яка не має відношення ані до реального світу, ані до чітких та вивірених прогнозно-індикативних моделей трансформації Китаю внаслідок тиражування та літання в державному управлінні.

Ключові слова: геостратегія, політичне лідерство, політична анатомія мілітаризму, мілітарний тип геостратегічного дискурсу, загрозна мілітаризація, політична система КНР, синологія, стратіарх, стратегічний нарратив, стратегічна ідентичність, новий світовий порядок.

Modern political science contains numerous developments on political leadership and political communication, which are usually expressed through the relevant study and interpretation of the components and forms of manifestation of political discourse. The functioning of the Chinese model of political meritocracy proves not only the right to its existence but also normalizes new criteria both for the separation of military discourse and the analysis of its chronotopic features as a component of geostrategic discourse.

The article outlines the main features of modern military discourse as a component of the geostrategic phenomenon, which distinguish it from the military and geopolitical discourse of the past century. They include the dominant revision strategy, the presence of censorial conditioning, ideological justification and determination by an analytical narrative, and the use of a suggestive mechanism of informational and psychological operations. It is visualized the algorithm for the narrative scheme, rather the similar type of communication of Chinese political leaders with various target audiences, including international ones.

The author emphasizes the absence of stylistic and lexical diversity and uniqueness is noted. Being a staunch follower of Mao Zedong's teachings, despite the oppression of Xi Jinping's family during his reign, modern military discourse in the

PRC quite predictably follows a fairly typical communicative matrix that was used back in the time of Mao Zedong. The significant and decisive influence of world gerontocracy on military discourse is noted. It is concluded about its mythological nature, historical conditionality, non-adaptability and, as a result, the inconsistency of its content with the geostrategic discourse, which describes and is developed within the framework of the geostrategic landscape.

The expediency of singling out a special type of discourse in the theory of geostrategy – the military one – is substantiated. The concept of military discourse is much broader than military prose, as it includes not only texts about the active phase of war but also strategic and analytical narratives, communication strategies, military and political poetry, and other results of creative and intellectual-artistic activity, including within the framework of conducting strategic information-psychological operations. The purpose of the above is to create sufficient conditions for guaranteed management of perception. Thanks to the formation of the virtual world, not only forecasting but also programming of future socio-political, mental, social value transformations, as well as direct reactions of specific participants in political relations, political leaders and managers of social systems to conflicts of various intensity and nature took place.

The article renders the author's opinion: a strategic analysis of the military discourse of the People's Republic of China allows concluding that the PRC war against Taiwan is correlated with the level of instability and destabilization from within mainland China and political elites and the establishment. In combination with the author's data on the mental map of *Xi Jinping*, as well as the narrative analysis of the speeches and publications of his closest circle, the publications of other authors about his activities, it is concluded that there is a high probability of a full-scale war, which will serve as a background for the coverage of other urgent social problems, the restructuring of the world security architecture and the formation of a new world order within the transformed project of the great reset.

It is argued the falsity and danger of using exponential models, which reproduce the historical paradox upon which we evaluate the past events through today's standards. In combination with the extrapolation model of such results, a wrong and deformed world view is formed, which has no relation either to the real world or well-formulated and verified predictive and indicative models of China's transformation due to replication and respond in public administration.

Key words: geostrategy, political leadership, political anatomy of militarism, military type of geostrategic discourse, threatening militarization, political system of PRC, sinology, stratarch, strategic narrative, strategic identity, new world order.

Аналіз публікацій

Багатоаспектність досліджуваної теми зумовлює звернення до низки міждисциплінарних політико-правових досліджень науковців із Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України: *О. В. Скрипнюка, В. П. Горбатенка, О. М. Костенка, І. О. Кресіної, В. Ф. Сіренко*.

Важливе місце серед публікацій посідають роботи *О. Бабкіної, Г. Касьянова, В. Владимірова, С. Даниленка, О. Ковалю, О. Майбороди, Є. Перегуди, Ю. Пойти, І. Поліщук, О. Траверсе, О. Ярош*, авторів Інституту сходознавства НАН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса.

Вагомим джерелом стали публікації щодо мілітарного дискурсу і сучасних форм його прояву, таких дослідників: *Н. Герасименко, В. Вигівський, А. Загнітко, І. Захарчук, М. Крупка, О. Сидоренко, М. Рябченко, А. Уланов*, а також виділю авторів, які досліджували проблематику стратегічного та аналітичного наративу: *А. Баровська, Д. Дубов, М. Ожеван, О. Мандзюк, А. Яковець*.

Однак окреме вивчення мілітарного геостратегічного дискурсу, особливо із встановленням ознак його загрозового характеру не здійснювалося. Дана стаття, зберігаючи логіку наступності в рамках формування методології теорії геостратегії, продовжує цикл дослідження геостратегічних сценаріїв розвитку України, з урахуванням сценарного розвитку Китаю.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

У сучасних наукових політологічних дослідженнях замало уваги приділено вивченню загрозової мілітаризації Китаю.

Дана стаття є внеском у політологічну науку, оскільки окрім теоретичного наповнення, в ній аналізуються конкретні приклади діяльності одного з політичних лідерів сучасного світу – *Сі Цзіньпіна*, діяльність якого і є наслідком аналізованого курсу на мілітаризацію.

Мета статті полягає у визначенні змісту мілітарного типу геостратегічного дискурсу та його евристичних можливостей для політичного керівництва *Сі Цзіньпіна* у формуванні нового світового порядку і побудови сильної Української держави.

Для досягнення поставленої мети були поставлені та вирішені наступні наукові завдання: 1) визначено зміст та форми прояву мілітарного геостратегічного дискурсу; 2) змодельовано стан політичних відносин з умови війни Росії проти України і глобального лідерства КНР; 3) окреслено напрями імплементації та екстраполяції отриманих даних для розвитку геостратегії сучасної Української держави; 4) сформульовано ключові характеристики мілітарного типу геостратегічного дискурсу.

Вступ

Управління КНР має свої особливості. Кожне покоління керівників КПК мало власну ідеологічну базу, на якій будувалась політична концепція розвитку Китаю, в тому числі й формувалась тональність, стратегічний наратив геостратегічного дискурсу в тому числі й мілітарного типу. Характерною особливістю китайської позиції було помірковано ставлення до використання сили у міжнародних відносинах, а також надання переваги (на словах) дипломатичним засобам.

Із приходом *Сі Цзіньпіна* до влади, а також залишення його втретє на посаді Голови КНР

і керівника п'ятого покоління управлінців відбулась кардинальна зміна тональності та політичної комунікації: жорсткі силові методи придушення опозиції стали в арсеналі сучасних політичних китайських еліт. „Сила, невідворотність застосування сили, Китай залишає за собою право на застосування сили”, – такі наративи дедалі частіше лунають з вуст Сі Цзіньпіна, а також інших посадових осіб Китаю [1].

Якщо попередники акцент робили на економічне зростання, конкуренцію, взаємну відкритість ринків, свободу фінансових рухів, то авторитарний стиль мислення Сі, зумовив кардинальну зміну вектора в бік мілітарного геостратегічного дискурсу (далі – МГД).

За Сі Цзіньпіна, Китай вступив фактично у відкрити та неприховану **стратегічну конфронтацію** із США, одним із варіантів якою може бути військовий збройний конфлікт. На боці КНР за даного випадку можуть виступити лише КНДР. США, окрім власного стратегічного потенціалу, матиме набагато більше коло партнерів та союзників.

Китай дистанціювався від війни проти України, незважаючи на його фатальну залежність у постачанні української кукурудзи та пшениці, олії. Китай не проявив себе в якості мудрого союзника, який би запобігав варварській війні. Більше того, за тотальним замислом, після війни проти України, Китай мав би скористатися результатами планованого московським режимом виграшу на свою користь. Тобто характерною рисою керівників Китаю виступає правило збирання гарячого попелу чужими руками. Це не відбулось. Тому керівники КНР перебувають в стані політичної невагомості і шукають дальші стратегії розвитку своєї держави і реалізації егоцентричної зовнішньої політики: усе заради Китаю, його користі, інтересів та вигоди.

Станом на початок 2023 року рівень практичної включеності КНР у припинення війни не змінився: окрім закликів (невідомо до кого, і не зрозуміло з якою метою) до миру, КНР так і не реалізував свої потенції та амбіції як глобального гравця в світовій архітектурі безпеці. Замість участі у практичному врегулюванні війни, КНР нарощує напрями власної могутності, збільшує військовий бюджет, впроваджує гібридні засоби розвідувальної діяльності щодо потенційного супротивника – США, зокрема через запуск розвідувальних аеростатів для здійснення аеророзвідки над об'єктами стратегічної інфраструктури.

Зокрема, один із аеростатів було збито 4 лютого 2023 року американськими ВПС, внаслідок проведеної експертизи решток було встановлено, що аеростат було обладнано антенами, які можуть приймати сигнали і визначати місцерозташування об'єктів, які їх передають. Також на ньому були встановлені сонячні батареї для забезпечення без-

перебійної роботи усього розвідувального обладнання. Розвідкою було охоплено понад 40 країн на 5 континентах [2]. Слід відмітити, що того ж дня, Пентагон запросив по закритому зв'язку на комунікацію із міністром оборони Китаю, утім останні відхили пропозицію США [3]. Після цього, у відповідь, голова Державного департаменту США Ентоні Блінкен скасував свій візит до Пекину [4].

Причому мілітаризація зазвичай має виступати відповіддю на зростання рівня загрози щодо власної національної безпеки. Так, наприклад, за умови присутності в українській владі стратегічно мислячих керівників, здатних на ухвалення стратегічних рішень в контексті реалізації стратегічних національних інтересів, то зважаючи на постійне зростання присутності Росії в усіх сферах життєдіяльності, встановленні контролю над об'єктами стратегічної інфраструктури, стратегічними сферами промисловості, банківською та фінансовою системами, саме Україна мала б відповісти на зростаючий рівень загрози з боку Росії адекватною мілітаризацією. Натомість, В. Ющенко, В. Янукович, В. Зеленський здійснювали повний та відвертий курс на демілітаризацію, який по суті і призвів до фактичної відсутності військового потенціалу для відбиття збройної агресії московського режиму проти Української держави 24 лютого 2022 року. Стосовно ж Китаю, то у нього відсутні адекватні та серйозні дані, щодо нападу на нього з боку інших держав, більше того, рівень військової небезпеки на пряму залежать від педалювання Китаєм питання щодо силового приєднання Тайваню до себе. Вітак, Китай сам собі намалював ворога, сам створив те середовище, в якому його стали оточувати не друзі (окрім КНДР), а потім, припустившись стратегічної помилки, переплутав причини і наслідки.

Тож важливо називати речі своїми іменами: в даній статті я аналізуватиму загрозову мілітаризації КНР і фактично постулюватиме тезу про Китай як потенційну глобальну світову небезпеку.

Говорячи про політичну анатомію мілітаризму, зокрема **загрозову мілітаризацію КНР**, доцільно звертати увагу і на певні маркери, які свідчать про **упровадження у стратегічний дискурс мілітарного контексту та мілітарних стратегічних наративів**.

На небезпеку мілітаризації КНР, відмітив і колишній генерал Японії *Коїчі Ісобе*, попереджаючи, що **непослідовна політика Сі сигналізує про небезпеку** [5]. На тлі цього у 16 грудня 2022 року кабінет прем'єр-міністра Японії *Фуміо Кісіді* схвалив три нові оборонні документи: Стратегію національної безпеки, Стратегію національної оборони та Програму зміцнення оборони, також пообіцявши значно збільшити витрати на оборону, утім визнаючи про неможливість паритетності і статус-кво із НОАК.

Також слід відзначити на дослідження НАСА, де вважають, що Китай найближчим часом може спробувати захопити багаті на природні ресурси території природного супутника Землі – Місяця. Що стосується місячної програми Китаю, відомо, що КНР планує спорудити там базу з бункером до 2028 року. Після цього на супутник мають висадитися люди. Станцію на Місяці Китай має намір будувати спільно з РФ. Окрім КНР, зайняти найвигідніші ділянки Місяця намагаються й американці. Привабливість Місяця полягає в тому, що на ньому зосереджено такі корисні копалини, як титан, залізо, алюміній, магній, кремній, хром, фосфор, рідкісноземельні метали. Крім того, у кратерах супутника зберігаються великі запаси води в вигляді льоду, а в ґрунті міститься кисень [6].

Мілітаризація стратегії розвитку КНР має багатовальтернативні варіанти розвитку. Один із них: як це було за часів *Мао Цзедун*, полягає у зміцненні позицій воєнної номенклатури. Адже за свідченнями фахівців у комуністичному Китаї не стільки небезпечною є пасивна більшість, скільки бойова меншість, яка посідає стратегічні позиції [7, с. 482].

В рамках проголошеної програми „Велике омолодження нації” прямо передбачено реалізацію *стратегії військово-цивільного синтезу*, яка включає:

- об’єднання військово-промислової бази Китаю з його цивільними технологіями та промисловою базою;
- інтеграція та використання досягнень науки та техніки у військовому та цивільному секторах;
- розвиток талантів та поєднання військового та цивільного досвіду та знань;
- вбудовування військових вимог у цивільну інфраструктуру та використання цивільного будівництва у військових цілях;
- використання можливостей цивільної служби та тилового забезпечення у військових цілях;
- розширення та поглиблення мобілізаційної системи національної оборони Китаю, щоб включити усі відповідні аспекти його суспільства та економіки для використання у конкуренції та війні [8].

Державний секретар США *Етоні Блінкен* наголосив, що заявлені амбіції та наполеглива поведінка Китаю сигналізують про подальші системні виклики правилам, що ґрунтуються на міжнародному порядку, та в областях, що мають відношення до безпеки Альянсу. Члени НАТО, як і раніше, стурбовані агресивною політикою КНР, використанням дезінформації, швидким і непрозорим нарощуванням військової могутності КНР, включаючи співпрацю з росією [9].

15 грудня 2022 року Китай запустив ще низку розвідувальних супутників „Йоган”, цей запуск

став 61-м у Китаї у 2022 році та 50-м запуском ракети „Чанчжен” цього року, тобто Китай уже перевищив свій рекорд за кількістю запусків за календарний рік, встановлений минулого року [10].

Якщо додати до цього нелегальні офіси китайської поліції в США, а також виявлені офіси ще принаймні в 102 країнах світу, які здійснювали протизаконну діяльність на території іноземної держави, а за допомогою так званих „цивільних аеростатів”, здійснювалася аеророзвідка об’єктів стратегічної інфраструктури США, то вимальовується дійсність і реальність, яка абсолютно не відповідає тим уявленням, які хотіли і планували сформувані китайські керівники. У зв’язку з усвідомленням небезпек таких офісів як фактично агентурної мережі китайської розвідки, американська влада закрила у січні 2023 року закрила такі офіси, які були розташовані Манхетені (Нью-Йорк, США). Уряди Ірландії, Канади і Нідерландів закликали Пекін негайно припинити незаконну поліцейську діяльність в їхніх країнах [11].

Звичайно, все це робилося за прямої вказівки *Сі Цзіньпіна*.

Тож наскільки *Сі Цзіньпін* сильний та кмітливий стратег, покаже час, але від цього залежить майбутнє великої держави, яка, через стратегічні прорахунки політичного керівника, який зосередив в одних руках усю повноту влади, може бути дезорганізована. Замість продовження курсу на економічний розвиток та реалізацію стратегічної ясності [12], вдавшись до стратегічної невизначеності [13], *Сі* створив для себе мінімальну матрицю альтернатив, які зможуть не лише відновити могутність Китаю, а й взагалі зберегти територіальну цілісність та єдність держави.

За таких умов *Сі Цзіньпін* має також розуміти одну істину: якщо він спробує силою приєднати Тайванську протоку, Захід без вагань миттєво вживе рішучих активних заходів. Підкреслюю: це будуть не слова про: „*занепокоєність*”, „*побожовання роздратувати Сі*”, „*спроби зберегти обличчя Сі*” та інші нісенітниця, які ми, українці, вдосталь наслухалися від тимчасових здебільшого електорально обраних очільників окремих європейських країн.

У випадку з Китаєм, як із будь-якою іншою авторитарною державою, яка становитиме загрозу глобальній безпеці, відповідно до теорії ігор Аумана, **тактика на умиротворення ніколи не спрацює**, адже Китай миттєво скористається будь-якою ознакою слабкості або невпевненості, відсутності єдності серед союзників.

Тому дії і реакції на дії КНР мають бути миттєвими, спільними, скоординованими, рішучими та безальтернативними, гарантованими та ефективними. За даного випадку може погодитись із японським генералом *Коїчі Ісобе*, який озвучив занепоко-

ення тим, що „найближчими місяцями Вашингтон може зіткнутися з проблемою секретних документів, знайдених у будинку президента Джо Байдена. Якщо адміністрація буде поглинена цією проблемою і припинить приймати рішення щодо зовнішньої політики, тоді Китай продасть нарратив про те, що „США не функціонують як держава”. Сі може скористатися нагодою і щось зробити” [14].

На жаль, ці дані маємо враховувати і ми, українці, адже саме від стабільності політичної системи США, рівня впливу демагогів від Мага, поступовості та послідовності у підтримці, в тому числі фінансовій та воєнній, залежить успішність ведення війни проти загарбників.

Анатомія милітаризму КНР з позицій діалектичної філософії

Відповідно до діалектичної філософії *антагонізм* виступає однією з форм протилежностей, а не всезагальною її формою. Ставлення сучасного п'ятого покоління керівників до КНР, фактично порушує цей закон, здійснюючи підміну понять: розриваючи дуальність категорії *форми та зміст, сутність та явище*, фактично сповідуючи наївний реалізм, ототожнює *сутність і явище*, нелогічно і безпідставно вважаючи обґрунтованість стурбованості московського режиму щодо власної безпеки і можливості його маніфестації через варварську війну, геноцид, міжнародний тероризм та війну проти Української суверенної держави, автохтонної, історичної державницької української нації.

Таким чином, порушується діалектичне трактування категорій *явища та сутності*, які трактується щаблями пізнання, адже *явище* виражає певну сторону сутності, за даного випадку певну сторону протиріччя між існуванням незалежної Української держави і московської держави, утім як *сутність* Української держави виявляється в чисельних явищах, історії, самотності, традиціях, мові, культурі, предметах, процесах, артефактах тощо.

Фактично волюнтаристська заміна трактування базових філософських категорій призводить до увиразнення стратегічної невизначеності лідерів КНР до грубих порушень міжнародного права, варварської війни проти Української держави.

Війна проти Української держави, передусім і в кінцевому рахунку розв'язання старого і давно існуючого протиріччя в московському режимі, оскільки народження постросії, неможливо без усвідомлення і сприйняття, прийняття беззаперечного факту існування незалежної Української держави. З цих філософських позицій, фактично московський режим, наближаючись до народження постросії, здійснює війну проти Української держави за своє майбутнє, оманливо уводячи власне населення від антагонізму із керманічами московського режиму.

Утім стосовно розвитку власно політичного режиму, то тут спостерігається більш чітка позиція, адже Сі Цзінпін відзначив, що до 2049 року народно-визвольна армія має бути здатною до захисту далеких морів, а до 2027 здатною повернути Тайвань. Таким чином, Сі дав однозначно зрозуміти, що його армія готується до війн з іншими державами за власні інтереси, власну користь і власну вигоду, а проголошена програма Пояс і Шлях, є стратегією поневолення світу в тому числі і за допомогою військових засобів та стратегій. Ніяких цінностей там не існує.

Стратегічні нарративи мілітарного дискурсу

Більше того, міжнародний вплив Китаю вже **не обмежує лише економічними заходами**. У жовтні 2022 року на XX з'їзді КПК Сі Цзінпін акцентував увагу на досягненнях Китаю [15]:

– *Китаю потрібно протистояти сильним вітрам*. Фраза багатозначна, але передусім стратегія розвитку має будуватися на позитивних нарративах, а не на нарративах протиставлення і заперечення, фактично антагонізмах. „Сильні вітри” можна використовувати не лише для протистояння, а й для руху вперед, на свою користь і для свого розвитку. Для цього політичний лідер, а не тільки політичний керівник, має володіти не лише впевненістю, самовпевненістю і гординою, а й передусім гнучкістю, адаптивністю, відкритістю, здатністю чути інші думки і сприймати альтернативні погляди;

– виконання *мети першого сторіччя*: щодо подолання бідності і переходу до соціалізму із китайською специфікою і формування суспільства середнього добробуту. Дана мета може бути реалізована за умови збереження поступального розвитку та економічного руху до цих цілей. Якщо Сі продовжуватиме мілітаризацію економіки, то стратегічно, він програє цивілізованому світу і дана мета буде недосяжною;

– щодо тайванського питання також спостерігається фактична *стратегічна невизначеність*: з одного боку проголошується, що це справа китайців, питання, які мають вирішити китайці, при цьому не даючи обіцянок щодо незастосування за необхідності сили, а з іншого – чітко визначається, що війна є загрозою для розвитку усього людства. Фактично військовий гіпотетичний конфлікт Китаю та Тайваню КНР не розглядає як війну, а трактує як реалізацію свого мирного плану щодо втілення в життя принципу неподільності безпеки, а от спроби захистити Тайвань, КНР трактує навпаки: загроза людству. Тож мистецтво трактування реальності немає нічого спільного із геостратегією, яка є відображенням реальності, а не її копіюванням або створенням моделей уявлень про реальність;

– *для Китаю стало набагато важливіше виробляти власну науку та технології*. Реалізація

і досягнення даної мети уможлиблюється лише за умови збереження відсоткового співвідношення магістрів технологічних спеціальностей до загальної кількості студентів. В реальності відбувається значне збільшення студентів, які опановують нову філософську течію „сізм”, тобто вчення *Сі* про „соціалізм із китайською специфікою нової епохи”. За умови збереження і темпів зменшення підготовки, Китай вже в осяжному майбутньому, через 20 років буде інтелектуально не здатний до конкурування на ринку високих технологій із передовими країнами світу;

– *щодо відносин із Заходом увиразнюється стратегічна невизначеність: стан відносин Китаю із Заходом залишається прохолодними, у Вашингтоні вважають, що Пекін кидає виклик, однак у Китаї думають інакше.* Утім слід констатувати про необхідність значних не лише кліматичних змін, а й охолодження міжнародних відносин, зокрема з боку КНР, які дедалі частіше почали уводити в геостратегічний дискурс мілітарні нарративи. Розмовляти із західним світом змовою загроз і потенційного залякування чи то залежністю від енергоресурсів, чи то виробництва, чи то дешевої робочої сили тощо є безперспективним;

– *з одного боку Китай дає зрозуміти, що дії Росії зовсім не те, що він хотів би бачити, а з іншого – відбувається постійна підміна та маніпуляції поняттями, і на питання українсько-московських відносин некоректно екстраполюється матриця китайсько-тайванських відносин із начебто адекватними для китайців історичними паралелями та інструментами розв’язання.* Таким чином, Китай сам порушує проголошений ним же принцип щодо врахування та поваги до культурно та історичної різноманітності;

– *прагнення воз’єднання із Тайванем зі величною щирістю та максимальними зусиллями поєднані із відмовою щодо надання гарантій незастосування сили,* таким чином, за умови гіпотетичного становлення КНР в якості глобального лідера, вони чітко демонструють, що не дають жодних гарантій на незастосування сили проти тих, хто буде інакше мислити своє існування та розвиток, аніж прописано в китайській матриці неволі, втілений в обгортку туманної філософської концепції та популістських ідеологем. Але тут доречно навести думку гонконзького політолога *Чжан Пейліня*, який, аналізуючи зміст книги „Той, хто вміє зберігати таємницю” під авторством *Бао Мі*, відзначає: „У випадку політичної нестабільності зсередини Китаю пекінські лідери спробують атакувати Тайвань і утягнуть країну у війну проти США, яка для усього світу обернеться ядерною зимою” [16];

– *Китай має стати сучасною соціалістичною самодостатньою країною з упором на внутрішній розвиток, виробництвом власної науки*

і технологій. Це уможлиблюється винятково за однієї ключової умови: співробітництво, а не конкуренція і тим більше – конфронтація із США, які можуть дати доступ КНР до високих технологій. За іншого випадку, з урахуванням паралельного створення промислових альянсів США та ЄС, лозунги про технологічний прорив стануть історичним спомином, а Китай на довгі роки втратить той імпульс розвитку, який було закладено третім та четвертим поколінням політичних керівників КНР. Мета подолання бідності і формування суспільства середнього достатку буде не досягнута, що може спричинити внутрішню державну турбулентність і внутрішні конфлікти;

– *формування умов для того того, щоб позбутися технологічної залежності від Заходу, тому технологічна першість є метою розвитку Китаю,* водночас виголошуючи і артикуючи стратегічний нарратив „першість у”, Китай починає зазначати на те, що він ніколи не претендував на роль світового гегемона, на роль світового поліцейського, тим самим порушуючи той статус кво який склався в світі.

Пусті та порожні слова керівництва КНР, зокрема *Сі Цзіньпіна* та *Цінь Гана* [17], про нейтральність повністю нівелюються реальністю: китайські компанії надавали розвідувальні дані російським військовим для проведення варварської війни проти України. Через це 26 січня 2023 року Міністерство фінансів США наклало санкції проти китайського виробника супутників за постачання супутникових знімків росії для вчинення міжнародних злочинів на території України. Так, компанія *Spacety* або *Наководослідний інституту космічної науки і техніки Чанш Тяньї*, надавала знімки бойовикам ЧВК *Вагнера*, які становлять приватну армію *Путіна* і воюють в Україні [18].

Перекоаний, що після оприлюднення цих даних, МЗС України має вжити відповідних заходів стратегічних комунікацій та застосувати симетричні заходи до співучасників міжнародних злочинів, варварської війни. Санкції та питання розриву дипломатичних відносин мають стосуватися не лише Ірану, а й всіх тих країн, які підтримують московський режим у варварській війні проти Української держави.

Перекоаний що такі дії – повний провал стратегії керівників п’ятого покоління щодо переформування відповідно до власної користі світового порядку.

Більше того, навіть із суто наукових позицій, такі ж висновки отримуємо, звертаючись до **омофразії**, яка виступає різновидом асиметричного дуалізму мовного знаку, що полягає у формальному збігу словосполучень, які належать до різних класів і розходяться у своїх значеннях. Аналіз семантичних і функціональних опозицій

у площині динамічної синхронії також уможливорює висновувати, що формування мілітарних омофраз відбувається шляхом метафоризації та метонімізації вільних словосполучень. На думку *В. Л. Вигівського*, **омофразія** – прояв асиметричного дуалізму лексичного знаку, що полягає у формальному збігу словосполучень, які належать до різних класів: вільних, фразеологічних, термінологічних [19]. Своєю чергою **мілітарні омофрази** – це мовні засоби закріплення, вираження та передачі цих знань, їхнього обміну в умовах комунікативної взаємодії для здійснення „конкретного когнітивного, емоційного чи інтелектуального прагматичного впливу на адресата” [20].

На підтвердження блюзнірської та підступної політики керівників КНР також наведу дані про наявність принаймні у 102 країнах спеціальних поліцейських офісів, мета яких слідкування за життям китайців за кордоном. У зв'язку з усвідомленням небезпек таких офісів як фактично агентурної мережі китайської розвідки, американська влада закрила у січні 2023 року закрила такі офіси, які були розташовані Манхетені (Нью-Йорк, США). Уряди Ірландії, Канади і Нідерландів закликали Пекін негайно припинити незаконну поліцейську діяльність в їхніх країнах [21].

За повідомленням іноземних ЗМІ у січні 2023 року в Китаї запустили автономне морське розвідувальне судно зі штучним інтелектом *Zhuhaiyun*. Цей судно здатне нести та керувати десятками БПЛА. Довжина судна складає 88.5 м, ширина – 14 м, швидкість – 18 вузлів. Штучний інтелект відповідає за управління судном, а також підтримується віддалений контроль оператором [22].

Якщо ж враховувати наявність використання розвідувальних аеростатів для ведення радіоелектронної розвідки, що виступає частиною розвідувальної програми КНР щодо об'єктів стратегічної інфраструктури США, то формується чітке та ясне розуміння характеру сучасної політики КНР, їх справжніх хижих намірів щодо глобального поневолення, в тому числі і за допомогою фінансово-економічної експансії.

Звичайно, що можна багато писати про підступність окремих китайських керівників Китаю, його амбіції, нереалізовану велич поколінь і так далі. Але нас – українців, хвилюють інші питання: як, наприклад, за умови відсутності США в якості глобального лідера, збереження того стану військової готовності ЄС на сьогодні, повів би себе Китай в якості глобального лідера?

Гіпотетична модель: якщо б Китай був світовим лідером під час нападу Росії на Україну?

Звичайно постає гіпотетичне запитання: за умови так званого „лідерства за моделлю Китаю”, і нападу московської держави на Україну, які б тоді дії були суб'єктів міжнародних відносин, які б політичні процеси тоді відбувалися в царині

міжнародних відносин і яку роль, окрім закликів до мирного вирішення і лозунгів про „неподільність безпеки” відігравав би Китай?

Як би Китай упорався із геноцидом і варварською навалою, міжнародними злочинами і погрозами очільника московського режиму до застосування „безпрецедентної зброї, якої світ ще не бачив”?

Як би Китай реагував, на те, що „сильні вітри” не дмухають в бік Китаю, а наразі спонукають московський режим до продовження злочинної діяльності?

Чи готовий був би Китай до реальних дій: провадження санкцій, політичний тиск, уведення ембарго на постачання енергоресурсів, прямі воєнні дії, воєнна допомога тощо?

На що реально здатний був піти Китай, за умови його глобального лідерства в світі?

Де в ідеології (із чітким розподілом на „теорію” (理论 *lilun*) і „думку” (思想 *sixiang*) Китаю прописано його світове лідерство і параметри цього лідерства?

Питання не є риторичними: вони чіткі і прагматичні.

Якщо Китай прагне стати лідером, і відповідно *Сі Цзіньпін* прагне трансформуватися із *політичного керівника держави* в **політичного лідера світу**, то він має володіти чітко визначеними лідерськими якостями, а головне успішною історією вирішення складноструктурованих комплексних політичних завдань; він має володіти конкретними не лише відповідями, а й конкретними ефективними інструментами і готовністю до їх масштабного використання.

Що передбачає лідерство?

Лідерство передбачає передусім: відповідальність, а не прагнення до пошуку постійної вигоди та користі через зухвалу економічну експансію в односторонньому, в даному випадку з боку Китаю, випадку.

І у цьому питанні актуалізується питання суто політологічного та онтологічного змісту: **щодо справжності політичного лідерства.**

У даному контексті слушною для аналізу, в контексті філософської думки *Сі Цзіньпіна* про будову спільноти єдиної долі є думка *Г. В. Касьянова*, який відзначає, що універсальна теорія нації та націоналізму взагалі не потрібна саме стосовно націй і націоналізму, оскільки останні були й залишаються поліморфними концепціями та явищами [23, с. 349]. Фактично китайський лідер повторює помилку лідерів західних демократій, які невдало, а поінколи і фатально, прагнули нав'язати власну модель електоральної демократії більшості країн світу.

Так само *Сі*, прагне нав'язати свою концепцію „Пояс і Шлях” усьому світу, переконуючи світ у тому, що це начебто, вигідно всім.

Ба більше, *Е. Сміт* взагалі відзначає, що дедалі більша зорієнтованість на європейську єдність впливає на націоналізм і національну державу: їх співвідношення в чорно-білих поняттях дуже просто передати як обернено-пропорційні: чим сильніша європейська єдність, тим слабкіша національна ідентичність кожної національної держави-члена Європейського Союзу [24, с. 170].

За даного випадку заяви окремих дослідників та спікерів про те, що політика Китаю полягала у тому, щоб ніколи не втручатися у внутрішні справи інших країн, абсолютно не відповідає дійсності, а є свідченням відсутності стратегічного мислення озвучувачів таких даних.

Загадаємо В'єтнам, Камбоджу, Японію, Філіппіни, Індію та інші жевріючі конфлікти, про які я писав в інших своїх статтях і причини та наслідки яких достатньо детально обговорюються в чисельних іноземних публікаціях.

Перефразуючи слова *Сі*: „Ми нікому не даємо обіцянки, що ми колись для захисту власних інтересів не будемо застосовувати силу”. Так само ми ніколи не обіцяємо, що колись не використаємо залежність від китайської продукції на свою користь і поневолимо або встановимо керовані механізми контролю над іншими соціальними та економічними системами.

Слід відверто констатувати: непослідовність, нечіткість і стратегічна невизначеність – є притаманними рисами політичного керівника *Сі Цзіньпіна*. Утім такий лідер є породженням менталітету китайського народу, певними рисами якого в розрізі аналізованого предмета дослідження можна визначити:

- китайці надають важливого значення показовій ввічливості, апріорній повазі;
- вони вкрай рідко виступають ініціаторами надання інформації, надаючи перевагу отриманню інформації, вивченню логіки та намірів протилежної сторони;
- китайці мінімізують можливості щодо їх утягнення у конфлікти, де вони не є безпосередніми учасниками;
- обережна і зважена, не зрозуміла реакція на будь-які ситуації в міжнародних відносинах;
- реальні рішення ухвалюються на довгостроковій основі, в дусі колективної відповідальності [25, с. 56-57].

Висновки

За правління *Сі Цзіньпіна* Китай змістився у сферу стратегічної невизначеності свого розвитку і стратегічної ясності щодо загрозової мілітаризації для всього світу. Одним із варіантів розвитку подій може бути за певних умов – стратегічний провал *Сі Цзіньпіна*. Чи то втрата влади зсередини Китаю, чи то втрата контролю над державою, чи то втрата держави – це питання іншого порядку.

Зважаючи на порушення логіки глобальної стратегії Китаю, ***Сі Цзіньпін* здійснив фальстарт**, не зумівши через невдалу авантюру очільника московського режиму у війні проти Української держави, змінити розклад у світовій архітектурі безпеки на власну користь.

***Сі Цзіньпін* не став „архітектором реформ” світу.**

Наразі для політичних лідерів КНР встає гостра потреба у вжитті комплексних заходів щодо кардинального розвороту та повернення до глобальної стратегії економічного зростання, а у більш абстрактному плані: повернення Китаю до вектору економічного розвитку, зосередження передусім на внутрішніх істотних проблемах, деполітизація економіки і синхронізації наративів і практичної політичної діяльності.

За останні тридцять років китайсько-російські відносини досягли значного прогресу, але вони все ще базуються на таких принципах: 1) **неалянс**, 2) **неконфронтаційність**; 3) **ненаціленість** на треті країни. Знову ж таки, вертаючись до теоретичних засад геостратегії, які я розробляю, акцентую увагу: ключові засади усі виражені через заперечувальну частку **не**. Тобто фактично будова стратегії відбувається через заперечення певних дій, реалізацію концепцію „*де-*” а не через ствердження позитивних та конструктивних дій та вжиття системних взаємовигідних заходів [26].

Китай був і залишатиметься незалежною країною, яка вирішує свою позицію відповідно до суті кожного питання, захищеною від зовнішнього тиску чи втручання [27]. Цим КНР ще раз стверджує: є дві думки, одна – китайська, інша – невірна. Це шлях в нікуди, і одіозна матриця авторитаризму та ідеологічного монополізму не може і не буде екстрапольована на інші соціальні системи, причому не тільки західні. Шлях до світового лідерства не вимірюється лише економічною ефективністю (причому за чужий рахунок), а також власними вузькоутилітарними інтересами. Він будуватиметься на будові солідарних збалансованих систем, ідеологією розвитку яких є спільний справедливий успіх.

Ідеологічна концепція розвитку соціалізму із китайською специфікою нової епохи, не стосується інших держав, то же не може бути покладена в основу двосторонніх або багатосторонніх відносин.

Формулу завершення війни в Україні Китай вбачає наступним чином: „Конфлікти та війни не дають переможців; немає простого вирішення складного питання; необхідно уникати конфронтації між великими країнами. Найактуальнішим завданням на даний момент є сприяння мирним переговорам між Росією та Україною, а також діалогу між США, ЄС, НАТО та Росією. У довгостроковій перспективі люди повинні усвідомити,

що заснування власної безпеки на незахищеності інших країн не спрацює; необхідно створити збалансовану, ефективну та сталу структуру європейської безпеки. Немає іншого вибору, крім цього” [28].

Відтак, навіть коли йдеться про стратегію завершення війни, Китай, уперто не бажаючи застосовувати об’єктивні критерії для оцінки політичних процесів, продовжуючи називати варварську війну чи то „українським конфліктом”, чи то „українською кризою” – наперед не здатний до вироблення адекватних та справедливих солідарних механізмів, а тим більше їх прийняття для завершення війни на умовах України, а значить і в інтересах глобальної безпекової системи і балансу геостратегічного ландшафту.

Навіть американські аналітики, оцінюючи роль КНР у припиненні війни Росії проти Української держави застосовують термін „поблажлива позиція” (*permissive stance*) [29], що також характеризує лідерів п’ятого покоління КНР, як егоцентричних і таких, що бажають ділити на свою користь лише вигоди, утім не бажають нести спільну і солідарну відповідальність за забезпечення безпеки в глобальному світі. Натомість постійно разом із Росією, КНДР критикуючи США за те, що останні начебто „втручаються” у внутрішні справи різних країн і намагаються нав’язати всьому світу своє бачення шляхів розвитку. Звичайна маніпуляція і нічого більше.

Важливо: За умови відсутності США як глобального лідера, світ погрузиться в пучину темряви і хаосу. на сьогодні лише США здатні виступати балансом з будь-яким країнами / альянсами зла і беззаконня, несправедливості і деградації.

Адже КНР знову всю картину вимальовує крізь власну вигоду і лише власні інтереси.

Така позиція втомлює світове суспільство: *китайські інтереси, китайські цінності, китайські стратегічні концепції, китайська ідеологія, китайське виробництво, китайська трактовка міжнародних проблем, китайська ініціатива, китайські технології, можлива китайська експансія на Місяць*[30] із подальшою спробою її приватизації – **забагато Китаю на цій маленькій планеті, причому навіть там, де його не має бути апіорі.**

Такий політичний егоцентризм є індикатором та ознакою слабкості політичних лідерів за межами їх держави, адже лідерство асоціюється лише з повним контролем, який виступає лише однією з функцій управління. На думку представників неофрейдизму, таке спотворене лідерство є аномалією, оскільки завищена самооцінка почасти базується на комплексах. Водночас відповідно до „теорії рис” політичне лідерство *Сі Цзіньпіна* [31] можна пояснити через аналіз його особистих якостей, до яких можна віднести: жага до влади, енергію, організаційні здібності, професійна некомпетентність, безвідповідальність. Також стосовно *Сі* можна згадати про такі риси які виділив *Е. Богардус*: енергія, розум, а також *Д. Донцов* – волю до життя, експансіонізм [32, с. 87].

Такий утилітарний підхід, **висвітлює бідність і прогнозованість китайського інструментарію стратегічних комунікацій китайської дипломатії**, а відтак уможливує чітке прогнозування дій китайських політичних керівників у тих чи інших, в тому числі спеціально змодельованих або інсценованих ситуаціях. Так, наприклад, за допомогою системного моделювання було отримано чітку відповідь на імовірну модель поведінки *Сі Цзіньпіна* щодо застосування зброї китайцями щодо літака *Ненсі Пелосі*, які відвідувала Тайвань у серпні 2022 році[33]. Незважаючи на чисельні погрози „*вжити адекватних заходів*”, „*усіляко завадити*” та інші граматичні конструкції на фразеологізми: ніхто нікому не завадив, і жодна з погроз не була реалізована [34]. Розмовляти з могутньою державою та її представниками мовою погроз – недалекоглядна безперспективна справа. Таким чином, ментальна карта *Сі Цзіньпіна*, відома. Решта – справа українських стратегічних архітекторів, дипломатів та військових.

Якщо виходити із класичної політологічної думки, то в її рамках знаходимо таке твердження: „У суспільстві з розвинутими комунікаціями громадяни часто мають справу не з лідером як реальною людиною, а його іміджем. Це доповнює вимоги до рис лідера, підвищує вагу телегенічності тощо. Але головне – щоб стати лідером, особі не обов’язково мати ці якості. Треба, щоб люди вірили, що їх лідер такий” [35, с. 88].

Однак ця позиція стосується „споживання” іміджу лідера всередині країни, і не може ніяким чином бути екстрапольована на сфері міжнародних відносин. Особливо це є не прийнятним після початку варварської війни московського режиму проти Української держави, коли більшість політичних лідерів світу були зачаровані і вірили до останнього лідеру згаданого режиму, що він не почне велику війну. Такі сподівання і класична політологічна парадигма виявилися помилковими.

Знання світогляду супротивника відкриває шлях до формування та реалізації ефективних стратегій управління ним. Зокрема, свого часу, один із провідних теоретиків ідеології сучасного московського режиму попереджав про те, що в Росії не вистачає фахівців відносно колишніх республік, на протипагу тому, що в Росії краще розуміються на проблемах Близького Сходу, а більшість тих, хто причетний до процесів реалізації зовнішньої політики ґрунтуються на власних спогадах про колишній СРСР [36].

Це має бути враховано при побудові та впровадженні геостратегії Української держави: вивчення світогляду наших сусідів, причому не лише про-

тивників, а й союзників та партнерів дозволить сформулювати більш ефективну геостратегію. Туреччина, як приклад: з одного боку – продає нам Байрактари, з іншого – активно торгує з Росією. А Український Крим Туреччина стратегічно вважає своїм. Тому уроки з Китаєм є корисними для практики вибудови відносин з іншими державами, які можуть потенційно становити в майбутньому загрозу нашій державі та її інтересам.

На даному шляху дороговказом для КНР може виступати сильна та дієва *стратегія ідентичності*:

- як позиціонує себе Китай;
- що він для цього готовий змінити зсередини себе;
- яким чином особисті контакти Сі Цзіньпіна корелюють із рівнем міждержавних контактів і відносин;
- що Китай може дати іншим для спільного розвитку і солідарної користі.

У рамках даної стратегії **Китай має узяти на себе зобов'язання**, а не лише „закликати” інших щось робити чи не робити. Китай має думати про можливість не тільки свої і лише свою вигоду і користь, а створювати реальні, а не декларативні можливості та механізми для інших держав, на що до речі наголосив Сі Цзіньпін, виступаючи 5 листопада 2022 року на відкритті виставки ЕКСПО.

31 січня 2023 року Сі Цзіньпін під час навчання членів Політбюро ЦК КПК 20-го скликання знову підкреслив на „важливість зусиль щодо прискорення формування нової архітекtonіки розвитку та зміцнення безпеки та ініціативи у сфері розвитку”. Причому „нова архітекtonіка” продовжує трактуватися знову лише на користь Китаю, адже Сі Цзіньпін відзначив, що „прискорення формування нової архітекtonіки розвитку виступає стратегічним рішенням для реалізації наміченої до століття КНР мети і забезпечення розвитку і безпеки на основі єдиного планування, а також стратегічним шляхом щодо утримання за собою ініціативи для майбутнього розвитку”.

Таким чином акцент робиться на тому, що Китаю вигідним є лише такий розвиток архітекtonіки безпеки, за якого Китай зможе:

- зміцнити свої позиції;
- зміцнити власні здатності щодо виживання, конкуренції, розвитку;
- розвивати свою економіку;
- підвищити власну безпеку;
- забезпечити власну стійкість за різних передбачуваних і складно передбачуваних штурмах і гігантських хвилях;
- забезпечити стабільність власного розвитку;
- забезпечити просування процесу великого відродження китайської нації без затримок, без переривання;

– гарантувати успішне здійснення мети, яка передбачає побудови модернізованого соціалістичної держави [37].

Політичний егоцентризм, неприховане споживацьке ставлення до міжнародних відносин, світових економічних безпекових та економічних механізмів підтримку світового балансу навіть онтологічно нівелює і унеможлиблює розглядати Китай глобальним гравцем і світовим лідером, адже КНР не передбачає в своїх цілях розвиток світових систем, а розглядає їх споживацьке: лише використання на свою користь. Такий підхід є зрозумілим стратегічними аналітикам, через що впливатиме на формування відповідних симетричних і асиметричних стратегій щодо Китаю, з урахуванням політичного егоцентризму і проголошеної політики споживання результатів міжнародних відносин лише на свою користь.

Якщо Китай і надалі продовжуватиме таку політику, то світ і політичні інститути світу і надалі сприйматимуть КНР так і через роки, позбавляючи його точок росту і трансформації сприйняття. Адже досі світ не має прикладів активної участі КНР у конкретному та результативному вирішенні глобальних безпекових проблем, немає жодних політичних кейсів ефективності КНР у зовнішній політиці у сфері міжнародних відносин у кризових ситуаціях; в тому числі військових конфліктів, результативної діяльності у сфері міжнародних безпекових відносин, поза межами території КНР.

Для України в даному контексті важливим є пам'ятати, що будь-яка форма правління починає ефективно працювати лише за умови, якщо вона достатньо інституціоналізована. На думку М. Кармазіної, Інститут президентства в Україні якраз і не набув необхідного рівня інституціоналізації [38, с. 364], що і призводить до постійних коливань та турбулентності у владі, унеможлиблює сформулювати чітку геостратегію, адже фактично офіс президента України діє поза правовим полем.

За даного керівництва **мрії про світове лідерство Китаю є безперспективними**.

Характерною особливістю мілітарного дискурсу виступає його активна жанрова дифузія і контамінація, що описують різні способи міжжанрової і міжродової взаємодії. Процеси дифузії унаочнюються через взаємопроникнення елементів різних родів і жанрів: художні жанрові форми, есеїстика, документалістика, репортажистика.

Доведено, що підставами для виділення мілітарного типу геостратегічного дискурсу слід уважати: особливі способи та стадії формування стратегічного та аналітичного нарративу; репрезентації фантастичної реальності з метою індоктринації міфологем, маніпулятивних форм пафосу, логосу та етносу; миттєве реагування на трансформації геостратегічного ландшафту, врахування колоборації тріади „стратіарх – політичний лідер – реци-

пієнт”, визнання мілітарного дискурсу як окремого складового елемента феномена мілітаризму.

Висновується, що проголошена концепція спільноти єдиної долі (Один шлях один пояс), **насправді є тоталітарною концепцією спільноти єдиної тюрми: багато ший – одна мотузка.**

Мир трактується мною в якості балансу конфліктуючих інтересів. Невизначеність, яка є притаманна політичному стилю керівництва Сі Цзіньпіна, може бути розв’язана лише в рамках стабільності. Отже оскільки нестабільність фактично виступає проявом не свідомої волі людини, а сил хаосу, відцентрових енергетичних сил, розглядати політику нестабільності або невизначеності, умови хаосу або нестаціонарних систем, є важливим, утім не основним завданням. Адже логіка, алгоритми, послідовність і унормування – це прояви людського, а отже і це має набути передусім свого адекватного вивчення, а вже потім і операціоналізації у сфері політичних відносин.

Реальна політика Сі Цзіньпіна дає підстави стверджувати про втрачену можливість для Китаю стати до 2027 року економікою номер один в світі. Моя позицію знаходить відлуння і в публікаціях американських аналітиків, які відзначають, що некомпетентність Сі Цзіньпіна дедалі більше підриває добробут китайського населення, стабільність режиму КПК і, як наслідок, мир і безпеку у світі в цілому [39]. Спроби компенсувати це, об’єднавши відверто антиамериканські режими під лозунгом пропонованої концепції „Один пояс, один шлях”, є шляхом до конфронтації в світо-

вому масштабі, а вектором зростання внутрішньої напруги зсередини самого Китаю.

У практичній діяльності з боку КНР, все відбувається не так, як проголошується, що уможливіє в теоретичному плані розділяти:

1) *аналіз теоретичних та ідеологічних концепцій* п’ятого покоління лідерів КНР;

2) дослідження стратегічного інструментарію геостратегії у сфері трансформації міжнародних відносин, результативної діяльності лідерів КНР у сфері глобального / регіонального лідерства (не лише економічного) практична відповідальність і співвіднесення запланованих та очікуваних із отриманими результатами у політичній та безпековій сферах.

Подальша мілітаризація у поєднанні з чисельними факторами, які подано вище, здатні спричинити колосальний вплив взагалі на стійкість передусім китайської держави.

Спроби впровадження агресивного націоналізму зсередини держави, у поєднанні з: 1) прагненням дискредитації США як глобальної сили; 2) підтримкою стратегічної автономії в ЄС; 3) підтримкою антиамериканських режимів в світі і експансіоністським мілітаризмом, заснованим за гео економіці унілатералізму – шлях до краху держави Китай.

Завершу словами китайського прислів’я: „Джерело чисте – в гирлі вода чиста”. Зміст якої, з урахуванням творення модерної геостратегії Української держави, – стане предметом окремої моєї наукової статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ліпкан В.А. Наративний аналіз виступів керівників п’ятого покоління КНР: на прикладі Цінь Гана. *Politicus*. 2023. № 1.
2. Helene Cooper Pentagon Says It Detected a Chinese Spy Balloon Hovering Over Montana. URL: <https://www.nytimes.com/2023/02/02/us/politics/china-spy-balloon-pentagon.html>
3. В день сбития воздушного шара Китай отказался от разговора с главой Пентагона. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/ru/politicheskije-novosti/v-den-sbitiya-vozdushnogo-shara-kitay-otkazalsya-ot-razgovora-s-glavoy-pentagona-149273>
4. Байден заявил, что у Си Цзиньпина "огромные проблемы". URL: <https://www.epochtimes.com.ua/ru/politicheskije-novosti/bayden-zayavil-cto-u-si-czinpina-ogromnye-problemy-149313>
5. Ken Moriyasu Xi's incoherent policies signal danger, former Japan general warns. 17 January 2023. URL: https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/Interview/Xi-s-incoherent-policies-signal-danger-former-Japan-general-warns?utm_source=paid.outbrain.com&utm_campaign=BA_broad&utm_medium=referral&utm_content=E15-1&dico=v1-d1037cfc2f03a111ab2890d6f80ef09e00280e9c9208103b82992e13a5e43683ac-me4tiyjm4qgmjwg4zwwgjugizwgljymuywmljvgyzdaobugiytkolfgu
6. У НАСА припустили, що Китай спробує захопити Місяць. URL: <https://socportal.info/ua/news/v-nasa-zayavili-cto-kitai-mozhet-pretendovat-na-lunu/>
7. Куртуа С., Верт Н., Панне Ж-Л., Пачковский А. и др. Чёрная книга коммунизма. 2-е издание. *Три века истории*. 2001. 780 с.
8. Стратегія Китаю – мілітаризація суспільства: США представили прогноз дій Пекіна на найближчі десятиліття. URL: <https://uatv.ua/uk/strategiya-kytayu-militaryzatsiya-suspilstva-ssha-predstavlyu-prognoz-dij-pekina-na-najblyzhchi-desyatylittya/>
9. Стратегія Китаю – мілітаризація суспільства: США представили прогноз дій Пекіна на найближчі десятиліття. URL: <https://uatv.ua/uk/strategiya-kytayu-militaryzatsiya-suspilstva-ssha-predstavlyu-prognoz-dij-pekina-na-najblyzhchi-desyatylittya/>
10. Китай запустил на орбиту еще одну группу секретных спутников "Яоган" для сбора данных. URL: <https://tech.liga.net/ua/technology/novosti/kitay-zapustil-na-orbitu-esche-odnu-gruppu-sekretnyh-razvedyvatelnyh-sputnikov-yaogan>
11. Власти США закрыли заграничный полицейский офис Китая. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/ru/politicheskije-novosti/vlasti-ssha-zakryli-zagranichnyu-policeyskiy-otis-kitaya-149163>

12. Ліпкан В.А. Політичний зміст концепції стратегічної ясності: на прикладі КНР. *Politicus*. 2022. № 6.
13. Ліпкан В.А. Політичний зміст концепції стратегічної невизначеності: на прикладі КНР. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 38.; Ліпкан В. А. Стратегічна невизначеність – засада політики сучасного Китаю // Features of the development of modern science in the pandemic's era: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference, December 9, 2022. Berlin, Germany: European Scientific Platform. С. 38-40.
14. Ken Moriyasu Xi's incoherent policies signal danger, former Japan general warns. 17 January 2023. URL: https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/Interview/Xi-s-incoherent-policies-signal-danger-former-Japan-general-warns?utm_source=paid.outbrain.com&utm_campaign=BA_broad&utm_medium=referral&utm_content=E15-1&dicbo=v1-d1037cfc2f03a111ab2890d6f80ef09e00280e9c9208103b82992e13a5e43683ac-me4tiyxmq4gmjwg4zwwgljugizwgljmuuywmljvgyzdaobugiytkolfgu
15. З'їзд Компартії Китаю: які основні меседжі назвав Сі Цзіньпін. URL: <https://uatv.ua/uk/z-yizd-kompartiyi-kytayu-yaki-osnovni-mesedzhi-nazvav-si-tszinpin-video/>.
16. Потапов Е. Китайское "Колесо закона" О репрессиях против религиозной секты "Фалуьнгун". URL: <https://www.svoboda.org/a/24203501.html>
17. Ліпкан В. А. Наративний аналіз виступів керівників п'ятого покоління КНР: на прикладі Цінь Гана. *Politicus*. 2023. № 1.
18. Минфин США наложил санкции на китайскую фирму, поставляющую разведданные России. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/ru/politicheskie-novosti/minfin-ssha-nalozhil-sankcii-na-kitayskuuyu-firmu-postavlyayushchuyu-razveddannye-rossii-149065>
19. Вигівський Валерій Лук'янович. Структурно-семантичні, стилістичні та прагматичні особливості військових омофраз (на матеріалі англомовної військової фразеології) : дис... канд. наук: 10.02.04. 2009.
20. Карпчук Н. П. Адресованість в офіційному та неофіційному англомовному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз): автореф. дис.... канд. філол. наук. Харків, 2004. 20 с.
21. Власти США закрыли заграничный полицейский офис Китая. URL: <https://www.epochtimes.com.ua/ru/politicheskie-novosti/vlasti-ssha-zakryli-zagranichnyu-policeyskiy-ofis-kitaya-149163>
22. Китайские ученые разработали автономное ИИ-судно. URL: <https://forklog.com/news/ai/siri-sluchajno-vyzvala-politsiyu-openai-ispolzovala-deshevyj-trud-i-drugie-novosti-iz-mira-ii>
23. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
24. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / пер. з англ. М.Климчука і Т.Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2006. 320 с.
25. Девятов А. Красный дракон. Китай и Россия в XIX веке. Москва: Лагоритм, 2002. 288 с.
26. Ліпкан В. А. Анатомія геополітичної деструктивності: на прикладі війни Росії проти України. *Літопис Волині*. 2022. № 27.
27. Qin Gang Chinese Ambassador: The Ukraine Crisis and Its Aftermath. 18 April, 2022. URL: <https://nationalinterest.org/feature/chinese-ambassador-ukraine-crisis-and-its-aftermath-201867>
28. Qin Gang How China Sees the World. 26 December 2022. URL: <https://nationalinterest.org/feature/how-china-sees-world-206058>
29. Russian Invasion of Ukraine Chinese Support for Putin's War Looks More Shaky After Summit. URL: <https://www.nytimes.com/live/2022/09/15/world/ukraine-russia-war>
30. У НАСА припустили, що Китай спробує захопити Місяць. URL: <https://socportal.info/ua/news/v-nasa-zayavili-hto-kitai-mozhet-pretendovat-na-lunu/>
31. Ліпкан В. А. Політичне лідерство Сі Цзіньпіна. *Літопис Волині*. 2023. № 28.
32. Політологія: навчальний посібник / Перегуда Є.В. та ін. Київ: КНУБА, 2011. 216 с.
33. Ненсі Пелосі полетіла з Тайваню. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62407654>
34. Пекін за будь-яку ціну намагається завадити візиту американської делегації. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/kitaj-pohrozhuje-ssha-vijskovoju-vidproviddju-u-vipadku-pjizdki-pelosi-na-tajvan-zmi.html>
35. Політологія: навчальний посібник / Перегуда Є.В. та ін. Київ: КНУБА, 2011. 216 с.
36. Денисенцев С. А., Лавров А. В., Лямин Ю. Ю., Никольский А. В. Союзники / под ред. К. В. Макиенко. Москва: Центр анализа стратегий и технологий, 2020. 176 с.
37. Си Цзиньпин подчеркнул важность усилий по ускорению формирования новой архитектуры развития URL: <https://russian.news.cn/20230201/ba2b4a368fa04ced9442fcc18ec5a8c8/c.html>
38. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант. Київ. 2007. 365 с.
39. Matthew Henderson Xi Jinping's dream of world domination is over A stagnant economy and falling birth rate will not be fixed by China's failing leaders. URL: https://www.telegraph.co.uk/news/2023/01/21/xi-jinpings-dream-world-domination/?WT.mc_id=e_DM100715&WT.tsrc=email&etype=Loy_Reg_Wel_Email1&utm_source=email&utm_medium=Loy_Reg_Wel_Email120230201&utm_campaign=DM100715

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛЬЩІ ТА РЕЛІГІЙНИЙ ПОРТРЕТ ПОЛЯКІВ

PECULIARITIES OF THE INSTITUTIONAL NETWORK OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN POLAND AND THE RELIGIOUS PORTRAIT OF POLES

Палінчак М.М.,

доктор політичних наук,

професор кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Андріїв О.Б.,

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

На основі студювання статистичних та історіографічних джерел висвітлено особливості інституційної мережі конфесій та релігійного портрету поляків, встановлено, що, попри домінування католицької церкви, Польща є полі-релігійною та поліконфесійною державою. Висвітлено пріоритетні напрями співпраці держави з католицькою церквою та іншими конфесіями в різних сферах суспільного життя.

Проаналізовано роль католицької церкви в країні. Досліджено вплив католицької церкви в різних сферах.

Католицизм є універсальною релігією з централізованою структурою, але кожен костел має свою специфіку. В колективній свідомості поляків це релігія, яка однозначно пов'язана з польською національною самосвідомістю, що формувалася протягом багатьох століть. Звичайно, ця свідомість певною мірою змінилася внаслідок цілої низки історичних подій, насамперед поділів держави, які протягом довгого періоду – понад століття – позбавляли Польщу державності.

Досліджено та описано дані щодо структури релігійної мережі Республіки Польща, використовуючи відомості статистичної звітності Державного статистичного управління. Охарактеризовано, що конфесійна більшість представлена християнськими течіями – католицькими, старокатолицькими, православними, старообрядницькими, протестантськими. Серед них домінуюче місце посідає католицизм.

Протестантизм у Польщі представлений широкою палітрою релігійних організацій. У країні провадять свою діяльність адвентисти, баптисти, євангелісти, кальвіністи, лютерани, методисти, п'ятидесятники та представники інших протестантських напрямів.

Однією з найчисленніших конфесій протестантизму є баптизм.

Найбільшим угрупованням євангельського протестантського напрямку є Церква євангельських християн у Республіці Польща.

Варто зазначити, що в Польщі, переважна більшість громадян за традицією чи народною культурою вважають себе належними до певної конфесії.

Ключові слова: церква, держава, Польща, релігія, інституційна мережа, релігійна організація.

Based on the study of statistical and historiographical sources, the peculiarities of the institutional network of denominations and the religious portrait of Poles are highlighted, it is established that, despite the dominance of the Catholic Church, Poland is a multi-religious and multi-confessional state. The priority areas of cooperation between the state and the Catholic Church and other denominations in various spheres of social life are highlighted.

The role of the Catholic Church in the country is analyzed. The influence of the Catholic Church in various spheres has been studied.

Catholicism is a universal religion with a centralized structure, but each church has its own specifics. In the collective consciousness of Poles, it is a religion that is clearly connected with the Polish national self-consciousness, which was formed over many centuries. Of course, this consciousness changed to some extent as a result of a whole series of historical events, primarily the divisions of the state, which for a long period - more than a century - deprived Poland of statehood.

The data on the structure of the religious network of the Republic of Poland were studied and described, using information from the statistical reports of the State Statistical Office. It is characterized that the religious majority is represented by Christian currents - Catholic, Old Catholic, Orthodox, Old Believer, Protestant. Among them, Catholicism occupies a dominant place.

Protestantism in Poland is represented by a wide range of religious organizations. Adventists, Baptists, Evangelists, Calvinists, Lutherans, Methodists, Pentecostals and representatives of other Protestant trends are active in the country.

One of the most numerous denominations of Protestantism is baptism.

The largest grouping of the evangelical Protestant direction is the Church of Evangelical Christians in the Republic of Poland.

It should be noted that in Poland, the vast majority of citizens consider themselves to belong to a certain denomination by tradition or folk culture.

Key words: church, state, Poland, religion, institutional network, religious organization.

Постановка проблеми. Дані статистики свідчать про те, що інтенсивне зростання кількості релігійних організацій і розширення релігійної мережі відбувалося в Польщі наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. минулого століття. Так, загалом релігійна мережа Польщі зросла на початку 1990-х рр. у 3,8 рази. Релігійне і духовне відродження країни в цей період можна пояснити розривом польського суспільства з комуністичним минулим. Церква вступила в період політичних трансформацій із великим капіталом суспільної довіри й поваги. Про це свідчить той факт, що, згідно з даними різного роду опитувань, близько 80% населення країни декларували переконання в тому, що церква належним чином служить суспільним інтересам [6, с. 86]. Духовний ренесанс, про який ішлося в межах другого розділу даного дослідження, безпосередньо пов'язаний із прийняттям нового демократичного законодавства щодо релігійних організацій, яке надало додаткові можливості реєстрації останніх на загальних правових підставах. Так, згідно з узагальненими даними Державного статистичного управління впродовж 1990–1999 рр. у Польщі загалом було зареєстровано 163 релігійні організації. Для порівняння: у різні періоди комуністичної доби в історії Польщі релігійних конфесій нараховувалося лише дві в 1950–1959 рр., сім – у 1960–1969 рр., одна – в 1970–1979 рр. [16, s. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджували особливості інституційної мережі релігійних організацій у Польщі та релігійний портрет поляків. Серед них: Борисова З. О., Єленький В. Є., Маріанський Я., Мате-Тот А., Міклушак П., Галда П. П., та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження особливостей інституційної мережі релігійних організацій у Польщі та релігійний портрет поляків є актуальною темою дослідження. Багато вчених досліджують державно-церковні відносини в Польщі. Але особливостей інституційної мережі релігійних організацій у Польщі та релігійний портрет поляків потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є характеристика інституційної мережі релігійних організацій у Польщі та релігійний портрет поляків.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналізуючи інтенсивність процесу реєстрації релігійних організацій у Польщі в період демократичного транзиту, слід відзначити, що темп приросту кількості релігійних об'єднань на початку XXI ст. значно вповільнився. Максимальний спад припадає на 2002 і 2005 рр., саме в ці роки не було зареєстровано жодної конфесії. Як засвідчують узагальнені статистичні відомості, загальна кіль-

кість зареєстрованих церков та релігійних організацій (без міжрелігійних об'єднань), які провадять свою діяльність у Польщі, станом на початок 2014 р. становила 176 одиниць [11; 15].

Розглянемо дані щодо структури релігійної мережі Республіки Польща, використовуючи відомості статистичної звітності Державного статистичного управління. Кількість зареєстрованих адміністративних центрів католицьких церков у Польщі станом на 2011 р. становила 9 одиниць, православних церков – 2, протестантських церков – 67, мусульманських релігійних об'єднань – 5, іудейських громад – 4, східних релігій – 18, інших релігійних напрямів – 20, релігійних напрямів із невизначеними даними (в термінології Державного статистичного управління) – 50.

Узагальнена інформація щодо інституційної мережі Польщі здебільшого подається за показниками кількості релігійних громад, культових споруд, священнослужителів, вірників. Статистичні та конфесійні джерела свідчать про те, що Польща є полірелігійною та поліконфесійною державою, в якій релігійні організації представлені широким спектром релігійних напрямів. У країні функціонують християнські, неохристиянські, етноконфесійні, неоязичницькі, орієнталістські об'єднання, наявні інші релігійні течії. Конфесійна більшість представлена християнськими течіями – католицькими, старокатолицькими, православними, старообрядницькими, протестантськими. Серед них домінує місце посідає католицизм.

Загалом польське католицитво представлене чотирма церквами: 1) римо-католицькою церквою; 2) католицькою церквою греко-католицького (візантійсько-українського) обряду; 3) католицькою церквою вірменського обряду; 4) католицькою церквою візантійсько-слов'янського обряду. Всі ці гілки визнають в якості очільника католицької церкви Папу Римського. Закон «Про гарантії свободи совісті та віросповідання» від 1989 р., що регулює, крім іншого, відносини між державою і католицькою церквою, застосовується до всіх чотирьох обрядів.

Найбільшою як серед зазначених католицьких церков, так і серед усіх діючих у Польщі релігійних організацій є Римсько-католицька церква в Республіці Польща. Ця релігійна організація представлена в усіх без винятку регіонах країни – Північно-Східному, Центральному та Західно-Південному. За даними статистики, станом на 2011 р. польська Римсько-католицька церква нараховувала 10177 релігійних громад. Слід зазначити, що в період 2001–2011 рр. спостерігалось незначне їх зростання – на 0,9%, що свідчить про насиченість інституційного забезпечення даної релігійної організації, а також наявність конкуренції з боку протестантських та орієнталістських течій. Станом на 2011 р. у Польщі був 30481 священнос-

лужитель. Загальний рівень забезпеченості Римсько-католицької церкви служителями культу становив 290%. При цьому за період 2001–2011 рр. кількість римо-католицьких священиків зросла на 2548 осіб [16, s. 35-41].

Попри складні політичні метаморфози, у ХХ столітті положення католицької церкви як захисниці польської самосвідомості та заступниці народу тільки зміцнилося. Після короткого періоду реальної державної незалежності в 1918–1939 рр. у Польщі, яка після Другої світової війни стала сателітом СРСР, це положення у народній свідомості католицька церква зберігала до настання краху комунізму. Такий специфічний комплекс католицизму і національної церкви можна розглядати з точки зору категорій громадянської релігії, пов'язаних із почуттям патріотизму, зі сприйняттям релігійних і національних свят в їх тісному взаємозв'язку. Це знайшло своє відображення в символіці (порівняння Польщі з Христом, котрий страждав на хресті), а також у компенсаційному месіанстві, який висував ідеї винятково важливої ролі польського народу в Європі і світі [12, s. 158-171]. Отже, католицька церква в Польщі за відомих історичних і політичних умов виробила особливу народну теологію, наслідком чого є сакралізація цього поняття і пов'язаних із ним цінностей. Чимало поляків і нині називають свою країну «католицькою державою польського народу».

Протягом доби панування комунізму комуністична ідеологія, що була присутня в усіх сферах життя поляків, з огляду на окреслені особливості народної самосвідомості, зумовила існування контрідології, в ролі основної дієвої особи якої, в символічному і політичному сенсі, опинилася католицька церква. Засобом вираження громадянського суспільства при цьому став релігійний ритуал: процесії, паломництва, участь у богослужіннях і молитвах, зустрічі паломників із Папою Римським. Таким чином, релігійність поляків у період, що передував реформам, характеризувалася прив'язаністю до ритуалу, міцним зв'язком із католицькою церквою. Ця релігійність у Польщі була переважно національною, традиційною. Ідеологи католицизму висловлюють переконання, що в порівнянні з православ'ям їхні церковні постулати кращі і прогресивніші, що в основу їхнього трактування людської екзистенції та взаємовідносин між людьми покладено головний принцип: «працюй у поті чола свого, молися, покайся, і тоді твоя душа потрапить до раю» [7, с. 154-155]. Такої ж точки зору дотримується і значна частина вірників Римсько-католицької церкви в Республіці Польща.

Привертають увагу результати проведеного міжнародною мережею пасторальних теологів країн Центрально-Східної Європи дослідження стану релігії та релігійності населення, тенденцій

розвитку церков у регіоні в нових умовах. Грунтовне дослідження дало змогу виділити та ідентифікувати серед низки держав Центрально-Східної Європи три групи країн, які, відповідно, характеризуються такими, що належать до релігійної культури (Литва, Польща, Україна, Хорватія), змішаної культури (Словаччина, Словенія, Угорщина) та атеїстичної культури (Східна Німеччина, тобто територія колишньої Німецької Демократичної Республіки, і Чехія). У процесі досліджень виявлено, що значна частина населення країн другої і третьої груп вважає себе або нерелігійним, або ніяк не пов'язаним з релігією. Показовими є показники питомої ваги населення в різних країнах і групах країн, яке, з одного боку, вважає себе релігійним, а з іншого, відносить себе до певної конфесії. Так, серед країн релігійної культури в Польщі станом на 2004 р. 75% респондентів вважали себе релігійними, при цьому 93% відносили себе до певної конфесії; в Литві ці показники становили відповідно 68% і 72%; в Україні – 55% і 32%; в Хорватії – 35% і 85%. Серед країн змішаної культури у Словенії релігійним вважало себе 49% населення, і 66% відносили себе до певної конфесії; в Угорщині ці показники становили відповідно 58% і 60%; у Словаччині – 54% і 73%. Серед країн атеїстичної культури відповідні показники були такими: у східних землях Німеччини – 25% і 38%, у Чехії – 29% і 27% [5, с. 177]. Отже, в усіх зазначених країнах, крім України і Чехії, відсоток тих, хто вважає себе релігійним, менший порівняно з відсотком тих, хто відносить себе до певної конфесії. Серед країн релігійної культури різниця між ними становить у Польщі 18%, у Литві – 4%, в Хорватії – 50%. В Україні станом на 2004 р. спостерігалася інша ситуація: питома вага тих, хто вважають себе релігійними, перевершувала частку тих, хто відносять себе до певної конфесії, на 23%.

Аналіз наведених показників дозволяє стверджувати, що в країнах релігійної культури, зокрема в Польщі, переважна більшість громадян за традицією чи народною культурою вважають себе належними до певної конфесії, але при цьому чимало з них за своїми внутрішніми переконаннями не є релігійними, тобто їх не приваблює інституційна формалізована конфесійна належність. Фахівці вважають це ознаками процесу приватизації та індивідуалізації релігії.

Європейські теологи звертають увагу на нові явища і тенденції у сфері релігійності в різних країнах Європи після політичних змін кінця ХХ – початку ХХІ століть. Релігійність нової епохи зазнала в них не лише трансформації, а й істотної деформації. Все більше людей вірять у найрізноманітніші надприродні сили, енергетичні сфери та їх вплив на людину. Не секрет, що чимало людей у країнах так званої західної цивілізації звертаються до східних релігій, передусім буддизму

та індуїзму, формують свої цінності й розуміння буття через їх положення. Передусім це стосується віри в реінкарнацію, яка усвідомлюється, крім іншого, як можливість багаторазової само-реалізації у процесі різних інкарнацій [5, с. 160].

Між тим, населення країн західного світу, зокрема європейських, як можна припустити, виявилися неготовими до сприйняття цих положень, адже так звані «духовні пошуки» відбуваються на тлі по суті матеріалістичного сприйняття світу. Ситуація ускладнюється тим, що ідеологічний матеріалізм, нав'язаний цілим поколінням людей, нерідко з використанням інструментів примусу, в умовах економічних трансформацій обернувся в країнах Центрально-Східної Європи практичним або споживацьким матеріалізмом. Різноманітні «істини», які пропагувалися останніми десятиріччями і пропагуються сьогодні в суспільстві, викликають невпевненість і холодну байдужість. Теологи з тривогою зауважують, що Європі загрожує небезпека все більшого і глибшого відходу від християнства, наслідком чого, з їх точки зору, може стати «падіння» в язичництво. Вже сьогодні основні елементи християнства часто залишаються поза увагою багатьох людей [3, §§ 11, 14]. Ідеолог Української греко-католицької церкви Любомир Гузар так висловився щодо цього: «...І на нарід починає наступати велика небезпека зневіри, безнадійності. Люди нікому не вірять, а в той же час готові повірити в будь-яку нісенітницю. Може, такий стан душі потрібний, щоб звернути нашу увагу на єдине джерело правдивої віри, – на Бога» [2, с. 98-99].

На думку польського соціолога релігії Я. Маріанського, «...релігійність поляків має значною мірою селективний характер, є частково непослідовною і «не закінченою», із сильними індивідуалістичними тенденціями в царині моралі. Це є релігійність, яка часто співіснує з моральною вседозволеністю... Бога теоретично визнають, але на реальну поведінку це визнання ніяк не впливає. Нове плюралістичне суспільство, що постає і розвивається, несе з собою не тільки шанс особистого вибору вартостей (персоналізацію), а й багато небезпек (поглиблення вседозволеності і релятивізму)» [4, с. 121-122].

У Польщі переважну більшість мешканців – 95% – традиційно становлять католики [14, с. 5-6]. Відсоток атеїстів і схильних до атеїзму в країнах релігійної культури становить: у Польщі – лише близько 5%, у Хорватії – 12%, в Литві та Україні – 15%. Для порівняння: в країнах атеїстичної культури, де в культурній сфері поширеним є спосіб мислення і поведінки за формулою «наче Бога не існує», атеїстів і схильних до атеїзму нараховується 75% у східних регіонах Німеччини і 68% у Чехії [8; 10, с. 97]. Отже, на відміну від Польщі, у групі держав Центрально-Східної Європи, від-

несених до країн атеїстичної культури, комуністичний режим значною мірою досяг своєї мети.

Греко-католицька церква в Республіці Польща, або церква візантійсько-українського обряду, пережила у своїй історії важкі часи: після встановлення в країні скопійованої за радянським зразком тоталітарної моделі суспільства вона стала об'єктом репресій з боку каральних органів. Нині ця церква діє в Польщі у складі двох єпархій – Пшемисько-Варшавської та Вроцлавсько-Гданської. Вона нараховує 135 релігійних громад, в яких безпосередньо проводять богослужбову діяльність 77 священнослужителів. Вказана церква є найбільшою серед польських католицьких церков після Римсько-католицької церкви в Республіці Польща. Динаміка зростання інституційної мережі церкви показує, що після 2000 р. вона збільшилася на 36 одиниць, або в 1,3 рази. Є підстави вважати, що найбільш актуальною проблемою цієї релігійної організації, парафіянами якої є здебільшого представники української та білоруської меншин, є проблема забезпечення кадрами священнослужителів. Так, станом на 2013 р. Вроцлавсько-Гданська єпархія налічувала 57 громад, які обслуговували лише 27 священників [16, с. 35-41]. З цього випливає, що єпархія була забезпечена кадровим складом священнослужителів менш ніж на 50%.

Католицька церква вірменського обряду в Республіці Польща станом на 2002 р. була представлена трьома релігійними громадами, які були повністю забезпечені священнослужителями. Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду у своєму складі також нараховувала три релігійні громади, в яких здійснювали богослужіння дві духовні особи [13, р. 279-290].

Якщо підвести підсумок за проаналізованими вище релігійними організаціями, які діють у Польщі, можна констатувати: опрацьовані статистичні дані засвідчують, що рівень забезпечення цих релігійних організацій кадрами священнослужителів і культовими спорудами в період політичної трансформації є достатнім.

Аналізуючи ідеологічний зміст та організаційне забезпечення функціонування лютеран у Польщі, слід навести загальновізантану в релігієзнавчій літературі точку зору, згідно з якою початком Реформації вважається протестантський рух у Німеччині XVI ст., пов'язаний з діяльністю монаха Мартіна Лютера. За його ім'ям цей напрям у протестантизмі назвали лютеранством. Найбільш характерними і важливими для протестантизму є такі його основні принципи: спасіння особистою вірою, священство всіх вірників, виключний авторитет Біблії, а також заперечення посередницької ролі церкви у відносинах між людиною і Богом. Протестантський теолог П. Тілліх зазначив, що «протестантська віра в безпосередню, особисту зустріч із Богом створює більш незалежні люд-

ські особистості, ніж католицька віра з її роллю церковного посередника між Богом і людиною» [9, с. 208-209]. Лютеранство найбільш поширене в Німеччині, скандинавських країнах, США. Загалом у світі нараховується близько 75 млн. лютеран. Важливо також зазначити, що лютеранські церкви формуються за національною ознакою та об'єднуються у Всесвітній лютеранський союз,

який було засновано в 1947 р. і який користується підтримкою близько 50 млн. вірників. До України свого часу лютеранство проникло разом з німецькими колоністами у XVIII ст. Його сповідують громадяни німецької національності, які проживають компактно на території України, а також громадяни, котрі є послідовниками Шведської євангелічно-лютеранської церкви [1, с. 168-169].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисова З. О. Основи релігієзнавства: навч.-метод. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
2. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2002. 420 с.
3. Єпископський Синод. Instrumentum Laboris. Ватикан, 1999.
4. Маріянський Я. Суспільний характер релігії. В кн.: Релігія в сучасному світі: матеріали до курсу релігієзнавства. Ред. Г. Зімоня. Пер. Г. Теодорович. Львів: Свічадо, 2007. 504 с. С. 97-125.
5. Мате-Тот А., Міклуцак П. Земля, що не тече молоком та медом. Івано-Франківськ: Івано-Франківська теологічна академія, 2004. 238 с.
6. Палінчак М. М. Взаємини держави і церкви: польський досвід. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*: український наук. журнал. 2012. № 2. 335 с. С. 84-88.
7. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навч. посібник для студентів. Ужгород: Поліграф-центр "Ліра", 2015. 296 с.
8. Релігія – Світ – Україна: колективна монографія. Ред. А. М. Колодний, Л. О. Филипович. У 3-х кн. Кн. 1: Релігія у світі за умов культурно-цивілізаційного діалогу. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2010. 339 с.
9. Тиллих П. Избранное: Теология культуры. Пер. О. В. Боровой, В. В. Рынкевича, Т. Е. Савицкой. М.: Юрист, 1995. 479 с.
10. Яроцький П. Л. Релігія в країнах Східної та Центральної Європи після соціалізму. *Українське релігієзнавство*. 2010. № 56. С. 89-104.
11. Kościoły i związki wyznaniowe wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych. *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej*. Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji. URL: <http://mac.gov.pl/files/wp-content/uploads/2011/12/e-rejestr.pdf>.
12. Michel P. Kościół katolicki a totalitaryzm. Przeł. F. Łobodziński. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1995. 210 s.
13. Rynkowski M. Church and State in Poland in 2000 and in 2001. *European Journal for Church-State Research*. 2002. Vol. 9. P. 279-290.
14. Sekty albo nowe ruchy religijne. Wyzwanie duszpasterskie. *L'Osservatore Romano*. 1986. № 5 (79). S. 3-6. URL: <https://religie.wiara.pl/doc/471830.Sekty-albo-nowe-ruchy-religijne-Wyzwanie-duszpasterskie>.
15. Wykaz kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie odrębnych ustaw. *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej*. Oficjalna strona internetowa Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji. URL: http://mac.gov.pl/files/wykaz_kosciolow_ustawowych.pdf.
16. Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2009-2011. Red. P. Ciecieląg, M. Haponiuk. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013. 362 s.

ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМАТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

INSTITUTIONAL DIMENSIONS OF EUROPEAN SECURITY: EXPERIENCE AND PROSPECTS OF TRANSFORMATION

Романюк Н.А.,

*кандидатка політичних наук,
доцентка кафедри європейських та регіональних студій
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Романюк Р.Й.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті подано загальну характеристику трансформації європейської безпеки, зокрема її інституційного виміру. Автори стверджують, що іманентні контрверзи історичної й сучасної динаміки Європи, відображені через диференційовані географічні образи, культурні наративи чи інституційні виміри, перетворюють європейську безпеку на доволі складне і суперечливе явище. На переконання авторів, Європу доцільно розуміти як когнітивний регіон, з дубльованим інституційним членством та динамічною територіально-просторовою будовою. Саме для такої Європи покликана працювати ідентичнісно орієнтована, інституційно диференційована й географічно детермінована європейська безпека. Усі ключові європейські інституції - ЄС (ЄЕС), НАТО та ОБСЄ - пройшли власний шлях трансформації й пристосування до нових змінених вимог міжнародного середовища, починаючи з кінця 1980-х років. Їхній диференційований досвід дає змогу розкрити суперечності, якими супроводжувалося становлення європейської безпеки після завершення холодної війни. Пошуки ефективних моделей гарантування безпеки у Європі значною мірою утруднювалися різними безпековими інтересами держав регіону, а також тривалою відсутністю прямих військових загроз. Російська агресія в Україну виразно унаочнила, що у європейському порядку безпеки є значні недоліки: норми, які лежали в його основі, порушуються, інституції відчувають конкуренцію, а військовий потенціал слабший, ніж передбачалося. Консолідація колективного Заходу навколо допомоги Україні сприяла, водночас, перегляду державами Європи власних оборонних бюджетів і загалом посилила увагу до стану справ у військовій сфері. Ефективність колективних домовленостей у межах Рамштайн розкрила не лише потенціал спільних дій у безпековій сфері та підкреслила важливість гнучкого підходу до питань безпеки, а й увиразнила значення мережових структур, регіональних і субрегіональних союзів, альянсів чи *ad hoc* коаліцій для гарантування безпеки і миру в майбутньому. Останні розглядаються як винятково придатні для опрацювання безпекових інтересів держав учасниць особливо у випадках, коли великі альянси чи союзи демонструють меншу гнучкість чи гіршу динаміку в прийнятті рішень. Проте міркування, що більші інституціоналізовані формати співпраці у сфері безпеки поступляться меншим чи неформалізованим є, на думку авторів, передчасними.

Ключові слова: європейська безпека, Європейський Союз, НАТО, ОБСЄ, зовнішня політика, регіональна співпраця, міжнародні відносини.

The article presents a general view of European security transformation, in particular in its institutional dimension. The authors claim that the immanent controversies of the historical and contemporary dynamics of Europe, reflected through differentiated geographical images, cultural narratives or institutional images, turn European security into a complex and contradictory phenomenon. According to the authors, it is appropriate to understand Europe as a cognitive region with duplicated institutional membership and a dynamic territorial-spatial structure. So, European security which is considered to be identity-oriented, institutionally differentiated and geographically determined is meant to work for such a complex Europe. All the key European institutions - the European Union (EU), NATO, and the OSCE - have gone through their own path of transformation to meet the new changed demands of the international relations since the late 1980s. Their differentiated experiences make it possible to reveal the contradictions that accompanied the formation of European security after the end of the Cold War. The search for effective models of security in Europe was greatly hampered by the various security interests of the states of the region, as well as the long-term absence of direct military threats. Russia's aggression against Ukraine made it clear that the European security has significant flaws: the norms are being violated, institutions are experiencing competition, and the military potential is weaker than expected. Consolidation of the collective West around the aid for Ukraine, contributed to the review of defense budgets of European states and, in general, increased attention to their own military sphere. The effectiveness of collective agreements within Ramstein revealed not only the potential of joint actions in the security sphere and emphasized the importance of a flexible approach to security issues, but also highlighted the importance of network structures, regional and subregional alliances or *ad hoc* coalitions to guarantee security and peace in the future. The latter are seen as exceptionally suitable for working out the security interests of the states, especially in cases where large alliances or unions demonstrate less flexibility or worse dynamics in decision-making. At the same time, according to the authors, it would be premature to claim that larger formats of cooperation in the field of security will yield to smaller or informal ones.

Key words: European security, European Union, NATO, OSCE, foreign policy, regional cooperation, international relations.

Постановка проблеми. Питання безпеки Європи було, є і залишатиметься актуальним як з теоретичного, так і з практичного поглядів. Причин цього є досить багато. Незважаючи на те, що кожен регіон світу є по своєму унікальним, саме Європа володіє низкою особливостей, які дають змогу розглядати її як виняткове явище. По-перше, Європа є колыскою західної цивілізації, доля якої значною мірою визначається станом справ у цій частині світу. Євроцентричними є не лише дискурс світової історії (постколоніальні студії слугують цьому промовистим підтвердженням) чи логіка цивілізаційного прогресу, а й бачення міжнародної безпеки у її глобальному вимірі та різноманітних регіональних контекстах. Численні війни між європейськими державами у минулому змінилися їхнім тісним багаторівневим інституційним залученням та співпрацею у наш час. Європа є поділеною між багатьма націями – з притаманними для них культурними характеристиками – і, заразом, об'єднаною у когнітивному сприйнятті себе як цілісності. Просторова невизначеність європейського сходу компенсується відносною чіткістю меж Європи на інших географічних напрямках. Водночас іманентні контрверзи історичної й сучасної динаміки Європи, відображені через диференційовані географічні образи, культурні наративи чи інституційні виміри, перетворюють європейську безпеку на доволі складне і суперечливе явище.

Аналіз досліджень і публікацій. Європейська безпека є предметом постійної уваги науковців. Особливо після закінчення холодної війни спостерігалось істотне поживлення наукового інтересу до безпекових питань у межах Європи, причому спектр зацікавлення цією проблематикою зазнав істотного розширення. Якщо під час протистояння між Сходом і Заходом фокус дослідницького інтересу зводився до пошуку оптимальних шляхів гарантувати безпеку Західної Європи з огляду на логіку міжблокового суперництва, то починаючи з 1990-х років йшлося про трансформацію наявних (НАТО, ОБСЄ) та розвиток нових форматів безпекової співпраці (наприклад у межах ЄС) в контексті змін міжнародного середовища. Вчені також почали приділяти значну увагу питанням безпеки окремих європейських держав та субрегіональних об'єднань (держави Балтії). Станом на сьогодні сфера академічних досліджень проблематики європейської безпеки є доволі комплексною і загалом насиченою. Актуальні тематичні публікації реалізовані, зокрема, М. Вебером та А. Гайд-Прайсом [17], Дж. Говортом [8], С. Смітом [14], Н. Тоцці [18], Л. Чаппелл та Д. Голбрісом [1], Т. Флокгарт [6], Ф. Шіммельфеннінгом [13]. З теоретико-методологічного погляду на увагу заслуговують також дослідження вчених-регіоналістів Д. Панке [12], Ф. Зьодebaума та А. Збраджі [15].

Метою статті є розкрити суперечливий характер європейської безпеки крізь призму трансформації формальних безпекових структур і еволюції завдань, зумовлених конкретними історичними змінами й міжнародно-політичними обставинами. Досягнення мети реалізоване на основі епістемології науки про міжнародні відносини та сучасних студій нового регіоналізму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблематизує явище європейської безпеки шляхом розгляду ключових аспектів динаміки інституційних форматів її гарантування у регіоні, а також супровідних змін у безпекових потребах та шляхах їхнього задоволення з боку держав Європи. Стаття подає генералізоване уявлення про досвід трансформації та перспективи європейської безпеки в контексті розвитку сучасних міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Розгляд європейської безпеки слід розпочинати з визначеної наукової гіпотези, важливої з мета-теоретичних міркувань. Оскільки навіть для найрадикальніших супротивників кінцевого визначення понять – постмодерністів, – безпека все ж мусить бути пов'язана із припущенням, що вона повинна щось забезпечувати [3, с. 480], нам слід, насамперед, з'ясувати онтологічний статус того міжнародного актора, існування якого мала би стосуватися безпека, яку ми розглядаємо. У нашому випадку, це потребує пошуку відповіді на питання, чим є Європа? І, відтак, що саме є метою для європейської безпеки?

Концептуалізація Європи крізь призму безпеки. Сучасна Європа, як і в минулому, залишається поділеною на окремі держави. Її історія охоплює древній Рим й античну Грецію, середньовічне Християнство, часи конфесійної та національної роздробленості, імперіалізм наполеонівської доби, поділ на Схід і Захід під час холодної війни. Тривалий час здавалося, що ідею про те, щоби «зібрати Європу» воєдино навряд чи можна реалізувати. І справа не лише у відмінному історичному досвіді різних частин регіону, а й у істотній географічній диференційованості його складових. Адже, що може бути спільного між Данією та Румунією або Фінляндією і Португалією? Що може об'єднувати європейські держави, окрім розташування у межах великого спільного простору, названого Європою?

До розгляду цього питання варто підійти менш формалізовано. Слід констатувати, що в окремих частинах Європи держави були змушені співіснувати, що призвело до розвитку виразної субрегіональної спорідненості. Цьому сприяло, окрім просторової близькості, поєднання інших різноманітних чинників, зокрема когнітивного характеру, які визначали характер взаємодій та формували взаємозалежності. Відтак, близькими

за низкою ознак часто вважають Швейцарію та Австрію, Бельгію та Німеччину, Іспанію й Португалію, Чехію та Словаччину. Ширше коло спільнот охоплюють відомі «географічні» визначення, як «держави Балкан», «держави Балтії», «Нордичні країни» тощо. Окремі релевантні відносини між «близькими державами» були оформлені у невеликі союзи як Бенілюкс чи Вишеградська група. Сучасні процеси нового регіоналізму поширилися на відносини, які більше не є виразом фізичного (географічного) сусідства, а можуть реалізуватися у ширшому функціональному контексті. У наш час субрегіональне буття спонукує до обговорення ініціатив зі створення нових перспективних об'єднань, як «Люблінський трикутник», «Балто-Чорноморський союз» чи «Квадрига».

Ці приклади вказують на те, що у межах Європи фактично успішно функціонують чи лише розвиваються численні більш або менш формалізовані взаємодії між державами, причому вони мають перехресний характер і демонструють виразну взаємозалежність. Навіть якщо після декількох раундів розширення ЄС, цілісність та гомогенність Європи не сприймалася як довершений факт з інституційного погляду, все ж дублювання членства держав регіону у різних форматах співпраці, дає змогу стверджувати про наявність певного когнітивного відчуття європейської єдності. Такий висновок, зокрема, можна підтвердити на основі наукових підходів Нового регіоналізму,¹ котрі беруть до уваги ідентичнісні (когнітивні), інституційні та територіальні аспекти розвитку як релевантні складові регіоналізації сучасного світу. При цьому, просторову близькість акторів більше не розглядають як визначальну (перед)умову для формування регіонів.

Наголосимо, що дослідження Нового регіоналізму від самого початку розвивалися на ширшій основі, аніж студії ЄС, як окремого випадку. Окрім того, придатність теорій європейської інтеграції для пояснення інтеграційних процесів за межами Європи визнавали як непереконливу, не в останню чергу через відсутність інших регіонів, у межах яких сусідні держави були б відносно однорідними й стабільними демократіями та характеризувалися подібним рівнем економічного добробуту [12, с. 31]. Втім, сьогодні можемо відзначити численні спроби налагодження діалогу між цими сусідніми сферами наукового пошуку [15].

Останнє видається особливо важливим у контексті проблематизації просторових меж Європи, зокрема на європейському сході.² Німецький полі-

тико-географ О. Мауль, ще у 1956 р., розглядаючи варіанти з розмежування Європи та Азії, наводить результати опитування 42 географів, серед яких 12 осіб вважали такою лінією поділу Уральські гори, 14 – висловилися за тогочасний радянсько-польський кордон, 4 – за радянсько-китайський, 12 – піддали критиці саме питання або пропонували власні варіанти відповідей [11, с. 56]. Наведені дані свідчать не лише про суперечливий характер порушеної проблеми, а й вказують на те, що відповіді респондентів були зумовлені увагою до формальних чи матеріальних критеріїв. Натомість сучасні дослідження, особливо у межах критичних напрямів науки про міжнародні відносини та Нового регіоналізму, піддають сумніву подібні односторонні уявлення та географічні відображення, акцентуючи на значенні інших, насамперед нематеріальних чинників. Тому, на наше переконання, до сучасного просторового розуміння Європи можна наблизитися шляхом визначення «напрямку», куди вона може чи повинна простягатися. Іншими словами, європейськими можна умовно вважати регіони й трансрегіональні формати взаємодій, у межах яких релевантні неформальні й формалізовані актори (спільноти, держави, інституції) надають перевагу демократичним проектам й поділяють спільні візії та відповідальність щодо майбутнього. Підтвердженням такого уявлення може слугувати виразна ціннісна складова у сучасній підтримці України з боку європейських та інших держав, консолідованих як колективний Захід, спрямована на відсіч російської агресії.

Примітним є те, що у цьому випадку загальне поняття «Заходу» охоплює також держави, які географічно розташовані (поза Європою) в інших частинах світу, зокрема Японію, Південну Корею, Австралію чи Нову Зеландію. Фактично з перспектив Нового регіоналізму «Захід» можна концептуалізувати як своєрідний мегарегіон, однак для аналітичного розуміння Європи таке широке уявлення є непридатним. Тому Європу слід розглядати також із посиланням на її просторовий вимір, хоча й у цьому випадку окремих контроверз не уникнути, особливо коли йдеться про питання безпеки. Як відомо, європейська безпека реалізується, серед інших ініціатив, у межах ширшого трансатлантичного регіону (сфера відповідальності НАТО), а тому проектувалася й продовжує розвиватися за участі низки держав, які знаходяться за межами Європи – США та Канади. Окрім того, великі географічні простори Туреччини лежать в Азії. Туреччина, за президенства Р. Ердогана, незважаючи на те, що вона давно є учасницею НАТО, почала демонструвати розбіжності в позиціях зі своїми союзниками. Відтак посилюються обґрунтовані сумніви щодо її європейських прагнень. Урешті-решт Велика Брита-

¹ Примітка. У науковому дискурсі прийнято позначати дослідницьку програму Нового регіоналізму з великої літери, з метою відізнати її від нового регіоналізму, як сучасного явища регіоналізації світового простору.

² Примітка. Уявлення про межі регіону можуть змінюватися з плином часу. Зокрема, в античні часи південне Середземномор'я (Північ Африки) розглядалося як частина європейського світу.

нія, одна з основних європейських держав-членів як НАТО, так і ЄС, вирішила залишити «європейський проєкт» [2, с. 2]. Усе це слугує черговим підтвердженням складності та «нечіткості» розуміння Європи, яку, на наше переконання, доцільно визначати як когнітивний регіон, з дубльованим інституційним членством та динамічною територіально-просторовою будовою. Саме для такої Європи покликана працювати ідентично орієнтована, інституційно диференційована й географічно детермінована європейська безпека.

Трансформація європейської безпеки. Завершення холодної війни означало, що європейські держави вперше за багато років не мали безпосередніх військових загроз їхньому фізичному існуванню (за винятком конфліктів у колишній Югославії та окремих пост-радянських державах, зокрема Молдові). Здавалося, що питання НАТО та військова безпека стали менш важливими. Водночас, держави почали все більше покладатися на альянси та міжнародні організації для захисту самих себе та своїх союзників.

Сьогодні три європейські безпекові інституції (ЄС, НАТО та ОБСЄ) мають дублювання членства (тобто до них входять ті самі держави), яке стало ще більш помітним у процесі їхнього розширення після холодної війни. Хоча кожна організація була створена для виконання різних завдань, зміна сенсу безпеки та її розуміння, у свою чергу, вплинула на дебати щодо розподілу функцій та дублювання, особливо у випадку ЄС та НАТО. Зокрема ЄС почав «вторгнення» в традиційну сферу оборони, а НАТО – залучати цивільний вимір у свою діяльність з управління кризами [6]. Ідея колективної безпеки через ОБСЄ не була реалізована через перевагу НАТО, особливо з погляду держав Центральної та Східної Європи.

НАТО перетворилася з організації, яка зосереджується на колективній обороні, до організації, яка займається врегулюванням криз, свідченням чого стали події на Балканах. Таким чином, розпад колишньої Югославії вплинув на завдання НАТО, оскільки вона стала єдиною європейською установою безпеки, яка мала можливість використовувати жорстку силу. Втім баланс між колективною обороною та спроможністю до врегулювання криз мав стати центром дебатів щодо еволюції НАТО після 11 вересня 2001 р. та розгортання місії в Афганістані. ЄС також відреагував на свою неспроможність забезпечити безпеку у власному сусідстві. Це вилилося у формування Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО, 1999 р.), яка була покликана доповнити, а не конкурувати з НАТО. Тим не менше, незважаючи на бажання держав-членів ЄС подолати невідповідність між можливостями та очікуваннями, залишалися розбіжності щодо того, коли, де і як ці держави могли б використовувати військову силу.

Загалом упродовж 1990-х років усі три організації – НАТО, ЄС та ОБСЄ – знайшли власне місце у новому середовищі безпеки, хоча це й передбачало певне дублювання. Водночас саме завдяки дублюванню членства держави змогли вибрати інституцію, яка найкраще задовольняє основи їхніх власних інтересів з безпеки [7]. Зокрема, колективна оборона залишається виключно в компетенції НАТО. Водночас, комплексний підхід ЄС та ОБСЄ до питань безпеки означає, що вони можуть реалізувати цивільні завдання, які НАТО не може виконувати, навіть якщо й робить кроки в цьому напрямі. Між тим військовий розвиток ЄС відрізняє його від ОБСЄ. Отож архітектура регіональної безпеки Європи склалася таким чином, що жодна з трьох організацій не виконує однакові завдання.

Безпековий вимір Європейського Союзу. Шлях ЄС до інституції безпеки та оборони не був прямим чи передбачуваним. Для ЄС (або Європейського співтовариства, як було раніше) володіти власною обороноздатністю під час холодної війни було недосяжно. Це було функцією НАТО, яка забезпечила гарантію захисту від будь-якої загрози (Західній) Європі за допомогою засобів ядерного стримування. Однак холодна війна завершилася, а НАТО, як організація колективної оборони, не змогла об'єднати Європу та надати їй власну ідентичність оборони та безпеки. ЄС перетворився на постачальника безпеки, виконуючи військові операції та цивільні місії в багатьох частинах світу на додаток до створення стратегій безпеки та політичних ініціатив.

Маастрихтський (1992 р.), Амстердамський (1997 р.) та Ніщський (2001 р.) договори, а також Кельнський та Гельсінкський саміти (1999 р.) сприяли посиленню уваги до питань безпеки, а згодом і оборони ЄС, на тлі розпаду колишньої Югославії й розширення ЄС на держави Центральної та Східної Європи. Зокрема Маастрихтський договір містив положення про Спільну зовнішню та безпекову політику (СЗБП), а також передбачав «можливе формування спільної оборонної політики, яка з часом може призвести до спільної оборони» [10, с. 8].

Створення СЗБП мало допомогти державам-членам ЄС сформулювати ефективну відповідь на розпад колишньої Югославії. Адже ЄС знову був змушений покладатися на США, щоб забезпечити європейську безпеку. Однак після розпаду СРСР інтерес США до оборонної ролі в Європі зменшився. Це було підкреслено закликами США до Європи взяти на себе свою частку зусиль з оборони і поєднувалося з розширенням міжнародної ролі ЄС після завершення створення спільного ринку

На франко-британському саміті Сен-Мало (1998 р.) обидві держави запропонували створити

Європейську політику безпеки і оборони (ЄПБО), яка згодом буде перейменована Лісабонською угодою в Спільну політику безпеки та оборони (СПБО). Останню було створено для доповнення, а не для конкуренції з НАТО. На Європейській раді в Кельні в 1999 році країни-члени погодились, що СПБО буде інтегрована в ЄС [1, с. 93].

Однак створення додаткових інституцій ускладнило прийняття рішень у зовнішніх справах ЄС, зокрема, беручи до уваги роль Європейської Комісії в СЗБП, яка включала допомогу, торгівлю та дипломатію. Цей аргумент був центральним для рішення про створення Служби зовнішніх дій ЄС (ЄСЗД) як частини Лісабонського договору.

Наступним кроком був здійснений на засіданні Європейської ради в Гельсінкі (1999 р.), де ЄС узгодив «головні цілі», спрямовані на створення автономної (від НАТО) спроможності брати участь у запобіганні конфліктам та врегулюванні криз за допомогою військових операцій. Угода дала змогу створити Сили швидкого реагування ЄС. Тим не менше, війська залишалися під відповідальністю держав-членів ЄС і могли використовуватися для всіх операцій, а не лише для тих, які реалізує ЄС. Договір з Ніцци (2001 р.) офіційно ввів СПБО до ЄС на додаток до інтеграції ЗЄС. До останнього увійшли також Петербурзькі завдання, Інститут досліджень безпеки та Супутниковий центр. Водночас, СПБО довгий час залишалася набором стратегічної політики лише на папері.

Інтервенція США в Іраку (2003 р.) та поділ між «старою» і «новою» Європою з питань участі у цьому втручанні,³ актуалізували потребу надати ЄС стратегічної спрямованості та визначити, на чому полягає згода між державами-членами у сфері безпеки та оборони. Європейська стратегія безпеки (ЄСБ), розроблена у цей період, акцентує, переважно, на двох темах. Це «ефективна багаторсторонність» і європейське сусідство. Перша тема була зосереджена на притаманній для Європи схильності до співпраці та обговоренні потреби дистанціюватися від США. Друга – супроводжувала Європейську політику сусідства, що після розширення намагалася сформулювати порядок денний для «нових аутсайдерів» за межами ЄС. У центрі уваги Стратегії, зокрема, були заморожені конфлікти та геополітика РФ, а також загрози тероризму на Близькому Сході та в державах Магрибу.

Лісабонська угода (2007 р.) була покликана, серед іншого, сприяти розвитку ЄПБО а також запропонувати низку нових або оновлених функцій у портфелі безпеки та оборони ЄС. По-перше, Лісабонська угода запровадила положення про солідарність, пов'язане з терористичною діяль-

ністю. По-друге, вона ініціювала Постійне структурне співробітництво у сфері оборони (PESCO). Ця ініціатива (остаточно узгоджена у грудні 2017 р.) дала змогу державам-членам, які мають можливість і бажання, інтегруватися у сфері військового потенціалу. По-третє, Договір був спрямований на створення європейської оборонної промисловості з метою сприяти європейському виробництву озброєнь як економічному стимулу та незалежному стратегічному потенціалу.

СПБО була спробою поставити політику оборони та безпеки під мандат ЄС, щоби надати більшої ефективності процесам прийняття рішень та планування. З цього погляду критично важливою була Європейська служба зовнішніх дій (ЄСЗД), оскільки передбачала створення дипломатичної служби ЄС [1, с. 113].

Водночас визріла потреба в новій стратегії, яка закладала би основи для реалізації можливостей ЄС і відображала актуальне середовище безпеки. Це було зроблено у Глобальній стратегії ЄС (EUGS), яка була розроблена у 2016 р. Глобальна стратегія виходить за межі СПБО і охоплює всі зовнішні відносини ЄС. У Стратегії згадується різноманітний набір загроз безпеці, включаючи «тероризм, гібридні загрози, зміну клімату, економічну нестабільність та енергетичну небезпеку», а також виділяється кібербезпека [4, с. 18-21]. Географічно Стратегія зосереджується на європейському (суб)континенті, а також підкреслює, що «в інтересах наших громадян інвестувати в стійкість держав і суспільств на схід від Центральної Азії та на південь до Центральної Африки» [4, с. 23].

Це зумовило низку політичних ініціатив та зміцнення відносин між інституціями у сфері оборони, що, зокрема, продемонструвала декларація про співпрацю ЄС–НАТО. Увага була приділена таким ідеям, як Скоординований щорічний огляд з питань оборони (CARD), згідно з яким країни-члени добровільно синхронізують свої національні цикли планування; ініціювання PESCO, що робить бойові групи більш придатними для використання й переглядає існуючі структури для планування операцій та місій СПБО. Нарешті, підготовчі дії щодо СПБО, оголошені у 2013 р., привели до створення Європейського оборонного фонду.

Отже разом із публікацією Глобальної стратегії ЄС було оголошено низку нових і відроджених ініціатив, спрямованих на підвищення обороноздатності. ЄС розпочав трансформацію у військовому, а не в цивільному напрямі. Схожу динаміку можна спостерігати і з боку НАТО: сьогодні Альянс відходить від експедиційно-цивільного виміру діяльності й зосереджується на традиційних завданнях щодо колективної оборони за статтею 5 Вашингтонського договору.

Європейська безпека: у пошуках лідерів. Після виходу Великої Британії з ЄС з'явилося

³ Примітка. Перший табір становили, переважно, євроцентриські держави, зокрема Франція та Німеччина, які відмовилися втручатися в Ірак, тоді як другий - прихильники Атлантизму, насамперед держави-кандидатки на вступ у ЄС з Центральної та Східної Європи, що підтримували США.

занепокоєння, що це може послабити СПБО. Відтак президент Франції Е. Макрон започаткував у 2018 р. Європейську інтервенційну ініціативу (EI2). Вона об'єднує дев'ять країн (Францію, Німеччину, Велику Британію, Іспанію, Данію, Нідерланди, Португалію, Естонію та Бельгію) [5] й має на меті за потреби сприяти швидкому розгортанню їхніх збройних сил, без необхідності залучення складних бюрократичних процедур. Утім створення чергової оборонної структури свідчить заразом про подрібненість безпеки та оборони в Європі.

На початку лютого 2022 р. було започатковано новий політико-безпековий альянс за участі Великої Британії, Польщі та України. Він орієнтований на реалізацію широкої співпраці – від стримування агресії Росії, до зміцнення європейської безпеки. Долучитися до новоствореного тристороннього альянсу можуть й інші держави – передусім, держави Балтії, Скандинавії та Центральної Європи. Це може стати частиною ширшої стратегії України зі створення малих альянсів: «Люблінський трикутник» (Україна-Польща-Литва), «Асоційоване тріо» (Україна, Грузія, Молдова) і «Квадрига» (Україна-Туреччина). Водночас, це здатне посилити безпекову роль Великої Британії у Центральній і Східній Європі, особливо з огляду на часткову втрату статусу основних провайдерів європейської безпеки з боку Німеччини та Франції.

Незважаючи на численні намагання та предметні ініціативи, ЄС так і не набув статусу впливового актора у сфері безпеки та оборони. Однією з причин цього є різні оцінки з боку держав ЄС щодо загроз власній безпеці. На останні, зокрема істотний вплив має географічне положення. Якщо держави на Сході та Півночі регіону зосереджуються, передовсім, на загрозах з боку Росії та Білорусі, то у випадку Південної Європи пріоритету набувають безпекові виклики Середземномор'я. Тому у 2022 р. була реалізована спроба звести ці диференційовані безпекові інтереси до спільного знаменника за допомогою «Стратегічного компаса», – першої спільної стратегії ЄС у сфері безпеки та оборони.

«Стратегічний компас» містить пропозиції з чотирьох напрямів, кожен з яких має назву у формі дієслова: «Діяти», «Убезпечити», «Інвестувати» та «Співпрацювати з партнерами». Центральна ініціатива першого блока – створення сил швидкого реагування ЄС. Ці сили повинні бути «модульними» та включати сухопутні, повітряні й морські компоненти. Блок «Убезпечити» присвячено передусім гібридним загрозам, кібератакам, а також безпеці та обороні в космосі. Третій

блок – «Інвестувати» - спрямований на розвиток інновацій та зменшення залежності членів ЄС від технологій і промисловості інших держав. Останній блок «Стратегічного компаса» присвячений співпраці з партнерами. Тут основна увага зосереджена на НАТО, адже більшість держав ЄС є також членами Альянсу. Окрім того, компас має на меті посилення співпраці з регіональними організаціями, зокрема Африканським союзом та ОБСЄ. Серед основних держав-партнерів документ виокремлює США, Норвегію, Велику Британію та Канаду. Передбачається, що співпрацею будуть охоплені й інші держави - йдеться, зокрема, про Україну, Грузію та Молдову. Загалом документ спрямований на перетворення ЄС у реального глобального актора у сфері безпеки та оборони. При цьому істотним викликом може стати питання уникнення дублювання зусиль ЄС та НАТО.

Висновки. Російська агресія в Україну виразно унаочнила, що у європейському порядку безпеки є значні недоліки: норми, які лежали в його основі, порушуються, інституції відчувають конкуренцію, а військовий потенціал слабший, ніж передбачалося. Консолідація колективного Заходу навколо допомоги Україні сприяла, водночас, перегляду державами Європи власних оборонних бюджетів і загалом посилила увагу до стану справ у військовій сфері. Ефективність колективних домовленостей у межах Рамштайн розкрила не лише потенціал спільних дій у безпековій сфері та підкреслила важливість гнучкого підходу до питань безпеки, а й увиразнила значення мережевих структур, регіональних і субрегіональних союзів, альянсів чи *ad hoc* коаліцій для гарантування безпеки і миру в майбутньому. Останні розглядаються як винятково придатні для опрацювання безпекових інтересів держав учасниць особливо у випадках, коли великі альянси чи союзи демонструють меншу гнучкість чи гіршу динаміку в прийнятті рішень. Проте міркування, що більші інституційні формати співпраці у сфері безпеки поступляться меншим чи неформалізованим є, на наш погляд, передчасними. І справа не лише в необхідності постійної та глибокої координації спільної політики у різних сферах, прямо чи опосередковано пов'язаних з питаннями безпеки та оборони, а й у здатності генерувати й демонструвати значний потенціал ймовірним суперникам, тобто забезпечувати ефективне стримування. З огляду на це, правильним видається обраний Україною курс на набуття членства в НАТО та на інтеграцію з ЄС, попри збереження можливостей з розвитку вигідної співпраці у менших, вже наявних, чи лише ініційованих альянсах і союзах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chappell L., Galbreath D. J. European Union. *Contemporary European Security*. / Ed by Galbreath D. J., Mawdsley J., Chappell L. New York, NY : Routledge, 2019. 232 p.
2. Chappell L., Galbreath D. J., Mawdsley J. A changing security architecture. *Contemporary European Security*. / Ed by Galbreath D. J., Mawdsley J., Chappell L. New York, NY : Routledge, 2019. 232 p.
3. Diez T. Postmoderne Ansätze. *Theorien der Internationalen Beziehungen* / Hrsg. Spindler M., Schieder S. Utb GmbH, 2010. p. 471-498.
4. European External Action Service (EEAS) Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. Luxembourg : Publications Office of the European Union. 2016. URL: <https://www.satcen.europa.eu/keydocuments/Global%20Strategy%20for%20the%20European%20Union%27s%20Foreign%20and%20Security%20Policy57b6c0faf9d71c29cc0f2471.pdf> (дата звернення: 02.03.2023).
5. European Intervention Initiative (2018). URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-8432/> (дата звернення: 16.03.2023).
6. Flockhart T. "Me Tarzan – You Jane": The EU and NATO and the Reversal of Roles. *Perspectives on European Politics and Society*. 2011. Vol. 12 (3). p. 263–282.
7. Hofmann S. C. Why Institutional Overlap Matters: CSDP in the European Security Architecture. *Journal of Common Market Studies*. 2011. Vol. 49 (1). p. 101–112.
8. Howorth J. Security and Defence Policy in the European Union. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2014. 320 p.
9. Howorth J. The EUGS: New Concepts for New Directions in Foreign and Security Policy. *The International Spectator*. 2017. Vol. 51 (3). p. 24–26.
10. Maastricht Treaty (1992). *Treaty on the European Union*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0026> (дата звернення: 10.03.2023).
11. Maull O. Politische Geographie. Berlin : Safari-Verlag, 1956. 624 S.
12. Panke D. Der Neue Regionalismus Regionen und Regionalismus in den Internationalen Beziehungen. Eine Einführung. / Hrsg. Koschut S. Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2017. pp. 21-28.
13. Schimmelfennig F. The EU, NATO and the Integration of Europe: Rules and Rhetoric. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 323 p.
14. Smith S. J. EU–NATO Cooperation: A Case of Institutional Fatigue? *European Security*. 2011. Vol. 20 (2). p. 243–264.
15. Söderbaum F., Sbragia A. EU studies and the 'New Regionalism': What can be gained from dialogue? *European Integration*. 2010. Vol. 32 (6). p. 563–582.
16. The EU, Strategy and Security Policy. / Ed. by Chappell L., Mawdsley J., Petrov P. Abingdon : Routledge, 2016. 238 p.
17. Theorising NATO: New Perspectives on the Atlantic Alliance. / Ed. by Webber M., Hyde-Price A. London : Routledge, 2015. 208 p.
18. Tocci N. Towards an EU Global Strategy. *Towards an EU Global Strategy: Background, Process, References*. / Ed. by Missiroli A. Brussels : Institute for Security Studies, 2015. 158 p.

РОЗДІЛ 4

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.33.24>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ

PROBLEM ASPECTS OF APPLICATION OF THE COMPARATIVE METHOD OF POLICY RESEARCH

Кобильник В.В.,*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і соціології,
проректор**Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету імені Івана Огієнка*

Одним з основних логічних засобів пізнання об'єктивного світу є порівняння. Воно є незмінним елементом усіх форм пізнання, що і зробило його одним з ключових методів наукового дослідження. Порівняльний метод вже давно широко застосовується в політичній науці. Він довів свою ефективність та затребуваність, але все ще має ряд проблемних аспектів, які варто враховувати для збереження якості дослідження.

У статті доведено, що метод порівняння є базовим в методології політичної науки, який використовується для виявлення загальних та особливих ознак політичних суб'єктів і встановлення закономірностей їх розвитку.

У статті відзначено, що компаративний підхід, в контексті політичної науки, є одним з основних для ефективного пізнання дійсності. Він передбачає порівняння процесів, явищ і понять політичного характеру задля вивчення їх подібності та виявлення основних розбіжностей. Застосування методу порівняння дозволяє встановити, яким чином відбувався розвиток політичної системи та якими були особливості становлення окремих її елементів.

У статті автор аналізує ключові проблемні аспекти застосування порівняльного методу в політичній науці та способи їх мінімізації чи вирішення. Це дозволяє зробити процес наукового дослідження максимально ефективним, а результат точним. Під порівняльним (компаративним) методом в статті розуміють метод співставлення двох або більше об'єктів задля виокремлення в них загального і відмінного з метою класифікації та типології. Актуальність дослідження обумовлена тим, що проведення порівняльних досліджень особливе значення відносно теорії і практики функціонування різних політичних систем, змісту і еволюції політичних культур різних народів, політичної поведінки окремих груп населення, що є центральною сферою інтересів сучасної політичної науки в умовах постійних змін спричинених глобалізацією та діджиталізацією світового простору.

Ключові слова: порівняльна політологія, компаративістика, дослідження, метод, проблематика.

One of the basic logical means of knowing the objective world is comparison. It is an invariable element of all forms of knowledge, which made it one of the key methods of scientific research. The comparative method has long been widely used in political science. It has proven its effectiveness and demand, but still has a number of problematic aspects that should be taken into account in order to maintain the quality of research.

The article proves that the method of comparison is basic in the methodology of political science, which is used to identify general and special features of political subjects and establish patterns of their development.

The article notes that the comparative approach, in the context of political science, is one of the main ones for effective knowledge of reality. It involves comparing processes, phenomena and concepts of a political nature in order to study their similarities and identify the main differences. The application of the comparison method allows us to establish how the development of the political system took place and what the peculiarities of the formation of its individual elements were.

In the article, the author analyzes key problematic aspects of the application of the comparative method in political science and ways to minimize or resolve them. This makes it possible to make the process of scientific research as efficient as possible, and the result is accurate. In the article, the comparative (comparative) method is understood as the method of comparing two or more objects in order to single out the common and the different in them for the purpose of classification and typology. The relevance of the study is due to the fact that conducting comparative studies is particularly significant in relation to the theory and practice of the functioning of various political systems, the content and evolution of the political cultures of various peoples, the political behavior of certain population groups, which is the central area of interest of modern political science in the conditions of constant changes caused by globalization and digitalization world space.

Key words: comparative political science, comparative studies, research, method, problems.

Постановка проблеми. Відповідно до загальноприйнятого визначення порівняльного чи, як його ще називають, компаративного методу, його розуміють як співставлення двох або більше об'єктів задля виділення в них загальних характеристик, спільних та відмінних рис. На основі подібного порівняння відбувається їх подальша класифікація та типологізація. В окремих науках виокремлюють навіть цілі спеціальні дисципліни, які базуються на цьому методі: порівняльне правознавство, порівняльне мовознавство, порівняльна психологія, порівняльне релігієзнавство, порівняльна політологія тощо. Це говорить про затребуваність та актуальність порівняння в методології різних наук. Проте, варто зауважити, що порівняння має власні недоліки та проблемні аспекти, які можуть позначитись на ході дослідження та отриманих результатах. Особливо це відчутно в період активних змін, яким сприяють сьогодні процеси глобалізації та діджиталізації. Тому необхідним є детальне дослідження ключових проблем, які виникають при застосуванні порівняльного методу та можливостей для їх усунення чи мінімізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняння є доволі популярним методом, особливо широко він застосовується в політичній науці, тому в цьому напрямку щороку збільшується обсяг навчально-методичного і дослідницького матеріалу. А витoki порівняльної політології прослідковують ще від праць Арістотеля.

Порівняльний аналіз, як метод, виходить на перший план в XIX ст. В цей період з'являються роботи А. де Токвіля, Дж. Мілля, К. Маркса і Ф. Енгельса, де вони порівнюють основні європейські держави та їх політичні системи. Наприкінці XIX століття, під впливом тевтонської школи в історіографії, сформувалась методологія порівняльної політики. Е. Фрімен у своїй книзі «Порівняльна політика» (1873) намагався виявити та пояснити спільністю походження подібні риси різних народів та держав, використовуючи методи порівняльної філософії та політики для вивчення історії державних установ. Багато для порівняльних досліджень зробив М. Вебер, перейшовши у дослідженнях від формальних аналогій до повноцінного методу порівняння.

Свій внесок в розвиток порівняльної політології зробили Г. Алмонд, Ж. Блондель, С. Верба, Р. Даль, Е. Дюркгейм, Г. Ерман, Дж. Сарторі та інші. В Україні ж комплексні або часткові дослідження компаративного методу в політології належать О. Боднарову, Г. Зеленько, М. Кармазіній, М. Кириченку, А. Романюку, О. Ткачу, В. Шаповалу тощо. Проте, не можна заперечити той факт, що все ще існує нагальна потреба у поглибленні, деталізації та розвитку компаративістики як галузі в рамках української політичної науки та визна-

чення ключових проблем методу для його подальшого вдосконалення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасна порівняльна політологія стає дедалі популярнішою і стрімко розвивається, шукаючи нові парадигми, оновлюючи методологічні підходи, теорії, методи тощо. Це дозволяє стверджувати, що компаративістика не лише порівняно молода дисципліна, вона стрімко розвивається, враховує зміни, які відбуваються в реальному світі: глобалізація, діджиталізація, конфлікти, пандемії.

Стратегія та тактика проведення компаративного аналізу має власні особливості. Не позбавлений цей метод і методологічних труднощів та проблемних аспектів, які все ще не досліджені комплексно, але здатні впливати на фінальні результати дослідження. На сьогоднішній день все ще існує нагальна потреба у вивченні проблем застосування порівняльного методу в політичній науці та методів протидії їм.

Формулювання цілей статті: метою статті є виявлення та систематизація ключових проблемних аспектів застосування порівняльного методу в політиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове порівняння сьогодні є одним з найбільш поширених методів дослідження, воно допомагає визначити кількісні і якісні характеристики предметів, явищ, класифікувати, упорядкувати, оцінити зміст тих або інших процесів. Проте, для ефективного застосування будь-якого методу необхідно розуміти його проблемні аспекти та слабкі сторони, і вміти їх компенсувати для отримання релевантних результатів дослідження.

Перш за все, варто визначитися із понятійно-категоріальним апаратом, яким оперуватимемо у статті. За найширшим визначенням, порівняльна політологія – це галузь політичного знання, що у власній емпіриці спирається на порівняльний метод та націлена на дослідження великого предметного кола. Компаративістика являє собою систематизоване дослідження світових політичних систем на основі порівняння, яке здійснюється з метою винайдення спільних і відмінних рис. Дослідження в компаративній політології може стосуватися вивчення конкретних політичних інститутів в одній країні, але у різні часові проміжки, або ж однакових політичних структур, але в різних державах. [1, с. 56]

М. Догана і Д. Пелассі у своїх роботах стверджують, що мета порівняльної політології полягає «в прагненні придбати більш пояснювальний, ніж описовий характер – з тим, щоб включити кожне конкретне дослідження (неповне, регіональне або секторальне) в ширший контекст» [4, с. 6]. Вчені стверджують, що політичні науки повинні бути порівняльними, оскільки немає сенсу аналізувати

явище без конкретного соціально-політичного контексту. Випадок не слід розглядати як «статистичний шум» [6, с. 16].

Компаративісти вивчають складний та багатогранний політичний світ, який неможливо пояснити через стандартну призму причинних і наслідкових зв'язків. Порівняльне дослідження охоплює величезну кількість випадків-продуктів дії суб'єктивного чинника у політиці. Тому, порівняльне дослідження повинно обов'язково поєднувати загальні характеристики та конкретні деталі. Результатом порівняння є зіставлення певного політичного явища з визначенням спільних/відмінних рис щодо того явища, яке аналізується [3, с. 17].

Через складність процесу реалізації, порівняльний метод не позбавлений ряду проблемних аспектів, які треба враховувати при проведенні дослідження. Перш за все, варто пам'ятати, що наукове порівняння продуктивне тільки на рівні вже наявних знань і оцінок щодо предмету аналізу. Ми не можемо порівнювати відоме з невідомим, тому використання методу порівняння стало можливим лише тоді, коли був накопичений значний запас знань про особливості ключових політичних явищ.

По-друге, варто пам'ятати, що порівняння в світі політики має крупний масштаб і, на відміну від досліджень природи, не може бути абсолютним по своїм результатам. Кожен результат, який ми отримуємо, в тій чи іншій мірі буде умовним, адже залежить від умов, які склались в сфері дослідження. В цьому контексті, для збереження об'єктивності варто дотримуватись ряду правил:

- досліджувані питання повинні забезпечувати можливість порівняння реально існуючих параметрів;
- всі використані в аналізі змінні величини повинні бути еквівалентною мірою понять для всіх досліджуваних політичних культур;
- країни, які аналізують повинні мати культури, які піддаються порівнянню;
- нагляд і збір фактологічних матеріалів по кожній країні повинні носити незалежний характер [1].

Наступною відчутною проблемою для порівняльної політології залишається співставлення базових одиниць аналізу. Вони повинні бути рівноцінними або незалежними, щоб дати можливість співставити їх з певним еталоном порівняння. При цьому зберігається необхідність проведення якісного аналізу даних, адже в компаративному методі використовувати і якісні, і кількісні показники. Компаративістські шкали не є ні чисто якісними ні чисто кількісними.

Серед небезпек порівняльного дослідження можна виокремити і хибну уніфікацію. Компаративні дослідження завжди спираються на спе-

ціально створену теоретичну модель, яка є спрощеним варіантом реальності і не може бути один в один тотожною реальної ситуації. Кожна теоретична модель має переоцінюватися і доповнюватися новим інструментарієм з урахуванням актуальних змін. В цьому випадку варто окрему увагу приділити формуванню набору показників для аналізу, чим точніше їх вдасться підібрати, тим більш точними будуть результати наукової роботи.

Також, в оді дослідження гіпотез слід завжди бути готовим до зустрічі із суперечливими фактами й появою нових, несподіваних даних. Межі дослідження в порівняльному методі встановлюються самим дослідником. Але кожен дослідник є представником певної культури, і це може обмежити його здатність до розуміння певних явищ. Наприклад, західні дуже довго помилково застосовували власні мірила в якості універсальних [4, С. 20]. Для багатьох все ще зберігається небезпека потрапити в пастку етноцентризму.

Крім того, існує проблема врахування історичного минулого систем. Сегментуючи ціле на відносно обмежені сектори, дослідник ризикує залишити поза увагою історичний досвід [2, с. 31]. Суспільство перебуває в постійному русі від минулого до майбутнього, і в сучасному мають місце відголоски минулого. Йдеться про «код культури» [5, с. 10].

Загалом, сьогодні існує дві концептуальні стратегії ведення порівняльного дослідження:

- метод пошуку відмінностей: порівняння дуже схожих випадків;
- метод пошуку подібностей: порівняння дуже відмінних випадків.

У випадку аналізу подібних об'єктів, дослідник шукає відповідь, чому ж наслідки подібних процесів відмінні. І цей метод має ряд недоліків, адже науковці зазвичай є обмеженими певною кількістю піддослідних країн, а відтак, і фактори пояснення не можуть сприйматись як константа.

Застосування даного методу може здійснюватися двома шляхами:

- суворим: дослідник обере різні країни з певною кількістю подібних змінних (контрольованих), які будуть відрізнятися одна від іншої лише однією незалежною змінною;
- довільним: дослідник, обираючи країни зі схожими характеристиками, не обов'язково буде узгоджувати їх із набором контрольованих змінних [1].

Фактично будь-яке емпіричне соціальне дослідження спирається на порівняння. Вчені порівнюють між собою досліджувані випадки, використовують статистичні методи для проведення і уточнення кількісних порівнянь, співставляють реальні феномени з їх чистими типами тощо. Тому порівняльна політологія заслуговує своєї окремої наукової ніші.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, можемо дійти висновку, що сутність порівняльного методу в політологічному дослідженні полягає у виявленні подібностей або відмінностей політичних інститутів, процесів і явищ з метою їх подальшої класифікації чи типологізації. В порівняльних дослідженнях розглядають кількісні і якісні характеристики, рідко використовують окремі типи порівнянь і часто застосовують їх синтез.

Попри свою ефективність та популярність, порівняльний метод не позбавлений ряду проблемних аспектів та слабкостей, які варто вра-

ховувати, щоб мінімізувати негативний вплив на фінальний результат дослідження. Серед ключових можна виокремити: наукове порівняння продуктивне тільки на рівні вже наявних знань і оцінок щодо предмету аналізу (тому для проведення порівняння вже має бути наявна відповідна база), порівняння не може бути абсолютним по своїм результатам, можлива хибна уніфікація теоретичної моделі з реальними процесами, обмежена здатність дослідника до розуміння певних явищ. Загалом, тема проблемних аспектів порівняльного методу залишається актуальною та потребує подальшої теоретичної розробки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кобильник В. В. Порівняльний метод як основа політологічного дослідження Політологічні студії. 2011. Вип. 2. С. 54–65.
2. Новосяд В. В. Особливості порівняльних досліджень у науці державного управління Аспекти публічного управління. 2014. № 7. С. 25–36.
3. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи: інституційний вимір. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
4. Доган М. Сравнительная политическая социология : пер. с англ. Пеласси. М.: Соц.-полит. журн., 1994. 272 с.
5. Кантор К.М. История против прогресса (опыт культурно-исторической генетики М. : Наука, 1992. 147 с.
6. Zukerman Alan S. Reformulating Understanding and Advancing Theory in Comparative Politics. APSA-CP. Newsletter of the APSA Organized Section in Comparative Politics. 1997. Vol. 8. No 1. P. 3–21.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОГО ЛАНДШАФТУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

TRANSFORMATION OF THE PARTY LANDSCAPE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES AT THE END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Яцина П.Е.,

аспірант кафедри міжнародної політики

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Охарактеризовано особливості еволюції партійних систем країн Європейського Союзу наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. Зазначено, що нині партійний ландшафт країн Європейського Союзу утворюють: 1) загальноєвропейські партії; 2) політичні партії окремих країн Євросоюзу; 3) регіональні партії; 4) партії, які представляють етнічні меншини, і виступають за автономію та незалежність у складі окремих країн.

Виокремлені і досліджені основні характеристики сучасного партогенезу в країнах Європейського Союзу, до яких відносимо: 1) зміну конфігурації партійних систем та їх фрагментацію (утворення нових партій, збільшення ефективного числа політичних партій); 2) конкуренцію у боротьбі за владу «мейнстримних» партій та партій «нової політики»; 3) утворення під впливом розвитку інформаційних технологій нового типу партій – кіберпартій; 4) збільшення впливу наднаціональних партій (загальноєвропейських) на політичне життя країн Євросоюзу.

Констатовано, що збільшення фрагментації партійних систем країн Європейського Союзу у ХХІ ст. відбувається під впливом таких чинників: «нових» соціально-політичних розмежувань; кризи «мейнстримних» партій; внутрішньополітичних процесів у країнах Європейського Союзу (економічна криза 2008–2010 рр., міграційна криза 2015–2016 рр., антиглобалістські рухи, євроскептицизм тощо).

Встановлено причини та наслідки протистояння «мейнстримних» партій та партій «нової політики». Акцентовано на чинниках успіху партій «нової політики»: розчаруванні громадян у «старих» корумпованих політиках і політичних партіях та зростанні недовіри до них; персоналізації та медіатизації політики; ціннісній трансформації суспільств, яка пов'язана з укоріненням «постматеріальних» цінностей; антиглобалістські, антимігрантські та євроскептичні суспільні настрої; освоєнні партіями мережевого простору та появою «кіберпартій».

Ключові слова: Європейський Союз, загальноєвропейські партії, партійний ландшафт, «мейнстримні» партії, партії «нової політики», глобалізація, євроскептицизм, «нові ліві», «нові праві», кіберпартії.

The evolution peculiarities of the party systems of the European Union countries at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries has been characterized. The current party landscape of the European Union countries is formed by: 1) pan-European parties; 2) political parties of individual EU countries; 3) regional parties; 4) parties representing ethnic minorities and advocating the autonomy, the independence within individual countries.

Main characteristics of modern party genesis in the European Union countries have been researched, in particular: 1) changes in the configuration of party systems and their fragmentation (formation of new parties, increase in the effective number of political parties); 2) competition in the struggle for power between "mainstream" parties and «new politics» parties; 3) formation of a new type parties under the influence of information technologies development – cyber parties; 4) increasing of influence of supranational parties (all-European) on the political life of the European Union countries.

The increase in the fragmentation of the party systems of European Union countries in the 21st century takes place under the influence of following factors: «new» socio-political divisions; crises of «mainstream» parties; internal political processes in the European Union countries (economic crisis of 2008–2010, migration crisis of 2015–2016, anti-globalist movements, Euroscepticism, etc.).

The causes and consequences of confrontation between «mainstream» parties and «new politics» parties have been defined. Emphasis is placed on the success factors of «new politics» parties: citizens' disillusionment with «old» corrupt politicians and political parties, the growing distrust in them; personalization and mediatization of politics; the value transformation of societies, connected with the rooting of «post-material» values; anti-globalist, anti-migrant and Eurosceptic public sentiments; mastered network environment by parties and the emergence of «cyber parties».

Key words: European Union, pan-European parties, party landscape, «mainstream» parties, parties of «new politics», globalization, Euroscepticism, «new left», «new right», cyber parties.

Постановка проблеми. Інститут політичних партій у ХХІ ст. зазнав суттєвих змін. Перш за все йдеться про «загальносвітовий тренд трансформації політичних партій: від масових партій з чіткою ідеологічною спрямованістю і розгалуженою ідеологічною структурою до картельних / мережевих / кіберпартій із розмитотою ідейною орієнтацією та відсутністю традиційної апаратно-організаційної структури» [3, с. 21].

Одним із кейсів такої трансформації є партійні системи країн Європейського Союзу (ЄС), де вказаний процес має об'єктивний характер і залежить від низки чинників, як зовнішніх, які пов'язані з особливістю функціонування установ і інститутів самого Європейського Союзу (антиглобалізм, євроскептицизм, міграційна криза 2015–2016 рр., централізація управління), так і внутрішніх, природа, яких обумовлена особливістю національних

держав (соціокультурні та інституційні чинники тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Порушена нами проблематика у рамках вітчизняного політологічного дискурсу частково характеризувалась у наукових доробках таких вітчизняних дослідників: О. Афанасьєва [1], Ю. Копинець [3; 4], К. Караман [5], В. Кулик [6], В. Литвин [7; 8; 9], Ю. Остапець [11; 12; 13; 14; 15], А. Романюк [17], Г. Шипунов [19; 20] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу політологічного наукового середовища (як зарубіжного, так і вітчизняного) до проблеми партійного будівництва та партогенезу, проблематика сучасних трендів в еволюції політичних партій і партійних систем потребує більш ґрунтовного аналізу, особливо у контексті причини і перспектив протистояння «мейнстримних» партій і партій «нової політики» та концептуалізації нового типу мережових/кіберпартій.

Формування цілей статті (постановка завдань). Метою нашої статті є аналіз трансформації партійного ландшафту країн Європейського Союзу наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть. Досягнення мети потребує вирішення наступних дослідницьких завдань: 1) проаналізувати специфіку сучасного партогенезу в країнах Європейського Союзу; 2) вивчити особливості та причини протистояння «мейнстримних» партій і партій «нової політики»; 3) охарактеризувати концепт мережових/кіберпартій у європейському політикумі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи партійний ландшафт країн Європейського Союзу, вітчизняний дослідник Ю. Копинець, зазначає: «якщо у загальному розумінні ландшафт – це будь-який простір з характерним виглядом, то партійний ландшафт – це партійний простір, утворений політичними партіями певної країни (парламентськими, регіональними, місцевими), що є результатом тривалої взаємодії різних чинників політичного життя суспільства: електоральних процесів, соціально-політичних розмежувань, виборчої системи, форми правління, соціально-демографічних характеристик виборців тощо» [3, с. 97].

Нині партійний ландшафт країн ЄС утворюють: «1) загальноєвропейські партії; 2) політичні партії окремих країн ЄС; 3) регіональні партії; 4) партії, які представляють етнічні меншини, і виступають за автономію та незалежність у складі окремих країн. Найбільш численними з таких є приблизно 40 політичних партій [16].

До основних характеристик сучасного партогенезу в країнах ЄС відносимо: 1) зміну конфігурації партійних систем та їх фрагментацію (утворення нових партій, збільшення ефективного числа

політичних партій); 2) конкуренцію у боротьбі за владу «мейнстримних» партій та партій «нової політики»; 3) утворення під впливом розвитку інформаційних технологій нового типу партій – мережових/кіберпартій; 4) збільшення впливу наднаціональних партій (загальноєвропейських) на політичне життя країн Євросоюзу).

Під конфігурацією партійної системи у нашій науковій розвідці будемо вважати стійкі відносини між політичними партіями, які подолали виборчий бар'єр і отримали можливість приймати участь у формуванні уряду та прийнятті управлінських рішень, які мають вплив на партійну конкуренцію і регіональні владні структури, що і визначає в кінцевому результаті тип партійної системи: двопартійна, багатопартійна, система домінування тощо. Отже, як зміна конфігурації, так і фрагментація партійних систем – це взаємопов'язані процеси, обумовлені виникненням нових політичних партій, що являється адаптацією партійних систем до нових викликів суспільно-політичного розвитку, їхньою реакцією на запити електорату тощо.

Теоретичною основою знань щодо кількості партій в партійній системі залишається концепція соціально-політичних розмежувань С. Ліпсета та С. Роккана [21]. Ефективне число партій розраховується низкою математичних формул, однією з яких є індекс ефективного числа партій М. Лааксо і Р. Таагапери [11, с. 255–265]. Використовуючи вказану формулу Б. Макаренко розрахував ефективне число партій для партійних систем ЄС з 1990 до 2021 р. З розрахунків видно, що динаміка ефективного числа партій з 1990 р. і до сьогодні зросла з 4,24 до 6,15. При цьому пік зростання ефективного числа – це 1991–1992 рр. (роки проведення перших конкурентних/установчих виборів), 2010–2011 рр. (перші роки після економічної кризи в ЄС у 2008–2009 рр.) та починаючи з 2016 р., як реакція на виклик європейської міграційної кризи 2015–2016 рр. [10, с. 21; 22; 24].

В той же час слід зазначити, що процес утворення нових партій у відповідності до нових соціально-політичних розмежувань, як вважають С. Ліпсет і С. Роккан, відбувається упродовж зміни одного покоління [21]. В умовах національних політико-електоральних практик цей процес ускладнюється низкою чинників: виборча система, яка встановлює електоральний бар'єр для партій, наявність партій-інкубентів, запровадження «санітарних кордонів» для праворадикальних партій тощо. Але інколи буває і навпаки – утворення нових партій відбувається упродовж парламентського електорального циклу.

Вітчизняні науковці у статті «Напрями, вектори, тенденції, перспективи трансформації партійно-політичних систем країн-членів Європейського Союзу» ілюструють фрагментацію і зміну конфігурації партійних систем такими емпіричними

показниками: «з початку XXI ст. тільки в країнах Західної Європи було утворено понад 69 нових партій; в Угорщині нараховувалось 250 політичних партій, із них 116 виникли у 2014–2018 рр.; в Іспанії у парламентських виборах приймали участь 7 нових партій; в Нідерландах у парламентських виборах 2017 р. прийняли участь 28 партій, з них 13 пройшли до парламенту (у 2012 р. участь брали 12 партій); за результатами виборів 2019 р. у Європарламенті Чехія була представлена 7-ма партіями (у 2014 р. їх було 4), а загалом до парламенту потрапили представники 160 партій (у 2014 р. їх було на 10 менше). А також в низці країн були зруйновані біполярні партійні системи: Швеції, Нідерландах, Німеччині, Австрії, Франції» [5, с. 120].

Утворення нових партій в країнах Євросоюзу відбувалося двояким чином: 1) шляхом розколу існуючих традиційних системних партій. Наприклад, в Греції нові альтернативні партії були утворені вихідцями з ПАСОК і «Сірізи» – партії «Народна єдність» і «Незалежні греки», вихідці з німецького Християнського демократичного союзу утворили партію «Альтернатива для Німеччини», вихідці з Народної партії Іспанії утворили партію «Голос», розколи у республіканській і соціалістичній партіях Франції привели до утворення партій «Непокірна Франція» (Ж.Л. Меланшон) та «Вставай, Франція»; 2) шляхом трансформації протестних рухів (іспанська партія «Подemos», італійський «Рух п'яти зірок», румунська партія «Міст», грецька партія «Екологічні зелені» тощо).

Отже, збільшення фрагментації партійних систем країн Європейського Союзу у XXI ст. відбувається під впливом таких чинників: 1) «нових» соціально-політичних розмежувань; 2) кризи «мейнстримних» партій; 3) внутрішньополітичних процесів у країнах ЄС (економічна криза 2008–2010 рр., міграційна криза 2015–2016 рр., антиглобалістські рухи, євроскептицизм тощо). Результатом дії вказаних чинників і є поява низки нових політичних партій.

У нашому дослідженні серед вказаних чинників ми проаналізуємо вплив на фрагментацію партійних систем нових соціально-політичних розмежувань. Такими розмежуваннями, на думку фахівців, є наступні: 1) між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»). Результат даного конфлікту – виникнення антисистемних, євроскептичних партій та праворадикальних популістських партій; 2) розмежування, соціальною основою яких є носії постматеріальних цінностей, і які виникають навколо «однієї – двох» проблем. Відповідно і партії, які їх репрезентують називають партіями «однієї – двох» проблем,

оскільки їх діяльність і виборчі лозунги направлені саме на їх вирішення. Такі розмежування мають тимчасовий, ситуаційний характер, створюючи в основному короткочасні, не стабільні політичні об'єднання [4; 5; 8; 13; 15; 17].

Ще однією особливістю трансформації політичних партій і партійних систем країн ЄС стала конкуренція у боротьбі за владу старих «мейнстримних» партій і партій «нової політики». «Мейнстримні» партії – це політичні партії, які виникають в кінці ХХ ст. (їх називають ще класичними), чітко позиціонують себе на «ліво – правий» ідеологічній шкалі, мають розгалужену регіональну структуру, бюрократичний апарат та стійку соціальну базу підтримки. «Мейнстрим» як система управління національною державою в умовах глобалізації сформувався в західних суспільствах на початку 1990-х рр. На практиці це означало посилення політичної ролі середнього класу та стиранні відмінностей між традиційними правоцентристськими і лівоцентристськими партіями/коаліціями, які борються за владу» [18, с. 11–12].

До основних причин кризи партійного «мейнстриму» Ю. Копинець відносить наступні: «а) розчарування громадян в політиках і політичних партіях, зростання недовіри до них; зниження рівня партійної ідентифікації; проблема з рекрутуванням нових і утриманням старих членів партій; б) зменшення впливу політичних партій на функціонування урядів; в) медіатизація, персоналізація та професіоналізація політики; г) деідеологізація політичного життя; д) ціннісна трансформація суспільств, перехід до домінування «постматеріальних» цінностей; д) патрон-клієнталізм як основа внутрішньопартійної комунікації; ж) антиглобалістські, антиемігрантські та євроскептичні суспільні настрої» [4, с. 146–147].

Партії «нової політики» виникають в кінці ХХ ст. в умовах переходу суспільств до постіндустріальної стадії розвитку, мають децентралізовану структуру, а їхньою ідеологічною основою є система «постматеріальних» цінностей. Вказані партії виникають як результат «тихої революції», описаної американським вченим Р. Інглхартом. Вплив постматеріальних цінностей на суспільно-політичні процеси був обґрунтований Р. Інглхартом в концепції «тихої революції». Концепція розкриває «зсув у постіндустріальних суспільствах від матеріальних цінностей з акцентом на економічній і фізичній безпеці, до цінностей постматеріальних, з акцентом на проблемах індивідуального самовираження і якості життя», що відбувається при переході до постмодерну» [2].

Г. Шипунов виокремлює такі ознаки партій «нової політики»: «1) орієнтація на «нові» цінності та питання постматеріального характеру; 2) політична діяльність, пов'язана з реалізацією

ідеологічних установок, має чітку антиістеблішментську спрямованість; 3) протиставлення традиційним партіям та еліті корелюється з використанням риторики популізму; 4) тісний зв'язок з постматеріальними соціальними рухами та метаполітичними інтелектуальними організаціями, на основі яких відбувається формування партій; 5) особлива організаційна партійна структура, яка відрізняється від традиційних партій: а) децентралізований мережевий характер, відсутність чіткої організаційної структури та ієрархії; б) широке використання принципів та механізмів прямої демократії; в) відмова від вимоги обов'язкового членства; г) існування у формі малих (локальних) угруповань, сконцентрованих на вирішенні конкретної проблеми або проблем постматеріального характеру (партія «однієї проблеми»); д) персоналізація партійної структури та ототожнення партії з її харизматичним лідером; 6) соціальна база таких партій – новий середній клас: основу складають молоді освічені люди, зайняті у сфері послуг або безробітні, студенти, які є носіями постматеріальних цінностей та перебувають на антиістеблішментських позиціях» [19; 20].

Першими партіями «нової політики» були «нові ліві», які були оформлені як неофеміністичні організації та організації, спрямовані на захист навколишнього середовища. Перша політична партія «зелених» була утворена у Федеративній республіці Німеччина у 1979 р. Тобто, на початкових етапах свого формування «нова політика» асоціювалася з діяльністю політичних сил лівого спрямування. Ці партії позиціонують себе зліва від соціал-демократії, функціонують у всіх країнах ЄС та мають соціальну спрямованість політичних програм. Їх успіх залежить від країнової специфіки політичного процесу. Нині їхня ідеологія оформилася як одна із ідеологій антиглобалізму і включає в себе увесь широкий спектр проблем розвитку сучасних суспільств, хоча і дистанціюється від матриці «ліві – праві».

Ще одним наслідком «тихої революції» була поява «нових правих» партій. «Нові праві» партії, підкреслює Г. Шипунов, привнесли до порядку денного такі питання: необхідність повернення до традиційних цінностей; обмеження імміграції (антиіммігрантська політика); посилення та збереження національної ідентичності та культури за допомогою ізоляціонізму і зміцнення національної однорідності (згодом це розвинулось у негативне ставлення до мультикультуралізму – антимультикультуралізм); антиглобалізм та євроскептицизм тощо» [20, с. 220]. «Виникнення правих популістських партій було реакцією на новий гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою і простими громадянами національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістично налаштовані маси»). Одна з найглиб-

ших ліній розколу між прихильниками традиційних цінностей і національних держав, з одного боку, і глобалізованими елітами, з іншого, виникає з питання міграційної політики» [4].

Слід зазначити, що нині праворадикальні популістські партії успішно долають «санітарні кордони» і стають частиною партійних систем, трансформуючись у нові консервативні партії. Яскравим прикладом може бути партія «Національний фронт» (М. Ле Пен), яка після ребрендингу змінила назву на «Національне об'єднання», кардинально скорегувала свою програму по відношенню до Євросоюзу, звільнилася від найбільш одіозних радикальних членів, і таким чином перетворилася на консервативно-національну партію. У такому ж напрямку змінилися партії «Рух п'яти зірок» в Італії (дистанціювання від євроскептиків, трансформація в системну партію), «Шведські демократи», «Істинні фінни» та «Данська народна партія».

Протистояння «мейнстримних» партій і партій «нової політики» упродовж 2017–2022 рр. за результатами парламентських виборів у країнах ЄС охарактеризовано у низці наукових праць Ю. Остапця та Ю. Копинця: «Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України» [3], «Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору» [12], «Протистояння «мейнстримних партій» та партій «нової політики» за результатами парламентських виборів 2020 року» [13].

У своїх публікаціях автори підкреслюють особливості електоральних кампаній у 2017–2022 рр. та роблять висновки щодо протистояння партій «нової політики» з мейнстримними політичними партіями, вказують на причини їхніх успіхів. «Успіх партій «нової політики», – на їхню думку, – обумовлений низкою чинників, серед яких можна виокремити: розчарування громадян у «старих, корумпованих» політиках і «мейнстримних» політичних партіях та зростання недовіри до них; персоналізацію та медіатизацію політики; ціннісну трансформацією, яка пов'язана з укоріненням «постматеріальних» цінностей; антиглобалістські, антиіммігрантські та євроскептичні суспільні настрої; освоєння мережевого простору» [12; 13]. Наприклад, за підрахунками авторів у 2021 р. «партії «нової політики» отримали значний відсоток голосів виборців: у Болгарії – 39,9 %, Нідерландах – 31 %, Німеччині – 25,1 %, а в Чехії – 52,2 %. Такі показники свідчать про те, що у протистоянні з «мейнстримними» партіями вказані політичні сили мають потужну підтримку електорату» [12].

Але крім партій «нової політики», які в основному асоціюються з «новими лівими» (партії

зелених, феміністські партії тощо) та «новими правими» (праворадикальні популістські партії) на початку XXI ст. виникає і низка інших нових партій, які, як правило, ідентифікують як малі політичні партії. До них відносять різного роду регіоналістські, націоналістичні, євроскептичні та антисистемні партії, які важко типологізувати в рамках класичної матриці «ліві – праві». Ці партії ще називають партіями «одного, двох питань», а їх важливою характеристикою вважається персоналізм.

«Малою політичною партією, вважає Ю. Остапеч, слід вважати таку, яка в силу низки причин (фінансових, кадрових, організаційних та інших) не може організувати свою роботу таким чином, щоб мати значимий вплив на політичний процес та прийняття управлінських рішень. До ознак малих політичних партій відносимо: невелика кількість членів, мінімальний адміністративний апарат, обмежений територіальний вплив (як правило місцеві органи влади), відсутність належного фінансування та кадрових ресурсів. У більшості випадків такі партії не мають державної підтримки / фінансування в силу незначних електоральних здобутків» [14, с. 50]. Концепт малих політичних партій залишається категоріально невизначеним у політичній науці, і трактується вченими по-різному: нішева партія, другорядна партія, периферійна партія, маргінальна партія, антисистемна партія, мережева партія і т. д. Малі політичні партії у своєму розвитку або досягають успіхів, визнання та зміцнюють свої позиції в політичній системі суспільства (їх тоді називають естаблірованими), або ж залишаються на маргінесі політичного життя і в кінцевому результаті просто перестають існувати. Ці партії досить часто виступають як індикатори («лакмусові папірці») суспільних проблем, які потребують вирішення. Наприклад, запізніла реакція німецьких «мейнстримних» партій ХДС/ХСС та СДПН на зміни, які відбуваються у суспільстві останні десятиліття, стала однією з причин втрати ними електоральної підтримки на парламентських виборах 2017 та 2021 рр., і, навпаки, успіху партії «Альтернатива для Німеччини».

В. Литвин, характеризуючи «малі» партії в країнах Європейського Союзу, вказує на таку закономірність: «чим сильніші основні або так звані мейнстримні партії, там слабші «малі» або «треті» партії і тим менше у них шансів структурувати партійні системи. Однак примітно і те, що такі «малі» партії часто виходять не з бажання отримати успіхи і хороші результати на виборах (хоча це максимально бажане очікування), а й з потреби просто брати участь у виборах і бути присутніми на виборчому ринку та в політичному просторі» [7, с. 137].

За результатами досліджень «на початок 90-х рр. таких партій нараховувалось 45, а вже на початок XXI ст. їх було 93, при цьому 30 із них

відігравали важливу роль в політичному просторі своїх держав» [5, с. 126]. Наприклад: партії «Вільні виборці Баварії», «Молода Бретань», «Національний форум Ельзас і Лотарінгії», «Свобода Південного Тироля», Баскська націоналістична партія, «Ліві республіканці Каталонії», «Фламандський інтерес», «Шотландська національна партія», «Істинні фінни» та інші.

Ще однією новітньою тенденцією сучасного партогенезу стала поява нового типу партій – кіберпартій. Сьогодні по відношенню до цього типу партій використовується низка термінів, на кшталт: кіберпартії, онлайн-партії, віртуальні партії, Інтернет-партії, мережеві партії [1; 6; 15; 25].

Кіберпартії / мережеві партії – політичні партії, які виникають на початку XXI ст. і свою діяльність повністю (або майже повністю) здійснюють через мережу Інтернет, не маючи при цьому формального членства, організаційних структур, чіткої ідеологічної доктрини. Їх функціонування можна описати як створення платформ для комунікації з виборцями, зацікавленими групами щодо важливих проблем розвитку суспільства, проведення онлайн навчання, голосування на праймеріз тощо. Наприклад платформа «Руссо» («Рух п'яти зірок»), система участі «Консул» («Подemos»), додатки «зворотній зв'язок» (піратські партії). Через соціальні мережі відбувається і реєстрація членів партій: «Подemos» у 2018 р. (через 4 роки після свого заснування) налічувала 500 000 членів; «Непокірна Франція» у 2017 р. змогла набрати 533 566 зареєстрованих прихильників, в той час, як число членів «Національного фронту» (після ребрендингу «Національне об'єднання») становило близько 40 000 чоловік [6]. Отже, участь таких партій у політичному житті пов'язана з тенденцією віртуалізації, коли партія втрачає власну фізичну форму і позбавляється від «тяжкої інфраструктури».

Концептуальна модель «кіберпартії» з'явилася на початку XXI ст., а сам цей термін був запропонований Н. Маргаретс із Лондонської школи публічної політики. Концепція «кіберпартій» була озвучена нею на семінарі Європейського консорціуму, який був присвячений проблемам організаційних інновацій у сфері політичних партій [25].

Вона виокремлює три основні підходи до розуміння ролі та можливостей партій, у зв'язку їх долученням до мережі Інтернет: «1) долучення до мережі Інтернет не змінює суті політики та партійну діяльність, але додає нові можливості для діяльності і спілкування з виборцями; 2) демократична природа всесвітньої мережі дозволяє посилити рівність представництва та інформаційних можливостей політичних акторів незалежно

від їхньої величини та фінансових можливостей; 3) політичні партії, переходячи в онлайн-простір, починають трансформуватися організаційно і діяти, враховуючи особливості інформаційної мережі, тобто вони фактично перетворюються в нові мережеві партії» [25]. У цьому аспекті слід зазначити, що при переході в онлайн-простір політичні партії змінюються інституційно, організаційно та функціонально. Основна увага ними приділяється інформаційним технологіям: «а) збір та обробку персональних даних виборців; б) розповсюдження політичної реклами в інтернеті; в) розбудова діджитал команд партій; г) залучення фінансових ресурсів шляхом краудфандингу; д) комунікація з виборцями в соціальних мережах» [1; 6; 15].

Успішним прикладом таких партій можуть бути: Партія свободи в Нідерландах, «За кращу Угорщину» («Йоббік»), «Рух Палікота» в Польщі, Піратська партія Німеччини (Німеччина), «Рух п'яти зірок» (Італія), «Звичайні люди і незалежні особистості» (Словаччина), «Непокірна Франція», «Подemos» (Іспанія) та інші. Останні виборчі кампанії в Україні також характеризуються значним ступенем віртуалізації. Наприклад, взаємодія партії «Слуга народу» зі своїми виборцями базувалася переважно на засобах віртуального зв'язку. Вагомий електоральний успіх партії засвідчив, що не обов'язково мати партійні осередки, чітку ідеологію і партійну програму для того, щоб перемогти на виборах. Аналогічними були виборчі кампанії «Партії Шарія» та партії «Голос».

Дослідники підкреслюють ряд переваг мережевих партій, які забезпечують їм підтримку сьогодні і дозволяють сподіватися на розширення їх електоральної бази в майбутньому: «порівняно невеликі витрати на створення партійного бренду і його просування; Інтернет вирівнює інформаційні, дискусійні та організаційні можливості для політичних партій і громадян; широка, порівняно молода, мобільна та освічена Інтернет-аудиторія; швидка і пряма комунікація; безпосередня і активна участь потенційних прихильників у формуванні та просуванні партійного бренду. Разом з тим, виражена протестна, кон'юнктурна та популістська складова в діяльності кіберпартій ставить під сумнів їхні можливості адекватно впливати на вироблення політики і тривалий час утримуватися при владі» [3; 25].

«Загалом же аналіз розвитку партій за останні 15-20 років, зазначає Ю. Остапеч, дає змогу зробити висновок про зменшення партійних організацій внаслідок збільшення технологічного прогресу суспільства. Такий висновок залишається доведеним фактом, а відтак політичні партії ніколи не стануть такими, якими вони були півстоліття тому назад» [15].

І останнє, на чому ми хотіли б зосередити увагу, аналізуючи трансформацію політичного

ландшафту країн Європейського Союзу – на характеристики впливу процесу глобалізації на партогенез, який проявляє себе у виникненні наднаціональних (загальноєвропейських) партій. Нині офіційно зареєстровано 10 таких партій, а ще біля 10 таких партій не мають офіційної реєстрації.

Європартії як політичний інститут існують понад 30 років. Європартії на початковому етапі становлення характеризувалися такими ознаками: 1) в організаційному аспекті вони суттєво залежали від національних партій-членів; 2) у фінансовому і політичному аспекті вони залежали від їх фракцій у Європарламенті; 3) вони не мали прямого зв'язку з європейським громадянським суспільством і впливу на нього; 4) ідеологічно ці партії розподілялися не тільки по шкалі «праві – центристи – ліві», а й по відношенню до перспектив Євросоюзу: «єврооптимісти – «помірквані» євроскептики – «жорсткі» євроскептики»; 5) членами європартій спочатку були лише партії х країн ЄС, а потім було дозволено і асоційоване членство для партій і з інших країн [3].

Останні вибори до Європарламенту 23–26 травня 2019 р. показали зростання ролі Європартій та підвищення інтересів виборців до виборів у Європейський парламент. Йдеться як про зростання явки виборців (50,6 %), так і усвідомлення того, що питання безпеки, міграції, клімату (навколишнього середовища), економічного зростання і поліпшення соціальної сфери повинні вирішуватися на європейському рівні. А це в свою чергу засвідчує про зростаючий рівень європезації політики у державах членах ЄС.

Розвиток та інституціалізація загальноєвропейських партій також засвідчили появу нових європартій, які будують свою діяльність на дещо інших організаційних засадах, ніж традиційні наднаціональні партії: «Європа-Демократія-Есперанто», «Вольт Європа», «Рух за демократію в Європі 2025», «Нові європейці». Їх організаційна будова нагадує будову національних політичних партій, при цьому членство є не колективним, а індивідуальним загальноєвропейським.

Висновки та перспективи наукових розвідок у цьому напрямі. За результатами проведеного дослідження до основних характеристик трансформації партійного ландшафту країн Європейського Союзу наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть відносимо такі: 1) зміну конфігурації партійних систем та їх фрагментацію (утворення нових партій, збільшення ефективного числа політичних партій); 2) конкуренцію у боротьбі за владу «мейнстрімних» партій та партій «нової політики»; 3) утворення під впливом розвитку інформаційних технологій нового типу партій – кіберпартій; 4) збільшення впливу наднаціональ-

них партій (загальноєвропейських) на політичне життя країн Євросоюзу.

Збільшення фрагментації партійних систем країн Європейського Союзу у XXI ст. відбувається під впливом таких чинників: «нових» соціально-політичних розмежувань; кризи «мейнстримних» партій; внутрішньополітичних процесів у країнах ЄС (економічна криза 2008–2010 рр., міграційна

криза 2015–2016 рр., антиглобалістські рухи, євроскептицизм тощо).

Подальший вектор дослідження вказаної проблематики може бути спрямований на вивчення феномену «мережевих» партій, проведення компаративних студій щодо особливостей функціонування партійних систем у країнах Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Афанасьєв О. Діджиталізаційні тренди сучасних українських партій. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/06/Afanasyev-O.-Didzhitalizatsiyni-trendi-suchasnih-ukrayinskih-partiy-converted.pdf> (дата звернення 09.09.2021).
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Полис. Политические исследования*. 1997. № 4. С. 6–32.
3. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис.... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_korunets.pdf (дата звернення 17.06.2022).
4. Копинець Ю.Ю. Інституційна криза політичних партій на початку XX століття та характеристика сучасних тенденцій їх розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Випуск 30. С. 146–153.
5. Караман К., Сенатосенко В., Парлюк В., Трима К. Направления, векторы, тенденции, перспективы процесса трансформации партийно-политических систем стран-членов Европейского Союза. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/116-134.pdf (дата звернення 17.06.2022).
6. Кулик В.. Майбутнє політичних партій в епоху постполітики. URL: <https://www.openforest.org.ua/127173/> (дата звернення 17.06.2022).
7. Литвин В. Проблеми з'ясування сутності, різновидів, сили і релевантності «малих» партій. *Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Малі політичні партії та актори у політичному процесі на регіональному та локальному (субнаціональному) рівнях : Україна і світ» / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. Вип. 6. С. 129–150.
8. Литвин В. Нові різновиди та особливості й тренди розвитку спеціальних партій постматеріалістичних цінностей. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 363–368.
9. Литвин В. Феномен антистеблшментських партій: на прикладі країн Центрально-Східної Європи. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. С. 261–269.
10. Макаренко Б. Фрагментация европейских партийных систем: причины, сценарии, следствия. *Мировая экономика и международные отношения*. 2022. № 12. С. 16–26.
11. Остапець Ю. Емпіричні методи досліджень політичних партій і партійних систем. Теоретико-методологічні підходи до вивчення суспільно-політичних інститутів та процесів: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; Каф. політ. і держупр.; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. С. 255–276.
12. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.
13. Остапець Ю., Копинець Ю., Остапець І. Протистояння «мейнстримних партій» та партій «нової політики» у країнах Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2020 року. *Політікус*. 2022. Випуск 3. С. 90–100.
14. Остапець Ю. Місце та функціональні характеристики малих політичних партій в партійній системі України. *Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Малі політичні партії та актори у політичному процесі на регіональному та локальному (субнаціональному) рівнях : Україна і світ» / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. Вип. 6. С. 49–66.

15. Остапець Ю. Мережеві (діджитал) партії в українському партогенезі: що далі чекає на українську партійну систему. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19» / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш.* Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. С. 177–179.
16. Рокки Т. Политические партии и идеологические течения в современной Европе. URL: <http://www.iarex.ru/articles/53564.html> (дата звернення 12. 11.2020).
17. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
18. Сергеев В., Казанцев А., Петров К. Политика «мейнстрима» и ее альтернативы в современном западном мире: на пути от мирового экономического кризиса к «невозможной политике»? *Полис. Политические исследования.* 2017. № 3. С. 8–29.
19. Шипунов Г. Ідейно-інституційний розвиток лівих політичних партій: принципи дослідження. Монографія. Львів: Простір-М, 2018. 470 с.
20. Шипунов Г., Швець В. «Нова політика» як наслідок ціннісної трансформації сучасних суспільств: особливості виникнення та тенденції інституційного розвитку в Західній Європі. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2022. Випуск 40. С. 215–223.
21. Lipset S. M., Rokkan S. Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives. New York, Toronto, The Free Press, 1967. 554 p.
22. Parties and Elections in Europe. URL: <http://www.parties-and-elections.eu/index.html> (дата звернення 10.06.2022).
23. Siaroff A. *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections since 1945.* 2nd ed. London, Routledge, 2019. 568 p.
24. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 15.00.2022).
25. Margetts H. Cyber Parties. URL: <http://www.artefaktum.hu/btk03osz/margetts.pdf> (дата звернення 10.06.2022).

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 33

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Юрій Ковальчук*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,23. Замов. № 0523/295. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.